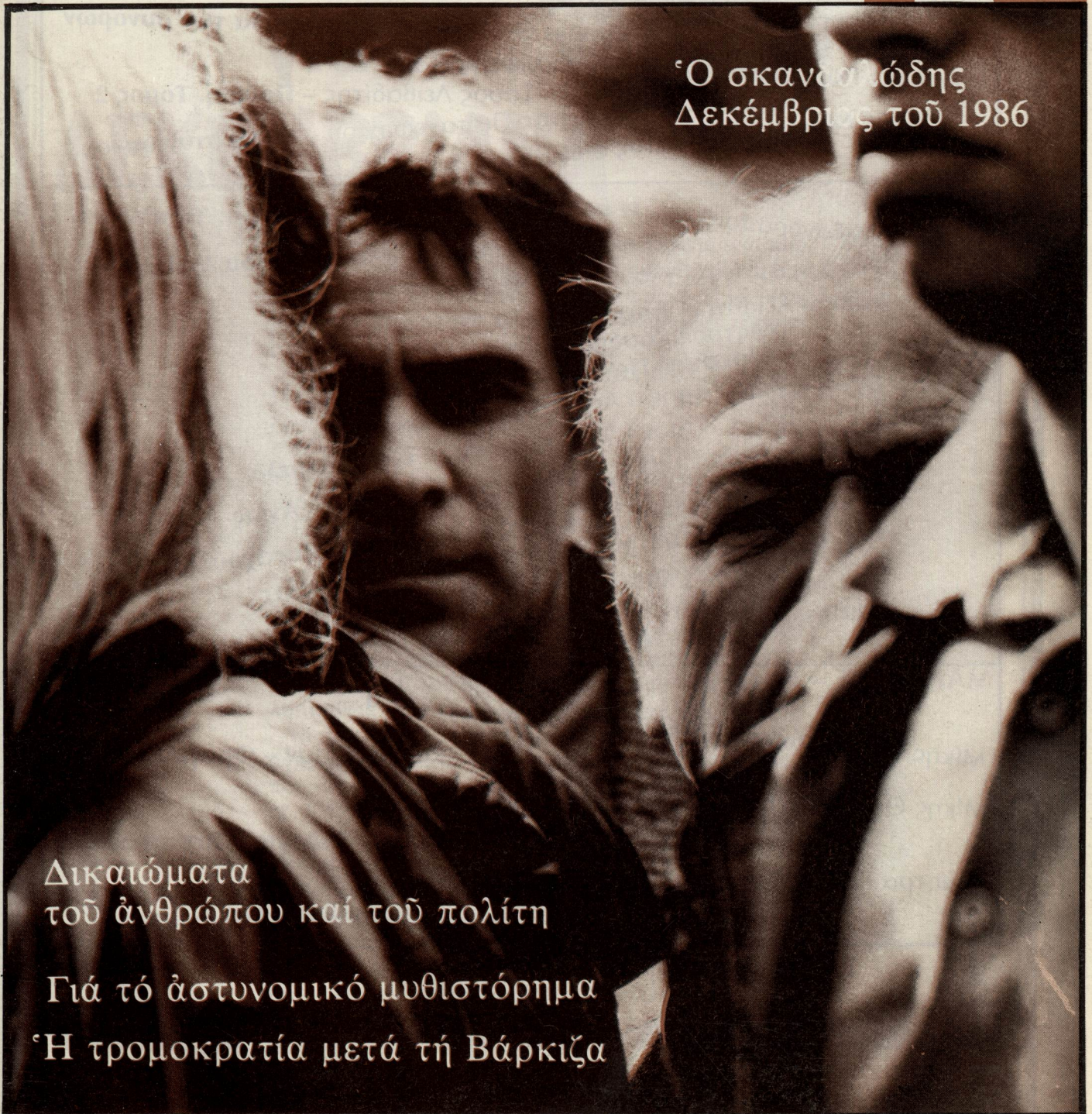

Ο

Μηνιαία Έπιθεώρηση
τεύχος 74 (2), Δεκέμβριος 1986
τιμή τεύχους 200 δρχ.

ΠΟΛΙΤΗΣ

Ο σκανδαλώδης
Δεκέμβριος του 1986

Δικαιώματα
του ανθρώπου και του πολίτη

Γιά τό αστυνομικό μυθιστόρημα

Η τρομοκρατία μετά τή Βάρκιζα

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ 12 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1986
τεύχος 74 (2) (νέα περίοδος), δρχ. 200
ΚΕΚΡΟΠΟΣ 2, 105 58 ΑΘΗΝΑ
ΤΗΛ. 32.39.645 και 32.28.791

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ

Μαριάννα Δήτσα, Βασίλης Ζουναλής, Μάκης Καβουριάρης, Γιώργος Καρράς, Διονύσης Καψάλης, Βάσω Κιζήλου, Βάσω Κινητή, Παύλος Κρέμος, Δημήτρης Κυρτάτας, Σταύρος Λιβαδάς, Λεωνίδα Λουλούδη, Γρηγόρης Μανιαδάκης, Γιώργος Μαργαρίτης, Γιώργος Μητροφάνης, Μιχάλης Μοδινός, Άριστείδης Μπαλάτς, Παντελής Σπ. Μπουκάλας, Γιώργος Μπράμος, Άνδρέας Παναζόπουλος, Λευτέρης Παπαγιαννάκης, Μιχάλης Παπαγιαννάκης, Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος, Γιώργος Πάσχος, Πέτρος Πιζάνιας, Νίκος Πολίτης, Έλενη Πορτάλιου, Χρύσα Προκοπάκη, Νόρα Σκουτέρη.

- Σκίτσα Χρήστου Πικριδά.
- Τή διόρθωση των δοκιμίων έκανε ο Παντελής Σπ. Μπουκάλας, τή σελιδοποίηση ή Μάγια Γεωργιάδου, τή αναπαραγωγή των φίλμ ή Χριστίνα Άναστασίου, τή φωτοστοιχειοθεσία ή Άννα Γιάκα, ή Γεωργία Μπαρούδου και ή Άλίκη Πελεκάνου.
- Έκδότης, ο Ά. Άλεφάντης, Μάρκου Μουσούρου 34, Άθήνα.
- Διαχείριση, Σπύρος Δελέγκας.
- Έκτύπωση, ΣΠΟΤ-ΠΡΕΣΣ Α.Ε., Άγίας Παρασκευής 23, Περιστερι, τηλ. 5757-940

ΠΡΟΣΦΟΡΑ

Όλα τά τεύχη του ΠΟΛΙΤΗ
Άπό τό τεύχος 1 έως τό 72
ΜΟΝΟ ΜΕ 6.000

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΚΑΘΕ ΜΗΝΑ

Άγγελου Άλεφάντη, Ό σκανδαλώδης μήνας Δεκέμβρης	8
Βασίλη Ζουναλή, Ό ασυγχώρητη πράξη	11
Γιώργου Καρρά, Περί του κράτους αλλά μέ κράτει	12
Άνδρέα Παναζόπουλου, ΠΑΣΟΚ, ό άνεμος τό κυνηγάει	13
Μάκη Καβουριάρη, Ό άφόρητος φορέας	14
Δαμιανού Παπαδημητρόπουλου, Ό ΕΔΑ ποτέ δέν πεθαίνει	15

Άγγελου Άλεφάντη, Προσπαιτούμενα για μία νέα πολιτική	17
Λεωνίδα Λουλούδη, Πολιτικολογία δέκα χρόνια μετά	23
ΣΤΙΓΜΙΑΙΑ ΚΑΙ ΑΥΤΟΦΩΡΑ	27

Νίκου Μώρου, Τοξικές ούσιες και τοξικές άπορίες	28
Βάσως Κινητή, Για τά βραβεία στις έπιστήμες	32
Κώστα Σταμάτη, Τά ανθρώπινα δικαιώματα στο «έβραϊκό ζήτημα»	35

Δημοκρατικού Στρατού, Έκθεση για τήν τρομοκρατία στην Έλλάδα μετά τή Βάρκιζα	42
Γιάννη Άναστασίου, Ό μύθος του Έρακλη	49
Σπύρος Άσδραχάς, Γιώργης Γιατρομανωλάκης, Νίκος Γκάτσος, Μένης Κουμανταρέας, Άριστόβουλος Μάνεσης, Μάριος Πλωρίτης, Χρύσα Προκοπάκη, Γιώργος Χειμωνάς, Ναι ή όχι στα αρχαία;	57
Κώστα Μπαλάσκα, Για τή διδασκαλία τής λογοτεχνίας στα σχολεία	63

Τζβετάν Τοντόροφ, Ό τυπολογία του άστυνομικού μυθιστορήματος	67
Παύλου Κρέμου, Ό Μπιενάλε τής Θεσσαλονίκης	74
Μιχάλη Μοδινού, Άπό τό Μανχάταν στη Χάνα και τίς άδελφές τής	76
Καίτης Ρωμανού, Σαμουήλ Μπώ-Μποβύ	81

Παντελή Μπουκάλα, «Κέρματα»	84
Άλκη Άγγέλου, Για τον Έωσηπο Μοισιόδακα του Πασχάλη Κιτρομηλίδη	87
Μαριάννας Δήτσα, Άπό τον Ψυχάρη στον Γληνό του Μ.Μ. Παπαϊωάννου	93
ΣΧΟΛΙΑ, ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ, ΟΙ ΤΕΛΕΥΤΑΙΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ	94

Ό φωτογραφία του εξωφύλλου είναι τής Κορηλίας Μπέκμαν

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: Έτήσια (12 τεύχη) 2.000 δρχ., έξάμηνη (6 τεύχη) 1.000 δρχ.
ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ: Εύρώπη έτήσια 2.500, έξάμηνη 1.300.
Άλλες χώρες: έτήσια 2.800, έξάμηνη 1.400

Όδιοκτησία: Σπ. Δελέγκας και Σία Ο.Ε. Έκδότης: Άγγελος Άλεφάντης, Μάρκου Μουσούρου 34, Άθήνα. Τυπογραφείο ΣΠΟΤ-ΠΡΕΣΣ, Άγίας Παρασκευής 23, Περιστερι, τηλ. 5757940

Τό λυκόφως τῶν μή προνομιούχων

Μέ μορφή χιονοστιβάδας ξέσπασαν τόν τελευταῖο καιρό οἱ ἀποκαλύψεις γιά οικονομικές ἀτασθαλίες, μέ πρωταγωνιστές ἐπιφανή στελέχη τοῦ ΠΑΣΟΚ καί τῆς κυβέρνησης. Χρειάστηκε ἡ ἀπόφαση τοῦ πρωθυπουργοῦ γιά ἄμεση παραπομπή τέτοιων ὑποθέσεων στόν εἰσαγγελέα, γιά νά ἀνακοποῦν κάπως οἱ διαδοχικές ἐκρήξεις, ἡ κατολισθήση τῆς χιονοστιβάδας στό ἴδια τά κεφάλια τῶν ἐπικεφαλῆς τῆς κυβέρνησης. Τό φόβητρο τοῦ εἰσαγγελέα φαίνεται πώς ἀνακόπτει, ἀλλά μόνο προσωρινά καί μόνο τήν εὐρεία δημοσιοποίηση τῶν σκανδάλων, ἀφοῦ εἶναι γνωστό πώς στό παρασκήνιο, στό ὑπουργικά καί κομματικά γραφεῖα, πληθαίνουν καθημερινά οἱ καταγγελίες γιά ἀτασθαλίες, ρεμούλες, λαθροχειρίες καί ἰδιοτελεῖς μεθοδεύσεις στελεχῶν, σημαντικῶν καί μή, τῆς κυβέρνησης.

Η μεγάλη ἔκταση τῶν σκανδάλων καί ἡ ποικιλία τῶν εἰδῶν τῶν καταγγελλόμενων περιπτώσεων ἔχουν ὀδηγήσει σέ παράλυση τήν κρατική μηχανή. Οὐδείς πλέον ὑπεράνω πάσης ὑποφίας καί οἱ ἐπικεφαλῆς τῶν κυβερνητικῶν καί κρατικῶν κλιμακίων, γινώστες τῶν δικῶν τους καί μόνον πράξεων καί μεθοδεύσεων, ὑποπτεύονται πλέον, καί δικαιολογημένα, τό ὅποιοδήποτε χαρτί ἢ πρόσωπο εἰσηγεῖται ἄμεσα ἢ ἔμμεσα διακίνηση χρημάτων «πρός τά ἔξω».

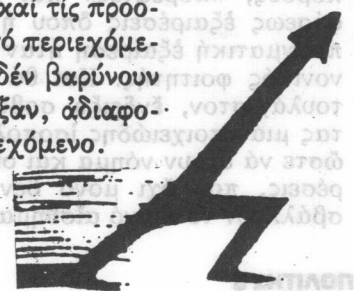
Ἔτσι, τίς τελευταῖες μέρες ὅλη ἡ κυβερνητική δραστηριότητα ἐξαντλεῖται στίς ἀποφάσεις γιά τόν Φόρο Προστιθέμενης Ἀξίας καί τά ἔσοδα τοῦ Κρατικοῦ Προϋπολογισμοῦ, στήν «πρός τά μέσα» δηλαδή ροή χρημάτων, γιά τήν ὁποία δέν μπορεῖ νά τῆς ἀποδοθεῖ ἀπό καμιά πλευρά κατηγορία νέου σκανδάλου, ἀφοῦ ἀποτελεῖ ἕνα χρόνιο, μόνιμο καί διάφανο ἀλλά νομιμοποιημένο καί ἀποδεκτό σκάνδαλο, ταξικῆς καί μονόπλευρης εἰς βάρος τῶν ἐργαζομένων λαθροχειρίας.

Οἱ ἀποκαλύψεις τῶν σκανδάλων ἀκολούθησαν καί τή μεγάλη ἀποκάλυψη τῶν δημοτικῶν ἐκλογῶν, στίς ὁποῖες ἀναδείχθηκε τό μέγεθος καί τό ἀναπότρεπτο τῆς φθορᾶς τοῦ ΠΑΣΟΚ. Δέν ἀποτελεῖ ὅμως αὐτή ἡ δημοσιοποίηση οὔτε συνειδησιακή ἐκρήξη οὔτε ἔγερση μιᾶς καταπιεσμένης ἢ ἐν χειμερία νάρκη ἠθικῆς οὔτε πολύ περισσότερο μιᾶ ἀπαρχή αὐτοκριτικῆς, μιᾶ διάθεση ἀναγέννησης καί ἀναβαπτίσματος τοῦ «Κινήματος» καί τῶν ἀνθρώπων του. Ἡ εἰκόνα τοῦ ὑγιοῦς σώματος πού προσπαθεῖ νά ἀπαλλαγεῖ ἀπό τά ἔλκη του κατέρρευσε γρήγορα ἀποκαλύπτοντας τήν ὄψη τοῦ λεπροῦ πού τρώει τίς ἴδιες του τίς σάρκες, μέσα ἀπό τήν ἐντεινόμενη ἐνδοπαρταξική διαμάχη καί τίς ἀλληλοαποκαλύψεις.

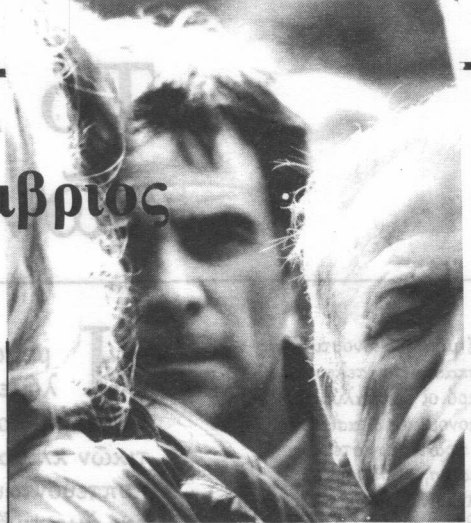
Ἀπό αὐτή τήν ἀποψη, ἡ πρωθυπουργική προσπάθεια νά ὑπαχθοῦν τά σκάνδαλα στίς ἀρμοδιότητες τοῦ εἰσαγγελέα δέν ἐκφράζει μόνο τήν πρόθεση νά ὑποβαθμιστεῖ ἡ πολιτική σημασία τους καί νά μετατοπιστοῦν οἱ εὐθύνες ἀπό τήν ἴδια τήν κυβέρνηση σέ πρόσωπα στούς κόλπους τῆς. Ἀποτελεῖ καί ἔμμεση ὁμολογία τῆς πολιτικῆς ἀδυναμίας τοῦ πρωθυπουργοῦ καί τοῦ ΠΑΣΟΚ νά ἀποκαταστήσει τήν ἐνότητα καί τήν τάξη στό κόμμα καί τήν κυβέρνηση. Ὁ βασιλιάς φαίνεται πιά πώς εἶναι γυμνός.

Λίγο ἐνδιαφέρει τό ἄν, ποιός καί πόσα «ἔφαγε» ἀπό τή διαχείριση τοῦ δημόσιου χρήματος. Ἐχει μεγαλύτερη σημασία νά κατανοηθεῖ πώς αὐτή ἡ ἐξέλιξη εἶναι νομοτελειακή συνέπεια τῆς κοινωνικῆς προοπτικῆς (;), τῆς πολιτικῆς ἰδεολογίας καί τοῦ τρόπου ἄσκησης τῆς ἐξουσίας τοῦ ΠΑΣΟΚ.

Η μεγάλη συνέπεια αὐτῆς τῆς ἐξέλιξης δέν εἶναι μόνο ἡ διάφευση τῶν λαϊκῶν ὀνείρων πού ἐπενδύθηκαν στό ΠΑΣΟΚ. Εἶναι ἡ ἀνυπολόγιστη φθορά πού προκάλεσε μέ τήν πλαστοπροσωπία καί τήν ψευδωνυμία του στούς δημοκρατικούς θεσμούς, στό ρόλο καί τίς προοπτικές τοῦ δημόσιου τομέα, στήν ἴδια τήν προοπτική καί τό περιεχόμενο τοῦ σοσιαλισμοῦ. Καί σ' αὐτό τό πράγμα οἱ εὐθύνες δέν βαρύνουν μόνο τό ἴδιο. Βαρύνουν καί ὄσους ἀνεξέλεγκτα τό στήριξαν, ἀδιαφορώντας ἢ συγκαλύπτοντας αὐτό τό ὄρατό ἀπό νωρίς ἐνδεχόμενο.

Ο σκανδαλώδης μήνας Δεκέμβριος

Ο Δεκέμβρης είναι, συνήθως, ο μήνας τών απολογισμῶν. Ο φετεινός είναι ο μήνας τών σκανδάλων καί τῆς σκανδαλογίας ἀλλά καθόλου σκανδαλιάρης. Είναι μουντός.

Δέν θά κάνουμε ἀπολογισμούς. Τό '86 τελειώνει χωρίς τίποτε τό αισιόδοξο νά ἀφήνει γιά τό 1987. Ἡ τρέχουσα πολιτική ζωὴ κινεῖται μέσα σέ μιά ζελατινώδη νωχέλεια πού δέν τή διαταράσσουν οὔτε κἀν τὰ σκάνδαλα τὰ ὁποῖα σέ ἄλλες ἐποχές θά ἄφηναν τόν κόσμο ἐμβρόντητο. Ἴσως ἔχει ὑπάρξει ἀλλοίωση ἀκόμη καί τῶν αἰσθητηρίων. Ρουτίνα λοιπόν καί κινήσεις ἐπιτελείων.

Ο κ. ΤΡΙΤΣΗΣ ΥΠΑΝΑΧΩΡΕΙ

Ο κ. Τρίτσης γιά παράδειγμα ὑποχρεώνεται, κάτω ἀπό τὴν πίεση τῶν γονέων καί τοῦ λαϊκοῦ κινήματος γενικότερα, νά ὑπαναχωρήσει στὴν ὑπόθεση τῶν φοιτητικῶν μεταγραφῶν. Τό μέτρο ἦταν σωστό καί τό λέμε ἀπερίφραστα, γιατί τό σημερινό καθεστῶς, πού θά συνεχιστεῖ ὅπως φαίνεται, θυμίζει ἐκεῖνες τίς παλιές καταστάσεις παρελθόντων ἐτῶν, μέ φοιτητές βομβόπληκτους, σεισμόπληκτους, ἀνταρτόπληκτους, ἀερόπορους, «κορεάτες» καί πάσης φύσεως ἐξαιρέσεις ὅπου ἡ μόνη πραγματική ἐξαίρεση ἦταν ὁ κανονικός φοιτητής. Καί θά ἦταν, τουλάχιστον, ἐνδειξη σοβαρότητας μιά στοιχειώδης ἰσοπολιτεία, ὥστε νά ἔχουν νόημα καί οἱ ἐξαιρέσεις, πού ὄχι μόνο δέν προσβάλλουν τό κοινό αἶσθημα ἀλλά

ἐπιβάλλονται γιά νά καλύψουν ἀπρόβλεπτες καταστάσεις. Ο κ. Τρίτσης ὅμως προχώρησε στή μεταρρύθμιση τοῦ καθεστώτος τῶν μεταγραφῶν προσβάλλοντας κεκτημένα δικαιώματα καί κυρίως, μετά τὴν ἀνακοίνωση τῶν φετεινῶν ἀποτελεσμάτων. Γιατί δέν ἔκανε τό ἴδιο ἀπό τό καλοκαίρι; Καί γιατί ἡ κυβέρνηση τοῦ ΠΑΣΟΚ, μετά τὴν τόσο πολυδιαφημισμένη κοσμογονία πού συντελέστηκε ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τῆς στήν Ἀνώτατη Παιδεία (κοτζάμ νόμος-πλαίσιο, νέοι θεσμοί, νέα παντεπιστήμια κ.λπ.), δέν ἔλυσε αὐτό τό προβληματάκι;

Συνέπεια: «συνέπεσε» ἡ κινητοποίηση μέ τὰ ὑπόλοιπα σκάνδαλα καί ἡ κυβέρνηση «τά πήρε πίσω». Τό παράδειγμα τοῦ Γάλλου ὑπουργοῦ Παιδείας πού ἀναγκάστηκε νά παραιτηθεῖ, ὕστερα ἀπό τρομερὴ φοιτητικὴ κινητοποίηση, φαίνεται ἦταν πολύ διδακτικό...

...ΟΧΙ ΟΜΩΣ Ο κ. ΣΗΜΙΤΗΣ

Ἄν ὅμως στό χώρο τῆς ἐκπαίδευσης ἡ κυβέρνηση ἔδειξε ἐνδοτικότητα (στό κάτω κάτω τῆς γραφῆς περί κουλτούρας ὁ λόγος) δέν συνέβη τό ἴδιο καί μέ τὴν οικονομικὴ πολιτική. Ἐδῶ δέν ὑπάρχουν περιθώρια. Μειλίχιος μὲν ὁ κ. Σημίτης ἀλλά δέν ὑποχωρεῖ οὔτε πόντο ἀπό τὰ ...κεκτημένα τῆς λιτότητας. Τό πρόβλημα εἶναι ἡ εὐημερία τῶν ἀριθμῶν, τουλάχιστον ὀρισμένων ἀριθμῶν, ὅπως π.χ. πληθωρισμός ἢ οἱ ἐξωτερικές, δανειακές καί ἄλλες, ὑποχρεώσεις τῆς χώρας διότι μόνο ἔτσι, ἐλπίζει ἡ κυβέρνηση, θά μπορέσει νά συνάψει νέα δάνεια, νά προσελκύσει ξένα κεφάλαια καί νά ζωογονήσει τὴν ἐπενδυτικὴ δραστηριότητα. Ἦδη, χάρη στὴν καλὴ διαγωγή πού ἐπέδειξε ἡ Ἑλλάδα μέ τὰ σταθεροποιητικὰ τῆς μέτρα, ἐγκρίθηκε ἡ δεῦτερη δόση τοῦ δανείου ἀπό τὴν ΕΟΚ ὕψους 875 ἔκα. δολ., ἀλλά καί ἡ διαβεβαίωση τοῦ κ. Σημίτη ὅτι τὰ μέτρα λιτότητας θά

ἰσχύουν ὅλο τό 1987, ἴσως καί τό 1988.

Τό σκάνδαλο, φυσικά, δέν εἶναι ὅτι μιά κυβέρνηση προσπαθεῖ νά ζωογονήσει μιά καπιταλιστικὴ οικονομία, εἰς βάρος τῶν ἐργαζομένων τῶν ὁποίων μειώνονται τὰ πραγματικά εἰσοδήματα ἐνῶ παράλληλα πυκνώνουν οἱ γραμμές τῶν ἀνέργων (σέ 12% ὑπολογίζεται ἡ ἀνεργία στά τέλη τοῦ χρόνου). Τό σκάνδαλο εἶναι ὅτι ἡ κυβέρνηση τοῦ ΠΑΣΟΚ ἐξακολουθεῖ ἀκόμη νά πουλάει σοσιαλισμό κι ἀκόμη περισσότερο ὅτι γιά ὀρισμένους ὁ σοσιαλισμός αὐτός (ἐξ)ἀγοράζεται. Ἡ πολιτικὴ φιλοσοφία τῆς περιλάλητης Προγραμματικῆς Συμφωνίας Βάθους πού τό ΚΚΕ ἐσωτερικοῦ ἐπεξεργάζεται αὐτόν τόν καιρὸ καί προτείνει ὡς «νέα πολιτικὴ», βασίζεται στὴν κατασκευὴ τῆς συνεργασίας ὄλων τῶν δημοκρατικῶν ἀριστερῶν δυνάμεων, τοῦ ΠΑΣΟΚ συμπεριλαμβανομένου ἐννοεῖται, γιά νά ἀνοίξει ἕνας δρόμος πρὸς τὴν πραγματικὴ δημοκρατικὴ ἀνάπλαση τοῦ τόπου «μέ κατεύθυνση» τό σοσιαλισμό...

Σκάνδαλο εἶναι ἐπίσης ὅτι ἐμφανίζονται νέες πολιτικὲς δυνάμεις, π.χ. τό κόμμα τοῦ κ. Ἀρσένη, πού πασχίζουν νά ἐξυγιάνουν τὴν ἀλήστου μνήμης «Διακήρυξη τῆς 3ης τοῦ Σεπτεμβρίου», ὑποσχόμενες δηλαδή τὴν ἐπανάληψη τοῦ σεναρίου 1974 1981 ὡς φαρσοκωμῶδια, παρόλο πού κανεὶς πιά δέν ἔχει διάθεση νά γελάσει.

Ἡ ΕΔΑ: ΣΠΑΡΑΞΙΚΑΡΔΙΑ ΔΙΑΣΠΑΣΗ

Ἡ ΕΔΑ, πάλι, διασπάστηκε λέει. Τό κόμμα αὐτό πού καπηλεύεται

τά άγια λείψανα τής προδικτατο- ρικής ΕΔΑ, είναι άγνωστο άν δια- θέτει έστω και μία ψήφο δική του μιά και ποτέ, από τό 1974 ως σήμερα, δέν εμφανίστηκε αυτόνο- μα στίς έκλογικές άναμετρήσεις. Όπλαρχηγοί χωρίς άσκέρι. Ό ση- μερινή σπραξικάρδια διάσπασή τους, διότι άλλοι επιθυμούν συνερ- γασία με τό ΠΑΣΟΚ και άλλοι με τό ΚΚΕ, δείχνει πόσο τά πάντα πλέον ανάγονται σέ θέματα τακτι- κής, ότι ή τακτική και έπιταγές τής καθημερινότητας είναι τό μό- νο πού μετράει, ότι ό καιροσκοπι- σμός είναι πλέον τό άνώτατο στά- διο τής πολιτικής.

Κατά τά μέρη του ΚΚΕ έσωτε- ρικού έτοιμάζεται πυρετωδώς ό νέος φορέας. Κύρια μέθοδος τό τηλέφωνο. Μπορείτε νά τηλεφωνή- σετε στό ΚΜΑΣ και θά έχετε όλες τίσ λεπτομέρειες για τό συνέδριο τής άνοιξης. Στο μεταξύ ό κόσμος φεύγει. Μά γίνονται κόμματα χω- ρίς κόσμο; Δέν σκέφτονται αυτοί οι άνθρωποι ότι κριτήριο τής σω- στής πολιτικής είναι άν μπορεί κανείς τούς δέκα νά τούς κάνει έντεκα;

ΚΑΙ ΝΕΟΣ ΔΕΚΑΛΟΓΟΣ ΑΡΧΩΝ

Μέ νέο δεκάλογο «άρχων» σκέ- φτηκε νά αντιμετώπισει τή σήψη του κινήματός του ό κ. Παπαν- δρέου. Μά άν δέν κάνουμε λάθος από τό 1974 τό ΠΑΣΟΚ δλο για άρ- χές μιλάει. Τί τό καινόν; Ότι κα- ταργείται ή Έπιτροπή Συνδέσμου Κινήματος και κυβέρνησης ή ή έν- τολή πώς στό έξής τό «κίνημα πρέπει νά εργάζεται στους μαζι- κούς χώρους (...) για νά δρομολο- γήσει (!) τήν επίλυση των προβλη- μάτων» πού άφορούν τόν πολίτη; Σίγουρα πρόκειται για νέο βάθρο τής δημοκρατίας, στηριζόμενο κι αυτό στη νέα άρχή διαχωρισμού κράτους-κυβέρνησης και κινή- ματος. Κάπως άργά διάβασε ό κ. Παπανδρέου τό Σύνταγμα. Έστω. Άλλά τά σκάνδαλα και ή γενικότερη πολιτική παράλυση τής κυβέρνησης έγκαιινιάζουν πλέον τή φάση των μεγάλων μα- χαιριών. Κανείς πλέον δέν σκέ- φεται ότι μπορεί ό άρχηγός νά πετάξει άκόμη κάποιον άσσο από τό μανίκι για νά θαμπώσει τόν κό- σμο. Ό ίδιος άλλωστε ό άρχηγός όμολογεί καθαρά ότι «ομάδες και παρέες έφεραν τήν κρίση».

Ό αντίληψη είναι σαφής: οι έπι- τυχίες άποδίδονται στίς σωτηριο- λογικές ιδιότητες του μεγάλου τι- μονιέρη, οι άποτυχίες, ή κρίση, στά εϋτελή μέλη...

Όσως με τέτοιες αντίληψεις για τά προβλήματα και τήν πολιτική δέν θά ήταν παρακινδυνευμένο ό κ. Παπανδρέου νά μäs αϊφνιδιά- σει τό '87, προκηρύσσοντας πρό- ωρες εκλογές. Νά πετάξει στά χέ- ρια του κ. Μητσοτάκη τά άναμέ- να κάρβουνα πού άποτελεί πλέον γι' αυτόν ή έξουσία πρίνφ θαρεί όλοκληρωτικά τό κίνημά του. Τί τό καλύτερο μπορεί νά έλπίζει για τό '87; Τό 1988 οϋτως ή άλλως είναι έτος προεκλογικό.

Η ΔΕΞΙΑ: ΣΠΕΥΔΕ ΒΡΑΔΕΩΣ

Ό πιθανότητα αυτή κάνει, ίσως, και τόν κ. Μητσοτάκη ιδιαίτερα μετριοπαθή αυτό τόν καιρό. Ό έπιτυχία τής ΝΔ στίς δημοτικές εκλογές δέν ένέπνευσε ιδιαίτερα ένθουσιαστικούς τόνους στην ήγε- σία τής δεξιάς παράταξης, οϋτε κάποια ιδιαίτερη έπιθετικότητα στην αντιπολιτευτική της πρακτι- κή. Γιατί μία πρόωρη πτώση του ΠΑΣΟΚ, πρόωρη με τήν έννοια ότι θά διατηρούσε άνεπαφο τόν κύριο όγκο των δυνάμεών του, θά «έκα- νε πάσα» στη ΝΔ μεγάλα άλυτα προβλήματα (βάσεις, έλληνοτουρ- κικά, κυπριακό, έξωτερικό χρέ- ος, λιτότητα κ.λπ.), με τά όποια θά έπρεπε νά κονταροχτυπηθεί έχοντας παράλληλα τήν ισχυρή άν- τιπολίτευση του ΠΑΣΟΚ. Συνετό- τερη εκ μέρους της ή τακτική τής άναμονής για λίγο καιρό άκόμη, νά περάσει και τό '87...

Αυτό άλλωστε είναι και τό βαθύ- τερο νόημα του δικομματισμού. Πάσα ό ένας στον άλλο, παλιν- δρόμηση από τόν έναν στό άλλο και συνέπεια ή άκυβερνησία. Όκυβερνησία όχι με τήν έννοια ότι δέν ύπάρχει κυβέρνηση: αϋ- τή ύπάρχει και παραϋπάρχει. Άλ- λά με τήν έννοια ότι σε όλον αυτό τόν πολιτικάντικο όραγδό, τήν έναλλαγή προγραμμάτων, άρχων, σχεδίων, αποφάσεων, πολιτικού προσωπικού, παρατάξεων, τά προ- βλήματα, από τή σκοπιά του κό- σμου, παραμένουν άλυτα ή στην καλύτερη περίπτωση γνωρίζουν τή λύση πού άντιστοιχεί στά άπνοα πολιτικά έπιτελεία. Τό κυ-

κλοφοριακό, ή άνεργία, τό νέφος, τό χρέος, ή διοικητική άποδιοργά- νωση, ή άποεπένδυση, ή άποβιο- μηχανίση κ.λπ., δίνουν τό πραγ- ματικό προφίλ τής νεοελληνικής κοινωνίας και πολιτικής.

ΤΕΛΕΙΩΝΟΝΤΑΣ ΤΟ '87

Τό 1987, λοιπόν, τελειώνει άφή- νοντας έμβρόντητο τόν τόπο όχι μόνο με τήν άποκάλυψη σκανδα- λωδών διοικητικο οικονομικών καταστάσεων, και κρατικών λει- τουργιών πού τίσ προκάλεσαν ή τίσ χειρίστηκαν, με τήν άποκάλυψη όχι μόνο ότι τό ΠΑΣΟΚ «δέν μπο- ρεί» αλλά και «δέν θέλει». Γενι- κώς οι αισιοδοξίες δέν είναι του καιρού ώστε νά στρέψουμε τά βλέμματά μας σε άλλες κατευθύν- σεις. Άλλοϋ, σε κοινωνίες πού επίσης καταλήγουν στό τέλμα, φαίνεται ότι ύπάρχουν κάποιες ισχυρές λαϊκές όχρωώσεις πού έπι- τρέπουν στον κόσμο νά ξεσπάσει, και ανατρέψει τίσ ρυθμίσεις πού του επιβάλλονται. Παράδειγμα πρόσφατο ή Γαλλία αυτών των ήμερών όπου ένα «φοιτητικό» πρό- βλημα, εν αιθρία σχεδόν, προκά- λεσε μία άνεπανάληπτη λαϊκή έκρηξη και ύποχρέωσε τήν δεξιά κυβέρνηση σε ραγδαία ύποχώρη- ση με άδηλες άκόμη προεκτάσεις. Γιατί και εκεί αυτό τό άπλό φοιτη- τικό πρόβλημα, στην πραγματι- κότητα, ήταν τό άχυρο πού έκανε τή γκαμήλα νά γονατίσει, ήταν ή αντίδραση στην ξεφρενη φυγή στο ρατσισμό, τήν πολιτική τής λιτό- τητας, τής ταξικής έπιλογής, τής άνεργίας, ή αντίδραση στην πο- λιτική πού πήρε τό όνομα του «τεχνολογικού έκσυγχρονισμού» ένόψει του 2000.

Όμεις, έστω μπροστά στό 1987, δέν μπορούμε παρά νά εϋχηθούμε χρόνια πολλά και καλή χρονιά. Τουλάχιστον νά μήν ξεχνάμε τούς καλούς τρόπους.

Άγγελος Έλεφάντης

‘Η ΕΔΑ ποτέ δέν πεθαίνει

Λοιπόν, τό παράδοξο δέν είναι ότι διασπάστηκε ή ΕΔΑ, αλλά ότι ως τώρα ύπηρε. Πάντα τό πιστεύαμε αυτό, αλλά ή διάσπασή της και κυρίως ό τρόπος πού έγινε, δικαιώνει αναδρομικά αυτή τήν άποψη. Υπήρξαν, λέει, διαφωνίες στό θέμα τών συμμαχιών, ή, καλύτερα, για νά μήν άδικούμε τόν όρο, στό θέμα τών «μελλοντικών συνεργασιών». Πρόκειται δηλαδή για συνεργασίες μέ άλλα κόμματα, συνεργασίες καθαρά πολιτικές, ενώ τουλάχιστον οι συμμαχίες έχουν και ένα κοινωνικό και επομένως στρατηγικό περιεχόμενο πού θά δικαιολογούσε ένδεχομένως διασπάσεις.

Άλλοι λοιπόν ήθελαν τήν ΕΔΑ νά συμμετέχει στό νέο φορέα του ΚΚΕ έσωτερικού, πίο σωστά άκόμα, νά τόν συνιδρύει. Οί υπόλοιποι τήν ήθελαν νά παραμένει ως έχει και από αυτούς, άλλοι μέν τή θέλουν τελείως ως έχει, δηλαδή συνεργαζόμενη μέ τό ΠΑΣΟΚ, και άλλοι όχι άκριβώς έτσι, τουτέστιν ήθελαν νά τσοντάρει ή ΕΔΑ τόν τίτλο της στην άντιΠΑΣΟΚ συσπείρωση του ΚΚΕ. Οί πρώτοι άποχώρησαν, οι δεύτεροι (και οι τρίτοι) συναποτελούν άκόμα τήν ΕΔΑ. Οί πρώτοι πάλι άναγνώρισαν ότι είμαστε από πέντε χωριά και έριξαν τόν μαγικό όρο για τή διαφύλαξη τής ένότητας του κόμματος: τάσεις. Άλλά άκόμα και οι τάσεις, στην άντιπαλότητα τους, έξυπνοοούν ότι ύπάρχει κάτι τό κοινό πού τίς κρατάει δεμένες στό ίδιο κόμμα (και για όμοσπονδία άκούσαμε), φαίνεται όμως ότι αυτό τό κάτι κοινό στην ΕΔΑ δέν ύπηρε.

Γιά νά τό πούμε πιο καθαρά: στην ΕΔΑ πέρα από τό θέμα τών συνεργασιών δέν ύπάρχει τίποτε. ‘Η ΕΔΑ είναι ένα κόμμα συνεργασιών (ή έτεροεργασιών, αν προτιμάτε). ‘Ως τέτοιο άνοιχθηκε μπροστά του όλο τό φάσμα τών δυνατών συνεργασιών: ΠΑΣΟΚ, ΚΚΕ, ΚΚΕ έσωτερικού (ειδικά για τό τελευταίο οι προοπτικές ήταν πιο φιλόδοξες: συνίδρυση!). Και οι άνθρωποι έκατσαν και τίς εξέτασαν και άλλοι μέν προτίμησαν τή μέν, άλλοι τή δέ, και άλλοι τήν τρίτη (ας μήν εξέτάσουμε εδώ μέ ποιά κριτήρια). Και δέν ύπάρχει άμφιβολία ότι όλοι τελικά θά συνεργαστούν μέ τό κόμμα τής έκλογής τους, άλλοι φέροντας μαζί τους μόνο τό όνομά τους και άλλοι και τόν τίτλο του κόμματος.

Άλλά ως μή νομίζει τό ΚΚΕ ότι τήν έδωσε τήν ΕΔΑ, γιατί ή ιστορία της άπέδειξε ότι κάνει και άπιστίες και έχει πάντα ένα μάτι άνοιχτό για νέες συνεργασίες. Κατά τά άλλα βέβαια τό πιο όδυνηρό στό συνέδριο τής διάλυσης τής ΕΔΑ είναι ότι πολλοί από τούς όρους πού άκούστηκαν και από αυτά πού διαδραματίστηκαν θά επαναληφθούν και στό «συνέδριο τής άνοιξης» του ΚΚΕ έσωτερικού. ‘Ελπίζουμε πάντως άκόμα νά μή βρεθούμε και τότε στη δυσάρεστη θέση νά γράψουμε και για τό ΚΚΕ έσωτερικού αναδρομικά ένα παρόμοιο κείμενο.

Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος

«Άσυγχώρητη πράξη»

‘Ετσι χαρακτήρισε ό πρωθυπουργός κ. Άνδρέας Παπανδρέου τά όσα ειπε και δέν ειπε ό συνθέτης Μίκης Θεοδωράκης κατά τήν περίφημη συνέντευξη τύπου τής 25ης Νοεμβρίου.

Σ’ αυτή τή συνέντευξη ανακοινώθηκε ή σύσταση ‘Επιτροπής Πρωτοβουλίας για τήν ‘Ελληνοτουρκική Φιλία, ως προς τό ελληνικό της σκέλος. ‘Η συγκρότηση και δημόσια εμφάνιση του τουρκικού σκέλους άναμένεται, όποτε θά δοθεί στή δημοσιότητα κάποιον κείμενο — διακήρυξη τών άρχών τής Πρωτοβουλίας.

‘Ισως τότε τακτοποιηθούν αναδρομικά τά πολλά και διάφορα προβλήματα πού δημιούργησαν οι δηλώσεις του Θεοδωράκη εδώ και στην Κωνσταντινούπολη.

Τρόπος του λέγειν ότι θά τακτοποιηθούν αυτά τά προβλήματα· μάλλον θά κουκουλωθούν διά του άποπροσανατολισμού μας. ‘Οπως άκριβώς προσπάθησαν ήδη νά κάνουν και πέτυχαν προσωρινά οι άμεσα και έμμεσα ένδιαφερόμενοι.

Πρώτη και καλύτερη ή ΕΡΤ πού στό πρώτο δελτίο ειδήσεων μετά τίς δηλώσεις του Θεοδωράκη, τόν ανακάλεσε στην τάξη υπενθυμίζοντας του — και ύπογραμμίζοντας για όλους έμάς — κυρίως τό τί δέν ειπε: ότι τό καθεστώς του ‘Εβρέν είναι δικτατορικό και παραβιάζει τά ανθρώπινα δικαιώματα, ότι είναι μιλιταριστικό και ή έπεκτατική του πολιτική δημιουργεί κινδύνους στην περιοχή μας. Γεγονότα πού είναι άναμφισβήτητα· γεγονότα πού ό Θεοδωράκης προσπάθησε νά τά έξωραίσει έν όψει τής μετάβασής του εκεί για συναυλίες και λόγω τών δεσμεύσεων πού ανέλαβε γι’ αυτό.

‘Ο Θεοδωράκης έδωσε στην Κωνσταντινούπολη τέσσερις συναυλίες στις 27, 28, 29 και 30 Νοεμβρίου μαζί μέ τόν Τουρκο συνάδελφό του Ζουλφί Λιβανελί. Σημειώνουμε ότι πρό μηνών αντιστασιακές οργανώσεις κατηγόρησαν τόν Λιβανελί ως φίλα προσκείμενο προς τό καθεστώς ‘Εβρέν· δέν τό επιβεβαιώνουμε, ελλείψει στοιχείων.

Ειπώθηκε ότι αυτή η ενέργεια της ΕΡΤ ήταν αντιδημοκρατική, αντιδεοντολογική, καπελωτική. Βεβαίως και ήταν. Κυρίως όμως ήταν μία χοντροκομμένη κυβερνητική ενέργεια άποπροσανατολισμού, που έγινε για να καλυφθεί η άνυπαρξία πολιτικής στο έλληνοτουρκικό ζήτημα. Γεγονός που έχει άκίνητοποιήσει το ΠΑΣΟΚ σε μιά αδιέξοδη αντιτουρκική συμπεριφορά. Γεγονός που επιτρέπει στην Τουρκία και ιδιαίτερα στον Όζάλ να παίρνει αυτός τις πρωτοβουλίες και το ΠΑΣΟΚ απλώς να τις απορρίπτει: όχι στο διάλογο, όχι στην ένταξη της Τουρκίας στην ΕΟΚ· εν όνοματι γνωστών και αυτονόητων αληθειών που όμως είναι ή μία πλευρά της πραγματικότητας που μας περιβάλλει. Γιατί υπάρχουν και πολλές άλλες πλευρές· σάν κι αυτές που προσπάθησε να καπηλευτεί ο Θεοδωράκης, εξυπηρετώντας σε τελευταία ανάλυση σκοπιμότητες που μας είναι εχθρικές, σε μιά μεγαλομανή προσπάθεια επίδειξης υψηλής πολιτικής.

Υπάρχει, λοιπόν, ο ελληνικός και ο τουρκικός λαός που δεν έχουν τίποτε να χωρίσουν, αρκεί να το διαπιστώσουν κιόλας. Πράγμα που προϋποθέτει — χωρίς να εξασφαλίζει από μόνο του — ότι θα συναντηθούν, θα αναπτύξουν κάθε μορφής σχέσεις: οικονομικές, πολιτιστικές, πολιτικές. Ή ένταξή τους για παράδειγμα στην ΕΟΚ δημιουργεί ένα πλαίσιο αλληλογνωριμίας. Αυτές όμως τις πλευρές ή ΕΡΤ, ως τυφλό όργανο της κυβέρνησης, τις αποσιώπησε αρκούμενη στα εύκολα — πλην αντικανονικά — χτυπήματα κάτω από τη ζώνη.

Μετά την ΕΡΤ ανέλαβε ο τύπος να μάς παραπληροφορήσει για το θέμα εμπλέκοντας μας στον καβγά Θεοδωράκη — ΠΑΣΟΚ. "Όπου χάσαμε τ' αυγά και τ' ασχάλια: ο μόνος συνθέτης Μίκης Θεοδωράκης κατακεραυνώθηκε από τον φιλοκυβερνητικό τύπο σάν να ήταν αυτός που χαράζει την εξωτερική πολιτική της χώρας, ή δέ κυβέρνηση κατηγορήθηκε από τον αντίκυβερνητικό τύπο ότι αντί να ακολουθήσει τον φωτεινό δρόμο που χάραξε ο Θεοδωράκης διαστρεβλώνει τις δηλώσεις του. Εύτυχως που ο καβγάς κράτησε τόσο όσο προβλέπεται από τους κανόνες της ελληνικής δημοσιογραφίας για αντίστοιχα θέματα.

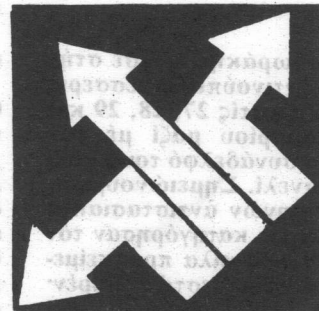
Επειδή, όμως, ο Θεοδωράκης δεν χαράζει την εξωτερική πολιτική της χώρας, επειδή ή κίνησή του για συναυλίες στην Κωνσταντινούπολη είναι για την ώρα ένα επεισόδιο περιορισμένης σημασίας, επειδή οι δηλώσεις και οι πράξεις του δεν ανοίγουν κανένα φωτεινό δρόμο, επειδή δεν υφίσταται καμιά ξεκάθαρη και βασισμένη σε κάποιες σταθερές εξωτερική πολιτική (ήδη διαβάσαμε στις εφημερίδες ότι έχουμε μπει σε περίοδο επαναπροσδιορισμού της πολιτικής απέναντι στην Τουρκία και ότι ή κυβέρνηση οδηγείται σε διάλογο. Βλέπε *Καθημερινή* και *Κυριακάτικη Έλευθεροτυπία*, 30 Νοεμβρίου). Επειδή μεταξύ σοβαρού και άστειου ίσως μιλούν — ο Θεοδωράκης και ο Παπανδρέου — στο τηλέφωνο πίσω από την πλάτη μας όπως έγινε υπό την απειλή (;) πραξικοπήματος τό 1983 και με τή μετάβαση του Θεοδωράκη στο Ισραήλ πριν από την έναρξη της νέας περιόδου προσέγγισης Ελλάδας—Ισραήλ, σταματάμε για την ώρα εδώ. Μία και μόνη τελευταία επισήμανση: ή ενέργεια του συνθέτη Μίκης Θεοδωράκη δεν ήταν «άσυγχωρητη πράξη» κύριε πρωθυπουργέ και μάλιστα για τό λόγο που αναφέρατε· εμείς του συγχωρούμε τό ότι έθιξε ένα «τόσο σοβαρό ζήτημα όπως αυτό των έλληνοτουρκικών σχέσεων» (βλέπε δηλώσεις του κ. Παπανδρέου στο *ΒΗΜΑ* της Κυριακής, 30 Νοεμβρίου). Ό κάθε πολίτης έχει αυτό τό δικαίωμα. Άλλωστε δεν μιλούν για σκοινί στο σπίτι του κρεμασμένου. Έμεις πάντα θά θυμόμαστε τή δική σας «άσυγχωρητη πράξη» να στηρίζετε τό καθεστώς του Γιαρουζέλ-σκι με τήν επίσκεψή σας στην Πολωνία.

Βασίλης Ζουναλής

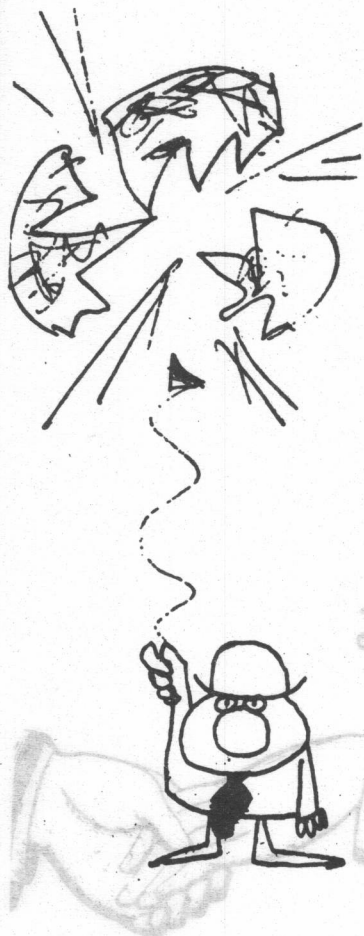
Περί κράτους αλλά μέ λίγο κράτει

Δέν είναι μόνο άχαρο. Συχνότατα είναι και άδικο τό να επισημαίνεις ασυνέχειες και αντιφάσεις ανάμεσα στα γραφόμενα κάποιου άλλοτε και τώρα. Όλοι μας, στο κάτω κάτω, μέσα από αντιφάσεις και ασυνέχειες πορευόμαστε. Μόνον που ο φίλος Πέτρος Εύθυμιου αποτελεί ξεχωριστή περίπτωση. Όχι μόνο γιατί, ως άριστερός, εξυπνέτησε εύδοκίμως τις επιδιώξεις του ΠΑΣΟΚ προς τή άριστερά και μάλιστα οργάνωσε τήν ίδια τήν κρατική παρέμβαση στον τομέα ευθύνης του αλλά και γιατί — τό κυριότερο — δεν διεκδίκησε ποτέ τό ελαφρυντικό τής άγνοιας. Προβάλλοντας πάντοτε μαχητικά τήν πολιτική επιλογή του, φρόντιζε συνάμα να τής εξασφαλίζει και τήν ανάλογη θεωρητική θεμελίωση, όπως και τώρα άλλωστε αποπειράται να τεκμηριώσει εξίσου θεωρητικά τήν τωρινή στάση του από τις σελίδες του *Βήματος* (αναφέρομαι εδώ στα φύλλα του Νοεμβρίου). Δέν πρόκειται επομένως για τόν άνθρωπο, για τις λέξεις πρόκειται, για τις θεωρίες.

Δέν θά αναφερθώ λοιπόν στις συγκεκριμένες πολιτικές απόψεις του. Θά σταθώ απλώς σε ένα γενικότερο σημείο που φωτίζει, νομίζω, τό πρόβλημα που θά 'θελα να θίξω. Σε προεκλογικό του άρθρο, στο *Αντί*, τευχ. 290, 24.5.85, στο όποιο καλούσε με τόν άερα τής «ρήξης τής 9ης Μαρτίου» στα πανιά του να τό υπερψηφιστεί τό ΠΑΣΟΚ (βλέπε και *Δεκαπενθήμερος Πολίτης*, τευχ. 43, 29.5.85), ο Πέτρος Εύθυμιου παρέθετε αρχικά από παλιότερο

Δια χειρῶν ἀφ' ἑαυτοῦ

κείμενό του όπου υποστήριζε ὅτι τὸ κυβερνῶν κόμμα «σταδιακά ἀνακαλύπτει πὼς τὸ μόνο πραγματικὸ του ἔρεισμα εἶναι ἡ λαϊκὴ συναίνεση, ἡ ὁποία τοῦ ἐπιτρέπει νὰ διεισδύει ἀποτελεσματικὰ στοὺς κρατικούς μοχλοὺς καὶ νὰ τοὺς "ἐκπασοκίξει". Ὁ ἐκπασοκισμὸς αὐτὸς τοῦ κράτους ἦταν μιά εὐπρόσδεκτη ἐξέλιξη. «Γιατί, ἂν ὑποθέσουμε», συμπλήρωνε τὸ '85, «ὅτι ὁ ἐκδημοκρατισμὸς δὲν ἦταν πάντα ὁρατὸς, ὑπῆρξε ἕνας σαφὴς "ἐκπασοκισμὸς" τῆς διοίκησης πού τὴν ἀδρανοποίησε, τουλάχιστον, ὡς ἄμεσο ἐργαλεῖο τῆς Δεξιᾶς». Ὁ ἐκπασοκισμὸς, ἡ ἄλωση μὲ δύο λόγια, τοῦ κράτους δὲν ἦταν λοιπὸν παρά ἡ ἄλλη ὄψη τοῦ ἐκδημοκρατισμοῦ (ἂν ὑποθέσουμε βέβαια ὅτι αὐτὸς δὲν ἦταν πάντα ὁρατὸς...).

Αὐτὰ τότε. Σήμερα, ἐνάμιση χρόνο μετὰ, ὁ Π. Εὐθυμίου διαπιστώνει ὅτι «γιά νὰ ἐκδημοκρατιστεῖ πραγματικὰ τὸ κράτος» δὲν ἀρκοῦν «οἱ καλὲς προθέσεις». Ἔτσι, «ἡ συγκεντρωτικὴ δομὴ τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους ἀφομοίωσε τὴ συγκεντρωτικὴ δομὴ τοῦ ΠΑΣΟΚ» καὶ τὸ κόμμα μεταβλήθηκε «σὲ ἐξαιρετικὰ σύντομο χρονικὸ διάστημα σὲ "ὄμηρο" τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ».

Ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, γράφει τώρα, βρίσκεται σὲ δύο συμπληρωματικὲς πρακτικὲς. Καὶ κατ' ἀρχὴν στὴν «ιδιοποίηση τῆς ἐξουσίας ἀπὸ τὸ κόμμα καὶ τὴν κυβέρνηση». Ἔτσι ὁ ἐκπασοκισμὸς τοῦ κράτους, ὑπὸ τὴ μορφή τοῦ ἐκδημοκρατισμοῦ, κατὰ τὸν Εὐθυμίου τοῦ '85 ἀδρανοποιεῖ τὸ «ἄμεσο ἐργαλεῖο τῆς Δεξιᾶς»: τὸ 1986 δὲν πρόκειται παρά γιὰ τὸ ζεύγος ιδιοποίηση-ἀφομοίωση.

Πέρσι ὁ Π. Εὐθυμίου εἶχε ἤδη ἀπόλυτη συνείδηση τοῦ προβλήματος «τῆς κρατιστικῆς διαχείρισης τῶν πραγμάτων» — καὶ αὐτὸ εἶναι νομίζω τὸ χειρότερο. Γιατί μολαταῦτα (παρότι δηλαδὴ μὲ σαφήνεια διέβλεπε τὴν προσπάθεια τοῦ ΠΑΣΟΚ «νὰ διασφαλίζει τὴν πολιτικὴ του συνοχὴ μὲς τοῦ κράτους») ἔκρινε ὅτι τὸ σημαντικό ἦταν πὼς τὸ ΠΑΣΟΚ, μὲ «τὰ θεσμικὰ χαρακτῆρα μέτρα συμμετοχῆς» του, στὴν πραγματικότητά του, διέυρνε «τὴν κοινωνικὴ βάση τῶν θεσμῶν», τὴν ἴδια τὴν «κοινωνικὴ βάση τῆς ἐξουσίας του». Τὰ μέτρα αὐτὰ εἶχαν «ὡς τελικὸ γνῶρισμά τους τὴν πρόκληση καὶ τὴ δυνατότητα συμμετοχῆς μὲ ἄμεσο τρόπο στὴν ἄσκηση καὶ διαχείριση τῆς ἐξουσίας δυνάμεων πού εἶναι ἔξω ἀπὸ τὸ κράτος καὶ τὸ μονοπαγῆς κόμμα του». Καὶ ἀκόμα παραπέρα: «ἡ διάταξη τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας καὶ τὸ θεσμικὸ τῆς πλαίσιο ἀνοίγουν τὸ δρόμο στὴ συμμετοχὴ νέων κοινωνικῶν δυνάμεων, ἀνοίγουν τὸ δρόμο τοῦ κοινωνικοῦ πειραματισμοῦ, ἀνατρέπουν τὰ ἔρεισματα τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς ἐξουσίας τῆς συντήρησης» (καὶ προσοχὴ: ὁ «κυρίως συνεκτικός ἰστός» τῆς τελευταίας εἶναι τὸ ἴδιο τὸ κράτος, μᾶς ἐπισήμηναι). Σήμερα τὰ πράγματα ἐμφανίζονται ἀπλούστερα: ἡ δευτέρη πλευρὰ τῆς πασοκικῆς ἀλαζονείας τῆς ἐξουσίας εἶναι «ἡ ἀποξένωση τοῦ λαοῦ ἀπὸ τὴ συμμετοχὴ καὶ τὸν ἔλεγχό τῆς ἐξουσίας».

Κατὰ τὸν περσινὸ Εὐθυμίου, λοιπὸν, τὸ ΠΑΣΟΚ ἀποδέσμευε μέσω τοῦ κράτους τὴ λαϊκὴ δυναμικὴ: γιατί οἱ θεσμοί, ὁ τύπος δηλαδὴ, εἶχαν τὴ δική τους οὐσία ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὸν κρατισμὸ τοῦ ΠΑΣΟΚ, ἦταν ἀντικειμενικοποιημένες πραγματικότητες πού καὶ μὲ μόνη τὴν ὑπαρξὴ τους παρήγαγαν λυτρωτικὰ πολιτικὰ καὶ κοινωνικὰ ἀποτελέσματα. Ἦταν ἀνοίγματα μὲ «διευρυμένο κοινωνικὰ, δηλαδὴ μὴ ἐλέγχσιμο κρατικὰ» χαρακτῆρα. Φέτος, ἕνας ἀπὸ τοὺς περσινούς ἀπελευθερωτικούς θεσμοὺς πού ἀπαριθμοῦσε ὁ φίλος Εὐθυμίου, τὰ ἐποπτικά συμβούλια, δὲν χαρακτηρίζεται παρά ὡς «τὸ "καπέλο" τῶν μηχανισμῶν κοινωνικοῦ ἐλέγχου» καὶ ἡ κοινωνικοποίησις τοῦ '85 δὲν εἶναι τώρα παρά ἀπλῶς μιά ἀντιπαθητικὴ «ἐκδοχὴ κοινωνικοποίησης» ἡ ὁποία κ.λπ. Φέτος λοιπὸν ὑπάρχουν πολλὲς δυνατὲς «κοινωνικοποιήσεις» σὲ ἀντίθεση μὲ πέρσι ὅταν ὑπῆρχε ἡ κοινωνικοποίησις καθ' ἑαυτήν. Μὲ δύο λόγια: τὸν Μάιο τοῦ '85 οἱ θεσμοὶ ὑπερκαθόριζαν τὴν πολιτικὴ: τώρα τὰ πράγματα μοιάζουν νὰ ἔρχονται στὴ θέση τους. Μέχρι ἴσως νὰ ξαναφύγουν.

Εχω θέσει μὲ σαφήνεια νομίζω τὸ πρόβλημα. Τὰ λόγια τοῦ Π. Εὐθυμίου τὸ ὀρίζουν ἀκόμα σαφέστερα. 1985: «Εἶναι ἐντελῶς τυφλὸ νὰ συμπεραίνουμε γιὰ τὴν πραγματικὴ ὑφὴ τῶν κοινωνικῶν διαδικασιῶν πού ἐκλύονται ἀπὸ τίς μεταβολὲς μετὰ τὸ '81, μὲ βάση τίς συμπεριφορὲς ἑνὸς τμήματος τοῦ πολιτικοῦ προσωπικοῦ πού ἀναδείχθηκε ἀπὸ τὴν πασοκικὴ ἐξουσία». Γιατί «πίσω ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἐπιφάνεια τῶν νέων hommes d' état, ὑπάρχουν τὰ δεκάδες καὶ ἑκατοντάδες χιλιάδες λαϊκὰ στελέχη πού (...) βγαίνουν αὐτὴ τὴ στιγμὴ ὀρητικὰ στὸ προσκῆνιο, μὲ τὸ κράτος ἂν ὄχι σύμμαχο, τουλάχιστον ὄχι ἐχθρικό. Καὶ ἀκόμα περισσότερο, ἡ ἄλλη ὄψη τῆς πολιτικῆς τοῦ ΠΑΣΟΚ» εἶναι αὐτὴ πού «ἀνοίγει δρόμους στὶς λαϊκὲς δυνάμεις γιὰ τὸν κοινωνικὸ καὶ πολιτικὸ αὐτοπροσδιορισμὸ τους». 1986: τὸ ΠΑΣΟΚ «στηρίχτηκε ἀποκλειστικὰ στὴν ἄσκηση πολιτικῆς μέσω τοῦ κράτους. Καὶ ἐκεῖ τελεματώθηκε, διότι τὸ κράτος δὲν εἶναι κάποιο ὄργανο, οὐδέτερο μέσο ἢ ἐργαλεῖο. Εἶναι κατ' ἐξοχὴν ὁ χώρος συμπύκνωσης τῆς ἀμοιβαιότητος τῶν κοινωνικῶν σχέσεων ἐξουσίας. Μέσω τοῦ κράτους ἡ ἀρχουσα τάξη ἄσκει τὴν ἡγεμονία της, μέσω τοῦ κράτους οἱ πολυποικίλοι μικρομεσαῖοι ἐξασφαλίζουν τίς ρυθμίσεις τους, μέσω τοῦ κράτους οἱ "μὴ προνομοῦχοι" προσδοκοῦν τὴ δική τους εἴσοδο στὰ προνόμια».

Δια γυμνασίου άρθρο

Τεράστια όσο και καιρία ζητήματα της μαρξιστικής θεωρίας και της σοσιαλιστικής πολιτικής που χρησιμοποιούνται για τις κατά περίπτωση πολιτικές ανάγκες, έννοιες που άπτονται των ίδιων των στρατηγικών του εργατικού κινήματος και πέφτουν κατά παράθεση και αντιπαράθεση ανάλογα με την εκάστοτε σχέση μας με το κράτος. Η θεωρία ως παραδουλεύτρια της τρέχουσας πολιτικής. Δέν είμαι άδικος. Γιατί πουθενά ο Π. Εύθυμιού δέν επιχειρεί να ισχυριστεί ότι απλώς τό πράγμα κάπου στράβωσε τόν τελευταίο έναμιση χρόνο, ότι έστω τό ΠΑΣΟΚ έκανε πρόσφατα «δεξιά στροφή», ότι τέλος πάντων κάτι άλλαξε έτσι πού και ή τότε «θεωρία» του νά ισχύει και ή τώρα. Ούτε πάλι βγάξει αναδρομικά συμπεράσματα από τή σημερινή γενικής ισχύος θεωρία του γιά τήν περσινή «θεωρία». Δέν είναι λοιπόν ότι ο Π. Εύθυμιού δέν ξεκαθαρίζει τούς λογαρισμούς του μέ τόν περσινό έαυτό του — επ' αὐτοῦ δέν μου πέφτει λόγος. Είναι ότι ή «θεωρία» περι άστικού κράτους-συμμάχου τών λαϊκῶν δυνάμεων εμφανίζεται νά μήν έχει τίποτα νά μοιράσει μέ τή θεωρία περί κράτους-κόμματος τής άστικής τάξης. Ούτε είναι ή αξιοπιστία του Π. Εύθυμιού πού διακυβεύεται — και έγώ στά μάτια του μάλλον έξίσου άφερέγγυος θά είμαι. Είναι ή αξιοπιστία τής ίδιας τής θεωρίας, ή όποία εϋτελίζεται μέσω του φιλικού κράτους-έξουδετερωμένου εργαλείου στό άριστερό 'Αντί και του έχθρικού-κράτους μή οϋδέτερου μέσου στό κεντροδεξιό Βήμα και ίσως άνάποδα του χρόνου. Μπορεί οι λέξεις-έννοιες νά μήν είναι ιερές, δέν είναι όμως και κουρέλια.

Σύμφωνοι, ή θεωρία χρειάζεται γιά νά κάνει τή ζωή μας εύκολη. 'Αλλά όχι πιά, διάολε, και τόσο εύκολη...

Γιώργος Καρράς

ΠΑΣΟΚ: Τούτες τές μέρες ό άνεμος τό κυνηγάει...

Οι δημοτικές εκλογές και ή συνέχειά τους, δηλαδή τά... σκάνδαλα, ήταν οι άφορμές: οι αίτιες τής όλοένα και διευρυνόμενης συζήτησης γιά τό ΠΑΣΟΚ είναι άλλες. Τώρα πού τό μπαλότι ξεφουσκώνει, τώρα αρχίζουν νά ήχουν οι σειρήνες τών λογής αναλυτῶν, ή «αναλυτῶν» άν προτιμάτε, γιά νά επισημάνουν τό φαινόμενο. Πραγματικά, σήμερα τό ΠΑΣΟΚ «πουλάει». Και «πουλιέται». Μισοτιμής. Διατιμῆ τή σχέση του μέ τό κράτος και τό λαό του, κοστολογεί τές συνέπειες τής πενταετούς λειτουργίας του, ζυγίζει τή διευρυνόμενη (συνεχώς) δυσαρέσκεια τής κοινωνικής του εκπροσώπησης πάνω στό γνωστό τριτοσεντεμβριανό καλαντάρι, άθροίζει τά «κατά» τής στρατηγικής του σύλληψης, εισπράττει στό άκέραιο τά πολιτικά άποτελέσματα τής διανεμητικής του πρακτικής.

Τά σκάνδαλα: 'Η διανομή είναι ιδεολογία. Είναι τό κοινωνικό ύπέδαφος τής σκανδαλολογίας. 'Εκαστος έφ' ό έτάχθη; Ναι. 'Αλλά όχι μόνο. Δηλαδή και λίγο παραπάνω: αυτό άκριβώς. 'Ασανσέρ γιά όλο τό κλιμακοστάσιο. Μέχρι τήν όροφή. Και άξιοκρατία ίσως: αλλά μέσα στό πλαίσιο τής διανομής. 'Ετσι λοιπόν. Κατανεμητική ιδεολογία κι όλη ή 'Ελλάδα είναι ένας 'Ασπρόπυργος. Δηλαδή: ή ιδεολογία κατανεμημένη έξίσου.

Και τό παράπονο; Στο Κίνημα. Πού πετάχτηκε στό περιθώριο. Πού τό γοήτευσε ή έξουσία έγκαλώντας το συγχρόνως νά άπεκδυθεί τό αυτόνομο πολιτικό του κέλυφος γιά νά τό προσεταιριστεί προσωπικώς. Διά τών «πρασινοφρουρῶν». Κι όμως τό σημερινό πολιτικό Κίνημα ΠΑΣΟΚ δέν θά έπρεπε νά ένοχοποιεί ούτε τούς παλαιοκομματικούς τής κοινοβουλευτικής όμάδας ούτε τούς νεοκομματικούς του '81 και έντεϋθεν. 'Αλλά θά έπρεπε νά άναθεματίζει. 'Επέκεινα. Τό χωροχρόνο 1974-81. Τότε πού φτιάχτηκαν οι άρμοί και οι θύλακες άπ' όπου έκπορευόνταν ή πολιτική καχεξία και ή ιδεολογική άσυναρτησία. Τότε πού ό οργανωτικός γιγαντισμός έξισωνόταν μέ «πολιτική γραμμή μαζών». Τότε πού ή «συντεταγμένη πορεία» πρὸς τήν έκπλήρωση του ιστορικού ρόλου του νέου ΕΑΜ ένσαρκωνόταν στό πειθαρχικά και τές διαγραφές: τότε πού ή ποινικοποίηση τών άλλων πολιτικών άπόψεων ήταν ό κανόνας όταν οι τελευταίες δέν χώραγαν στους παραδεγεμένους αλλά άτυπους έσωκομματικούς συσχετισμούς.

Γιατί όλα αυτά; Μά γιατί σήμερα τό ΠΑΣΟΚ έγκαλεϊ. Τι; Τά πάντα. 'Οπως πάντα. Παρακαλά παλιούς και νέους. Προσεταιρισμένους τό πάλαι ποτέ σε «φραξιονισμό έξω από άρχές» και δημοκράτες αντιδεξιούς. 'Αριστερούς και παραπλανημένους πού διέβησαν τή «διαχωριστική γραμμή», παλιούς και νέους μικροαστούς, γενιές, ήλικιες, κατηγορίες και προσωπικό. Τό μήνυμα έλήφθη και άποστέλλεται ή άντήχησή του χωρίς τή συγκολλητική όλη. Παραπλάνηση; 'Ισως ούτε καν αυτό. 'Η ένδεια. Μέ ή χωρίς όδύνη, τό μήνυμα επστρέφεται και έπαφίεται στό Πρόσωπο ως 'Υποκείμενο νά ενεργοποιησει τά θυμικά άνακλαστικά του.

Κι ἐνὸς τὸ χιόνι καίει, οἱ μικροὶ τοῦ ἄρχοντος πολιτικοῦ προσωπικοῦ ἀναγκάζονται νὰ παίξουν μὲ τὴν ἴδια σημαδεμένη τράπουλα. Προσοχή ὅμως. Τούτῃ τῇ στιγμή ὁ στόχος δὲν εἶναι τὸ δικαίωμα στὴ νομὴ τῆς ἐξουσίας. Εἶναι τὸ παρεπόμενο. Ἡ ἀνάγκη τροποποιεῖ τοὺς κανόνες. *Εἶναι ἡ κατοχή, ἡ διαχείριση ἢ, σὲ κάθε περίπτωση, ἡ ἀσκηση τῆς ἐξουσίας πού ἐνοποιεῖ καὶ συγχρόνως διαιρεῖ καὶ καθορίζει τὰ ἐσωκομματικὰ μέτωπα.* Αὐτὸ εἶναι τὸ προαπαιτούμενο.

Πάνω σ' αὐτὸ τὸ ἔδαφος ἀναδεικνύεται ἡ πάλῃ τῶν φατριῶν πάνω σ' αὐτὴ τὴν πρωτοφανή πασοκική «γονιμότητα» σμιλεύονται διαφορὲς καὶ «διαφορὲς» πάνω σ' αὐτὴ τὴν εὐταξία τοῦ κομματικοῦ προσωπικοῦ φτιάχνονται οἱ ἡγέτες. Ἀποδιάρθρωση καὶ αὐτοαξιολόγηση. «Προγραμματικὸς» διάλογος, ἐκσυγχρονιστικὴ ρητορικὴ, δημοκρατικὴ εὐαισθησία, ἀναβάπτιση τοῦ πολιτικοῦ λόγου τῆς ἀλλαγῆς. Δηλαδή «στροφή στὴν κοινωνία». Ὁ καθεὶς μὲ τὸν τρόπο του καὶ γιὰ τὸν ἑαυτὸ του. Ἀπὸ ἐκεῖ καὶ πέρα ὁ, τὴ πούν τὰ γκάλοπ. Καὶ βέβαια ἡ κοινωνία τῶν πολιτῶν.

Πολλές, λοιπόν, οἱ ἐγγυητικὲς ἐπιστολές. Ἀπὸ τὴν κατάθεση τῆς ἀτόφιας σοσιαλδημοκρατικῆς συναλλαγματικῆς τοῦ ὑφυπουργοῦ Πολιτισμοῦ πού ἀπὸ καιρὸ ἔχει διαμαρτυρηθεῖ, ὡς τῇ νεοεισερχόμενῃ στὴν πολιτικὴ ἀγορὰ πρόταση τῆς θρυλικῆς φιγούρας τοῦ τριτοδρομικοῦ σοσιαλισμοῦ πού ἐφάρμοσε τὴν Ἐθνικὴ Λαϊκὴ Ἐνότητα στὸ ὑφυπουργεῖο Νέας Γενιάς στὴν «ἀριστερὴ» τῆς ἐκδοχῆς. Ἡ διαλεκτικὴ τῆς κρίσης. Καὶ τὸ ἀντίστροφο ἴσως. Ἀλλὰ ὄχι μόνο. Ὁ τύπος τρώει τὴν οὐσία καὶ τὸ σημαῖνον τὸ σημαϊνόμενο. Ὁργανωτικὴ Ἀνασύνταξη εἶναι ἡ ρετσέτα. Αὐτοδυναμία καὶ ἐξάντληση τῆς τετραετίας μὲ κάποιες δόσεις «διαλόγου» εἶναι τὸ πολιτικὸ πλαίσιο πού τὴν ἐνοηματοώνει. Ἴδου ἡ συμπύκνωση τῆς πασοκικῆς ιδεολογίας μετὰ τὴν ἐπιτυχή ἀνάδραση τοῦ μηνύματος· ἡ ἀνατροφοδότησή της καὶ ὁ ἐμπλουτισμὸς της. Ἀμφίπλευρη διεύρυνση στὴ βάση γιατί οἱ κρουνοὶ τῆς ὀροφῆς στέρεψαν. Ἡ διαλεκτικὴ τῆς στοχοθεσίας καὶ ἡ διαχείριση τῶν σπερμάτων της.

Ἀλλὰ ὄχι μόνο ιδεολογία. Καὶ καταστολή. Ἡ ἐπανάσταση πρέπει νὰ φάει τὰ παιδιά της. Γιὰ νὰ κάνει τὸ ρῆμα τὸν κύκλο του.

Αὐτὸ λένε οἱ πληροφορίες (*Βῆμα*, 30/11/86 — Μιχ. Δημητρίου). Ὅτι οἱ ὀργανώσεις τοῦ ΠΑΣΟΚ στὶς ἐξῆς ἐλάχιστες περιοχὲς τῆς χώρας ἔχουν προξενήσει μεγάλη «ζημιὰ» στὴν Ἀλλαγή: Πελοπόννησος — Αἰτωλοκαρνανία — Ἡπειρος — Κεφαλονιά — Λάρισα — Δυτικὴ Μακεδονία — Θράκη. «Κυρώσεις» λοιπόν γιὰ νὰ δέσει τὸ πράμα. Πρὸς τοπικοὺς παράγοντες, συνδικαλιστὲς καὶ πρασινοφρουροὺς ἀπευθύνεται τὸ πραγματικὸ μήνυμα αὐτῆς τῆς φορᾶς. Ἡ μεταφορὰ τῆς εὐθύνῃς καὶ ἡ κοινωνικοποίηση τῆς ἐνοχῆς. Γιὰ τὴν ὥρα λείπει τὸ ὄχημα τῆς μετάβασης. Γιατί οἱ προθέσεις πάντα ὑπάρχουν. Ἡ κρίση νομιμοποίησης εἶναι τὸ πρόβλημα.

Καὶ ἡ ὀργάνωση; Αὐτὴ ἡ κατ' ἐξοχὴν «λαλιά» τοῦ Κινήματος; Τὰ χιλιάδες μέλη καὶ «μέλη» της; Ἀπεργάζονται κάτι τι; Θὰ ἀξίξει νὰ τεθεῖ κάποτε τὸ ἐρώτημα. *Ἡ ὀργάνωση τοῦ ΠΑΣΟΚ ἀποτελέσει στὸν βραχὺ βίο της κάτι πιο πάνω ἀπ' τὸ ἄθροισμα τῶν μελῶν της, ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς παραγωγικῆς συμμετοχῆς της στὰ ἐσωκομματικὰ δρώμενα; Μιλᾶμε προφανῶς γιὰ τὴν πολιτικὴ αὐτοδυναμία συνολικὰ τῆς ὀργάνωσης καὶ ὄχι γιὰ τὸ μηχανισμό καὶ τοὺς συσχετισμοὺς πού ἀναπτύσσονται σ' αὐτόν.*

Ὁ ἐμφύλιος πόλεμος μαινεται. Στὸ χρηματιστήριό τῶν συσχετισμῶν, τῶν ἐμπνεύσεων, τῶν προγραμμάτων, τῶν ἐγχειρημάτων, ἀκόμα καὶ τῶν προταγμάτων, ἡ ιδεολογία τῆς διαπραγματεύσεως οὐσιαστικοποιεῖ, ἀναβαθμίζοντας ἢ ὑποβαθμίζοντας, τίς μετοχές τῶν κληρωτῶν. Τὸ παιγνίδι εἶναι γνωστὸ. Μόνο πού τούτῃ τῇ φορᾶ καταγράφεται μιά Ἀπουσία. Ἡ ἐπένδυση ὅλων αὐτῶν στὸ κοινωκὸ σῶμα. Ἀφασία;

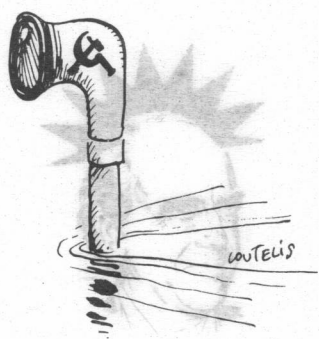
Ἀνδρέας Παναζόπουλος

Ὁ ἀφόρητος «φορέας»

Λίγοι μῆνες πέρασαν ἀπὸ τὸ 40 καὶ τελευταῖο συνέδριο τοῦ ΚΚΕ ἐσωτερικοῦ καὶ λίγοι μῆνες μᾶς χωρίζουν ἀπὸ τὸ 1ο, τὸ ἰδρυτικὸ συνέδριο τοῦ «νέου φορέα». Βρισκόμαστε κάπου στὴ μέση τῆς διαδρομῆς ἀνάμεσα στὰ δύο συνέδρια, σὲ μιά στιγμὴ φοβερῆς φθορᾶς αὐτοῦ πού ὑπῆρξε καὶ πλήρους ἀβεβαιότητος γι' αὐτὸ πού θὰ γίνει. Κανεὶς νομίζω ἀπ' αὐτοὺς πού μὲ τόση εὐκολία ἀποδέχτηκαν τὴ διάλυση τοῦ ΚΚΕ ἐσωτ. ἀπὸ τὴν πολιτικὴ σκηνὴ τῆς χώρας, δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἱκανοποιημένος ἀπὸ τὴν κατάσταση πού ὑπάρχει σήμερα στὸ χῶρο τῆς κομμουνιστικῆς καὶ τῆς εὐρύτερης ἀνανεωτικῆς Ἀριστερᾶς. Ὅτε εἶναι πολλοὶ αὐτοὶ πού πιστεύουν ἀκόμη ὅτι στὸ συνέδριο τῆς ἀνοιξῆς οἱ κερασιές θ' ἀνθίσουν γιὰ τὸ ἀριστερὸ κίνημα τῆς χώρας μας.

Δια χειρῶν ἀδελφῶν

ὅταν ἰσχυρὸν ὄργανον ἔσται ἡ ἀποστολή τοῦ ΚΚΕ...

Καὶ δὲν ἀναφέρομαι σ' αὐτοὺς πού θεωροῦν τὴ δημιουργία τοῦ νέου φορέα ὡς τὸ ἀπαραιτήτο βῆμα γιὰ τὴν ὁμαλοποίηση τῶν σχέσεων τῆς κομμουνιστικῆς Ἀριστερᾶς, τῆς μίας καὶ μόνης, δηλαδή τοῦ ΚΚΕ, μέ τίς ἄλλες ἀριστερές καὶ δημοκρατικές δυνάμεις, στὶς ὁποῖες θὰ ἀνήκει ὁ νέος φορέας. Γι' αὐτοὺς τὸ ζητούμενο εἶναι ἡ δημιουργία τῶν προϋποθέσεων γιὰ τὴ στρατηγικὴ συμμαχία τῆς Ἀριστερᾶς, κομμουνιστικῆς καὶ μὴ. Καὶ ὅσο πῖο γρήγορα δημιουργηθοῦν αὐτές οἱ προϋποθέσεις τόσο τὸ καλύτερο. Μὲ ὁποιοδήποτε τίμημα.

Ἀναφέρομαι σ' αὐτοὺς πού πείστηκαν πὼς ἡ ἀλλαγὴ τοῦ τίτλου καὶ τοῦ χαρακτήρα τοῦ ΚΚΕ ἐσωτερικοῦ, ἀποτελεῖ προϋπόθεση γιὰ τὴν κάλυψη τοῦ πολιτικοῦ κενοῦ πού δημιουργεῖ ἡ κρίση τοῦ ΠΑΣΟΚ, πού ἀποβλέπουν δηλαδή σὲ ἕνα φορέα, ὁ ὁποῖος θὰ μπορέσει νὰ καλύψει ἰδεολογικά καὶ πολιτικά τίς δυνάμεις ἐκεῖνες πού ἐγκαταλείπουν τὸ ΠΑΣΟΚ. Τὸ κενὸ πράγματι ὑπάρχει πρὸς πολλὰς κατευθύνσεις. Ὑπάρχει κυρίως πρὸς τὰ δεξιὰ. Γιατί ὅσο καὶ ἂν φαίνεται περιέργο, οἱ δυνάμεις πού ἔφυγαν λόγω τῆς δεξιᾶς πολιτικῆς τοῦ ΠΑΣΟΚ πῆγαν κυρίως πρὸς τὰ δεξιὰ. Καὶ αὐτὸ εἶναι φυσικὸ. Ὅταν ἕνα κόμμα ξαναδίνει στὴ Δεξιὰ τὴ χαμένη φερεγγυότητα. Γιατί ὁ κόσμος ξέρει ὅτι στὸ γῆπεδο τῆς Δεξιᾶς, μέ τούς ὄρους τοῦ παιχνιδιοῦ τῆς Δεξιᾶς καὶ τὴν πολιτικὴ τῆς Δεξιᾶς ἡ Δεξιὰ εἶναι πῖο ἀποτελεσματικὴ. Τὸ κενὸ πού ὑπάρχει πρὸς τὰ ἀριστερὰ δὲν καλύπτεται μέ τὴν ἀλλαγὴ τοῦ τίτλου καὶ τοῦ χαρακτήρα τοῦ κόμματος ἀλλὰ μέ τὴ συνέχεια καὶ τὴ συνέπεια πού ἀναζητοῦν οἱ ἀριστεροί. Καὶ στὸ 4ο συνέδριο, ἀναιρέθηκαν καὶ ἡ συνέχεια τοῦ ΚΚΕ ἐσωτερικοῦ καὶ ἡ συνέπεια τοῦ στήν ἀντίθεσή του πρὸς τὸ ΚΚΕ καὶ τὸ ΠΑΣΟΚ.

Ἀμέσως μετὰ ἦρθαν οἱ δημοτικές ἐκλογές, πού ἐπιβεβαίωσαν μέ παταγώδη ἐπιτυχία τοὺς στόχους καὶ τὴν προοπτικὴ τοῦ νέου φορέα. Σήμερα γίνεται ὄλο καὶ πῖο φανερό ὅτι ἡ προβληματικὴ γιὰ τὴ μετεξέλιξη τοῦ ΚΚΕ ἐσωτερικοῦ στὸ νέο φορέα τῆς Ἀριστερᾶς κινεῖται ἀνάμεσα στὶς συμπληγάδες τῆς συμπαρατάξης μέ τὸ ΚΚΕ καὶ τὴ δημιουργία ἑνὸς πλαισίου πίεσης καὶ στήριξης τοῦ ΠΑΣΟΚ. Οἱ ἀρχές τῆς αὐτονομίας, τῆς συνέχειας, τῆς συνέπειας τῆς ἀνανεωτικῆς κομμουνιστικῆς Ἀριστερᾶς, ἐγκαταλείπονται στὴν προσπάθεια ἀναζήτησης τοῦ σχήματος πού θὰ διευκολύνει τίς πολιτικές ἐπιλογές τῶν ἡγετικῶν ομάδων τῆς μετεξέλιξης.

Ἔτσι, σὲ λίγους μῆνες, τὸ ΚΚΕ ἐσωτερικοῦ θὰ ἀνήκει στὴν ἱστορία, ὅταν λίγους μῆνες πρὶν ὄλοι συμφωνοῦσαν στὸν οὐσιαστικὸ του ρόλο στὸ ἰδεολογικὸ, πολιτικὸ καὶ κοινωνικὸ πεδίο. Μὲ συνοπτικές διαδικασίες, τραυματικές ἐμπειρίες, ἀπογοητεύσεις καὶ ἀναμάρτημα τῶν ἐπιχειρημάτων πού ἀκούστηκαν στὸ 4ο συνέδριο. Γιατί τίποτα τὸ οὐσιαστικὸ δὲν προστέθηκε στὴν προβληματικὴ πού ἀναπτύχθηκε στὸ 4ο συνέδριο. Τὸ νέο κόμμα θὰ παραμείνει ὑπόθεση τῶν μελῶν καὶ τῶν ὁπαδῶν τοῦ ΚΚΕ ἐσωτερικοῦ. Ὅσων ἀντέξουν τὴ φθορὰ τῶν συνοπτικῶν διαδικασιῶν. Καὶ ὀρισμένων ἐπώνυμων τοῦ ἀριστεροῦ χώρου πού πλειοδοτοῦν ὑπὲρ τῆς μᾶς ἢ τῆς ἄλλης ἀντίληψης. Γιατί τὸ φαντασμαγορικὸ ἐπιχειρήμα τῆς συσπείρωσης εὐρύτερων δυνάμεων τῆς ἀνανεωτικῆς Ἀριστερᾶς δὲν ἰσχύει πιά. Τὸ ἐγχείρημα τῆς δημιουργίας τοῦ νέου φορέα, ξεκινάει ἀπὸ τὴν ἀντίληψη ὅτι ἡ ἀνανεωτικὴ κομμουνιστικὴ Ἀριστερὰ ἐξάντλησε τὰ ἱστορικά της ὄρια, ὅτι αὐτὴ ἡ μεγάλη παρένθεση πού ἀνοίξε τὸ 1968, πρέπει νὰ κλείσει πιά, ὀριστικά καὶ ἀμετάκλητα. Καὶ αὐτὰ χωρὶς νὰ γίνεῖ συνολικὴ ἐκτίμηση τῆς πορείας της μέχρι σήμερα, χωρὶς ἀνάλυση τῆς σημερινῆς κατάστασης, χωρὶς διερεύνηση τοῦ ρόλου της καὶ τῶν προοπτικῶν της στὴν ἑλληνικὴ κοινωνία. Ὅδηγοῦμαστε λοιπὸν σὲ ἕνα συνέδριο πού θὰ ἐπιτείνει τὴν κρίση τῆς ἀνανεωτικῆς Ἀριστερᾶς, κομμουνιστικῆς καὶ μὴ.

Ἄς σοβαρευτοῦμε σύντροφοι.

Τὰ προβλήματα πού ὑπάρχουν δὲν μποροῦν νὰ ἀντιμετωπιστοῦν μέ συνοπτικές διαδικασίες, δι' ἀνατάσεις τῶν χειρῶν. Οὔτε ξορκίζονται μέ ρητορικές προτάσεις γιὰ ἐνότητα ἢ συναινετικά διαζύγια, καὶ ἐν πάσῃ περιπτώσει δὲν ἀφοροῦν μόνο τὴν ἡγεσία ἢ τίς ἡγετικές ομάδες τοῦ κόμματος.

Τὰ προβλήματα πού μπαίνουν καὶ μέ τὸν τρόπο πού μπαίνουν στὸ ἰδρυτικὸ συνέδριο ἀφοροῦν πραγματικά τὴ βάση τοῦ κόμματος; Καὶ γιατί οἱ κομμουνιστές θὰ πρέπει νὰ συναινέσουν στὴ μετεξέλιξη τοῦ τραγικοῦ πού ἐνυπάρχει στὴν κομμουνιστικὴ Ἀριστερὰ, σὲ μιά κακόγουστη φάρσα γύρω ἀπὸ τὸ λείψανο τοῦ ΚΚΕ ἐσωτερικοῦ;

Μάκης Καβουριάρης

ΠΡΟΑΠΑΙΤΟΥΜΕΝΑ ΓΙΑ ΜΙΑ ΝΕΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

του Άγγελου Έλεφάντη

Τό ΚΚΕ έσωτερικού όμως έχασε τη μάχη και του κομμουνισμού και της ανανέωσής του. Δεν την έδωσε καν, γιατί εκείνοι που είχαν αναλάβει να την καθοδηγήσουν ούδέποτε πίστεψαν ότι έπρεπε να στρατόπεδο του «σοσιαλισμού». Παραχώρησαν ελεύθερο τό πεδίο στο ΚΚΕ που άνετα κυριάρχησε στο χώρο της Άριστερας. Έτσι, σήμερα το ΚΚΕ για τον κόσμο είναι ή εικόνα του παρελθόντος, του παρόντος και του μέλλοντος του «κομμουνισμού», ενώ τό ΚΚΕ έσωτ. δεν έγινε τό κόμμα της ανανέωσης, τό αντίπαλο δέος του δογματισμού, της εξάρτησης, της παραφθοράς και της διαστρέβλωσης των σοσιαλιστικών ιδεών. Απονευρωμένο αλλά πάντοτε άγκιστρωμένο στις νευρωτικές του ιδεοληνίες, όδηγημένο από εκείνους που χρόνια τώρα περπάτησαν από άποτυχία σε άποτυχία, από λάθος σε λάθος, ανακάλυψε μία «νέα» λαοσωτήρια φόρμουλα: την υπέρβαση. Υπέρβαση, όπως είπαν, του λενινισμού, της θεωρίας και της πρακτικής της έφόδου, του παρωχημένου πιά τριτοδιεθνιτισμού, υπέρβαση του δημοκρατικού συγκεντρωτισμού, υπέρβαση του κομμουνιστικού χαρακτήρα του κόμματος, υπέρβαση του άγονου ένδοκομμουνιστικού ανταγωνισμού, υπέρβαση της ιστορίας τους της ίδιας. Και μετεξελίχθηκαν οι άνεξέλικτοι. Άλλαξαν τό κοστούμι γιατί τό παλιό δεν έκρυβε πιά τις πληγές ενώ για την ιστορική έκτροπή, που την υπέρβησαν με άκρα προσήλωση και φανατισμό, δεν έγινε λόγος.

Μέσα στο καταχeyμένο ώστόσο ξανάρχισε ό ντόρος για τό «συνέδριο της άνοιξης», για τό νέο κόμμα της Άρι-

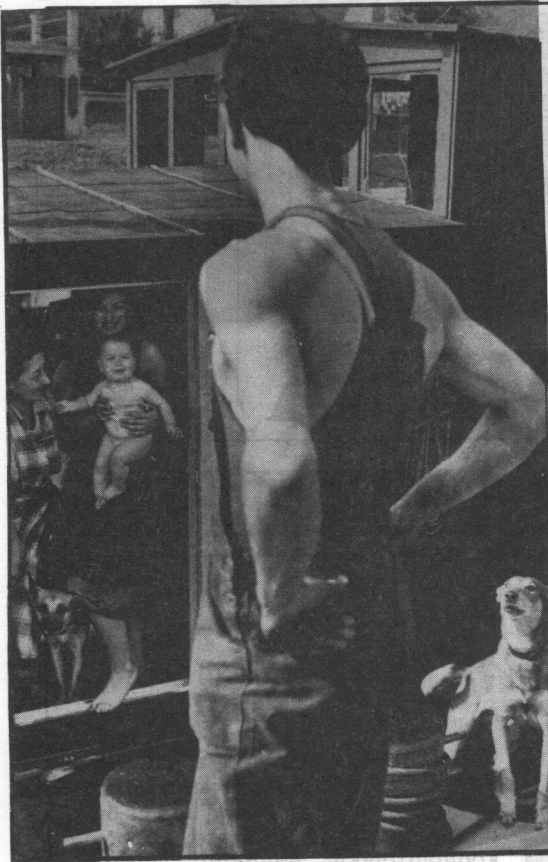
Πρίν χρόνια, κοντεύουν να κλείσουν δύο δεκαετίες τώρα, μέσα από τό συντρίμια και τις άποτυχίες του ελληνικού κομμουνιστικού κινήματος ξεκίνησε μία πορεία που της δόθηκε τό όνομα κομμουνιστική ανανέωση και οργανωτική μορφή τό ΚΚΕ έσωτ. Η ανανέωση συγκέντρωσε όσους άριστερούς είχαν πειστεί ή έσωτ. ύποψιαστεί ότι ή μεγάλη ύπόσχεση για την κομμουνιστική κοινωνία με πρωτοπορία και φωτοδοτή τη Σοβιετική Ένωση ήταν πιά μία χαμένη ύπόθεση. Άλλά επειδή δεν θεωρούσαν ότι ή ύπόθεση του κομμουνισμού είχε περάσει στα ιστορικά άζήτητα βάλθηκαν να άπαλλάξουν τό κίνημά τους από τις συνέπειες της ιστορικής έκτροπής, να αναθεωρήσουν πρακτικές, δομές και πολιτικές. Νά τό ανανέωσουν.

στερας. Όφείλουμε να τό παρακολουθήσουμε με προσοχή για να ξέρουμε τί πρέπει να αποφύγουμε γνωρίζοντας ότι ή ύπόθεση του κομμουνισμού είναι πολύ πιο μακρόβια από τά αποτελέσματα μιας ψηφοφορίας ή τά τερτίπια μιας κομματικής διαδικασίας, γνωρίζοντας άκόμη ότι τώρα που όλα μοιάζουν καθαρότερα, όλα είναι δυσκολότερα, άς άναλογιστούμε ότι όλα πρέπει να φτιαχτούν από την άρχή.

ΑΡΙΣΤΕΡΟΙ ΧΩΡΙΣ ΑΡΙΣΤΕΡΑ

Πρέπει επομένως να μιλήσουμε για

πολιτική με καινούργιο τρόπο. Μέ καινούργιο τρόπο γιατί τώρα πρέπει να οργανώσουμε τη σκέψη μας με βάση μία νέα πραγματικότητα, ίσως όχι κοσμοϊστορικής σημασίας, ώστόσο καθοριστικής για όλους όσοι επί χρόνια είχαν πιστέψει ότι ό άγώνας για την ανανέωση του κομμουνιστικού κινήματος δεν ήταν μάταιος, όσοι δεν θεώρησαν μοιραία τη σημερινή άπόληξη της ανανεωτικής άριστερας, όσοι οργανωμένοι ή άνοργάνωτοι, και έν πάση περιπτώσει μαζί, από αυτή τη σκοπιά προσπάθησαν, σε άνυποπτο χρόνο, να άντισταθούν στο λαϊκισμό της «Άλλαγής», στο φιλοσοβιετισμό, όσοι προσπάθησαν να δούν πέρα από την άδιαφάνεια των ιδεολογημάτων του συρμού. Γιατί συνέβαινε έτούτο τό παράδοξο: ενώ οι ιστορικοί ήγέτες της ανανέωσης υπερέβαλαν έαυτούς στο να διαλύσουν τον κόσμο που πήγαινε να συγκροτήσει τό νέο ρεύμα, ενώ όμολογουμένως κανείς δεν θα μπορούσε να τους κατηγορήσει ότι δεν είχαν σοβαρές επιτυχίες σε αυτή τους την προσπάθεια — άς θυμηθούμε τά χοντρά: τις διαδικασίες του 1973, τό Πολυτεχνείο, την Ένωμένη Άριστερά, τη Συμμαχία, τη διάλυση της νεολαίας τό 1977, την ΕΑΔΕ, τη λαίμαργη πασοκοφιλία, τό προεδρικό πραξικόπημα του Α.Κύρκου, την καθημερινά άνεκδιήγητη Άγνή — άς θυμηθούμε επίσης ό καθένας τις άπειρες μικρολεπτομέρειες της ένταγμένης του ζωής που έδιναν στη στρατεύση πικρή ή άνοστη γεύση — ενώ λοιπόν τά διαλυτικά χτυπήματα διαδέχονταν τό ένα τ' άλλο καταπάνω στα λιπόσαρκα μέλη της ανανεωτικής κομμουνιστικής άριστερας, έτούτη έπέμενε να ζεί. Ποτέ δεν της έλειψαν άνθρωποι με ευγένεια, διαύγεια, πείσμα και άγωνιστικότητα.

καθοριζόμενη και αντιφατική; Πώς μπορούμε να τη διαγνώσουμε όταν ο τρόπος που μας δίνεται για να σκεφτούμε την πολιτική είναι κενός, ρητορικός, παρωχημένος, νωθρός;

ΑΡΙΣΤΕΡΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΗ ΤΑΣΗ

Ἡ ἄριστερά, ἡ κομμουνιστική ἄριστερά, εἶναι ἡ πολιτική δύναμη τοῦ κομμουνισμοῦ. Ἡ ἄριστερά πού ἀρθρωνόταν περί το ΚΚΕ ἔσωτ. ὡς γεωγραφικοῦ τόπου συνάντησης ποικίλων ρευμάτων, τάσεων καί στάσεων, πού ὡς ὁμοιογενής καί αὐτόνομος πολιτικός χώρος συνεχῶς ἀποδιάρθρωτόταν, δέν μπόρεσε νά λειτουργήσει κομμουνιστικά, δηλαδή νά ἐκφράσει καί νά ὀργανώσει τήν ἐνῦπαρκτη στήν καπιταλιστική σχέση κεφαλαίου-ἐργασίας ἱστορική τάση τοῦ κομμουνισμοῦ. Τό γιατί εἶναι μιά ἄλλη ἱστορία, συνώνυμη μέ τήν ἱστορία τοῦ ΚΚΕ ἔσωτ. ἀπό το 1968 μέχρι σήμερα, πού δέν ἔχει γραφεί, ἂν καί πολλά ἔχουν εἰπωθεῖ.

Πάντως δέν νομίζω ὅτι θά ὑπῆρχαν πολλοί πού θά ἦταν διατεθειμένοι νά ἀμφισβητήσουν τήν παραπάνω διαπίστωση καί ἐν πάσῃ περιπτώσει ὁ τελευταῖος πού θά μπορούσε νά τό κάνει θά ἦταν τὸ ἴδιο τὸ ΚΚΕ ἔσωτ., τὸ ὁποῖο, ἀκριβῶς γι' αὐτό τὸ λόγο, ἀποφάσισε νά μετεξελιχθεῖ.

Τό ΚΚΕ ἔσωτ., λοιπόν, ὄχι μόνο δέν συμπύκνωσε τήν ἀντικαπιταλιστική-κομμουνιστική τάση ἀλλά οὔτε κἀν κατάφερε νά γίνει ἡ ἐκφραση ἔστω ἑνός τμήματος τῆς μισθωτῆς ἐργασίας. Ἦταν μιά *πολιτική ἔνωση* ἀτόμων χωρίς κοινωνική ἀναπόκριση. Ἡ ἐργατική τάξη, ἂν περὶ αὐτῆς ἦταν ὁ λόγος, παρά τίς ἀλλεπάλληλες ἐκκλήσεις στά μέλη καί στά στελέχη νά τήν πλησιάσουν, ἀδιαφόρησε γιά τὸ ΚΚΕ ἔσωτ. καί τὸ ΚΚΕ ἔσωτ. δέν ἀντάμωσε τὴν ἐργατική τάξη. Μῆτε ἄλλη τάξη ἄλλωστε. Ὡς ἄλλη (μεταδικτατορική) ΕΔΑ δέν ἐξέφραζε πολιτικά κανένα κοινωνικό στῶμα καί κανένα κοινωνικό στῶμα δέν συγκροτήθηκε πολιτικά μέ βάση τήν ἰδεολογία τοῦ ΚΚΕ ἔσωτ. Ἔτσι τὸ πολιτικό στοιχεῖο, ὡς πράξη καί λόγος, ἦταν μετέωρο, δέν ἀπέρρεε ἀπὸ ἐκεῖ πού παράγεται καί ἀναπαράγεται ἡ ὕλική ζωὴ. Τό κοινωνικό βίωμα δέν δημιουργοῦσε πολιτική καί ἡ πολιτική δέν ἐμπλοῦτιζε τὸ βίωμα.

Παρόλο ὅμως πού ἡ ἱστορία αὐτῆς τῆς ἀποუსχέτισης (ΚΚΕ ἔσωτ. — ἐργατικῆς τάξης) δέν ἔχει μελετηθεῖ, μπορούμε κάπως νά τήν προσεγγίσουμε καί τὰ συμπεράσματά μας, ἔστω προσωρινά, θά βοηθοῦσαν νά σκεφτοῦμε τί σημαίνει πολιτική γιά τὸν σημερινό ἄριστερό.

ΑΝΑΓΚΑΙΑ ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ ΜΙΑΣ ΣΥΖΗΤΗΣΗΣ

Κατ' ἀρχὴν εἶναι ἀναγκαῖες μερικές ἀφετηριακές ἐπισημάνσεις. Εἶναι θεμιτό νά μιλάμε σήμερα γιά κομμουνιστική τάση ὅταν:

1ον Τά καθεστῶτα πού οἰκοδομήθηκαν ἐπ' ὀνόματι τοῦ κομμουνισμοῦ κατάφεραν νά συμπυκνώσουν τήν πολιτική ἀντιδραστικότητα τῶν προαστικῶν-ἀπολυταρχικῶν κοινωνιῶν καί τήν κοινωνική καταπίεση-ἐκμετάλλευση τῶν καπιταλιστῶν;

2ον Τά Κ.Κ. πού ἕναν αἰῶνα πρὶν ἄρχισαν τὴ σταδιοδρομία τους, μέ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις, ἀμφιλεγόμενες κι αὐτές, κατάντησαν περιθωριακά ἢ ταυτίστηκαν μέ τήν προοπτική τῶν καθεστώτων τοῦ «ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ»;

3ον Τό ἐργατικό κίνημα, ὡς κοινωνικό κίνημα, κυριαρχεῖται ἀπὸ τὸ ρεφορμισμὸ;

Τά ἐρωτήματα αὐτά, κρίσιμα καί δραματικά, δέν ἀναιροῦν τὴ μαρξική διάγνωση γιά τήν ἐνῦπαρκτη στήν κοινωνική πραγματικότητα τῆς ἐργατικῆς τάξης κομμουνιστική τάση. «Ἀπλῶς» θέτουν πελώρια, πολιτικά καί θεωρητικά προβλήματα ἀπὸ τὴν ἐπίλυση τῶν ὁποίων ἐξαρτᾶται ἡ ἐνεργοποίηση τῆς τάξης, θέτουν δηλαδή ἐπὶ τάπητος τὴν ἀνάγκη τῆς ριζικῆς ἀναθεώρησης τῆς ἔννοιας τῆς πολιτικῆς. Διότι βρισκόμαστε μπροστά στήν ἐξῆς κατάσταση: ἂφ' ἑνός ἡ ἀντίφαση κεφαλαίου-ἐργασίας ἐξακολουθεῖ νά ὑπάρχει παρά τίς ἀκατασίγαστες προσπάθειες τοῦ κεφαλαίου καί τοῦ κράτους του, ἐνῶ ἀφ' ἑτέρου ἡ πολιτική καί ἡ ἰδεολογική πραγματικότητα τοῦ κόσμου τῆς μισθωτῆς ἐργασίας δέν ὁδηγεῖται στήν ἀναγνώριση αὐτῆς τῆς ἀντίφασης. Πρέπει λοιπόν καί νά ἐξηγηθοῦν οἱ λόγοι αὐτῆς ἱστορικῆς ἀνεπάρκειας καί νά ἀναιρεθοῦν μέσα ἀπὸ μιά κίνηση πού θά λειτουργοῦσε καί στά δύο ἐπίπεδα.

Τό διάβημα, ὅσο κι ἂν μοιάζει σισύφειο δέν εἶναι οὔτε παρωχημένο οὔτε οὐτοπικό διότι, στίς συνθήκες τοῦ ἀνεπτυγμένου καπιταλισμοῦ, οἱ παραγωγικές σχέσεις ἔχουν σέ τέτοιο βαθμὸ προαχθεῖ κι αὐτές πρὸς τὴν κατεύθυνση γενίκευσης τῆς μισθωτῆς ἐργασίας ὥστε νά καλύψουν σχεδόν ὅλο τὸ φάσμα τῶν παραγωγικῶν διαδικασιῶν καί νά ἐνσωματώσουν στήν ἀντίφαση κεφαλαίου-ἐργασίας τὸ σύνολο τῶν κοινωνικῶν παραγωγικῶν δυνάμεων.

Πράγματι, ἡ βασικὴ παραγωγικὴ τάξη, ἡ ἐργατικὴ, — ὑποκείμενη στήν καπιταλιστικὴ ἐκμετάλλευση καί σέ ὅλο τὸ πλέγμα τῶν ἐξοσιαστικῶν σχέσεων πού τὸ κεφάλαιο ἐπιβάλλει γιά νά διασφαλίζει τὴν κυριαρχία του —, ἔχει τό-

Ἄλλὰ αὐτοὶ πού κρατοῦσαν, πότε περισσότερο καί πότε λιγότερο, συναρτοῦσαν τὴν πολιτικὴ τους δράση μέ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ΚΚΕ ἔσωτ. Μέ αὐτὸ συνδέονταν οἱ προσδοκίες τους — νά τό στρέψουν στό καλύτερο, ἰδίως ὅσο οἱ ἡγέτες τους τὸ ἐσπρωχναν στό χειρότερο.

Τώρα ὑπάρχει, ὄντως, ἕνα νέο δεδομένο: οἱ κομμουνιστές τῆς ἀνανέωσης, κομμουνιστές χωρίς κόμμα καί ἄριστεροὶ χωρὶς ἄριστερά, χωρὶς οὔτε κἀν αὐτὸ τὸ μισὸ κι ἀνέπληρο ΚΚΕ ἔσωτ., βρίσκονται παρέα μέ τὴν ἀπορία τους. Ἡ τελικὴ ἀποκάλυψη, ἡ δημοσιοποίηση τῆς εὐτέλειας, ἔκανε πολλοὺς διαυγέστερους, σέ κανέναν ὅμως δέν ἔδωσε τὴ σιγουριά γιά τὸ ποῖο πρέπει νά εἶναι τὸ ἐπόμενο βῆμα.

Τὸ πρόβλημα φυσικά δέν εἶναι ἡ δέν εἶναι μόνο ἡ κομματικὴ στέγη πού θά λείπει ἀλλά ἡ αἴσθηση τῆς ἐνταξης σέ μιά παράταξη, ἡ συνείδηση τῆς ἀριστερῆς ταυτότητας, ἡ ἀποκατάσταση τῆς τεμαχισμένης γλώσσας τῆς ἀριστερᾶς, ἡ πεποίθηση τελικά γιά τὸν καθένα ὅτι βρίσκεται ἀπὸ τὴ σωστὴ μεριά σέ κάθε στιγμή πού ξετυλίγεται τὸ ἀέναο παιχνίδι τῆς πάλης τῶν ἰδεῶν καί τὸ δράμα τῆς πάλης τῶν τάξεων, γιατί μόνο αὐτές ἐννοηματίζουν τὴν πραγματικότητα τῆς πολιτικῆς γιά τὸν ἄριστερό. Καί ποιά εἶναι ἡ σωστὴ πλευρὰ τοῦ χαρακώματος σέ μιά κοινωνία τόσο βαθιὰ ταλαιπωρημένη, τόσο κατακεραμιτισμένη, τόσο ἕτερο-

διευρυνθεί πού καμιά σύγκριση δέν μπορεί νά γίνει μέ παλαιότερες εποχές. Π.χ. στά χρόνια του Μάρξ ή εργατική τάξη της Αγγλίας, της χώρας του τότε προηγμένου καπιταλισμού, αντιπροσώπευε μόνο το 5% του συνολικού ενεργού πληθυσμού.

Βέβαια ή μισθωτή εργασία δέν είναι όλη παραγωγική, μεγάλο τμήμα της στις σύγχρονες κοινωνίες απασχολείται στις ύπηρεσίες, στις διαδικασίες έλέγχου-όργάνωσης της παραγωγής, στην κυκλοφορία των έμπορευμάτων, στην επάνδρωση της κρατικής και ιδιωτικής γραφειοκρατίας, πράγμα πού θέτει πολλά λεπτά θεωρητικά και πρακτικά προβλήματα. Έπιπλέον είναι γνωστό ότι στις σύγχρονες κοινωνίες παρατηρείται ή τάση ανάπτυξης του τριτογενούς τομέα ενώ παράλληλα ή επιστήμη ενσωματώνεται ολοένα και περισσότερο στις παραγωγικές δυνάμεις έτσι ώστε τό εργαζόμενο, πνευματικά και χειρωνακτικά, δυναμικό υφίσταται σοβαρές αλλαγές ως προς την ταξική του συγκρότηση. Αλλά και αυτές οι αλλαγές πού χαρακτηρίζουν ή δομή των εργαζόμενων τάξεων στην εποχή μας είναι αλλαγές πού προκύπτουν εξαιτίας της ανάπτυξης του καπιταλισμού, εξαιτίας της ανάπτυξης της παραγωγικής του βάσης. Δέν είναι φαινόμενα αυτοφυή πού αναπτύσσονται άφ' εαυτών και ανεξάρτητα από την παραγωγική βάση της κοινωνίας.

ΕΡΓΑΤΙΚΗ ΤΑΞΗ, ΠΟΙΑ ΕΡΓΑΤΙΚΗ ΤΑΞΗ;

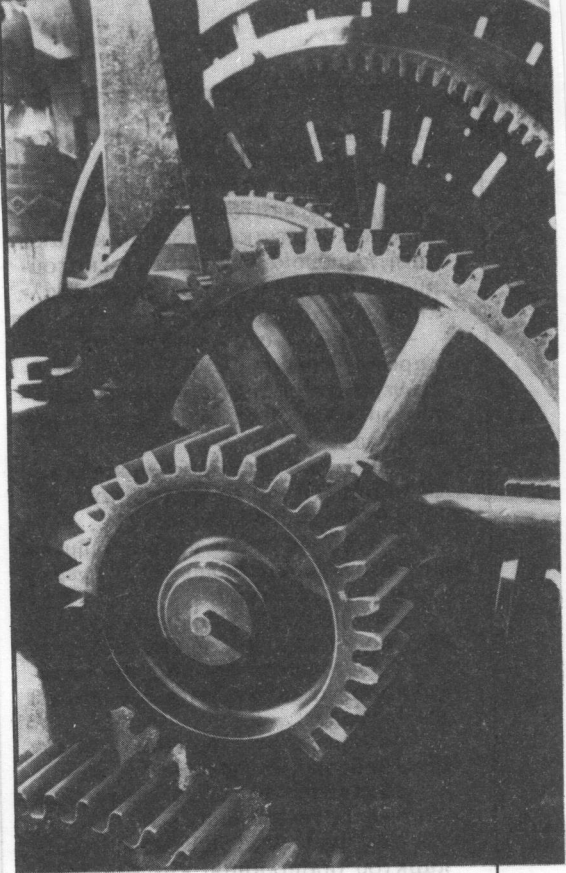
Μετά από αυτές τις συνοπτικές προκαταρκτικές έπισημάνσεις εύλογα θά μπορούσε νά θέσει κανείς τό ερώτημα: υπάρχει στον τόπο μας εργατική παραγωγική τάξη ώστε ή τάση του κομμουνισμού νά έχει κάποια αντικειμενική βάση;

Δέν θέτω τό ερώτημα γιά νά μπορέσω στη συνέχεια νά άπαντήσω θριαμβευτικά, ναι, υπάρχει, και άρα, καταπώς όρίζουν «οί ίερές γραφές», ίδού ή λύση: ή εργατική τάξη, καθοδηγημένη από τό κόμμα της, θά εκπληρώσει τόν ιστορικό της προορισμό, τόν κομμουνισμό, γενικώς πάμε καλά και τά υπόλοιπα δέν είναι παρά μικροαστικές ασθένειες. Τό θέτω κυρίως γιά νά υποστηρίξω την άνηκουστη άποψη ότι στις γραμμές της άνανεωτικής άριστεράς ή κύρια έκτροπή πού τολαιπώρησε και ετέλεισε τελικά τό κοινωνικό της δράμα ήταν ακριβώς ή αντίθετη: ή αντίληψη ότι ή εργατική τάξη στον τόπο μας δέν υπάρχει επαρκώς, ότι ή κοινωνία μας είναι ένα τεράστιο μικρομεσαίο τέλμα, ότι ό «παρασιτισμός» και ή υπερδιόγκωση της «τριτογενεοποίησης» άπορροφούν τόν ενεργό πληθυσμό, ότι ή «ονομαζόμε-

νη» εργατική τάξη δέν είναι παρά ένα υβρίδιο μιά και οι κάποιιοι εργάτες τό άπόγευμα δουλεύουν στά χωράφια, στά σουβλατζιδικα ή γιά λογαριασμό τους, ότι κάθε εργάτης είναι ένας δυνάμει μικρομεσαίος πού γρήγορα βλέπει τό δράμα της ζωής του νά πραγματοποιείται άνοιγοντας αυτόματα πλυντήρια-στεγνοκαθαριστήρια ή άρπάζοντας κάποια άργομισθία της «Όλυμπιακής», ότι τελικά από πολιτική άποψη τό κύριο είναι τά περιλάλητα μεσοστρώματα. Θέλω δηλαδή νά υποστηρίξω ή βλάσφημη άποψη ότι ή άνανεωτική άριστερά στό σύνολό της παραγνώρισε τό πραγματικό κοινωνικό βάρος της εργατικής τάξης, ότι στην καλύτερη περίπτωση την εξέλάμβανε ως μιά άφηρημένη, νεκρή άλγεβρική κατηγορία την όποία άπλώς προσέθετε σε άλλες ζωντανές και παραγωγίζοντάς την την έκμηδένισε. Γι' αυτό έκμηδενίζονταν και ή ίδια.

Ωστόσο, τά κείμενα, οι κομματικές άποφάσεις, όλομέλειες, άποφάσεις συνεδρίων, οι λόγοι άπ' τά μπαλκόνια — πόσα και πόσα μπαλκόνια — δέν κάνουν τίποτε άλλο από τό νά μιλούν γιά την εργατική τάξη. Την άναφέρουν, δηλαδή, σε μιά άτέλειωτη σειρά κοινωνικών στρωμάτων και κατηγοριών πού τό πλάτος τους γίνεται κάθε φορά τόσο μεγαλύτερο όσο τό άγχος γιά την άνάδειξη των φαρδιών-πλατιών συμμαχιών είναι έντονότερο, όσο ή άνάγκη γιά τό «πλάτεμα και τό βάθεμα της δημοκρατίας» βιώνεται έπιτακτικότερα.

Η κύρια έκφραση της άνανεωτικής άριστεράς, τό ΚΚΕ έσωτ., στις πολιτικές του αναλύσεις εργάστηκε μέ συνέπεια και έπιμονή γιά νά σχετικοποιήσει όσο γινόταν τό κοινωνικό βάρος της εργατικής τάξης, νά καταστήσει άφερέγγυες ή παλαιομοδίτικες τις άναφορές σ' αυτήν, νά καλλιεργήσει έπομένως γιά τόν εαυτό του και τόν κόσμο ένα πολιτικό λόγο νωθρό, κενό, ρητορικό, πού μυθοποιούσε και φανάκιζε τις κοινωνικές πραγματικότητες μέ βάση τις όποιες θά έπρεπε νά πολιτευτεί. Γιατί οι κοινωνικές αναλύσεις του ΚΚΕ έσωτ., μονίμως, διέλυαν μέσα σε ένα διαταξικό συγκρότημα τό νόημα της όποιασδήποτε πολιτικής σε άναφορά προς την εργατική τάξη ή έστω την έν γενέει μισθωτή εργασία. Κανείς δέν θά μπορούσε νά τό κατηγορήσει, όποια κοινωνιολογικής σχολής τις άρχές κι άν υίοθετούσε, ότι δέν επιδιόταν σε έξαντλητική άπαρίθμηση κοινωνικών κατηγοριών, επαγγελμάτων, και κοινωνικών ομάδων άκόμη. Έξω από τό «μπλόκ των δυνάμεων της άλλαγής» θά μείνουν μόνο οι μεγαλοαστοί-μεγαλοβιομήχανοι, τραπεζίτες, έφοπιστές, τά μονοπώλια, οι ραντιέρηδες, μεταπράτες και μεσάζοντες. Έπανελάμβανε αυτά πού λέγονταν στον οικείο χώρο των κομμα-

δημοκρατία και η εργατική τάξη
δεν κάνουν τίποτε άλλο από τό νά μιλούν
για την εργατική τάξη. Την αναφέρουν,
δηλαδή, σε μιά άτέλειωτη σειρά
κοινωνικών στρωμάτων και κατηγοριών
που τό πλάτος τους γίνεται κάθε
φορά τόσο μεγαλύτερο όσο τό άγχος
για την άνάδειξη των φαρδιών-
πλατιών συμμαχιών είναι έντονότερο,
όσο ή άνάγκη για τό «πλάτεμα και τό
βάθεμα της δημοκρατίας» βιώνεται
έπιτακτικότερα.

των κειμένων και πριν από τριάντα
ή σαράντα χρόνια, μόνο πού τώρα ή
κατονομασία των κοινωνικών δυνά-
μεων της άλλαγής παράτησε εκείνες
τις χοντροκομμένες κατασκευές (δ-
πως εργατιά, προλεταριάτο, άγροτιά,
μικροαστιά) και θά έμφάνισε μιά τό
έκλεπτυσμένη ποικιλία διακρίσεων.

Τό ένδιαφέρον, όμως, δέν είναι οι ό-
νομασίες των κοινωνικών πρωταγωνι-
στών της άλλαγής και του σοσιαλι-
σμού αλλά ή άπάλειψη των κοινωνι-
κών αντιθέσεων ή και των ταξικών
συγκρούσεων πού συγκροτούν αυτά
τά στρώματα και τις κοινωνικές τά-
ξεις. Τό ΚΚΕ έσωτ. θά θεωρήσει ότι τό
σύνολο αυτών των δυνάμεων, ως έ-
χουν σήμερα, μέσα από την κοινωνική
τους ύπαρξη και κίνηση την όποία ει-
κάξει όμόρροπη και χωρίς αντιφά-
σεις, όλος ό έλληνικός λαός πλίν των
μονοπωλίων ένδιαφέρεται γιά την ύ-
πόθεση του σοσιαλισμού. Αυτή ήταν ή
βάση της «ρεαλιστικής» πολιτικής
του ΚΚΕ έσωτ., ή βάση γιά την πολιτι-
κή ως «τέχνης του έφικτού»: νά θεω-
ρείς ότι όλοι είναι ή μπορεί νά είναι
μαζί σου ακριβώς όταν όλοι είναι έ-
ναντίον σου και δέν έχεις κανέναν
πλάι σου. Και τελικά αυτή ή τόσο «ρε-
αλιστική», και προπάντων μή σεκτα-
ριστική πολιτική, πού σήμερα γίνεται
ή βάση και γιά την Προγραμματική
Συμφωνία Βάθους (νέα έκδοση του
«μπλόκ των δυνάμεων της άλλαγής»),
ήταν τό πλήρες ξεκομμα από την
πραγματικότητα μιά και δέν ήθελε νά

έπισημάνει τις αντιθέσεις και τις διαφορές. Για παράδειγμα ότι:

— ανάμεσα στον αγρότη με τρία, πέντε, δέκα εκατομμύρια δραχμές ετήσιο οικογενειακό εισόδημα και ακίνητη περιουσία πέντε, δέκα εκατομμυρίων δραχμών και τον αγροτοϋπάλληλο υπάρχει μία διαφορά·

— ανάμεσα στον εργάτη μισθωτό-παραγωγό υλικών αγαθών και τον ελεύθερο επαγγελματία, κοινωνικά παρρασιτικό κατά κανόνα, υπάρχει μία διαφορά·

— ανάμεσα στον μικρομεσαίο κεφαλαιοκράτη και τους μισθωτούς του πάλι υπάρχει μία διαφορά·

— ανάμεσα στον μονιμοποιημένο μισθωτό του δημοσίου και τον άνεργο υπάρχει μία διαφορά·

— ανάμεσα σ' εκείνον τον «κόσμο της κουλτούρας» που βολεύεται με την κουλτουρίτσα του και τον καταναγκασμένο καταναλωτή της υπάρχει μία διαφορά·

— ανάμεσα στο χριστιανό και τον άθεο υπάρχει μία διαφορά·

— ανάμεσα στον δεξιό και τον αριστερό υπάρχει μία διαφορά·

— ανάμεσα στο θαυμαστή του ύπαρκτου σοσιαλισμού και τον πολέμιό του υπάρχει μία διαφορά.

Διότι ανάμεσα στους ανθρώπους, τά επαγγέλματα, τά κοινωνικά στρώματα και τις τάξεις, τις ιδεολογίες και τις νοοτροπίες υπάρχουν διαφορές πολλές οι όποιες, επειδή τις γεννά ή αντίφαση των κοινωνικών θέσεων, δέν γεφυρώνονται και δέν ξεπερνιούνται ούτε όταν αυτοί που κατέχουν τις διαφορετικές και αντιθετικές κοινωνικές θέσεις μεταβαπτίζονται σέ «μη προνομιούχους Έλληνες» ούτε όταν καλούνται νά συναρθρώσουν κάποια πλουραλιστική νεφελοκοκκυγία όπου ό καθένας μόν θά λέει τά δικά του, κανείς όμως δέν θά άκούει κανέναν και άπλως θά κάνει τά δικά του, διότι, τελικά, ή κοινωνία μας είναι πολύ πιο σύνθετη και άδιαφανής άπ' όσο επιτρέπουν νά δούμε και νά καταλάβουμε οί προφάνειες των αναλύσεων του ΚΚΕ έσωτ.

Τό ΠΑΣΟΚ μέ την ιδιοφυή κατασκευή περί «μη προνομιούχων» κατασκεύασε την ιδεολογική προϋπόθεση για την ήγεμονία πάνω στά λαϊκά στρώματα ενώ τό ΚΚΕ έσωτ. μέ την άποδοχή της παραπλήσιας κατασκευής των «δυνάμεων του μπλόκ της άλλαγής» προώθησε τις προϋποθέσεις του ιδεολογικού άφοπλισμού του. Άλλά αυτές οί κατασκευές πέρα από τις πολιτικές τους συνέπειες —τό ΠΑΣΟΚ στην έξουσία, τό ΚΚΕ έσωτ. στό περιθώριο— δέν ήταν ιδεολογικά άθώες: νομιμοποίησαν την *πλασματική ένταξη* των μικρομεσαίων καπιταλιστικών στρωμάτων του άστικού και του αγροτικού χώρου στό στρατόπεδο των λαϊκών δυνάμεων, παρά τό γεγονός ότι αυτά τά κοινωνικά στρώματα

διαμορφώνονται και ένισχύονται χάρη στις έκμεταλλευτικές σχέσεις, χάρη στην οικειοποίηση της γαιοπροσόδου, την έν γενέει μεταφορά αξιών στή διάρκεια της κυκλοφορίας κ.λπ. Ή πενταετής έξουσία του ΠΑΣΟΚ μās έδειξε ότι μεταξύ των μη προνομιούχων ύπηρεξαν κάποιοι περισσότερο «μη προνομιούχοι» που ως άνερχόμενοι έδρεψαν προνομιακά τή μερίδα του λέοντος, ένισχύοντας τή θέση τους έναντι άλλων τμημάτων της άστικής τάξης παραδοσιακά ισχυρών.

Ή αν ή άνανεωτική άριστερά, έναντι αυτής της μυθευτικής ανάλυσης περί «μη προνομιούχων» που από τή μία μεριά έβαζε την τεράστια μάζα του ελληνικού λαού (Ε.Λ.Ε) και από τή άλλη τά μονοπώλια και τήν «αίσχροκέρδεια γενικώς», δέν προέβαλε καμιά αντίσταση, άν υποστήριζε «κριτικά» την πασοκική έξουσία, όφειλόταν στό ότι ανάμεσα τους ύπήρχε μια έκλεκτική συγγένεια, ότι οί κοινωνικές τους αναλύσεις συνέπιπταν.

ΓΙΑ ΤΗΝ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΜΙΑΣ ΠΑΡΑΓΝΩΡΙΣΗΣ

Τό χειρότερο όμως ήταν ότι δέν σπάνιζαν στό χώρο της άνανεωτικής άριστερας αντίληψεις για την κοινωνική μειονεξία της εργατικής τάξης, για την τριτοκοσμικού τύπου δομή της ελληνικής κοινωνίας, ή αντίληψεις ότι ό καπιταλισμός στον τόπο μας άναπτύχθηκε μέ τή μορφή θυλάκων, ότι ή Έλλάδα είναι ή χώρα της μικρομεσαίας «δύσμορφης» άνάπτυξης. Ήν τέτοιες αντίληψεις προέρχονται από έπώνυμους φορείς, για τους όποιους θά μπορούσε και νά άδιαφορήσει κανείς, άν συχνά δέν ήταν τίποτε άλλο από διανοούμενες μόδες, ώστόσο ή ιδεολογική τους έμβέλεια δέν στάθηκε άσήμαντη. Συνέθεσαν ένα άβέβαιο, ρευστό, συγκεχυμένο μοντέλο που σχετικοποιούσε τους πραγματικούς ταξικούς όρους συγκρότησης του ελληνικού κοινωνικοοικονομικού σχηματισμού και υπερτόνιζε στοιχεία περιθωριακά ή δευτερογενή. Ήδιαίτερα εύγλωττα ήταν ή όνομαζόμενη «τρίτη άποψη», της όποιας ή θεωρητική θεμελίωση τροφοδοτήθηκε από την πεποίθηση ότι τά νέα κοινωνικά ύποκείμενα που δέν προκύπτουν από τις ταξικές σχέσεις και συγκρούσεις είναι αυτά που, κυρίως, όρίζουν τους όρους της κοινωνικής άλλαγής.

Άλλά και γενικότερα ή προνομιακή ένασχόληση μέ τά προβλήματα της κουλτούρας, της νεολαίας, του «περιθωρίου», της άναψυχής, του περιβάλλοντος, της οικολογίας, των νέων κοινωνικών κινημάτων (άκόμα και των άνύπαρκτων), της «άλλης ποιότητας ζωής» έκτόπιζε συχνά την προσοχή από την παραγωγική βάση της

κοινωνίας μας και τους φορείς της. Χανόταν έτσι ή δραστηκότητα των σχετικών προβληματισμών και προσπαθειών που μετεωρίζονταν έν κενώ ως άτομικές συμπεριφορές, προσωπικές στάσεις και δραστηριότητες. Δέν είναι τυχαίο τό γεγονός ότι π.χ. για την πραγματικότητα της εργατικής τάξης είναι έλάχιστες οί μελέτες ενώ εκείνες που ξεφεύγουν από τά καλούπια του νοχελικού άκαδημαϊσμού είναι άκόμη σπανιότερες. Ή ότι ύπήρξε μεγάλη ευαισθησία, δικαιολογημένη άλλωστε, στην περίπτωση του Τσερνομπιλ όπου χιλιάδες άνθρωποι του χώρου — άνδρες γυναίκες παιδιά— βρέθηκαν στην διαδήλωση άλλα μερικούς μήνες πριν, στις άλληλαλληλες διαδηλώσεις για τό άνήκουστο πραξικόπημα στην ΓΣΕΕ ή παρουσία του ίδιου χώρου ήταν ύποτυπώδης.

Θά ήταν άδικο νά έπέρριπτε κανείς αυτή την ιδεολογική παραγνώριση των ταξικών όρων του πολιτικού λόγου της άριστερας στά μηχανεύματα και τους μηχανισμούς του ΚΚΕ έσωτ. Στο κάτω κάτω της γραφής οι άνθρωποι αυτοί δέν είχαν καμιά θεωρία — μακάρι νά είχαν κι ως ήταν άπαράδεκτη — έκτός από την επανάληψη άπλών γνώσεων του μαρξόφονου τυφλοσύρτη. Γι' αυτό και βρήκαν τή φόρμουλα του «δημιουργικού» μαρξισμού και έτσι, χάρη σέ έναν άκατανόητο επιθετικό προσδιορισμό, νόμισαν ότι ανακάλυψαν τό νόημα ενός νέου πολιτικού, ιδεολογικού και θεωρητικού ρεύματος.

Σπουδαιότερο όμως είναι ότι για τό σύνολο του κόσμου της άνανεωτικής άριστερας, και άνεξάρτητα έν πολλοίς από τις πολιτικές του διαφοροποιήσεις σέ ευρωπαϊστές, παραγωγιστές, φιλοηγετικούς, μετεξελεκτικούς, άναβαθμιστές, φιλοπασοκικούς, αντιπασοκικούς, οικολόγους-άριστερους, φεμινίστριες-άριστερές, ύπάρχει μία συνολική παραγνώριση των κοινωνικών, και μάλιστα των ταξικών προϋποθέσεων της άριστεροσύνης μας: παραγνώριση έν τέλει της πραγματικότητας της εργατικής τάξης.

Τό φαινόμενο αυτό θά ήθελε διεξοδική συζήτηση γιατί κι αυτό από τή μεριά του παραπέμπει στην ιστορία της άνανεωτικής άριστερας τις τελευταίες δύο δεκαετίες, στην ιστορία των ιδεολογιών που διαπέρασαν τό χώρο της, των κοινωνικών τους προϋποθέσεων, των ιδεολογιών δηλαδή που τή συνέθεταν και ταυτόχρονα την άποσυνέθεταν. Μιά άλλη ιστορία που κι αυτή δέν έχει γραφεί.

Άς κρατήσουμε, πάντως, τό συμπέρασμα ότι ή άνανεωτική άριστερά χωρίς νά διαγράφει από τον όρίζοντά της την εργατική τάξη, ώστόσο την ταξιθετεί άθροιστικά μέ άλλα, λαϊκά και μη, στρώματα στους δυνητικούς κοινωνικούς πρωταγωνιστές του σο-

σιαλισμού. Έτσι, τό προηγούμενο συμπέρασμά μας ότι ή κομμουνιστική ανανέωση δέν συνδέθηκε *όργανικά* και δέν εξέφρασε *πολιτικά* τόν κόσμο τής μισθωτής εργασίας, ούτε τής παραγωγικής ούτε τής μή παραγωγικής, συνοδεύεται από τό αντίστοιχο του για τά ιδεολογικά δεδομένα τής αποστράτευσής της. Οί ιδεολογίες πού διαπέρασαν τό χώρο αυτό απέτρεπαν τή σύζευξη μέ τήν εργατική τάξη και προσανατόλιζαν τή δράση πρόσ μιά διάχυση στό διαταξικό πλαίσιο τής πλατιάς συνάντησης όλων πλήν μονοπωλίωv.

ΚΙ ΟΜΩΣ Η ΕΡΓΑΤΙΚΗ ΤΑΞΗ ΥΠΑΡΧΕΙ

Μέ όλα τά προηγούμενα παραμονεύει ή ύποψία ότι δλη αυτή ή συνηγορία υπέρ τής κομμουνιστικής τάσης και τής εργατικής τάξης πού τήν εκτρέφει ήχει παράφωνα καθώς κινείται σέ ένα επίπεδο πολύ απομακρυσμένο από τά ρεάλια τής τρέχουσας πολιτικής και κοινωνικής ζωής και ως εκ τούτου είναι κι αυτή άλγεβρική. Πράγματι. Διότι ή κομμουνιστική τάση φανερώνεται μόνο ως έκρηξη τής ύποκειμενικότητας τής εργατικής τάξης, μόνο ως πρακτική πάλη για τήν άναίρεση του νόμου τής άξιας, δηλαδή δέν έχει άλλο τρόπο νά εκδηλωθεί παρά μόνο πολιτικά. Καί επειδή οί θεσμοί ένσωμάτωσης τών εργατικών μαζών αποδείχθηκαν άνθεκτικοί χάρη στό στέρεα λεπτουργημένο συνδυασμό αυταπάτης, συναίνεσης και βίας πού δρθωσε ή πολύχρονη άστική ήγεμονία, ή πολιτική και ή κοινωνική κίνηση δέν ξεπρνά τόν φαύλο κύκλο τής ρεφορμιστικής αυταπάτης. Βρισκόμαστε, λοιπόν, μπροστά σέ ένα άδιέξοδο, τό βαθύτερο νόημα του οποίου είναι ή άπονέκρωση και ή νωθρότητα του πολιτικού λόγου τής Άριστερās ως λόγου επαναστατικού και άπελευθερωτικού για δλόκληρη τήν κοινωνία, δηλαδή κομμουνιστικού. "Όταν πιά πάνω έλεγα νά μιλήσουμε πολιτικά μέ άλλους δρους έννοουσα άκριβώς αυτό: νά σταθούμε άπέναντι στό άδιέξοδο μέ επίγνωση έχοντας κατανοήσει ότι δέν υπάρχουν δρόμοι υπέρβασης, δηλαδή άφελής, κουτοπόνηρη ή βολική παράκαμψη τών προβλημάτων. "Αν μās είναι χρήσιμη σέ κάτι ή ιστορική έμπειρία, άν έχει κάποιο νόημα ή κριτική τής πολιτικής ρητορείας πού συνέχει π.χ. τήν πολιτική του ΚΚΕ έσωτ., είναι άκριβώς για νά φανεί ότι δέν υπάρχουν παρακαμπτήριες και ότι μέ όλα τά στριφογυρίσματα του κόσμου ξαναρχόμαστε πάλι μπροστά στό ίδιο άδιέξοδο.

Ή νευρωτική κινητικότητα τών πέρα από τόν σοσιαλισμό έναλλακτικών ρευμάτων πού άνά τριετία ή πενταετία, κατασκευάζοντας ένα νέο επαναστικό ύποκείμενο, καταγγέλλουν τό μεγάλο ψόδος, τό ίδιο άκριβώς πού στήν προηγούμενη φάση ήταν ή μεγάλη άλήθεια; Ή ή άνυποψίαστη άφηση στήν έξελικτική διαδικασία ένσωμάτωσης στήν καπιταλιστική άναπαραγωγή; Νά διαλέξουμε άνάμεσα σέ δύο θεολογίες εκ διαμέτρου αντίθετες όπου δ παράδεισος τής καθεμιάς είναι ή κόλαση τής άλλης;

Τό πεδίο τής πολιτικής δέν κατοικείται ούτε από θεούς ούτε από δαιμόνες αλλά από κοινωνικές και πολιτικές δυνάμεις. Ό καθένας διαλέγει τίς δικές του. Οί κομμουνιστές προσπαθούσαν πάντα νά συμπορεύονται μέ τήν εργατική τάξη. Μερικές φορές ή συμπόρευση αυτή στάθηκε ιδιαίτερα άρμονική· άλλες φορές όχι. Άλλά και ή ύπαρξή τους είναι άκατανόητη, άνυπόστατη τελικά, άν έχουν πάρει διαζύγιο μέ τόν κόσμο τής εργασίας. Τώρα μπορούμε νά ξέρουμε ότι μιά από τίς αιτίες, όχι ή λιγότερο σημαντική, τής πολιτικής καχεξίας τής κομμουνιστικής ανανέωσης ήταν ή ύποτίμηση εκ μέρους της του κοινωνικού βάρους τής εργατικής τάξης μιά και πρόσ άλλες κατευθύνσεις έστρεφε τίς προσπάθειές της. Μύθος καθαρός βέβαια αυτή ή μειονεξία γιατί οί παραγωγικά εργαζόμενοι και οί μισθωτοί του τριτογενούς στόν τόπο μας, όπως και σέ άλλες τίς χώρες μέ καπιταλιστική δομή, είναι οί πολυαριθμότερες και κοινωνικά σημαντικότερες τάξεις. Ύπενθυμίζω μόνο ότι, τό 1981 στήν περιοχή τής Πρωτεύουσας, από ένα σύνολο 1.005.975 οικονομικά ένεργών ατόμων τό 50% άπασχολούνταν στους παραγωγικούς τομείς, ένω στή Θεσσαλονίκη από 227.816 οικονομικά ένεργών τό αντίστοιχο τους ποσοστό άπασχολούμενων στους παραγωγικούς τομείς ήταν 51,25%.* Βέβαια «άπασχολούμενοι» δέν σημαίνει άναγκαστικά εργατική τάξη. Μπαίνουμε έτσι σέ περίπλοκα θεωρητικά και κοινωνιολογικά προβλήματα όρισμού και μελέτης τής εργατικής τάξης μέ τά όποια θά έπρεπε νά μετρηθούν οί κομμουνιστές τής ανανέωσης ώστε νά μπορεί ό λόγος τους νά είναι πολιτικά μεστός.

Ό κόσμος τής εργασίας είναι ή κατ' άρχήν κατεύθυνση — δέν υπάρχουν άλλοι κρυμμένοι θησαυροί. Οί θησαυροί βρίσκονται στά χέρια τών εργαζόμενων, πνευματικά και χειρωνακτικά, μισθωτών, «αυτοαπασχολούμενων» και «συμβοηθούτων μελών» δηλαδή στά χέρια δσων παράγουν τήν υλική και μή υλική ζωή. Οί θησαυροί βρίσκονται στίς στρατιές τών άνέργων, νέων κατά κανόνα, πού ή οικονομική κρίση και ή νέα τεχνολογία πετούν

στό περιθώριο όχι μόνο τής εργασίας αλλά και τής κοινωνικής ζωής. Οί κρυμμένοι θησαυροί βρίσκονται στά χέρια του τεράστιου πιά και στή χώρα μας δυναμικού έπιστημόνων, μηχανικών, τεχνικών, δημιουργικών στελεχών πού γνοιάζονται για τή δουλειά τους και όχι για τά προνόμιά τους, βρίσκονται στά χέρια τών εργατών γής, ιδιοκτητών ή μή, πού μετέτρεψαν τήν έλληνική γεωργία σέ μιά από τίς παραγωγικότερες του κόσμου.

Στά χέρια αυτού του κόσμου βρίσκονται και οί μόνες δυνατές συμμαχίες ενάντια στόν κόσμο τής συντήρησης, δηλαδή του κεφαλαίου, γιατί μιά πολιτική συμμαχία είναι βιώσιμη μόνο άν στηρίζεται σέ ζωντανές μορφές κοινωνικής άλληλεγγύης και συνεργασίας. Έκεί ή πολιτική βρίσκει τίς πραγματικές πηγές τής έμπνευσής της.

Ή τροπή πού πήραν τά πράγματα στό χώρο τής ανανεωτικής Άριστερās, πού μέ τά λείψανα τών δυνάμεων της προχωρεί για τό «συνέδριο τής άνοιξης», κοντά στίς άλλες συνέπειες έχει και τούτη τήν κεφαλαιώδη: άπαγορεύει όριστικά νά μιλάμε μέ πολιτικό τρόπο για τήν πολιτική. Μπορούμε τουλάχιστον, νά άντισταθούμε σέ αυτή τήν προοπτική.

*Σχετικές μετρήσεις, βλ. Λίλλα Λεοντίδου, «Αναζητώντας τή χαμένη εργασία: ή κοινωνιολογία τών πόλεων στή μεταπολεμική Έλλάδα», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Έρευνών*, τεύχ. 60, 1986, σελ. 72-108.

σημειώσεις

ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΡΟΖΑΝΗΣ. Ό Μανγκάιμς της νεοελληνικής σκέψης — ΤΑΣΟΣ ΠΟΡΦΥΡΗΣ. Η άβάσταχτη έλαφρότητα του είναι είναι τινών — ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΛΥΚΙΑΡΑΡΟΠΟΥΛΟΣ. Η έπιστροφή του Ζορζ — ΝΙΚΟΣ ΦΩΚΑΣ. Συνέχεια του κομμουνισμού αλλά και συνέχεια τής ποίησης — RENÉE - PAUL ZEMUR - DEBAISIEUX. Σκέψεις για τό θέμα τής τρέλας στό έργο του Παπαδιαμάντη και του Βεζηνού — ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΡΟΖΑΝΗΣ. Ός έν κύματι.

28

ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 1986

οικολογία και άριστερά

“ΠΟΛΙΤΟΙΚΟΛΟΓΙΑ”

ΚΑΠΟΥ ΔΕΚΑ ΧΡΟΝΙΑ ΜΕΤΑ

του Λεωνίδα Λουλούδη

Η οικολογική, προβληματική χρωμάτισε με σημαντική καθυστέρηση τις πολιτικές συζητήσεις στον τόπο μας. Όχι ότι είχαν λείψει σποραδικές αναφορές στα χωροταξικά, πολεοδομικά ή ακόμα και περιβαλλοντικά προβλήματα που συνόδευαν αναπόφευκτα τη ραγδαία οικονομική ανάπτυξη της χώρας, ιδιαίτερα στη δεκαετία του '60. Αυτό που έλειπε ήταν μία συνολική κριτική που θα συνέδεε όλα αυτά τα μερικά φαινόμενα δυσλειτουργίας του αναπτυξιακού προτύπου της χώρας με μία ριζοσπαστική πρόταση εναλλακτικής συγκρότησης της κοινωνικής και πολιτικής δομής της. Ίσχυρίζομαι ότι αυτή η πρόταση άρχισε να διαμορφώνεται μόλις στα τέλη της δεκαετίας που ακολούθησε εκείνη της ανάπτυξης και δέν νομιμοποιήθηκε ως πολιτική πρόταση παρά μόνο στις μέρες μας, με την αποφασιστική σημασία συνδρομή της καταστροφής του Τσερνομπίλ.

Μιλήσαμε ήδη για καθυστέρηση της οικολογικής προβληματικής και πίο πάνω δίνεται η εγχώρια διάστασή της. Υπάρχει όμως και εκείνη η διάσταση που προκύπτει από τη σύγκριση της εγχώριας με τη διεθνή ανάλογη εμπειρία. Αν υποθέσουμε ότι με τη Σιωπηλή άνοιξη της Κάρσον ήδη από το 1962 εκκλαίκευονται οι κίνδυνοι διαταραχής των οικολογικών ισορροπιών, δέκα χρόνια αργότερα, τό μανιφέστο του Σχεδίου για την επιβίωση θέτει τις βάσεις μιας εναλλακτικής αναπτυξιακής διεξόδου που όμως μόνο στις αρχές της επόμενης δεκαετίας, με τό κίνημα των «Πράσινων» στή Δυτική Γερμανία, αποκτάει πολιτικό κύρος και συγκρότηση.

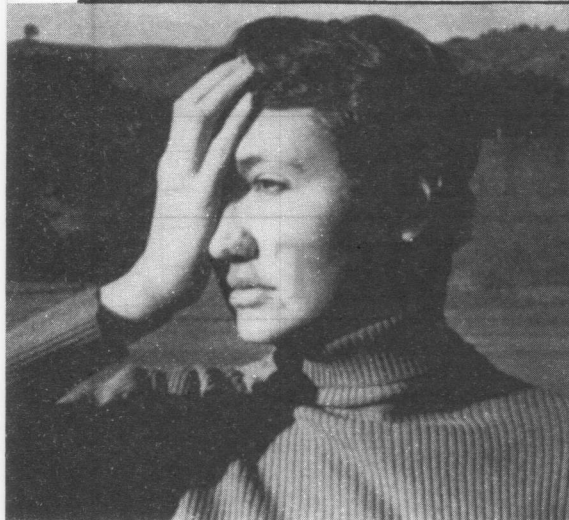
Βλέπουμε δηλαδή ότι υπάρχει μία σχεδόν δεκαετής καθυστέρηση στή διατύπωση της οικολογικής προβληματικής στον τόπο μας ενώ η πολιτική πρόταση που θα 'πρεπε να τη συνοδεύει ακόμα αναμένεται. Γιατί βέβαια η νομιμοποίηση-Τσερνομπίλ, στήν ό-

Από τόν πρόλογο στό βιβλίο
*Πολιτοικολογία που θα κυκλοφορήσει
τό Δεκέμβριο από τις εκδόσεις
Στοχαστής/Νέα Οικολογία*

ποία αναφέρθηκα προηγουμένως, με κανέναν τρόπο δέν εγγυάται τήν ανάπτυξη οικολογικού κινήματος στήν Ελλάδα, απλώς τήν καθιστά ρεαλιστική δυνατότητα. Όμως η διαφορά με τή διεθνή εμπειρία δέ βρίσκεται μόνο στό ρυθμό με τόν όποιο καλύφθηκε ή απόσταση ανάμεσα στήν κριτική άφύπνιση και τή σύνθεση μιās αξιόμαχης πολιτικής δύναμης αλλά και στίς επιμέρους εκδηλώσεις που οδηγούν σ' αυτή τή σύνθεση. Και τούτο γιατί άν μόνο στή Δυτική Γερμανία, και ένδεχομένως παλαιότερα στή Γαλλία και στίς ΗΠΑ με τίς ύποψηφιότητες τών Ντυμόν και Κόμονερ, ή οικολογική προβληματική διεκδικήθηκε πολιτικά σέ έθνικό επίπεδο, έντούτοις σέ επιμέρους διεκδικήσεις ή εύρηματικότητα και ό δυναμισμός αντίστοιχων κοινωνικών κινήματων ύπηρεξέ και είναι σημαντικός. Είναι γνωστές οι δραστηριότητες της «Γκρήνπης», τών «Φίλων της γής», τών ποικιλώνυμων φιλειρηνικών-άντιπυρηνικών κινήματων άπανταχού της γής, τών καθεστώτων «άνατολικού τύπου» εξαιρουμένων. Αντίθετα, στήν Ελλάδα όχι μόνο ή πολιτική εκπροσώπηση σέ έθνικό επίπεδο δέν διαφαίνεται καν αλλά και οι επιμέρους διεκδικήσεις είτε έχουν έναν εξαιρετικά περιορισμένο τοπικιστικό χαρακτήρα είτε έξυπηρετούν στενά συμφέροντα πολιτικών φορέων ένδιαφερομένων μόνο για τήν άλωση της λαϊκής ευαισθητοποίησης στα οικολογικά προβλήματα. Με άλλα λόγια, ή πορεία πρós τήν πολιτική συγκρότηση του οικολογικού κινήματος παρουσιάζεται, ακόμα και μετά τό Τσερνομπίλ, όχι μόνο καθυστερημένη αλλά και εξαιρετικά άμφιβολη.

Δέν έχω τήν πρόθεση νά αναλύσω έδω συστηματικά τούς λόγους που ύποψιάζομαι ότι ευθύνονται κυρίως γι' αυτές τίς καθυστερήσεις. Άλλωστε, τά άρθρα που ακολουθούν αυτή τήν άδράνεια, άλλοτε με άνεκδοτολογικό, άλλοτε με δοκιμακό ύφος, παρακολουθούν μέσα στήν κοινωνία και τήν πολιτική της εκπροσώπηση. Αυτό που κυρίως θά με άπασχολήσει είναι όχι ή οικειοποίηση της οικολογικής προβληματικής γενικά από τήν κοινωνία και τά πολιτικά της ύποκείμενα αλλά ειδικά από τήν Άριστερά και τά κόμμάτα της. Και τούτο γιατί αυτός είναι ό χώρος μέσα στον όποιο μορφοποιήθηκε ή δική μου σχέση ως άρθρογράφου με τή συλλογική εμπειρία. Θά έλεγα άκριβέστερα, χωρίς τόν κίνδυνο της ταυτολογίας, ή σχέση ενός άριστερου με τήν Άριστερά. Χωρίς τόν κίνδυνο της ταυτολογίας; Μιά διευκρίνιση έδω, ίσως είναι άπαραίτητη πριν προχωρήσω στή σχέση που με ένδιαφέρει.

Έχει αναλυθεί από πολλές πλευρές, και ως φαινόμενο τουλάχιστον από λίγους άμφισβητείται, ή κρίση της Άριστερας διεθνώς σέ αυτό τό δεύτερο μισό του αιώνα μας. Κρίση έντεινόμενη, κρίση διαρκείας, κρίση, συνεπώς, μη συγκυριακή, κρίση, μάλλον συνεπέστατα, λόγου και θεωρίας. Οι συνεχείς πολιτικές ήττες αλλά και οι νίκες-φιάσκο των σοσιαλιστικών κομμάτων της Νότιας Μεσογείου προσφέρουν εμπειρικά δεδομένα αυτής της κρίσης τά όποια άποδεικνύουν άντικειμενικά ότι τά θεωρητικά και πρακτικά μέσα κατεδάφισής του, άν όχι έξίσου, πάντως σέ κρίση διατελούντος καπιταλιστικού οικοδομήματος, είναι άνεπαρκή, και τό σοβαρότερο άτελέσφορα. Οι λόγοι είναι πολλοί αλλά, έστω με τόν κίνδυνο της ύπερβολικής σχηματοποίησης, θά τόνιζα τήν κρίσιμη σημασία ενός: της διαρθρωτικής κρίσης του ίδιου του καπιταλισμού. Η Άριστερά καταγγέλλει τίς συνέπειες αυτής της κρίσης

3 φωτογράφησε από προέχοντη νητ ως 3 νάΔ

άλλα δέν επιχειρεί νά τήν άξιοποιήσει συνδέοντάς τη μέ τή δική της κρίση. Κατανοώντας ότι ή άυτονομία του σκοπού της δέν τήν απαλλάσσει από τή σχετική έτερονομία του έπαναπροσδιορισμού της. Η Άριστερά θά βγει από τήν κρίση της άν βρει τά μέσα καί τό λόγο πού θά τήν καθιστούν καί πάλι άξιομαχη άπέναντι σ' έναν καπιταλισμό πού άλλαζει έπίσης μέσα καί λόγο.

Στήν Έλλάδα, οί προτεραιότητες του αντιδικτατορικού άγώνα συνέβαλαν ώστε ή κρίση της Άριστεράς νά εκλάβει μία έπταετή παράταση εκδήλωσης, άμβλύνοντας όσες κριτικές φωνές υπαινίσσονταν τά άδιέξοδα αυτής της κρίσης σέ μία χώρα πού έβγαίνε πιά από τήν «υπανάπτυξη». Η νέα παράταση πού επέβαλε ή έπιχείρηση «σταθεροποίησης της δημοκρατίας» μετά τή μεταπολίτευση καί ή νεότερη παράταση της καλοστημένης διαμαγωγίας πού διαφημίστηκε ως «άλλαγή», άνέβαλαν διαρκώς αυτό πού για τήν Άριστερά ήδη από τή δεκαετία του '60 άποτελούσε αναγκαιότητα ύπαρξης καί στό όποιο άποδόθηκε ό έξαιρετικά μετριοπαθής για τήν έμβέλεια του έγχειρήματος όρος της «άνανέωσης». Καί τούτο γιατί, στήν πραγματικότητα, οί συνθήκες γι' αυτή τήν άνανέωση έπιδεινώνονταν συνεχώς καθώς τίσ διαδοχικές άναβολές ύλοποίησης της τίσ συνόδευαν αντίστοιχες προσαρμογές στά πολιτικά καθήκοντα πού επέβαλαν στήν Άριστερά οί παραδοσιακοί καί οί νεότεροι αντίπαλοί της. Η φιλελεύθερη Δεξιά καί τό σοσιαλίζον Κέντρο εκτός των τειχών, ή σοβιετόφιλη Άριστερά έντός αυτών. Άλλά προσαρμοζόμενη καί όχι άντι-παρτιθέμενη στά ιδεολογήματα των αντίπαλων της, ή Άριστερά φτώχυνε τόν παραδοσιακό της λόγο καί κατέστησε πλήρως άναξιόπιστο τό έγχειρημα της άνανέωσής του.

Έπρόκειτο για μία εξέλιξη πού δέν έμεινε χωρίς οργανωτικές συνέπειες. Οί συνεχείς διαφωνίες για τήν άκολου-

θούμενη πολιτική εκ μέρους του κύριου φορέα της άνανεωτικής Άριστεράς όδήγησαν σέ μία άκατάσχετη διαρροή των οργανωμένων μελών του είτε προς τήν ιδιώτευση είτε προς τήν προσωρινή στάθμευση στον εκτός των δικών του πιά τειχών χώρο. Άλλοτε άναγνωρίζομενοι ως «χώρος», άλλοτε ως «άνέντακτοι», αυτοί οί άριστεροί, μαζί μέ τους συντρόφους τους πού άνάλογες διαδικασίες σέ μεγαλύτερα ή μικρότερα σχήματα της Άριστεράς παρήγαγαν, άποτελούσαν πιά ένα νέο δυναμικό πόλο της έπίδοξης άνανέωσης. Άδέσμευτοι από τή ρουτίνα καί τίσ δουλειές της κομματικής γραφειοκρατίας ή τά άμεσα καθήκοντα της πολιτικής έπικαιρότητας, άλλα δεσμευμένοι στήν ύπόθεση της άνανέωσης, έπραξαν τό στοιχειώδες: έθεσαν προς συζήτηση τίσ κυριότερες προϋποθέσεις αυτής της άνανέωσης. Σ' αυτή τή συζήτηση — καί τίσ διαδικασίες πού τήν επέβαλαν — τήν όποία, είναι αλήθεια, συμμεριστηκαν καί άνάλογες άν καί περιθωριακές δυνάμεις έντός του πολιτικού φορέα της άνανέωσης, θά πρέπει νά άναζητηθούν τά έρείσματα της συλλογικής έμπειρίας. Δέν μένει παρά νά διευκρινίσω πιά καί τήν προσωπική μου συνάντηση καί σχέση μέ αυτή τήν έμπειρία πού, όπως έλλίπα νά φανεί πιο κάτω, δέν είναι καί τόσο προσωπική...

Ίσχυρίστηκα ήδη ότι ή οικολογική πρόταση άρχισε νά άπασχολεί τήν ελληνική κοινωνία μόλις στά τέλη της δεκαετίας του '70. Έννοείται ότι καί νωρίτερα δέν έλειψαν όρισμένες άτομικές διαμαρτυρίες ή συλλογικές πρωτοβουλίες έναντίον της κρατικής άδιανομίας άπέναντι στό περιβάλλον. Όμως άκριβώς αυτές οί πρώτες αντιδράσεις άναδείκνυαν περισσότερο τή σημασία της ύποτιμώμενης από τους άναπτυξιακούς φορείς περιβαλλοντικής παραμέτρου παρά πρότειναν ένα έναλλακτικό πρότυπο οικολογικής προέλευσης. Έτσι, από τήν κινητοποίηση των Μεγάρων μέσα στή δικτατορία μέχρι εκείνη του Νεοχωρίου Μεσολογγίου έπτά περίπου χρόνια άργότερα, για νά μείνουμε σέ δύο κορυφαίες στιγμές αντίστασης σέ αντιοικολογικές άναπτυξιακές στρατηγικές των τότε κυβερνήσεων, παρατηρούμε μία σταδιακή μετατόπιση της έμφασης των άγωνιζόμενων ομάδων από τή διάσταση περιβάλλον στή διάσταση οικολογία. Ένδεικτικές άπεικονίσεις αυτής της ιδεολογικοπολιτικής μετατόπισης, ό ενδιαφερόμενος μπορεί νά άνιχνεύσει καί στίς δύο ταινίες-ντοκιμαντέρ πού γυρίστηκαν κατά τίσ αντίστοιχες κινητοποιήσεις. Πρόκειται βέβαια για μία μετατόπιση άντιφατική ως προς τίσ πολιτικές της συνέπειες. Ένώ ή άνάδειξη της οικολογικής προβληματικής μπορεί νά θεωρηθεί μέτρο της πολιτικοποίησης των

άντίστοιχων κινημάτων, από τήν άλλη ή μετάβαση από τά συγκεκριμένα θέματα των περιβαλλοντικών έπιπτώσεων προς τίσ άφηρημένες ή καί ούτοπικές έπαγγελίες των λεγόμενων «άλλων» τρόπων άνάπτυξης, ζωής κ.λπ., καθιστούσε πολιτικά άφερέγγυα αυτά τά κινήματα, τουλάχιστον ως προς τήν έμβέλειά τους σέ ευρύτερα των ήδη μνημόνων άκροατήρια.

Σήμερα μπορούμε νά γνωρίζουμε ότι ή προσφυγή στό άφηρημένο ήταν άντικειμενικά άναπόφευκτη, ενώ ή ούτοπική έπαγγελία ήταν καί είναι έπιβεβλημένη. Τό πρώτο γιατί πέρα από τίσ έπιθυμίες των οικολογούντων έλειπαν οί θεωρητικές καί πρακτικές έπεξεργασίες πού θά συγκεκριμενοποιούσαν μέ στοιχειώδη ρεαλισμό τίσ προτάσεις τους. Η δεύτερη γιατί κάθε νεοδιαμορφούμενο κίνημα έχει περισσότερο ίσως τήν άνάγκη της άπογείωσης του συνολικού όράματος παρά τήν προσγείωση των έπιμέρους λύσεων τρεχόντων προβλημάτων. Όστόσο, αυτή ή άδυναμία της πολιτικής άφερέγγυότητας δέν έμεινε, όπως ήταν φυσικό, άνεμετάλλευτη από τους αντίπαλους του οικολογικού κινήματος. Σύντομα οί ύπόλοιπες πολιτικές δυνάμεις «άγκάλιασαν» τήν οικολογική προβληματική, διευκολυνόμενες τόσο από τήν προαναφερθείσα άδυναμία, όσο καί από τήν άσυνεχή καί σποραδική της κατάθεση, άθροίζοντάς τήν άπλως στίς προγραμματικές τους άρχές. Μάλιστα, οί πλεόν διαμαγωγικές δέν άρκέστηκαν σ' αυτήν, τή δικήν τσόντας προσθήκη καί όλίγης προστασίας του περιβάλλοντος, αλλά άδίστακτα ύποσχέθηκαν καί όλα τά έναλλακτικά «άλλα» πού είχε σωρεύσει στό μεταξύ ή άντικειμενική άδυναμία ή καί ή νεοφώτιστη σπουδή των ειλικρινών οικολόγων. Η σύγχυση ήταν πλήρης καί στήν άναμυμπούλα πού άκολούθησε είναι γνωστό ποιοί χαιρόνται καί έπωφελούνται...

Άν για τήν ελληνική κοινωνία θά ήταν σίγουρα ύπερβολή νά ειπωθεί ότι χάθηκε μία ιστορική ευκαιρία έπαναπροσδιορισμού των στόχων καί των άναγκών της, για τήν άνανεωτική Άριστερά, οργανωμένη καί άνέντακτη, οί εϋθύνες αυτών των εξελίξεων είναι πράγματι μεγάλες. Καί τούτο γιατί ή έν λόγω Άριστερά άποτελεί τή μοναδική συγκροτημένη πολιτική δύναμη μέ μαζικές προσβάσεις, πού προγραμματικά καί έπί της ουσίας δέν αποκλείει τή συνεργασία, τή σύνδεση, τή σύνθεση των δικών της διεκδικήσεων καί όραμάτων μέ εκείνα των λεγόμενων κινήματων κοινωνικής κριτικής, έδω των οικολογικών. Γιατί, βέβαια, δέν μπορούμε νά άναμένουμε παρόμοιες συγκλίσεις σέ πολιτικούς οργανισμούς όπου οί δημοκρατικές διαδικασίες, ή πολυφωνία, ό διάλογος, οί ιδεολογικοπολιτικές άρχές ή οί θεωρη-

τικές αναφορές αποτελούν τά κραυγαλέα προσχήματα αντίθετων πρακτικών. Όμως η ανανεωτική Άριστερά αντί να ρισκάρει την οικοδόμηση νέων συμμαχιών με κοινωνικές δυνάμεις που αναδείκνυαν αγνοημένες —και από αυτήν— πτυχές του αντικαπιταλιστικού αγώνα, εμπλουτίζοντας έτσι τον θεωρητικό και πρακτικό της λόγο, προτίμησε τη ρουτινιερική επανάληψη όσων οι παραδοσιακοί πολιτικοί της αντίπαλοι επαγγέλλονταν για τη λύση των προβλημάτων της χώρας. Θεωρώντας, αλίμονο, ότι και μόνη ή διάκρισή της από τους αντιπάλους της ως ήθικης δύναμης άρκούσε για να πείσει το εκλογικό σώμα περί της αποκλειστικής της ικανότητας να αντιμετωπίσει τα προβλήματα. Τα αποτελέσματα είναι γνωστά.

Κι όμως, οι δυνατότητες μιας πύο οργανικής εμπλοκής της ανανεωτικής Άριστερας στους σύγχρονους προβληματισμούς ήταν και ελπίζω ότι εξακολουθούν να είναι ευρύτερες. Και τούτο όχι μόνο εξαιτίας των προγραμματικών της άρχων πού προανέφερα και οι οποίες μέσα σέ ένα κλίμα άκρατης έσωστρέφειας κινδυνεύουν να εκφυλιστούν σέ έναν έξισου άγονο πολιτικά αυτοκαταναλωτισμό. Άλλά και γιατί η ανανεωτική Άριστερά διαθέτει στον οργανωμένο και ιδιαίτερα στον ανέντακτο «χώρο» της εκείνο τό πολιτικό δυναμικό πού είναι αναγκαίο για να ριχτεί στήν περιπέτεια των νέων συνθέσεων. Αυτό μαρτυρεί τουλάχιστον η δραστηριότητα ατόμων, παρεών, ομάδων τά τελευταία χρόνια. Περιοδικά, βιβλία, συζητήσεις, πολιτικές και πολιτιστικές εκδηλώσεις, καθημερινές συναντήσεις κράτησαν άλλοτε ύποτονικότερα, άλλοτε έντονότερα ζωντανό ένα αίσθημα αναζητήσεων και άνησυχίας άπέναντι στή νεκρα του έφησυχασμού και της ίσοπέδωσης πού άπλωνόταν ολόγυρα. Χωρίς να ύποτιμώ τήν έμμεση συμβολή ανάλογων προσπαθειών, αυτής της συλλογικής έμπειρίας ή Πολιτοικολογία άποτελεί άμεσα, έστω και άχνή, άντανάκλαση. Άλλά έπ' αυτό θά ήθελα να γίνω σαφέστερος.

Μέ τή μεταπολίτευση, τά προβλήματα δομής και λειτουργίας των Άνώτατων Εκπαιδευτικών Ίδρυμάτων της χώρας τέθηκαν μέ ιδιαίτερη έμφαση. Όχι τυχαία, σύντομα αυτά τά προβλήματα συμπυκνώθηκαν σ' ένα επίμαχο σημείο: τήν κατάργηση της έδρας και των προνομίων πού είχαν σωρεύσει στά προηγούμενα χρόνια οι καθηγητές κάτοχοί της. Άτυχώς, δέν ήταν τό πύο ενδιαφέρον σημείο. Μπορεί να συγκέντρωνε όλες τις προφανείς ένδείξεις ενός αγώνα για τή νομή της εξουσίας μέσα στά πανεπιστήμια αλλά έξισου έπαρκώς άπέκρυπτε τις άφανείς έκδοχες αυτής της εξουσίας. Η παραγωγή και ή μετάδοση της

γνώσης πού παρείχαν στους φοιτητές τους ήταν μιά άπ' αυτές τις «έκδοχες», ίσως ή σοβαρότερη. Ωστόσο, ή συζήτηση για τήν ποιότητα, τήν ποσότητα, τό είδος της γνώσης και τις μεθόδους διδασκαλίας της ή δέν έγινε ποτέ ή έγινε στο περιθώριο άλλων καβγάδων. Παρ' όλα αυτά, ύπήρξαν και πλευρές πού έπέμεναν στήν κρισιμότητα αυτού ακριβώς του θέματος. Μέ όρισμένους συναδέλφους της Γεωπονικής Σχολής και άλλων πανεπιστημίων, στους όποιους χρωστώ τήν έπισήμανση αυτής της κρισιμότητας, προσπαθήσαμε να εντάξουμε στο κέντρο των συνδικαλιστικών μας διεκδικήσεων τό περιεχόμενο των σπουδών. Άσχετα μέ τήν έπιτυχία της προσπάθειας, αυτοί οι πρώτοι προβληματισμοί κάθε άλλο παρά άγονοί ήταν. Ίδιαίτερα για όρισμένους άπό μäs πού ήθευσαν σέ θετικούς, έφαρμοσμένους κλάδους, οι σχέσεις έπιστήμης-τεχνολογίας-κοινωνίας άπέκτησαν μέ τόν καιρό όχι μόνο τήν άξία του θεωρητικού ύπόβαθρου των συνδικαλιστικών μας διεκδικήσεων αλλά και τή γοητεία του αυτόνομου έρευνητικού αντικειμένου. Στίς ακαδημαϊκές μας σπουδές οι σχέσεις αυτές είχαν περιβληθεί τό φωτιστέφανο της προόδου μέσα άπό αυτόνοτες, σχεδόν αυτόματα θετικές συσχετίσεις. Ωστόσο, σέ μιά χώρα πού ήδη είχε πάρει τό δρόμο της ανάπτυξης εγκαταλείποντας τις παραδοσιακές της δομές, οι ένδείξεις περί του αντίθετου ήταν άρκετές. Και μέσα και έξω άπό τόν πανεπιστημιακό χώρο.

Μέσα, τόν παραδοσιακό συντηρητισμό ή φιλελευθερισμό των παλιών ακαδημαϊκών δασκάλων τόν είχε διαδεχθεί ό συντηρητικός —δεξιόστροφος ή άριστεροστροφος— ή γεοφιλελεύθερος έκσυγχρονισμός των νεοτέρων. Για πολλά χρόνια ή συνδικαλιστική μας ομάδα θά έψαχνε μέσα άπό διαδοχικές προσεγγίσεις και αντίστοιχες διαμεύσεις τόν όρισμό του «προοδευτικού δασκάλου». Έξω, ό έκσυγχρο-

νισμός των παραδοσιακών παραγωγικών δομών κατέστρεφε τή φύση, δημιουργούσε άβίωτες πόλεις, αλλοίωνε τις κοινωνικές σχέσεις. Ήταν λοιπόν φανερό ότι τόσο στήν ιδεολογικοπολιτική συγκρότηση των έκσυγχρονιστών τεχνοκρατών, όσο και στή σχέση κοινωνίας και φύσης, ή έπιστήμη και ή τεχνολογία ως βασικές, αν όχι ακόμα κυρίαρχες, νομιμοποιητικές συνιστώσες της έπικρατούσας ιδεολογίας άποτελούσαν φορείς εξουσιαστικών σχέσεων διασφαλίζοντας τήν έμπέδωση μίας νέας τάξης πραγμάτων. Γι' αυτό τό λόγο, οποιαδήποτε αντίσταση σέ αυτήν τήν προοπτική ή ακόμα περισσότερο ή χάραξη μίας έναλλακτικής προοπτικής ύφειλε κατά προτεραιότητα να τοποθετηθεί ως προς αυτά τά ζητήματα.

Τό καθήκον ήταν και είναι άπεχθές, ταυτόσημο όμως μέ τήν ανάνεωση της Άριστερας. Έπαχθές γιατί και στήν Άριστερά ή ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων ως προϋπόθεση της σοσιαλιστικής της επαγγελίας άποτελέσε κύριο ύποστασιακό της μύθο. Λιγότερο έπαχθές αν ή ή Άριστερά δέν άγνοήσει άλλα κινήματα πού θέτουν τά ίδια ζητήματα και μάλιστα στο έπίκεντρο της προβληματικής τους. Πρώτα άπ' όλα τό οικολογικό, πού διερευνώντας τόν έπαναπροσδιορισμό των σχέσεων κοινωνικής δραστηριότητας και φύσης, κατά ένα φίλο και συνεργάτη, θέτει αυτόσυιο τό πρόβλημα των παραγωγικών δυνάμεων του σοσιαλισμού. Μόνο πού τό θέτει άόριστα, βιοματικά, έμπειρικά, επιβάλλοντας, κατά τή διατύπωση άλλου φίλου και συνεργάτη, μιά έπίπονη συνάντηση μέ άβέβαιο αποτέλεσμα των άριστερών πού είναι καταδικασμένο να γίνουν και οικολόγοι, των οικολόγων να γίνουν και άριστεροί. Η Πολιτοικολογία δέν είναι παρά τά πρώτα, ίσως άμήχανα αλλά πάντως έπίμονα βήματα προς αυτή τή συνάντηση.

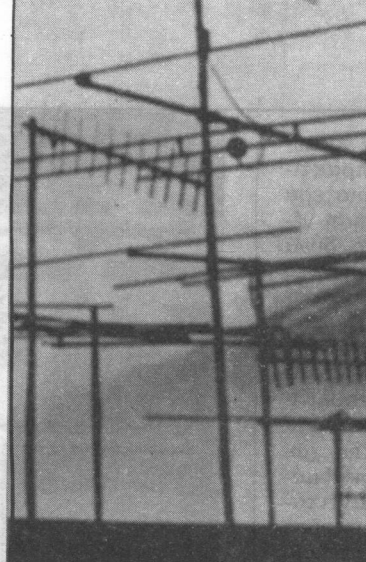

Στη μιάια

Πρός κοινωνία πιά ανοιχτή, ορθάνοιχτη

Ἡ πατρότητα τῆς ιδέας ἀνῆκε, ὅπως ἔγραψαν, στὸν κ. Γεώργιο Παπανδρέου, πολιτικό γνωστῆς πατρότητας. Καί λύθηκε διά δηλώσεως καί στά πεταχτά τὸ κρίσιμο θέμα: τὸ κατά πόσον δηλαδή τὸ Σύνταγμα ἐπιβάλλει κρατικό μονοπώλιο ἢ ἀπλῶς κρατικὴ ἐποπτεία στὰ ραδιοτηλεοπτικά μέσα. Ἡ ἀπάντηση πού δόθηκε εἶναι, ἐπομένως, γενικῆς χρήσεως. «Ἡ δήλωση τοῦ πρωθυπουργοῦ ἀνοίγει ὄλες τίς πιθανότητες πού ὑπάρχουν», λέει ὁ γιός. «Τίποτα δὲν ἀποκλείεται», προσθέτει ὁ πρωθυπουργός, «πολλὰ μποροῦν νὰ συμβοῦν εἰδικά τώρα πού ἔρχεται καί ἡ δορυφορικὴ τηλεόραση». Γιά τὴν ὑποδοχὴ τῆς ὁποίας ὑπάρχει ἤδη «οὐστηματικὴ προετοιμασία», διαβεβαιώνει ὁ κ. Τσοχατζόπουλος. Χιλιάδες λοιπὸν λουλουδία ν' ἀνθίσουν. Τὸ Κανάλι 15 κἀνὲν μὲν ἐκκλήση γιά ὅσο τὸ δυνατόν περισσότερους ἐλεύθερους ραδιοφωνικούς σταθμούς. Ἄλλὰ ὁ ἐκ τῶν πρωτεργατῶν του κ. Ρ. Κουνδουρος ἐξηγεῖ: «Ἡ ἴδια ἢ ἀπόφαση, ἔτσι ὅπως ἀνακοινώθηκε, κρύβει καί τὸν κίνδυνον νὰ πελαγοδρομήσουμε μὲ τὸ στήσιμο ἀπὸ δῶ κι ἀπὸ κεί ὅ,τι σταθμῶν μπορεῖ κανεὶς νὰ φανταστεῖ...». Μὰ δὲν εἶναι ὁ ἀτέρμων πλουραλισμός, ἢ «πολυφωνία», ἢ δυνατότητα ἐκφρασης «τοῦ πολίτη» κ.λπ. ὁ τελικὸς στόχος; Στόχος δὲν εἶναι «μιά ανοιχτὴ κοινωνία, ὅπου οἱ ὄριμοι πολῖτες ἀσκοῦν τὰ δικαιώματά τους μὲ ἀπόλυτη ἐλευθερία καί ὄχι

μέσα στὰ πλαίσια ἐνὸς ἐλεγχόμενου συστήματος;» Ναι, ἀλλὰ μιᾶμε γιά «σωστούς» ἐλεύθερους ραδιοφωνικούς σταθμούς, καί δὴ ἐθνικῆς ἐμβέλειας. Ἄλλωστε ἐκεῖνο πού προέχει σήμερα εἶναι νὰ δοῦμε ὅτι «ἡ ἀπελευθέρωση τῶν ἠλεκτρονικῶν μέσων ἐνημέρωσης δὲν τεμαχίζεται», ἐπομένως ἀπαιτεῖται ἡ προσπάθεια ὥστε τὸ μέτρο «νὰ ἐπεκταθεῖ καί στὴν τηλεόραση» (καί ἐκεῖ τὸ «ἀπὸ δῶ κι ἀπὸ κεί» εἶναι μᾶλλον ἀδύνατον). Αὐτὰ τὰ παραπάνω μπορεῖ τὸ Κανάλι 15 νὰ τὰ λέει ρητὰ ἀλλὰ κανεὶς δὲν τὰ ἔκρυψε. Ἡ ἴδια ἢ ἀπάντηση στὰ περὶ κρατικοῦ μονοπωλίου-κρατικῆς ἐποπτείας, τὸ ἴδιο τὸ δῖλημμα δηλαδή, τὰ ἐμπεριέχει. Μόνο πού τὸ δῖλημμα δὲν ἦταν ἀναπόφευκτο. Δὲν ἦταν μοιραῖο «κρατικὴ ἐποπτεία» νὰ σημαίνει ἰδιωτικοποίηση τῶν πάντων. Ἄλλὰ τὸ ΠΑΣΟΚ, κρατώντας σιδηροδέσμια τῆ ραδιοτηλεόραση, ἔφτιαχνε συνάμα τοὺς δρους γιά τὸ «ἀντίθετό» τῆς ἀκόμα καί τώρα: δίνει γιά νὰ διατηρήσει, μοιράζει γιά νὰ μὴ χάσει τὸ ἔρεισμά του στὰ κρατικὰ κανάλια. Διατηρώντας μὲ πείσμα τὸ κρατικό, ἀνοίγει πιά τὸ δρόμο στὸ ἰδιωτικό. Ὁ αὐταρχισμὸς του δὲν ἦταν παρὰ τὸ δχημα γιά μιά «πιά ανοιχτὴ κοινωνία». Ὁρθάνοιχτη, χωρὶς ἀντιστάσεις. Καί τὴν πορεία αὐτὴ δὲν χρειάζεται κἀν νὰ τὴν προωθῆσει ἢ δεξιὰ, τὴ δουλειὰ τὴν κάνουν οἱ «φιλελεύθερες φωνές» καί ἡ ἴδια ἢ δυναμικὴ τοῦ παραπαίοντος ἀλλὰ ἀνένδοτου πασοκικοῦ αὐταρχισμοῦ. Τὴν ἰδιωτικὴ τηλεόραση τὴ φτιάχνουν οἱ ἄλλοι ἢ *Μεσημβρινή* ἀρκεῖται νὰ ἐπισημαίνει ὅτι «τὸ αἶτημα τοῦ λαοῦ» εἶναι μὲν «ὁ πλουραλισμός, ἀλλὰ μέσα στὰ κρατικὰ κανάλια»... Στὸ δῖλημμα κρατικό μονοπώλιο-κρατικὴ ἐποπτεία, δηλαδή κρατικό-ἰδιωτικό, ὑπῆρχε καί ἄλλη ἀπάντηση. Ἐκεῖνὴ πού μπορεῖ μὲν νὰ μὴ βουβαίνει ὅσους θέλουν ἐπίμονα νὰ φτάσουμε ἐπιτέλους τὰ προηγμένα στάνταρ τῆς Ἀμερικῆς ὅπου ἡ συσκευὴ

εἶναι ανοιχτὴ κατὰ μέσο ὄρο ἑπτὰ ὥρες καί δέκα λεπτά τὴν ἡμέρα, ἐκείνους πού ὄνειρεύονται τὴν πλήρη ἐμπορευματοποίηση τοῦ ἐλεύθερου χρόνου, τὴν κατάργησή του δηλαδή — θὰ ἔδινε ὅμως καί κάποια ἐρείσματα, κάποια ἐπιχειρήματα σὲ ὅσους δὲν θέλουν τὴν καθυποταγὴ μας στὴν κυριαρχία τῆς εἰκόνας. Σὲ ὅσους καταλαβαίνουν ὅτι ἄλλο «πλουραλισμός» καί ἄλλο δημοκρατία...

Ἀνώνυμοι λαϊκοὶ ἀγωνιστὲς (λίγο ναῖφ)

Μέχρι πέρυσι ἡ Νέα Δημοκρατία ἀναστέναζε κάθε πού πλησίαζε ἢ ἐπέτειος τοῦ Πολυτεχνείου. Θὰ τὸ πιοῦμε ἀναγκαστικά κι αὐτὸ τὸ ποτήρι, πού θὰ πάει, θὰ περάσει κι αὐτό, ἔλεγαν οἱ ἄνθρωποι, πού δὲν μπορούσαν βέβαια νὰ μὴ συμμετέχουν ἔστω καί τυπικὰ στὴ γιορτῆ, ἀπ' τὴν ἄλλη ὅμως ἦταν ἀναγκασμένοι νὰ χαιροκροτοῦν τοὺς πρωταγωνιστὲς τῆς καί νὰ παρακολουθοῦν τὰ μαζικὰ μπλόκ τοῦ ΠΑΣΟΚ καί τοῦ ΚΚΕ νὰ παρελαύνουν. Φέτος ὅμως τὰ πράγματα ἄλλαξαν. Ἡ νίκη στὶς δημοτικὲς ἐκλογές ἔδωσε ἄλλο ἄερα στὸ κόμμα πού «ψαῦει τὴν ἐξουσία» καί ἦταν καί ἡ γραμμὴ τῆς ἐθνικῆς συμφιλίωσης πού ἔπιασε τόπο. Ἔτσι τίς μέρες γύρω ἀπὸ τὴ φετινὴ ἐπέτειο παρακολουθήσαμε ἀπὸ τίς συντηρητικὲς ἐφημερίδες τὸ νέο στίλ: ὄχι «ναὶ μὲν ἀλλά», ἀλλὰ μονάζυγα δικά μας. Τώρα λοιπὸν εἴμαστε ὄλοι μαζί, ἀριστεροί, δεξιοί, κεντρῶοι, πού τὸ κάναμε τὸ

Πολυτεχνεῖο σὲ μιά σπάνια ἐξαρση ἐθνικῆς συμφιλίωσης, πού δὲν ἔχει ὅμοιό της παρὰ μόνο στὴ νέα περὶ συμφιλίωσης γραμμὴ πού πρεσβεύει τώρα ἡ Νέα Δημοκρατία. Ὅλοι λοιπὸν τὸ κάναμε, ἀλλὰ μερικοὶ τὸ ἔκαναν καλύτερα ἀπὸ τοὺς ἄλλους. Ἔτσι π.χ. ἢ *Μεσημβρινή*, σὲ μιά πιά προωθημένη ἐκδοχὴ τῆς νέας γραμμῆς, ἰσχυρίζεται (στὴ βάση συγκεκριμένου πλήν ἀνωνύμου παραδείγματος) περίπου πὼς οἱ ἀριστεροὶ ἐγκλειστοὶ δὲν ἔβλεπαν μὲ καλὸ μάτι τοὺς δεξιούς «συναδέλφους» τους καί ὅτι οἱ πρῶτοι καί εἰδικά οἱ τοῦ ΚΚΕ, εἰδοποιημένοι ἀπὸ τὸν κομματικό μηχανισμό ὅτι ἐπίκειται εἰσβολή, τὸ ἔστριψαν ἀλά γαλλικὰ γύρω στὰ μεσάνυχτα κι ἔμειναν οἱ δεξιοὶ νὰ φᾶνε τὸ ξύλο καί τίς σφαῖρες. Σήμερα αὐτὸς πού λάκισε εἶναι στελεχάρα τοῦ ΚΚΕ, καί ἡ ἄλλη, κόρη δεξιῶ στρατιωτικῶν, παραμένει ἀνώνυμη λαϊκὴ ἀγωνίστρια.

Βέβαια εἶναι σὺνηθες φαινόμενο οἱ παρατάξεις πού ψαῦουν τὴν ἐξουσία νὰ ψαῦουν (μὲ πλαστικὴ διάθεση) καί τὴν ἱστορία. Τὰ ἴδια ἔκανε καί τὸ ΠΑΣΟΚ πρὶν τὸ '81. Φανταζόμαστε πὼς ὅταν μὲ τὸ καλὸ πάρει ἢ παράταξή τους τὴν ἐξουσία, ὄλοι αὐτοὶ οἱ συντηρητικοὶ λαϊκοὶ μαχητὲς τοῦ Πολυτεχνείου θὰ βγοῦν ἐπιτέλους ἀπὸ τὸ καβούκι τους καί τὴν ἀφάνεια ἐν τῇ σεμνότητι γιά νὰ ξεσπάσουν ἐπιτέλους: ὁ ἀγῶνας τώρα δικαιώνεται!

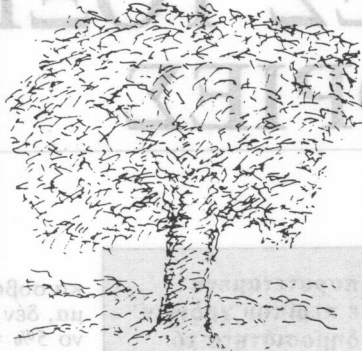
Τί τηλέφωνο ἔχει, ρέ παιδιά, τὸ φρουραρχεῖο;

Μεσημεράκι καί ὁ κ. Τρίτσης γράφει ἱστορία συζητώντας με τίς δημοσπονδίες ἐκπαιδευτικῶν. Ἔνα ἀποφασιστικό χέρι, στὰ βόρεια προάστια, σχηματίζει τὸν ἰδιαίτερο ἀριθμὸ τοῦ κ. ὑπουργοῦ στὸ καντράν. «Ἀντῶν, ἄσε τὴν ἱστορία ἕνα λεπτό καί πετάξου κατὰ Γαλιῆνη μεριά πού σὲ θέλω». Νίκησα, σκέφτεται ὁ κ. ὑπουργός, καλὰ κράτησα τὸ ταμπουρι μου (ἡ ἐκφραση εἶναι δική του). Οἱ γονεῖς —σκέτο, χωρὶς ἐπεξηγήσεις—

και Αιτόφωρα

μυρίζονται τη δουλειά και κυκλώνουν την περιοχή. Θα πείσει ο ύπουργός τον άρχηγό ή ο άρχηγός θα άκούσει τη λαϊκή βάση; Σέ λίγο σκάει μύτη ένα γαλόνι: «Ο πρωθυπουργός μου άνεθεσε να σάς πώ ότι τό θέμα των μετεγγραφών λύθηκε όπως έσείς επιθυμούσατε». Ο πρωθυπουργός σέ άπευθείας έπικοινωνία μέ τό λαό — δηλαδή όχι σέ έντελώς άπευθείας, μέσω του φρουράρχου. Και τό θέμα δέν λύθηκε έτσι κι έτσι, λύθηκε «όπως έσείς επιθυμούσατε», ξέρετε έσείς. Η ιδέα του φιλολαϊκού φρουράρχου ως κυβερνητικού ή μάλλον πρωθυπουργικού εκπροσώπου δέν είχε φαίνεται ώριμάσει όταν —μετά από εισηγήσεις του Γιωργάκη, αντιδράσεις του Άκη, φασαρία και σάλο— βγήκε αίφνης κάποια μεσάνυχτα ο κ. Παπανδρέου και δήλωσε: περί έλευθέρης ραδιοφωνίας κουβεντιάζατε τόσες μέρες και δέν μου τό λέτε; Έντάξει, ρέ παιδιά, πάρτε την. Ο ύφυπουργός εισηγείται περί ραδιοφωνίας, ο ύπουργός άρνείται έν τη άγνοία του, ο κυβερνητικός εκπρόσωπος άκολουθεί τον ιεραρχικά άνωτερο, ο πρωθυπουργός παρακάπτει τους όποιους άρμόδιους, ο κυβερνητικός εκπρόσωπος τραβεί τά μαλλιά του· ο ύπουργός παίρνει γιά τις μετεγγραφές ένα μέτρο, ο πρωθυπουργός του τό αλλάζει, μάς τό κοινοποιεί ο παρατυχών βαθμοφόρος. Και πού νά δείτε, κύριε Σημίτη —έδω είσαστε και έδω είμαστε— πού θά 'ρθει και ή μέρα πού ο δημοφιλής (πλέον) φρουράρχος θά άνακοινώσει ότι, έντάξει μάγκες, ή ΑΤΑ

όπως τήν επιθυμούσατε. Διότι τον κυβερνητικό εκπρόσωπο ή τον τάδε ύπουργό τρέχα βρές τον· ένω τον φρουράρχο τον έχεις μέσ στα πόδια σου, στα κέντρα των άποφάσεων, κι άν κωλύεται ή άν είσαι μέ τις πιτζάμες ή άν κάνει —καλή ώρα— ψύχρα, του τό σφυράς και βγαίνει νά κάνει ένημέρωση.

Φρόνιμα γιατί θά σάς γράψουν οι έφημερίδες

Πάνε κάμποσοι μήνες πού ο καθημερινός άστικός τύπος, και κυρίως ο δεξιός, μάς ένημέρωνε καθημερινά περί ΚΚΕ έσωτ. Ήταν ή έποχή του τελευταίου συνεδρίου του. Η ξαφνική έγνοια του άστικού τύπου γιά τό κόμμα της άνανέωσης, τό όποιο γενικώς περνούσε στα ψιλά, είναι δικαιολογημένη έως κατευθυνόμενη: βοήθησε κι αυτή στο νά μάς προκύψει φορέας, χτύπησε τήν τάση της αναβάθμισης, άβαντάρισε τον Κύρκο, πήρε άποφάσεις γιά τό συνέδριο πριν τό ίδιο τό συνέδριο. Και έδειξε και τον ρόλο πού ή μετεξέλιξη και ή ύπέρ του φορέα τάση του ΚΚΕ έσωτ. έπιφυλάσσει στον τύπο. Και μετά νεκρά. Γιά τό ΚΚΕ έσωτ. θά μιλάμε τώρα; Μέ εξαίρεση βέβαια τις δημοτικές εκλογές όπου ή δεξιά άφριζε μέ τήν αυτόνομη κάθοδο, ή όποια ευνούσε τό ΠΑΣΟΚ, και οι Κύρκος-Φιλίνης άκουσαν τά σχολιανά τους. Και μετά πάλι νεκρά. Τώρα όμως άρχισε νά μυρίζει ιδρυτικό συνέδριο. Και αιφνιδίως οι κονδυλοφόροι άρχίζουν νά ξαναάβουν και νά ξαναπέφτει πράμα. Η κατεύθυνση είναι γνωστή: όλος ο τύπος κόπτεται γιά τή συνάντηση του νέου

φορέα μέ τις μάζες και φοβάται ότι τά φιλοκομμουνιστικά θά άνακόψουν τή δυναμική πορεία. Ο Μπανιάς λοιπόν, ο ποίσος-δειξος πού, σύμφωνα μέ σαρτζετακικής περι Μερσεντές έμπνεύσεως δημοσιεύματα, άρνείται νά άφήσει τό γραφείο του και ξεσπιτώνει τον σύντροφο Λεωνίδα, δημιουργώντας γενική δυσλειτουργία στο κόμμα (ίσως γι' αυτό νά μήν πηγαίνουν καλά τά πράγματα, ο Μπανιάς λοιπόν — και ποτέ οι όπαδοί μιας άποψης· όσο πίο προσωποποιημένα γίνονται τά πράγματα τόσο πίο εύληπτα είναι γιά τους άναγνώστες και τόσο δραστικότερα παίζουν, έμπλεα ήθους και ύφους, τον ρόλο τους, ο όποιος συναντά κρυφά διάφορους, συνωμοτεί και ραδιουργεί και δέν σέβεται τις άποφάσεις ο διασπαστής. Ξέραμε βέβαια ότι ή ήγετική τάση φορεακών κατευθύνεται άπέβλεπε πάντοτε στην ύψηλή πολιτική. Άλλά σάν λίγο χαμηλή δέν πέφτει έτούτη;

Ραδιενεργητική παρέμβαση

Περίεργη τύχη είχε στη χώρα μας ή εκθεση της Έπιτροπής των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων γιά τις συνέπειες του Τερνομπιλ, σύμφωνα μέ την όποια οι Έλληνες βρίσκονται στην πρώτη θέση όσον άφορā τή ραδιενέργεια πού υπολογίζεται ότι θά δεχθούν μέσα σέ ένα χρόνο. Ο κάθε Έλληνας λοιπόν θά δεχθεί κατά μέσον όρο 370 μικροσίβερτ σέ ένα χρόνο, και άκολουθούν οι Λουξεμβούργιοι μέ 210, οι Δυτικογερμανοί μέ 190 και οι ύπόλοιποι μέ λιγότερα. Βέβαια, ή διαφορά από τους δεύτερους είναι μεγάλη, έχουμε σχεδόν διπλάσιες τιμές. Σίγουρα τό Βρετανικό Έθνικό Γραφείο Προστασίας από τό Ράδιο πού έκανε τή μελέτη, έλαβε ύπόψη του κατά τους ύπολογισμούς παράγοντες όχι και τόσο χειροπιαστούς, όπως π.χ. οι διαιτητικές συνήθειες κάθε λαού (άν δηλαδή τρώει άρνι ή

μοσχάρι, άγρια χόρτα ή τομάτες, πόσο συχνά τρώει τά μέν και πόσο τά δέ), καθώς και άλλες συνήθειες της καθημερινής ζωής, όπως π.χ. πόσες ώρες περνάμε μέσα σέ κλειστός χώρους και πόσες στην ύπαιθρο. Σίγουρα λοιπόν ύπάρχει ένας παράγοντας άθαιρεσίας έδω, πολύ περισσότερο πού δέν είναι δυνατόν νά συνηγορησεί ή άλλαγή αυτών των καθημερινών συνθηκών άκριβώς λόγω του Τερνομπιλ. Άλλ' αυτή ή άθαιρεσία, όσο ποσοστό λάθους κι άν περιέχει, δέν μπορεί νά άλλοιώσει τό βασικό δεδομένο, ότι δηλαδή οι συνέπειες του Τερνομπιλ στην Ελλάδα είναι από τις βαρύτερες ή οι βαρύτερες στην Εύρώπη. Κανέναν όμως δέν φάνηκε νά άπασχολεί αυτό τό γεγονός. Άντίθετα, άσχοληθήκαμε πολύ μέ τό είδος του βρώμικου παιχνιδιού πού παίζουν οι Βρετανοί, μέ τά ύποπτα οικονομικά συμπεριφορα πού πάνε νά πλήξουν τά άγροτικά μας προϊόντα και άκόμα άσχοληθήκαμε μέ τό πως θά άκρωσούμε τήν έκθεση. Άσκήθηκαν λοιπόν άμέσως πολιτικές πιέσεις στη Κομισιόν κι ή τελευταία, τί νά κάνει, έθευσε ότι υπάρχουν άρκετά άθαιρετα στοιχεία στη μεθοδολογία της έρευνας και άποφάσισε τήν άναθεώρησή της. Η άπόφαση είναι βέβαια πολιτική και όχι έπιστημονική. Και είναι πιθανόν ή μελέτη στην άναθεωρημένη της έκδοση νά καταλήγει σέ διπλωματικά και όχι σέ έπιστημονικά συμπεράσματα. Αν μάλιστα έντείνουμε λίγο τις πολιτικές πιέσεις, μπορεί ή Κομισιόν νά άποφανθεί ότι ποτέ δέν ύπήρξε Τερνομπιλ, πράγμα πού θά άποτελέσει άλλη μία περηφανή νίκη της Τοπικής Αυτοδιοίκησης. Κι άν δέν τό καταφέρουμε αυτό, σίγουρα μπορούμε νά καταφέρουμε τό πλασάρισμα της Ελλάδας στη δεύτερη θέση, πίσω από τό Λουξεμβούργο, κι άσ' τους μετά νά διαμαρτύρονται, ποιός τους άκούει τους Λουξεμβούργιους;

Ο νέος νόμος για τα ναρκωτικά

ΤΟΞΙΚΕΣ ΟΥΣΙΕΣ

ΚΑΙ ΠΟΛΛΕΣ ΤΟΞΙΚΕΣ ΑΠΟΡΙΕΣ

«ΜΑΛΑΚΕΣ Ή ΣΚΛΗΡΕΣ» ΑΦΕΤΗΡΙΕΣ ΚΑΙ ΑΝΤΙΑΨΕΙΣ

Θα εξετάσουμε εδώ κατ' αρχήν ορισμένα κρίσιμα ζητήματα που απορρέουν από τη χρήση ψυχοτρόπων ουσιών και την αντιμετώπισή τους και στα τρία πεδία (πρόληψη-θεραπεία-αποκατάσταση και κοινωνική επανένταξη). Είναι σαφές ότι προκειμένου να δοθούν απαντήσεις και να προκριθούν επιλογές απαιτείται όχι μόνο η αξιοποίηση της ειδικής γνώσης και των επιδημιολογικών δεδομένων που τυχόν υπάρχουν αλλά κυρίως μία συνολικότερη φιλοσοφική και κοινωνική θεώρηση. Είναι σαφές επίσης ότι η τοποθέτηση σε θέματα σοβαρά και σύνθετα δεν μπορεί να υπαγορευτεί από μία τάση πολιτικής αξιοποίησης των προβλημάτων που θα οδηγούσε σε πρόκριση «δημοφιλών μέτρων» υπό την πίεση της γενικότερης κοινωνικής δυσφορίας αλλά και αγωνίας.

Μία πρώτη και κλασική πιά αντίληψη αφορά τη *μυθοποίηση των ψυχοτρόπων ουσιών* ή όποια θεωρεί ως κεντρικό πρόβλημα τις «κακές» φαρμακολογικές ιδιότητες των «κακών» (= παράνομων) ουσιών και την ικανότητα που έχουν να καθιστούν «σκλάβο» τους όποιον τις χρησιμοποιεί. Βασισμένη κυρίως στη μελέτη της δράσης ουσιών όπως η ήρωίνη και τα άλλα όπιοειδή, η αντίληψη αυτή οδηγεί σε στρατηγικές αντιμετώπισης που στοχεύουν κυρίως στον έλεγχο της διάθεσης ορισμένων ουσιών. Στόν έλεγχο δηλαδή των βαθμών ευκολίας/δυσκολίας στην απόκτηση των ουσιών εκείνων που συνιστούν κατά περίπτωση το πρόβλημα. Στό επίπεδο της πρόληψης και της θεραπείας, η αντίληψη αυτή συνδέεται με πρακτικές που ακολουθούν τα κλασικά πρότυπα για τα μεταδοτικά νοσήματα, μόνο που εδώ τη θέση του μικροβίου

Μετά από παρατεταμένη κυοφορία πέντε περίπου χρόνων δόθηκε στη δημοσιότητα το Σεπτέμβρη και κατατέθηκε πρόσφατα για ψήφιση το νομοσχέδιο για την «καταπολέμηση των ναρκωτικών». ¹ Από καιρό είχε επισημανθεί η ανάγκη της αντικατάστασης της σημερινής νομοθεσίας (ν. 743/71), όχι απλώς γιατί είναι αναχρονιστική και αναποτελεσματική αλλά και γιατί βρίσκεται σε εμφανή αναντιστοιχία με πρόσφατες ποσοτικές και ποιοτικές διαφοροποιήσεις (ηλκιακές, κοινωνικές, φαρμακολογικές κ.ά.) που χαρακτηρίζουν τη σύγχρονη εκδήλωση των φαινομένων τα όποια συνδέονται με τη χρήση ψυχοτρόπων ουσιών. Το έρώτημα που τίθεται είναι αν και σε ποιο βαθμό μέσα από το σ.ν. αναιρούνται οι προηγούμενες αρνητικές ρυθμίσεις.

την παίρνει η «κακή ουσία» και το ρόλο του «μικροβιοφορέα» ο χρήστης και ο διακινητής. Η αντίληψη αυτή εικονογραφείται χαρακτηριστικά στο σ.ν.: «...Τιμωρείται όποιος άναμειγνύει με όποιοδήποτε τρόπο ναρκωτικά σε τρόφιμα, ποτά ή άλλα είδη προορισμένα (sic) ή πρόσφορα να εισαχθούν στον ανθρώπινο οργανισμό» (άρθρο 5).

Πέρα από την αυθαίρετη διάκριση που προωθεί αυτή η αντίληψη θεωρώντας τελειώς άλλης ποιότητας πρόβλημα τη νόμιμη πλευρά της «καθημερινής χημείας» (άλκοολ, καπνός, ψυχοφάρμακα κ.ά.) και πέρα από την άποτυχία στην εξήγηση βασικών πλευρών των φαινομένων, δεν απαντά σε μερι-

κά σοβαρά ερωτήματα. Για παράδειγμα, δεν εξηγείται έτσι γιατί τελικά μόνο 5% ή 10% απ' αυτούς που θα έρθουν σε επαφή με τέτοιες «κακές» ουσίες θα φτάσουν σε κατάσταση εξάρτησης («σκλαβιάς»).

Μία δεύτερη κεντρική αντίληψη αφορά την *ηθικοδικαστική*² προσέγγιση του φαινομένου, τόσο αιτιολογικά όσο και στο επίπεδο της αντιμετώπισης, και έχει πυρήνα της, χονδρικά, τα έξι: Οι χρήστες ουσιών είναι άτομα τιμωρητέα, εξοβελιστέα, φυλακιστέα, ανήθικα και διεστραμμένα. Σε στενή συνάρτηση με τη σημερινή έχθρική και απορριπτική στάση του «ύγιους» κοινωνικού συνόλου, μπορεί να συμπυκνωθεί ως αντιμετώπιση προληπτική και θεραπευτική περίπου στα έξι: Αυστηρότερη ποινικοποίηση προς κάθε κατεύθυνση και οργανωμένη καταστολή.

Αν μάλιστα εμπλουτιστεί και με κάποια δόση άκριτης *ιατρικοποίησης* (δηλαδή ο χρήστης είναι άτομο παθολογικό ή μειονεκτικό), όπως συμβαίνει με το συγκεκριμένο σ.ν., και σε συνδυασμό με την κλασική πιά μυθοποίηση των ουσιών που προαναφέραμε, τότε εύκολα καταλήγουμε στα άπλοϊκά διπολικά και τετριμμένα σχήματα: Ο έμπορος-θύτης και ο χρήστης-θύμα, αξάνομενη «καταστολή και ποινικοποίηση» και έξαναγκασμός για έπιλογή ανάμεσα στην έκτιση των ποινών και στην ύποχρεωτική (;) θεραπεία.

Αυτές οι αφετηρίες και οι επιλογές που χαρακτηρίζουν σε βασικά θέματα το σ.ν. δεν αποτελούν τελικά παρά επανάληψη των συνταγών που δοκιμάστηκαν ήδη διεθνώς αλλά και στη χώρα μας για πολλά χρόνια και με γνωστά αποτελέσματα. Οι τρεις αντιλήψεις που προαναφέραμε εμφανίζουν ένα βασικό και κοινό χαρακτηριστικό, δηλαδή τη βαθιά ύποτιμηση παραμέτρων που συνδέονται και με το χώρο

της προσωπικότητας αλλά και μέ
διεργασίες ή επιδράσεις κοινωνικού,
οικονομικού και πολιτισμικού χαρα-
κτήρα, που τελικά διαμορφώνουν τη
διαθεσιμότητα των ατόμων απέναντι
στις ουσίες και τη χρήση τους.

Στόν αντίποδα αυτών των αντιλή-
ψεων βρίσκονται οι ψυχοκοινωνικές
και κοινωνικές προσεγγίσεις για τό
φαινόμενο και την αιτιολογία του, οι
όποιες θεωρούν ότι στην εκδήλωση
των προβλημάτων συνυφαινονται κοι-
νωικοοικονομικές, πολιτισμικές και
ψυχολογικές παράμετροι και επιδρά-
σεις, διαβλέπουν συχνά μία προσαρ-
μοστική ή άμυντική δυσλειτουργία μέ-
σα από τη χρήση απέναντι σε πιέσεις
ψυχολογικού ή κοινωνικού χαρακτή-
ρα και μπορούν να φανούν άνεκτικές
σε κάποιες όψεις και πλευρές της
συμπεριφοράς των χρηστών. Αυτές οι
αντιλήψεις απουσιάζουν σχεδόν όλο-
κληρωτικά από τό υπό συζήτηση σ.ν.
(μάλιστα, όπως φαίνεται από τά λεγό-
μενα και τά γραφόμενα και όπως πι-
στοποιείται από την τελική μορφή του
σ.ν., ήττήθηκαν κατά κράτος στή
διάρκεια της επεξεργασίας του).

Μέ βάση λοιπόν μία προσέγγιση της
κατηγορίας αυτής, μέ ψυχοκοινωνική
λογική δηλαδή, ένα νομοσχέδιο για
τήν καταπολέμηση των ναρκωτικών
θά όφειλε νά ασχολείται σοβαρά μέ
τήν κωδικοποίηση μιάς μεθοδολογίας
συνολικής και τρισδιάστατης παρέμ-
βασης (πρόληψη-θεραπεία-άποκατάστα-
ση) στά εξής κατ' άρχήν πεδία:

1. Η κοινωνικοοικονομική πραγ-
ματικότητα και ή σημερινή μορφή όρ-
γάνωσης της κοινωνικής ζωής δη-
μιουργεί τελικά σοβαρές συγκρούσεις
και αδιέξοδα σε μεγάλα πληθυσμιακά
στρώματα, σε μειζονες κοινωνικούς
χώρους (οικογένεια, σχολείο, συνοικία
κ.λπ.). Η οικονομική συμπίεση, ή
υποβαθμισμένη ποιότητα ζωής, ή ίσο-
πέδωση των ανθρώπινων σχέσεων και
ή επιτεινόμενη περιθριοποίηση, τά
έντονα προβλήματα δυσπροσαρμογής
της νεολαίας και οι δυσλειτουργίες
κοινωνικοποιητικών μηχανισμών ά-
ποτελούν μερικούς από τούς σημαντι-
κότερους παράγοντες που συσχετί-
ζονται αιτιολογικά μέ τά φαινόμενα
χρήσης ουσιών. Έπομένως, άν κά-
ποιος στοχεύει στην «καταπολέμηση
των ναρκωτικών» είναι υποχρεωμένος
νά αντιμετώπισει τά παραπάνω όχι
μόνο στό επίπεδο της πρόληψης (πού
έχει εδώ απόλυτη προτεραιότητα) άλ-
λά και ως στοιχεία άρνητικής εξέλι-
ξης στή θεραπεία και την άποκατά-
σταση. (Και ποιάς άραγε θά τολμήσει
στ' αλήθεια ν' άνοιξει τούς ασκούς
του Αϊόλου;)

2. Η συνολική στάση του κοινωνι-
κού συνόλου (άρνητική, έχθρική, τι-
μωρητική, άπορριπτική) συνιστά πα-
ράμετρο που δυσκολεύει σοβαρά την
προσπέλαση, την άποκατάσταση και
τήν επανένταξη καθώς και την κινη-

τοποίηση για θεραπεία και τίθεται ως
άμεσος στόχος ή άνάγκη διαφοροποι-
ήσής της.

3. Από τό πλήθος των πολιτισμι-
κών επιδράσεων που διαπλέκονται
στήν εκδήλωση του φαινομένου αξίζει
νά άναφερθούμε μόνο σε μία.

Η κοινωνία μας διέπεται από την ι-
δεολογία υπερκατανάλωσης φαρμά-
κων και ουσιών, που άναπαράγεται
και τροφοδοτείται από γνωστούς μη-
χανισμούς, έξυπηρετεί δέ ιδανικά συγ-
κεκριμένα οικονομικά συμφέροντα
(όχι μόνο των φαρμακοβιομηχανιών
φυσικά). Τί προβλέπει αλήθεια τό σ.ν.
γι' αυτή τη διάσταση των προβλημά-
των;

Δέν θά έπεκταθούμε περισσότερο
σε άλλες διαστάσεις των ψυχοκοινω-
νικών προσεγγίσεων και παρεμβάσε-
ων γιατί θεωρούμε πώς μέ βάση τά πα-
ραπάνω προσδιορίζεται άρκετά τό στίγ-
μα μιάς τέτοιας όπτικής. Έξάλλου
και ή άπλή άνάγνωση του σ.ν. άρκεϊ
για νά πείσει για την καθολική άπου-
σία μιάς άνάλογης λογικής στό περιε-
χόμενό του. Θά σημειώσουμε μόνο
πώς άκριβώς εξαιτίας αυτής της ά-
πουσίας ακόμα και τά λίγα θετικά δει-
λά βήματα που σημειώνονται κινδυ-
νεύουν νά άκυρωθούν. Ίσως μάλιστα
είναι χαρακτηριστικό τό ότι ή λέξη
πρόληψη περιέχεται μέν στους γενι-
κούς στόχους αλλά τελικά τά 21 περί-
που από τά 32 άρθρα του σ.ν. άφορούν
άμεσα ή έμμεσα την κατάστολή και
τήν ποινικοποίηση. Κανένα βέβαια νο-
μοσχέδιο δέν λύνει προβλήματα αυτής
της κατηγορίας έστω κι άν είναι άρι-
στουργηματικό. Κωδικοποιεί και προσ-
διορίζει άξονες, στόχους και μεθοδο-
λογία στην παρέμβαση προς όφελος
όσων ύφίστανται τις επιπτώσεις των
προβλημάτων συνολικά, αλλά και ει-
δικότερα προσαρμοζόμενο στά δεδο-
μένα και τις έπιταγές των καιρών.

Άλλά τό σ.ν.-«σταθμός» ούτε καν
αυτή τη διάσταση πετυχαίνει νά άπο-
κτήσει, όσο και άν επιμένουν περί του
αντιθέτου οι διαφημιστές του.

ΜΕΡΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΘΕΜΑΤΑ ΕΠΙΜΑΧΑ

α. Η διάκριση ανάμεσα στίς
ουσίες (σκληρές-μαλακές)

Είναι γεγονός ότι ανάμεσα στίς διάφο-
ρες (όχι μόνο παράνομες) ουσίες ύ-
πάρχουν άξιοσημείωτες διαφορές.
Αυτές άφορούν τη φαρμακολογική
τους δράση (άλλες δημιουργούν έθι-
σμό άλλες όχι), την τοξικότητα και
τήν επικινδυνότητά τους, την κοινωνι-
κή συμπεριφορά του χρηστή (άλλες ό-
δηγούν σε άκοινωνικότητα ή άντικοι-
νωνικότητα άλλες όχι), τη θεραπευτι-
κή αντιμετώπιση αλλά ακόμα και
τήν «κλινική εικόνα» (ό χρηστής ήρω-

ίνης έχει συχνά ευαισθησία ότι ύπάρ-
χει πρόβλημα και χρειάζεται άποτοξί-
νωση ενώ ό χρηστής χασίς ούδέποτε
σχεδόν πιστεύει κάτι τέτοιο).

Και στή χώρα μας πρόσφατα έχει
άρχεισει ζωηρός διάλογος για τό θέμα
αυτό. Πολλοί ύποστηρίζουν την νομι-
μοποίηση των έλαφρότερων ουσιών ό-
πως τό χασίς, ή έστω την άποποινικο-
ποίηση της χρήσης του ή ακόμα και
τήν κλιμάκωση των σχετικών ποινών
πού θά μπορούσε νά είναι π.χ. ένα ά-
πλό πρόστιμο για άπλή χρήση στην
περίπτωση του χασίς κ.λπ. Έκτός ά-
πό τό φαρμακολογικό κριτήριο και τη
συχνή του επίκληση (δηλαδή γιατί μά
ουσία άβλαβής μάλλον και μη έθιστι-
κή νά είναι παράνομη), χρησιμοποιούν-
ται συχνά άναφορές σε άνοιγματα που
ήδη έχουν γίνει σε ευρωπαϊκές χώρες
(π.χ. Ολλανδία, Ίσπανία κ.ά.) και σε
πολιτείες των Η.Π.Α. Πολλά έπιχειρή-
ματα που συνηγορούν για ένα τέτοιο
άνοιγμα έχουν θετική βάση. Ο αντί-
λογος στηρίζεται κυρίως στή «θεω-
ρία της κλιμάκωσης», δηλαδή στό
πραγματικό γεγονός ότι ή συντριπτι-
κή πλειοψηφία των χρηστών ήρωίνης
έχει περάσει άρχικά από τη χρήση χα-
σίς ή έλαφρών ουσιών (χάπια). Βε-
βαιώς, τό αντίθετο δέν ίσχύει και τελι-
κά στή συστηματική χρήση ήρωίνης
δέν περνά παρά ένα μικρό ύποπλλα-
πλάσιο των ατόμων που έκαναν χρή-
ση χασίς ή άλλης ουσίας. Και γενικά
είναι δεδομένο ότι μιά τέτοια κλιμά-
κωση σχετίζεται μέ παραμέτρους της
προσωπικότητας του ατόμου αλλά
και μέ συνολικότερες συγκυρίες ή πιέ-
σεις πολιτισμικού και κοινωνικοοικο-
νομικού χαρακτήρα.

Και εδώ βέβαια τίθεται τό επιδημι-
ολογικό έρώτημα. Πώς ένα τέτοιο ά-
νοιγμα θά λειτουργούσε στή δική μας
χώρα έστω και βαθμιαία, όταν δέν εί-
ναι δυνατόν νά ξέρεις a priori πότε ύ-
πάρχουν οι όροι ή όχι της κλιμάκω-
σης, ίδιως μάλιστα όταν θέλεις νά
προστατεύσεις ομάδες ευπαθείς για
λόγους ήλικιακούς ή άλλους, ώστε νά
μήν τροφοδοτηθεί τό πέρασμα σε άλ-
λες σκληρότερες ουσίες; Κι αυτό τό
θεωρούμε θέμα-κλειδί στό ζήτημα.

Τό δίλημμα είναι κρίσιμο και όχι
ψευδοδίλημμα όπως δήλωσε ό κ. Γ.
Παπανδρέου σε πρόσφατη συζήτηση.³
Όχι μόνο γιατί ή ίσοπεδωτική προ-
σέγγιση του σ.ν. δέν σέβεται την
πραγματικότητα, όχι μόνο γιατί ύπάρ-
χει άνάγκη σωστής ενημέρωσης που
πάλη ύποτιμάται, ούτε γιατί μέ τη λογι-
κή του σ.ν. συγκριτικά «εύεργετείται»
ό χρηστής ήρωίνης περισσότερο αλλά
κυρίως για ένα άλλο ουσιαστικό λό-
γο:

Δέν ύπάρχει καλύτερο έργαλείο
προκειμένου νά μεταμορφωθεί ένας
νεαρός, άνώριμος ίσως, περιστασιακό
χρηστής χασίς σε σκληρό άντικοινω-
νικό τοξικομανή, από τη φυλάκισή
του.

β. Τά ζητήματα οργάνωσης

Είναι κατ' αρχήν θετικό να υπάρχουν κεντρικές κατευθύνσεις και κεντρική πολιτική σε θέματα αντιμετώπισης και αρμόδια κεντρικά όργανα επιφορτισμένα με την υλοποίηση και την αναπροσαρμογή της όσάκις προκύπτουν ανάλογες ανάγκες (άρθρο 1). Όμως, γιατί υπάρχει τόσο ασάφεια και αοριστία σε ζητήματα που θα καθορίσουν ουσιαστικά τη λειτουργία, τη στελέχωση (π.χ. τα κριτήρια) και τις αρμοδιότητες των σχετικών οργάνων και γιατί όλα αφήνονται στο έλεος προεδρικών διαταγμάτων, με την επισημάνση μάλιστα ότι θα γίνουν «έστω και κατά παρέκκλιση από τις ισχύουσες διατάξεις»; Και τελικά, τι εξυπηρετούν αυτές οι αοριστίες σε εποχή μάλιστα που τά φαινόμενα αυθαιρεσίας πληθαίνουν;

Επίσης το ζητούμενο για ενεργητική συμμετοχή του κοινωνικού συνόλου και των φορέων (σε τοπικό-συνοικιακό επίπεδο κατ' αρχήν και με τρόπους αρμόζοντες στις ανάγκες) στην προσπάθεια αποτελεσματικότερης παρέμβασης, εξυπηρετείται άραγε από ένα γνωμοδοτικό συμβούλιο ανομοιογενές και πολυάριθμο;

Ίδρύεται Κέντρο Θεραπείας Ξεαρτημένων Ατόμων (ΚΕΘΕΑ) στο οποίο υπάγονται οι μέχρι σήμερα σχετικές υπηρεσίες και του οποίου η διοίκηση θα διορίζεται από το υπουργείο Υγείας που επίσης θα το εποπτεύει, θα το ελέγχει και θα το χρηματοδοτεί. Το παράδοξο είναι ότι, την εποχή που «δίνεται η μάχη του ΕΣΥ», ο κεντρικός φορέας δημόσιας παρέμβασης στο τομέα θεραπείας, δηλαδή το ΚΕΘΕΑ, όριζεται ως νομικό πρόσωπο ιδιωτικού δικαίου και αυτόματως τίθεται εκτός ΕΣΥ.

Αν αυτό συνιστά έμμεση όμολογία αποτυχίας του ΕΣΥ στο χώρο της ψυχιατρικής τουλάχιστον περίθαλψης, πρέπει να γίνει σαφές και πάντως θα ήταν εξαιρετικά χρήσιμο να κοινοποιηθεί το σκεπτικό που οδήγησε σε τέτοια επιλογή. Όταν μάλιστα η επανάληψη κι εδώ των ρυθμίσεων έστω και κατά παρέκκλιση των διατάξεων που ισχύουν δημιουργεί εύλογες απορίες.

γ. Σχετικά τά θέματα καταστολής και ποινικοποίησης

Δέν υπάρχει βεβαίως διαφωνία για τά αυστηρά μέτρα που θεσμοθετούνται προκειμένου να ελεγχθεί τό παράνομο εμπόριο και ή διακίνηση ψυχοτρόπων ουσιών, παρά τόν όποιο σκεπτικισμό προκαλεί ή υπερεκτίμησή τους, δεδομένου ότι στην πράξη τά αποτελέσματα δείχνουν πώς ακόμα και σε χώρες με τραγικά προβλήματα, με αυστηρότατη νομοθεσία και οργανωμένου

δικωκτικούς μηχανισμούς, τό παράνομο εμπόριο συνεχίζει να άνθει. Ίσως κάποιες άκραίες εκφράσεις τών ρυθμίσεων αυτών χρειάζονται αναδιτύπωση, γιατί, π.χ., όσο κι αν είναι θεμιτό να παρεμποδιστεί ή μετατροπή τών παράνομων κερδών τών εμπόρων σε νόμιμα κεφάλαια, ή εισαγωγή της συλλογικής και της οικογενειακής ευθύνης όπως την επιχειρεί τό νομοσχέδιο (άρθρο 21) δημιουργεί σοβαρά προβλήματα. Ένα σοβαρό ζήτημα άφορά τη διάκριση ανάμεσα στο χρήστη και τόν έμπορο, προκειμένου να κατοχυρωθεί ή έμμεση έστω διάκριση (και αυτό είναι θετικό) που προωθεί τό νομοσχέδιο. Η πράξη άποδεικνύει πώς οι χρήστες ψυχοτρόπων ουσιών είναι συνάμα στην πλειονότητά τους και μικροδιακινητές, προκειμένου να εξασφαλίσουν τη δική τους δόση, και πώς συχνά οι χρήστες, εύκαιρίας δοθείσης, προμηθεύονται κάποιες ποσότητες για τις δύσκολες μέρες (για «καβάτζα»). Αντίθετα, όσοι εμπλέκονται στα «χοντρά κόλπα» κατά κανόνα δέν είναι χρήστες και αυτό για λόγους προφύλαξης και ασφάλειας του κυκλώματος.

Με βάση αυτά τά δεδομένα, είναι ίσως αναγκαίος κάποιος ποιοτικός και ποσοτικός προσδιορισμός κατά περίπτωση, ώστε τελικά να μήν αντιμετωπιστούν οι διάφοροι μικροδιακινητές-χρήστες με μέτρα και σταθμά που θά είχαν νόημα μόνο προκειμένου για πραγματικούς έμπορους. Τέτοιοι προσδιορισμοί, άτυχώς δέν προβλέπονται. Στην Ίταλία για παράδειγμα, προκειμένου για χασίς ή ποσότητα κατοχής μέχρι 50 γραμ. δέν συνιστά άδίκημα έμπορίας άλλα εκτιμάται ότι προορίζεται για άπλη ίδια χρήση. Επίσης, μιλώντας για τις κατασταλτικές όψεις του σ.ν. άξίζει να έπικριθεί ή αναθεωρητέηση της άπαλλαγής του «μεταμελημένου καταδότη» (άρθρο 24) καθώς και οι άπεριορίστες δικαιοδοσίες που δίνονται σε όρισμένες περιπτώσεις (άρθρο 10) στα άστυνομικά όργανα, με παράλληλη περιστολή τών δικαιωμάτων και τών ένδικων μέσων του ύπόπτου ή του κατηγορουμένου. Αν μάλιστα συνυπολογιστεί και τό ένδεχόμενο οι ρυθμίσεις αυτές να αρχίζουν να εφαρμόζονται «πρός πάσαν κατεύθυνση», τότε τά πράγματα γίνονται άνησυχητικά. (Έξάλλου τά φαινόμενα τύπου Έξαρχειών και ή περίπτωση Ίατροπούλου είναι από πολιτική άποψη ιδιαίτερα διδακτικά). Θά αναφερθούμε μόνο έπιγραμματικά στο θέμα της ποινικοποίησης, πιστεύοντας πώς γι' αυτό και γενικά για την άποτρεπτική χρησιμότητα τών ποινών υπάρχουν άλλοι καταλληλότεροι και αρμόδιοι (π.χ. κοινωνιολόγοι-έγκληματολόγοι) για να τό συζητήσουν. Δέν πρέπει όμως να ξεχνάμε πώς:

νίκου μώρου ντότομο φωτογράφημα νηπ. έπιθροφού πωλάζοχου έν ελεφού έθ. ζωνόδοθεση ζώνη ποινικοποίησης νηπ. άδραπ ζωνόδοθεση ίσα εβελίοντα

1. Σε ό,τι άφορά τούς χρήστες κυρίως ήρωίνης, είναι γνωστό, όπως γράφει και ό Α. Κανκρίνι και άλλοι συγγραφείς, πώς «δέν υπάρχει περίπτωση να άποθαρρυνθούν άκόμα και από τις αυστηρότερες ποινές, δεδομένου ότι ή προσωπικότητα του χρήστη άποζητά την τιμωρία και στή συνέχεια μέσα από την έπιβολή της και τις συνέπειές της που βρίσκει νέα κίνητρα για συνέχιση της χρήσης της ούσιας».

2. Η ποινικοποίηση και ή καταστολή, αν μάλιστα προεκταθούν σε άκραία μορφή, είναι έπιφοβο πώς θά λειτουργήσουν αντίθετικά σε κάθε ουσιαστική προσπάθεια θεραπείας, αποκατάστασης άλλα και πρόληψης, δημιουργώντας δυσκολίες προσπέλασης, καταγραφής και έπιδημιολογικής έρευνας και δυσκολίες στή συνάντηση ύπηρεσιών και χρηστών.

ΓΙΑ ΤΑ ΘΕΜΑΤΑ ΘΕΡΑΠΕΙΑΣ

Αν θεωρήσουμε πώς ή γενικά παραδεκτή άποψη ότι θεραπεία σε προβλήματα έξάρτησης δέν έπιτυγχάνεται χωρίς την κινητοποίηση και τό κίνητρο του ένδιαφερομένου και χωρίς την ενεργό συμμετοχή του σ' όλη τη θεραπευτική διαδικασία, τότε χρήζουν άμεσης διευκρίνισης οι έννοιες «υπο-

σία ὄλων τῶν συγγενῶν ὑπηρεσιῶν καί προγραμμάτων.

Θά σταθοῦμε ὁλοκληρώνοντας σέ ἓνα ἀκόμα ζήτημα στά θέματα θεραπείας. Κατ' ἀρχήν, ὅλα τά θεραπευτικά προγράμματα, καί κυρίως ὄλες οἱ θεραπευτικές κοινότητες (πού συνιστοῦν καί τήν κύρια δομή γιά ἀποεξάρτηση), σήμερα ἐμφανίζουν διεθνῶς περίπου τό ἴδιο ποσοστό ἐπιτυχίας ὡς μάλιστα, ἀνεξάρτητα ἀπό τίς ἐπιμέρους διαφορές τους. Τό ποσοστό αὐτό ἀφορᾶ τό 33% περίπου τῶν χρηστών πού θά ἔρθουν σέ ἐπαφή μέ τά προγράμματα. Προκειμένου δέ νά αὔξηθῆ ἡ προσέλευση χρηστών στά ἀντιστοιχα θεραπευτικά προγράμματα, ἐπιδιώκεται ἡ ἀνάπτυξή τους σέ εὐρύ φάσμα μέ διαφορές στή διάρκεια παραμονῆς, στήν ἐσωτερική ὀργάνωση, στόν κανονισμό λειτουργίας, στίς χρησιμοποιοῦμενες τεχνικές, καί κυρίως στή λογική καί τήν πρακτική τῆς κοινωνικῆς ἐπανάσταξης καί ἀποκατάσταξης, ἔστω κι ἂν στηρίζονται βασικά τίς ἀρχές τῆς θεραπευτικῆς κοινότητας. Ἐτσι ἔχουμε κοινότητες μέ πρόγραμμα θεραπείας 7-8 μηνῶν καί ἄλλες πού φτάνουν τά δύο μέ τρία χρόνια, κοινότητες δημοκρατικῆς καί κοινότητες αὐστηρά ἱεραρχημένες κ.ο.κ. Ἡ χρησιμότητα ἐνός τέτοιου θεραπευτικοῦ πλουραλισμοῦ εἶναι προφανής: νά αὔξηθῆ ἡ προσέλευση καί ἄρα τά ποσοστά ἀποθεραπείας μέσα ἀπό εὐρύτερη δυνατότητα ἐπιλογῆς ἐνός προγράμματος ταιριαστοῦ κατά τό δυνατόν σέ εὐρύ ἀριθμό χρηστών, πού ἔτσι ἔχουν ἐναλλακτικές διεξόδους. Στή χώρα μας ὑπάρχει ἓνα ἀξιόλογο πρόγραμμα στήν κατεύθυνση τῶν θεραπευτικῶν κοινοτήτων μέ ἐντελῶς εἰδικά χαρακτηριστικά (ἐξαιρετικά μεγάλη διάρκεια, αὐστηρότερη δομή στό μεγαλύτερο μέρος του, ιδιαίτερες τεχνικές καί ιδιότυπος προσανατολισμός στήν ἀποκατάσταση-ἐπανάσταξη). Τά χαρακτηριστικά αὐτά σχετίζονται ἴσως καί μέ τή μειωμένη ἔλξη πού ἀσκεῖ στούς κύκλους τῶν χρηστών οὐσιῶν (πού ἴσως βέβαια δέν ἔχουν πάντα καί ιδιαίτερα σοβαρό κίνητρο).

Ἐτσι, παρά τή θετική δουλειά πού ἔχει γίνει ἐκεῖ, παραμένει ἔντονο τό πρόβλημα τῆς προσέλευσης ἀλλά καί τῶν αὔξημένων ἀναγκῶν, σέ σημειο πού θά πρέπει σοβαρά πιά νά ἐκτιμηθῆ ἡ προοπτική μιᾶς πλουραλιστικῆς ἀνάπτυξης σύμφωνα καί μέ τά διεθνή δεδομένα. Βέβαια, εἶναι ἐμφανῆς ἡ προσπάθεια μέσα ἀπό τό νομοσχέδιο νά ἀναχθεῖ τό ὑπάρχον πρόγραμμα σέ μιᾶ «ιδιότυπη δομή θεραπευτικῆς μονοκρατορίας» καί οἱ θεραπευτικές ἐπιλογές τοῦ προγράμματος αὐτοῦ σέ ἓνα εἶδος «θεραπευτικοῦ θέσφατου», πού θά ἐπιβάλλεται διοικητικά. Ἄν πράγματι τό πράγμα πηγαίνει πρὸς τά κεί, τότε πολύ ἀσχημες ὑπηρεσίες προσφέρει τό σ.ν. στό θέμα τῆς θερα-

πείας καί τῆς ἀντιμετώπισης.

ΜΕΡΙΚΕΣ ΤΕΛΕΥΤΑΙΕΣ ΛΕΠΤΟΜΕΡΕΙΕΣ

Ἐνα ιδιαίτερο πρόβλημα δημιουργεῖται σήμερα σέ σχέση μέ τήν πρακτική καί τή στάση τῶν ἐπαγγελματιῶν ὑγείας ἀπέναντι στά σχετικά προβλήματα καί ἡ ὁποία συχνά εἶναι ἀρνητική καί ἀκατάλληλη, μερικές δέ φορές πέρα ἀπό ἀγνοία ὑποκρύπτει ὀφέλη καί σκοπιμότητες, ἀφοῦ ὁ χώρος τῶν προβλημάτων ἀποτελεῖ προνομιακό ἔδαφος γιά τέτοιους χειρισμούς. Ἄντί ὅμως νά θεσμοθετηθοῦν οἱ ἀπαραίτητες διαδικασίες εὐαισθητοποίησης καί ἐκπαίδευσης γιά τοὺς κλάδους αὐτούς, ὅπως καί γιά ἄλλους μέ «στρατηγική σημασία» γιά τήν ἀντιμετώπιση τῶν προβλημάτων (π.χ. ἐκπαιδευτικοὶ δημοσιογράφοι κ.λπ.), στό σ.ν. ἐπιλέγεται ἡ χειρότερη μέθοδος: ἡ διοικητική ἐπιβολή τῆς «μόνης ἀποδεκτῆς ἀλήθειας» γιά θέματα ἐπιστημονικά σύνθετα, μέσα ἀπό ὑπουργικές ἀποφάσεις (ἄρθρο 7 γιά τό στέρητικό σύνδρομο, ἄρθρο 14 γιά τό πρόγραμμα θεραπείας).

Συμπερασματικά τό νομοσχέδιο γιά τά ναρκωτικά εἶναι ἀτολμο σέ κρίσιμα θέματα, δέσμο συντηρητικῶν ἀπόψεων καί προσεγγίσεων γιά τό φαινόμενο, ἄτυχο ὡς πρὸς τήν ἀπόπειρα συγκερασμοῦ τῶν διαφορῶν πού ἀνέκυψαν στή διάρκεια τῆς προετοιμασίας του, μέ λίγα καί δειλὰ θετικά βήματα πού καί αὐτά ἡ συνολικότερη λογική του κινδυνεύει νά τά ἀναιρέσει στήν προσπάθεια ἐξωραϊσμοῦ τῶν πεπαιωμένων συνταγῶν. Τά δύσκολα προβλήματα καί τό βαρὺ κοινωνικό καί βιολογικό τους κόστος δέν ἐπιτρέπουν οὕτως ἢ ἄλλως θριαμβολογικές κορόνες — ἀκόμα καί σέ περιόδους προεκλογικῆς ἔξαρσης, ὅπως συνέβη κατά τήν παρουσίαση τοῦ σχεδίου νόμου. Πόσο μᾶλλον τώρα πού διαπιστώνουμε τελικά ὅτι στά θέματα τῆς ἀντιμετώπισης πέντε χρόνια κοιλπονοῦσε τό βουνο καί γέννησε ποτῆκι.

Νίκος Μῶρος

1. Ὁλόκληρο τό σχέδιο νόμου ἔχει δημοσιευθεῖ στήν Ἐλευθεροτυπία τῆς 10/9/86 καί στό *Τετράδια Ψυχιατρικῆς*, τ.11, 1986.
2. H. Nowlis, *La droga demistificata*, Ed. A. Armando, Ρώμη, 1977.
3. Ἡ συζήτηση πού ἔγινε στή γιορτῆ τῆς Ν. ΠΑΣΟΚ '86 καί εἶναι διαφωτιστική γιά τό θέμα δημοσιεύθηκε στήν Ἐλευθεροτυπία τῆς 23/9/86.
4. L. Cancrini καί συνεργ., *Droga*, Ed. Sansoni, Φλωρεντία 1980.

χρεωτική θεραπεία», θεραπευτικό κατὰσθημα σωφρονιστικοῦ χαρακτήρα (ἢ καί ἀντίστροφα), θεραπευτικοῦ τύπου κράτηση κ.λπ. Εἶναι ἀνάγκη ἐπίσης νά ἀναπροσανατολιστεῖ ἡ ὀργάνωση τῶν σχετικῶν ὑπηρεσιῶν μέ βάση τήν κάλυψη τῶν ὑπαρχουσῶν ἀναγκῶν καί τῆ ζήτηση γιά ἀντιστοιχῆς ὑπηρεσίες. Ἐτσι προέχει:

- Ἡ δημιουργία κέντρων ἄμεσης βοήθειας (γιά νά καλυφθοῦν ἀνάγκες πού προκύπτουν ἀπό τοξικά ἢ στέρητικά συμπτώματα).
- Ἡ δημιουργία σταθμῶν συμβουλευτικῆς παρέμβασης σέ ἀτομικό καί οἰκογενειακό ἐπίπεδο παράλληλη ὀργάνωση δομῶν σέ καθαρά θεραπευτικό, ἐπίπεδο μέ ἔμφαση στή διαδικασία ψυχικῆς ἀποεξάρτησης, ὅπως εἶναι π.χ. οἱ θεραπευτικές κοινότητες.
- Νά συσταθοῦν ὑπηρεσίες πού σήμερα εἶναι κυριολεκτικά ἀνύπαρκτες ὥστε νά ὀργανωθεῖ ὑπεύθυνα καί σοβαρά ἡ προληπτική παρέμβαση πού εἶναι καί τό σημαντικότερο ὅπλο.
- Νά ὀργανωθοῦν ὑπηρεσίες γιά ἀποκατάσταση καί κοινωνική ἐπανάσταξη πού ἀπουσιάζουν παντελῶς. Καί τέλος, προσπάθεια γιά τή λειτουργική διασύνδεση καί συνεργα-

ἰσχυροῦς ἐπιπέδου ἀκριβῶς ἀπὸ τῆς ἐπιπέδου

Δόθηκαν τὸν προηγούμενο μῆνα τὰ βραβεῖα Νόμπελ γιὰ τὴν εἰρήνη, τὴ λογοτεχνία, τὰ

ΤΑ ΝΟΜΠΕΛ ΚΑΙ Η ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΗ ΤΟΥΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ

οικονομικά καὶ τίς ἐπιστήμες (φυσική, χημεία, ἰατρική, φυσιολογία).

Οἱ ἐπιλογές γιὰ τὰ βραβεῖα εἰρήνης καὶ λογοτεχνίας εἶναι συνήθως ἀμφιλεγόμενες. Νομιμοποιεῖται κάποιος ὑποκειμενισμός στὶς ἐκτιμήσεις καὶ κάθε χρόνο γράφονται πολλὰ στὶς ἐφημερίδες γιὰ παντὸς εἶδους σκοπιμότητες πού ὑπαισέρχονται τόσο στὴν κατάρτιση τῆς λίστας τῶν ὑποψηφιοτήτων ὅσο καὶ στὶς τελικὲς ἐπιλογές.

τῆς Βάσως Κιντή

ὅτι προκύπτει αὐτονομία καὶ εἶναι ἀναμφισβήτητη. Μιά τέτοια στάση ἀπέναντι στὰ ἐπιστημονικά βραβεῖα, ἀλλὰ καὶ εἰδικὰ στὰ βραβεῖα Νόμπελ γιὰ τίς ἐπιστήμες πού θεωροῦνται τὰ σπουδαιότερα, εἶναι ἀμεση συνέπεια τοῦ καθεστώτος πού ἡ κοινωνία ἀποδίδει στὴν ἐπιστημονικὴ γνώση, γνώση πού θεωρεῖται κατ' ἐξοχὴν ἐγκυρη, οὐδέτερη, ἀπρόσβλητη σὲ ἔξωθεν καὶ ἄνωθεν παρεμβάσεις καὶ φυσικά ἀληθής.

τεροβαρῆς καὶ πρὸς ποιά κατεῦθυση, εἶναι ἄλλο μεγάλο ζήτημα). Ἡ θεσμοθέτηση καὶ ἡ ἀπονομὴ τῶν ἐπιστημονικῶν βραβείων, ἀκόμη καὶ τῶν Νόμπελ, ἐπηρεάζεται καὶ αὐτὴ (πολύ λιγότερο σὲ σχέση π.χ. μὲ τὴν πολιτικὴ, ἀλλὰ ἐπηρεάζεται). Δὲν θὰ σταθοῦμε ὁμως στὶς τυχόν σκοπιμότητες πίσω ἀπὸ τὸ μηχανισμό ἐπιλογῆς τῶν ὑποψηφίων καὶ τῶν νικητῶν.

1. Τὰ οικονομικά εἶναι ἓνα ἀντικείμενο πού δὲν κατατάσσεται συνήθως στὶς καθαρὲς, φυσικὲς ἐπιστήμες, καὶ χρῆζει ἰσῶς ἄλλης διερεύνησης.
2. Πρὸ ἐτῶν, στὶς συζητήσεις γιὰ τὴν κατάρτιση τοῦ νόμου-πλαisiού γιὰ τὴν ἔρευνα, εἶχε ἐπαυλιμμένα προταθεῖ, κυρίως ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ ὑπουργείου, νὰ δίνονται πρῶμ στὸς ἐρευνητὲς γιὰ νὰ παράγουν περισσότερο. (Ὁχι κομμάτι, ἀλλὰ γνώση).

Αὐτὸ τὸ καρτεσιανῆς καταγωγῆς μοντέλο τῆς ἐπιστήμης ἔχει περάσει πιά στὰ αὐτονόητα ἰδεολογήματα τῆς κοινῆς γνώμης. Ὡστόσο, ὅσο ἐξελισσεται ἡ ἐπιστήμη, ὅσο διογκώνεται ὁ ρόλος της στὴν κοινωνία, οἱ ἀνεπάρκειες τῆς θέσης αὐτῆς γίνονται ὄλο καὶ πλιό φανερές. Δὲν μποροῦν πλέον νὰ θεωροῦνται οἱ ἐπιστήμονες, ἡ ἐπιστημονικὴ κοινότητα, ἀκόμη καὶ τὸ ἐπιστημονικὸ ἔργο, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ὑπόλοιπη κοινωνία. Ὑπάρχει, τουλάχιστον, μιὰ ἀλληλεπίδραση (πόσο εἶναι ἐ-

ἂν δεχτοῦμε τὴ θέση ὅτι ἡ ἐπιστημονικὴ πρακτικὴ διεξάγεται μέσα στὴν κοινωνία, καὶ ἄρα ἐπηρεάζεται ἀπ' αὐτήν, θὰ μπορέσουμε νὰ διερευνήσουμε τὸ ρόλο πού παίζουν τὰ βραβεῖα, ὄλικά (χρηματικά) καὶ τιμητικά, στὴν ἐπιστήμη.

Βραβεῖα καὶ πρόδος τῆς γνώσης

Λέγεται συνήθως ὅτι τὰ βραβεῖα ὑπάρχουν γιὰ νὰ ἐνισχύουν τὴν πρόοδο τῆς γνώσης. Ὡθοῦν τοὺς ἐπιστήμονες νὰ κάνουν νέες ἀνακαλύψεις, νὰ

ἐπινοοῦν νέες θεωρίες, νὰ συνεισφέρουν περισσότερο. Λειτουργοῦν δηλαδὴ ὡς κίνητρα.²

Ἐπιπλέον, θεωρεῖται ὅτι παίζουν ἓνα ρόλο ὄχι μόνον βοηθητικὸ ἀλλὰ καὶ ἀπαραίτητο γιὰ τὴν ἐπιστήμη καὶ τὴν πρόοδό της. Δημιουργοῦν μιὰ ἐλίτ, ἡ ὁποία ἐξαγισμένη στὰ ὕδατα τῆς οὐδετερότητας καὶ τῆς ἀντικειμενικότητας, λειτουργεῖ ὡς αὐθεντία κρίνοντας ἐπιστήμονες καὶ ἔργο, συμμετέχοντας στὴν κατανομὴ τῶν κονδυλίων, ὀρίζοντας τί εἶναι ἐπιστημονικὸ, δηλαδὴ σωστό, καὶ τί ὄχι. Ἐξασφαλίζοντας τὴ συναίνεση, προάγει τὴν ἐπιστήμη. Οἱ διαδικασίες αὐτές, συστατικὲς πλευρὲς τῆς ἐπιστημονικῆς πρακτικῆς, μὲ βάση αὐτὴν τὴν ἀντίληψη, ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ αὐτῆς τῆς ἐπιλεκτικῆς ὁμάδας ἡ ὁποία προσδιορίζεται, μέσω τοῦ συστήματος τῶν βραβείων, ἀπὸ παράγοντες ἐξωτερικοὺς ὡς πρὸς τὴν ἴδια τὴν ἐπιστημονικὴ πρακτικὴ. Γίνεται δηλαδὴ ἡ ὑπαρξὴ τῆς ἐπιστημονικῆς ἐλίτ *conditio sine qua non* γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τῆς ἐπιστήμης. Ὅμως, δίνοντας προτεραιότητα σὲ ἐξωτερικοὺς προσδιορισμοὺς καὶ ὑποτιμῶντας τὸ γνωσιοθεωρητικὸ σκέλος τῆς ἐπιστημονικῆς παραγωγῆς, συσκοτίζεται ἡ φύση της καὶ διαστρεβλώνεται ὁ ρόλος τῶν βραβείων στὴν ἐπιστήμη.

Τὰ βραβεῖα καὶ οἱ ἄλλες τιμητικὲς διακρίσεις δὲν θεσμοθετοῦνται γιὰ νὰ παρακινοῦνται οἱ ἐπιστήμονες νὰ παράγουν ἔργο. Τὰ βραβεῖα θεσμοθετοῦνται καὶ ἀπονέμονται λόγω τῆς συνεχῶς αὐξανόμενης σημασίας πού ἔχουν οἱ ἐπιστήμες στὶς σύγχρονες κοινωνίες καὶ τῆς κοινωνικῆς λειτουργίας πού ἔχει ἐπιβληθεῖ στοὺς ἐπιστήμονες. Δημιουργεῖται καὶ παγιώνεται μέσω αὐτῶν μιὰ ἱεραρχία στὶς ἐπι-

στημονικές κοινότητες, ή όποια δέν είναι ούτε αναγκαία ούτε ικανή γιά νά παραχθεί έπιστημονικό έργο. Είναι όμως απαραίτητη στην κοινωνία ή καλύτερα στην έξουσία και θά δοϋμε παρακάτω γιati.

• Η παραγωγή έπιστημονικού έργου

• Η παραγωγή έργου έξαρτάται από παράγοντες όπως ή καταλληλότητα των έπιστημονικών θεωριών, ή γόνιμη διατύπωση προβλημάτων, τά εργαλεία του έπιστήμονα, οι πειραματικές διατάξεις και συσκευές, οι πειραματικές μετρήσεις.

Κατά τό Μεσαίωνα και άργότερα μέ τίς έπιστημονικές επαναστάσεις, έπιστημονικό έργο παραγόταν όχι μόνο χωρίς αναγνώριση αλλά παρά και κόντρα στην αντίθεση και την έχθρική στάση τής κοινωνίας, τής εκκλησίας, άκόμη και αυτών των ίδιων των άκαδημαϊκών. Οι φυσικές έπιστήμες γιά νά αναπτυχθούν έπρεπε νά δημιουργήσουν τά δικά τους κέντρα μακριά από τά πανεπιστήμια, τά όποια, συνδεδεμένα καθώς ήταν μέ την καθολική εκκλησία και καθοδηγούμενα άπ' αυτήν, είχαν άφώσωθεί στην μελέτη και τή διατήρηση τής άριστοτελικής φιλοσοφίας.

Οι πρώτες έπιστημονικές εταιρείες δημιουργήθηκαν γιά νά διευκολύνουν τό διάλογο ανάμεσα στους έπιστήμονες πού ζούσαν άπομονωμένοι. Πολύ άργότερα, και συνήθως όταν συνδέθηκαν μέ τό κράτος, ή συμμετοχή σ' αυτές θεωρήθηκε τιμητική διάκριση. Παλαιότερα τά μέλη τους ήταν δραστήριοι και άνήσυχτοι έρευνητές. Σήμερα είναι κυρίως καταξιωμένες διασημότητες.

• Η ιεραρχία στην έπιστήμη

Οι έπιστήμονες όμως, πέρα από τή θέση και τό ρόλο τους στην έπιστημονική παραγωγική διαδικασία —θέση ή όποια υπόκειται, προκύπτει από τό γνωστικό έπιστημονικό παιχνίδι— είναι και φορείς ιδεολογίας. • Η έπιστήμη υπάρχει μέσα στην κοινωνία. • Όπότε, έχουμε και τους έξωτερικούς ως πρός την έπιστημονική παραγωγή προσδιορισμούς (πολιτικούς, ιδεολογικούς, οικονομικούς, ψυχολογικούς κ.λπ.). • Αν είχαμε άρκεστει στους έξωτερικούς παράγον-

τες και στην προτεραιότητα τους, αν δηλαδή βλέπαμε τήν πρόοδο τής έπιστημονικής γνώσης μόνο ως άνανάκλαση έξωτερικών καταστάσεων —συχνά ύποστηρίζεται χονδροειδώς και ως μαρξιστική θέση—, τότε δέν θά μπορούσαμε, στή βάση μόνο των ήδη γνωστών έξωτερικών όρων, νά εξηγήσουμε τή γένεση νέων έπιστημονικών έννοιών και θεωριών.

Τέτοιοι λόγοι μπορούν π.χ. νά εξηγήσουν τήν ένίσχυση, τήν ύποτίμηση ή και τήν άγνόηση όλόκληρων τομέων έρευνας (βλ. π.χ. περίπτωση Λυσένκο, έρευνα γιά στρατιωτικούς σκοπούς κ.λπ.). Μπορούν νά εξηγήσουν και τή φύση και λειτουργία όλου του πλέγματος των έπιστημονικών βραβείων.

Μέ τίς συνηθισμένες και πολύμορφες ύλικές και τιμητικές διακρίσεις μπαίνουν τά θεμέλια, χτίζεται σιγά σιγά τό ύπόβαθρο τής ιεραρχίας στις έπιστημονικές κοινότητες. Αυτός π.χ. πού δουλεύει σ' ένα ναυτομέα αϊχμή θά έχει και μεγαλύτερη οικονομική ένίσχυση. Αυτό σημαίνει περισσότερα όργανα, περισσότερους έρευνητές, όπότε και περισσότερο και σημαντικότερο ίσως έργο. Αυτό μέ τή σειρά του σημαίνει περισσότερες δημοσιεύσεις, μεγαλύτερο κύρος ανάμεσα στους συναδέλφους του, περισσότερες αναφορές στην βιβλιογραφία. Αυτό πάλι οδηγεί στην άνάληψη καιρίων θέσεων, είτε σε έπιστημονική είτε σε κρατική επίπεδο. Π.χ. ύπεύθυνος έκδοσης έπιστημονικών περιοδικών, βαρύνουσα θέση στό σύστημα κρίσεων έπιστημόνων και έπιστημονικών δημοσιεύσεων αλλά και στό σύστημα χρηματοδότησης τής έρευνας. • Επίσης, συμμετοχή σε κρατικά όργανα και γνωμοδοτικά συμβούλια. • Όλο αυτό τό πλέγμα λειτουργεί προφανώς και άναδραστικά, επανατροφοδοτεί πολλαπλασιαστικά τήν άλυσίδα. • Ό κάτοχος τώσων διακρίσεων άποκτά φήμη και φυσικά προσελκύει άκόμη περισσότερους και ικανότερους έρευνητές, έχει περισσότερα μέσα στην διάθεσή του, δουλεύει —αν δουλεύει³— στά καλύτερα πανεπιστήμια, μνημονεύεται και αναγνωρίζεται περισσότερο και όττω καθέξής. • Η σχέση τώρα ιεραρχίας και άτομικής ικανότητας γίνεται όλο και άσθενέστερη, άφου ή έρευνα στις έπιστήμες γίνεται όλο και πιό όμαδικά.

Τά βραβεία Νόμπελ

Τά βραβεία Νόμπελ, ύψιστη τιμητική διάκριση γιά τους έπιστήμονες, έρχονται νά επισφραγίσουν όχι τό έπιστημονικό έπίτευγμα αλλά μία ήδη παγιωμένη ιεραρχία.

Είναι χαρακτηριστικό ότι παρά τή ρητή άπαιτηση του ίδιου του Νόμπελ στην διαθήκη του, τά βραβεία νά δίνονται γιά έπιστημονικές ανακαλύψεις, έπινοήσεις ή βελτιώσεις κατά τήν προηγούμενη χρονιά, παρατηρείται τό φαινόμενο, ή έπιλογή αυτών πού παίρνουν τελικά τό βραβείο νά γίνεται μέ καθυστέρηση δεκαετιών από τό χρόνο πού έγινε ή ανακάλυψη, και άφου προηγουμένως ή συνεισφορά τους έχει αναγνωριστεί ποικιλοτρόπως και επανειλημμένα.

• Ό 'Αϊνστάϊν δημοσίευσε τό 1905 τή θεωρία γιά τήν κβαντική φύση του φωτός και βραβεύτηκε γι' αυτήν τό 1921. • Ό Μάξ Μπόρν βραβεύτηκε τό 1954 γιά τήν συνεισφορά του στην κβαντική μηχανική, μέ καθυστέρηση είκοσι περίπου χρόνων. Μόλις φέτος ό 'Ερνστ Ρούσκα βραβεύτηκε, σε ηλικία 79 ετών, μέ τό ήμισυ του βραβείου φυσικής γιά τήν ανακάλυψη του ήλεκτρονικού μικροσκοπίου πού έκανε τό 1931. Φέτος επίσης βραβεύτηκε, στην φυσιολογία ή Ρίτα Λέβι-Μονταντσίνι και ό Στάνλεϋ Κοέν γιά έρευνα πού έγινε τό 1953, και στην χημεία οι Χέρσμπαχ, Λή και Πολάνυ γιά έρευνα πού έγινε στό τέλος τής δεκαετίας του '50. Τά παραδείγματα είναι πολλά. • Ό μέσος όρος καθυστέρησης γιά τήν περίοδο 1901-1972, γιά όλα τά βραβεία Νόμπελ στις έπιστήμες είναι 13,5 χρόνια.

• Επιπλέον, ή αναγνώριση τήν όποια άπολαμβάνουν οι νομπελίστες πρίν τή βράβευσή τους είναι σχεδόν καθολική και οι ύπευθυνότητές τους ποικίλες. Ποτέ οι ανακοινώσεις των όνομάτων των νικητών δέν προκαλούν έκπληξη. • Όλοι είναι διεθνούς φήμης και οι περισσότεροι, περίπου τά 2/3, έχουν και πολλές έξωερευνητικές άρμοδιότητες (π.χ. ύπεύθυνοι έκδοσης περιοδικών, πρόεδροι έπιστημονικών εταιρειών και συλλόγων κ.λπ.).

Συνεπώς ή πράξη, χωρίς νά ύπονομεύει, δέν φαίνεται νά ύπηρετεί ενεργά τόν όμολογούμενο στόχο των άθλοθετών των βραβείων ό όποιος δέν είναι μόνον ή αναγνώριση τής συνεισφοράς πού έχει ήδη γί-

νει στην έπιστήμη αλλά και ή λειτουργία τους ως κινήτρων γιά τήν παραγωγή έργου μελλοντικά. Αυτή ή εκ των ύστέρων, και μέ τόση χρονική διαφορά, έπιβράβευση δέν γεννά παραδόσεις. (* Ίσως νά τίς επισφραγίζει). • Αλλά και ή παραγωγικότητα των ίδιων των βραβευμένων πέφτει σημαντικά τόσο σε ποσότητα όσο και σε ποιότητα (σε σχέση μέ πρίν), στα χρόνια μετά τήν άπονομή.

• Ο ιδεολογικός ρόλος των βραβείων στην κοινωνία

• Η κοινωνία (ή έξουσία) θέλει οι νομπελίστες νά άυτονομηθούν από τήν έπιστήμη και νά άποδοθούν σ' αυτήν γιά νά ενσαρκώσουν τόν ιδεολογικό ρόλο πού τους έχει άναθεθεί. Συχνά οι νομπελίστες άποφαινόνται ως άθθεντίες επί παντός έπιστητού, άνεξαρτήτως ειδικότητας, και έμπλέκονται σε πολυσχιδείς δραστηριότητες. Διορίζονται σε σώματα διεθνή και έθνικά και «νομιμοποιούν» μέ τό κύρος τους έπιλογές και άποφάσεις σχετικές μέ τήν έπιστήμη —όχι όμως άπαραίτητα και μέ τήν ειδικότητά τους— αλλά και μέ τήν πολιτική. Καταλαμβάνουν άνώτατες θέσεις σε έπιχειρήσεις, γίνονται άστέρες των μέσων μαζικής ένμέρωσης, δίνουν άκόμη και τό σπέρμα τους περιμόνοντας νά γεννηθούν ιδιοφυείς.

«• Η καλύτερη στρατηγική τής ιδεολογίας είναι ή στρατηγική του διαβόλου» λέει ό Λεβύ-Λεμπλόν. Σε κάνει νά μήν πιστεύεις ότι ύπάρχει. • Η διακριτική παρουσία έξασφαλίζει τήν άποτελεσματικότητά.

3. Είναι γεγονός, πού μπορεί νά ύποστηριχθεί και μέ άμεση έμπειρική παρατήρηση αλλά και από στατιστικές μελέτες πού γίνονται κατά κόρον στην σύγχρονη κοινωνιολογία τής έπιστήμης, ότι ή παραγωγικότητα δέν συμβαδίζει μέ τή φήμη. • Η άμεση συμμετοχή ενός διακεκριμένου έπιστήμονα στην παραγωγή έπιστημονικού έργου μειώνεται λόγω τής έποπτείας πού άπλως άσκει σε μία όμάδα έρευνητών και λόγω των έξωερευνητικών του δραστηριοτήτων.

* Τά στοιχεία γιά τά βραβεία Νόμπελ προέρχονται από τό βιβλίο τής H. Zuckerman, *Scientific elite*, The Free Press, 1977.

ΚΑΜΠΟΥΣ, ΒΟΥΝΑ, ΠΟΤΑΜΙΑ,
 ΝΗΣΙΑ, ΣΥΝΕΙΔΗΣΕΙΣ, ΘΑΛΑΣΣΕΣ,
 ΟΛΑ! ΦΟΡΑΠΑΛΛΑΓΕΣ, ΔΑΝΕΙΑ,
 ΠΑΡΟΧΕΣ, ΤΑ ΠΑΝΤΑ!
 ΓΥΝΑΙΚΕΣ...

ΦΑΛΑ, ΦΑΛΑ, ΤΑ
 ΎΧΟΥΜΕ ΠΕΙ. ΚΡΥΨΟΥ
 ΓΑΜΟΤΟ, ΑΦΟΥΞΕΡΕΙΣ...

4 01/19/86
 12/86

ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ

άνθρῶπινη χειραφέτηση καί κριτική καί κριτική τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου στό «Ἑβραϊκό Ζήτημα» τοῦ Κ. Μάρξ

Ἀνθρώπινα καί πολιτικά δικαιώματα, δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου καί δικαιώματα τοῦ πολίτη, μιὰ παλιά διαμάχη μέ κρίσιμες συνέπειες. Ὁ Μάρξ, ἤδη ἀπό τήν ἐποχή τοῦ «Ἑβραϊκοῦ Ζητήματος» προειδοποιούσε...

τοῦ Κώστα Σταμάτη

Η ἐπιδείνωση τοῦ ἥδη δυσβάσταχτου πολιτικοῦ κλίματος στή Γερμανία γύρω στό 1842-1843 ὀδήγησε πολλούς προοδευτικούς διανοομένους στό δρόμο τῆς αὐτοεξορίας στό ἔξωτερικό. Ἀρκετοί ἀπό αὐτούς συνέρρευαν στό Παρίσι, τό κατ' ἐξοχήν κέντρο ἰδεολογικῶν ζυμώσεων, ἰδιαίτερα σοσιαλιστικῶν ἰδεῶν, ἄν καί ὑπό τή σκιά τῆς αὐταρχικῆς διακυβέρνησης τοῦ Γκιζό. Ὅταν ὁ Μάρξ κατέφθασε στή γαλλική πρωτεύουσα, ἡ σκέψη τῆς ἔκδοσης μιᾶς γερμανογαλλικῆς ἐπιθεώρησης εἶχε κιόλας ὀρμιάσει σέ ἕναν κύκλο Γερμανῶν διανοομένων,¹ μέ πρωτεργάτη τόν Ἄρνολτ Ροῦγκε.

Σέ πείσμα διάφορων ἀντιξοοτήτων τελικά ἐγίνε δυνατή, γιά σύντομο ὅμως χρονικό διάστημα, ἡ ἔκδοση τῶν *Γερμανογαλλικῶν Χρονικῶν*. Ὁ Μάρξ συμμετεῖχε μέ δύο ἄρθρα (Φεβρουάριος 1844).² Τό πρῶτο ἀπό αὐτά —σέ δύο μέρη— ἀποτελοῦσε ἀπάντηση σέ δύο πρόσφατα ἄρθρα τοῦ γνωστοῦ νεοεγελιανοῦ Μπροῦνο Μπάουερ, γιά τό *Ἑβραϊκό Ζήτημα*. Τό δεύτερο προοριζόταν γιά Εἰσαγωγή στήν *Κριτική τῆς ἐγελιανῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου*, τήν ὁποία ὁ Μάρξ εἶχε ἤδη συγγράψει, ἄν καί δίχως νά τήν ἔχει ὀλοκληρώσει. Καί τά δύο κείμενα ἐντάσσονταν στό πνεῦμα

τῆς *Kritik des Hegelschen Staatsrechts*,³ ἔδιναν ὁμῶς στό συγγραφέα τους τήν εὐκαιρία νά ἐμβαθύνει περισσότερο στό ἐπίπεδο ἀναλύσεων τοῦ ἔργου ἐκείνου. Μπόρεσε ἔτσι νά καταλήξει —στό δεύτερο ἀπό τά ἄρθρα αὐτά— σέ μιὰ πρώτη ἀπάντηση στό πρόβλημα τοῦ ἱστορικοῦ ὑποκειμένου τῆς κοινωνικῆς ἀπελευθέρωσης, κάνοντας ἕνα

1. Ἐλάχιστα ὁμοιογενή, μάλιστα, ἀφοῦ εἶχαν ἐκδηλώσει ἐνδιαφέρον σχετικά ὄχι μόνο οἱ ριζοσπάστες δημοκράτες Froebel, Herwegh ἢ ὁ Ruge, ἀλλά καί ὁ σοσιαλιστής Ἴνγκελς, ὁ ποιητής Χάινε καθώς καί οἱ ὀπαδοί ἐνός ἀναρχικοῦ κομμουνισμοῦ Hess καί Bakunin. Ἀναφορικά μέ τή δράση καί τήν τύχη τῆς ἐπιθεώρησης, βλ. David McLellan, *The young Hegelians and Karl Marx*, Macmillan Press, ἐπανάκδ. 1980, σ. 33-47. Τοῦ ἴδιου, *Marx before marxism*, Macmillan Press, 2η ἔκδ., 1980, σ. 129-131, 157-161. T.I. Oizerman, *The Making of marxist philosophy*, Progress Publ., Μόσχα, 1981, σ. 192-201.

2. Περιλαμβάνονται στήν ἑλληνική ἔκδοση, Κάρλ Μάρξ, *Τό Ἑβραϊκό Ζήτημα*, Ὀδυσσεύς, Ἀθήνα, 1978, σ. 59-113 καί 115-141. Στήν ἴδια ἔκδοση βλέπε ἀναλυτική παρουσίαση τῶν δύο κειμένων ἀπό τόν Mario Rossi, σ. 9-58. Εἰδικά γιά τό *Ἑβραϊκό Ζήτημα*

Ἡ πολιτική χειραφέτηση είναι ἴσως ἀναγκαῖος ὄρος, ὄχι ὅμως καὶ ἐπαρκής καθ' ἑαυτὸν, γιὰ νὰ ἐκλείψει μακροπρόθεσμα ἡ θρησκευτικὸτητα. Αὐτὸ θὰ μπορούσε νὰ συμβεῖ, μονάχα μὲ τὴν ἐπίτευξη κάποτε τῆς ὀλοκληρωμένης ἀνθρώπινης χειραφέτησης.

ἀποφασιστικὸ βῆμα πρὸς τὴν κατάκτηση μιᾶς μὴ οὐτοπιστικῆς ἀντίληψης γιὰ τὴν ἀταξική κοινωνία.

Τὸ παρὸν σημείωμα ἀσχολεῖται μὲ τὰ δύο μείζονα θεωρητικὰ ζητήματα πού ἀντιμετώπισε ὁ νεαρὸς Μάρξ μὲ ἀφορμὴ τὸ Ἑβραϊκὸ Ζήτημα:⁴ τὴν κοινωνικὴ ἀπελευθέρωση ὡς ὀλοκλήρωση καὶ ὑπέρβαση τῆς κοινωνικῆς χειραφέτησης (I) καὶ τὴν κριτικὴ τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ πολίτη (II). Προβλήματα πού μὲ τὴν τραγικὴ ἐπικαιρότητά τους σφραγίζουν τὸν ἱστορικὸ ὀρίζοντα καὶ τῆς δικῆς μας ἐποχῆς.

Πολιτικὴ καί/ἢ κοινωνικὴ χειραφέτηση

1. Μὲ τὴν ἀπολυταρχικὴ Παλινὸρθωση καὶ τὴν πρόσκαιρη τροχοπέδηση τῆς δυναμικῆς πού ἀποδέσμευσε ἡ γαλλικὴ ἐπανάσταση, μεταξύ ἄλλων σημειώθηκαν καταπατήσεις καὶ ἐπιβλήθηκαν περιορισμοὶ τῶν ἀστικῶν καὶ πολιτικῶν ἐλευθεριῶν τῶν Ἑβραίων τῆς Πρωσίας. Φιλελεύθερα πνεύματα στὶς γερμανικὲς χώρες ἐναντιώθηκαν τότε στὴν ἄνιση νομικὴ καὶ πολιτικὴ ἀντιμετώπιση τῶν Ἑβραίων. Ὅμως ἡ ἀδράνεια καὶ διστακτικὸτητα πολλῶν φιλελευθέρων νὰ ἐμπλακοῦν σὲ ἐνεργητικὴ συμπάραταξη μὲ τοὺς ριζοσπάστες δη-

μοκράτες ἀπέναντι στὴν πρωσικὴ αὐθαιρεσία, δημιούργησε μεταξύ τῶν τελευταίων μιὰ ἐκδηλῆ ἐπιφυλακτικὸτητα ὡς πρὸς τὴν ὑποστήριξη τῆς ἑβραϊκῆς ὑπόθεσης.

Σὲ δύο ἄρθρα του σχετικὰ μὲ τὸ ζήτημα αὐτό, ὁ Μπρούνο Μπάουερ ἰσχυρίστηκε κατ' ἀρχὴν πῶς οὔτε ἀστικά οὔτε πολιτικά δικαιώματα μποροῦν νὰ ἰσχύσουν σὲ ἓνα ἀπολυταρχικὸ καθεστῶς, ἀδιάκριτα ἂν πρόκειται γιὰ Χριστιανούς ἢ Ἑβραίους ὑπήκοους. Ἐνόσω τὸ δῆθεν «χριστιανικό» πρωσικὸ κράτος παραμένει αὐταρχικό, εἶναι ἀδύνατο νὰ χειραφετηθοῦν οἱ Ἑβραῖοι, ὅπως ἄλλωστε καὶ οἱ Χριστιανοὶ Γερμανοὶ πολίτες. Κάτι τέτοιο θὰ ἦταν δυνατὸ μονάχα σὲ ἓνα δημοκρατικὸ καθεστῶς χωρισμοῦ κράτους καὶ θρησκείας (ἢ ἐπίσημης Ἐκκλησίας). Στὴν περίπτωσή αὐτὴν ὁ Μπάουερ προσδοκοῦσε μάλιστα τὴ βαθμιαία ἐξάλειψη τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος γενικά, ἐφόσον ἡ θρησκεία δὲν θὰ ἐπιβαλλόταν πλέον ἀπὸ τὸ κράτος. Εἰδικὰ ὅμως γιὰ τοὺς Ἑβραίους πίστευε ὅτι ὑπάρχει μιὰ πρόσθετη δυσκολία, ἀφοῦ ὁ Ἑβραῖος θεωρεῖ τὸν ἑαυτὸ του μέλος τοῦ «περιούσιου» λαοῦ τοῦ Θεοῦ, συνεπῶς ξένο πρὸς τὸ κράτος, τὴ δημόσια ζωὴ καὶ τίς πολιτικὲς διεκδικήσεις.

2. Ὁ Μάρξ θέτει τὸ Ἑβραϊκὸ Ζήτημα σὲ διαφορετικὴ βάση. Τὸ κύριο σφάλμα τοῦ Μπάουερ ἐντοπίζεται στὸ ὅτι «ὑποβάλλει σὲ κριτικὴ μόνο τὸ «χριστιανικὸ κράτος» καὶ ὄχι τὸ «κράτος γενικά», [ἐπίσης] ὅτι δὲν ἐρευνᾷ τὴ σχέση μεταξύ πολιτικῆς καὶ ἀνθρώπινης χειραφέτησης».⁵ Ὁ Μάρξ διαπιστώνει κατ' ἀρχὴν ὅτι τὸ ζήτημα τῶν ἑβραϊκῶν μειονοτήτων τίθεται μὲ διαφορετικούς ὄρους ἀνάλογα μὲ τὴ χώρα καὶ τὴν ἐποχὴ. Στὴ Γερμανία π.χ., ὅπου τὸ πρωσικὸ κράτος ταυτίζεται μὲ τὴ χριστιανικὴ θρησκεία, ὁ Ἑβραῖος ὑπήκοος βρίσκεται μαζί του σὲ μιὰ ἀντίθεση θρησκευτικὴ καὶ ταυτόχρονα δημόσιου χαρακτῆρα. Στὰ βορειοαμερικανικὰ «ἐλεύθερα» κράτη ἀντίθετα, τὸ ἑβραϊκὸ ζήτημα χάνει τὴ θρησκευτικὴ καὶ «δημοσίας τάξεως» σημασία του καὶ ἐκλαμβάνεται ὡς ὑπόθεση ἐγκόσμια καὶ ἀκραιφνῶς ἰδιωτική, ἀφοῦ ἐκεῖ ἀναγνωρίζεται ἡ ἐλευθερία ὁποιοῦδήποτε θρησκευτέματος. Παρ' ὅλα αὐτά, παρατηρεῖ ὁ Μάρξ, ἡ βορειοαμερικανικὴ Ὁμοσπονδία εἶναι ἢ κατ' ἐξοχὴν χώρα τῆς θρησκευτικότητας. Πράγμα πού ἀποδεικνύει, ἀντίθετα μὲ τὰ λεγόμενα τοῦ Μπάουερ, ὅτι ἡ πολιτικὴ χειραφέτηση εἶναι ἴσως ἀναγκαῖος ὄρος, ὄχι ὅμως καὶ ἐπαρκής καθ' ἑαυτὸν, γιὰ νὰ ἐκλείψει μακροπρόθεσμα ἡ θρησκευτικὸτητα. Αὐτὸ θὰ μπορούσε νὰ συμβεῖ, κατὰ τὸν Μάρξ, μονάχα μὲ τὴν ἐπίτευξη κάποτε τῆς ὀλοκληρωμένης ἀνθρώπινης χειραφέτησης ἀπὸ κάθε εἶδους κοινωνικὰ ἢ ἰδεολογικὰ δεσμά.⁶

Κατὰ συνέπεια, τὸ κράτος μπορεῖ μὲν νὰ ἐξελιχθῆ ἀπὸ τὸν ἐναγκαλισμὸ τῆς θρησκείας

(Zur Judenfrage) βλ. ἀκόμη D. McLellan, *Marx before marxism*, σ. 132-142· T.I. Oizerman, ὁ.π., σ. 201-208· Ἀλεξάνδρα Δεληγιώργη, *Ὁ κοιτικὸς Μάρξ, 1843-1844* (Gutenberg, Ἀθήνα, 1985), σ. 80-89. Πρβλ. Μυρτώ Δραγώνα-Μονάχου, *Φιλοσοφία καὶ ἀνθρώπινα δικαιώματα*, ἐκδ. Παπαζήση, Ἀθήνα, 1986, τ. Α', σ. 159-170.

3. Κάρλ Μάρξ, *Κριτικὴ τῆς ἐγγελιανῆς φιλοσοφίας τοῦ Κράτους καὶ τοῦ Δικαίου* (ἐλλ. μετ. Μπ. Λυκούδη, ἐκδ. Παπαζήση, 1978).

4. Στὸ πρῶτο μέρος τῆς ἀπάντησής τοῦ Μάρξ σὲ ὁμότιτλο ἄρθρο τοῦ Μπάουερ. Λόγω τοῦ ἀντικειμένου τῆς παρούσας μελέτης ἀφήνονται κατὰ μέρος τὰ θέματα κριτικῆς τῆς θρησκείας πού θίγει ὁ Μάρξ, ἰδίως στὸ δεῦτερο μέρος τῆς ἀπάντησής του, σχετικὰ μὲ τὸ ἄρθρο τοῦ Μπάουερ, «Ἡ ἰκανότητα τῶν σημερινῶν Ἑβραίων καὶ Χριστιανῶν νὰ γίνουν ἐλεύθεροι» (1843). Τὸ τελευταῖο ἄρθρο περιέχεται στὴν ἑλληνικὴ ἔκδοση συλλογῆς μελετῶν τοῦ Μπάουερ, *Θέσεις τῆς καθαρῆς Κριτικῆς* (Ἀναγνωστίδη, Ἀθήνα, δίχως χρονολογία), σ. 189-210. Σχετικὰ μὲ τὴ θρησκευτικο-πολιτικὴ κριτικὴ τοῦ Μπάουερ χρήσιμη εἶναι καὶ ἡ ἀνάγνωση τῆς μελέτης του, *Τὸ χριστιανικὸ Κράτος καὶ ἡ ἐποχὴ μας*, ὁ.π., σ. 4-46. Γιὰ μιὰ εὐρύτερη ἐνημέρωση γιὰ τίς ἰδέες του βλ. τὸν Ἐπιλόγο τοῦ Hans Martin Sass, στὴν ἴδια ἔκδοση, σ. 241-286. Ἐπίσης D. McLellan, *The young Hegelians and Karl Marx*, σ. 48-84.

5. Κ. Μάρξ, *Τὸ Ἑβραϊκὸ Ζήτημα*, ὁ.π., σ. 68.

ένω ή συντριπτική πλειοψηφία τών πολιτῶν παραμένει θρησκευόμενη. Κάτι ανάλογο συμβαίνει μέ τό έκλογικό δικαίωμα, όταν αυτό αποδεσμεύεται από τήν περιουσιακή κατάσταση τών πολιτῶν, ἔτσι ὥστε ὅλοι νά ἔχουν ἐξίσου τό δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν καί ἐκλέγεσθαι. Ἡ κατάργηση τοῦ τιμηματικῆς (censitaire) ἐκλογικοῦ συστήματος δέν ἐπιφέρει ὡστόσο οὔτε στό παραμικρό κατάργηση τῆς ἀτομικῆς ιδιοκτησίας.⁷ Ὁ Μάρξ ἐπισημαίνει ὅτι τό ἀστικό κράτος κηρύσσει πολιτικά ἀδιάφορες τίς διαφορές καταγωγῆς, κοινωνικῆς κατάστασης, μόρφωσης, θρησκείας, ἐπαγγέλματος ἢ ἀτομικῆς ιδιοκτησίας. Ἐντούτοις:

«Τό κράτος ὄχι μόνο δέν καταργεῖ αὐτές τίς πραγματικές διαφορές, ἀλλά ἀντίθετα τό ἴδιο ὑπάρχει μόνο μέ τήν προϋπόθεση, ὅτι ὑπάρχουν αὐτές οἱ διαφορές· νιώθει τόν ἑαυτό του ὡς πολιτικό κράτος καί ἐκδηλώνει τόν καθολικό χαρακτήρα του μόνο σέ ἀντίθεση μέ τούτα τά στοιχεία του».⁸

3. Ὁ Μάρξ φτάνει ἔτσι στήν καρδιά τῆς προβληματικῆς πού ἔχθετε στό *Ἐβραϊκό Ζήτημα*. Πρόκειται οὐσιαστικά γιά τή σχέση τοῦ κράτους ὡς ξεχωριστοῦ πολιτικοῦ ὀργανισμοῦ μέ τίς κοινωνικές προϋποθέσεις του. «Ἐκεῖ ὅπου τό πολιτικό κράτος ἔχει φτάσει τήν ἀληθινά ἀνεπτυγμένη μορφή του, ὁ ἄνθρωπος διάγει ὄχι ἀπλῶς στή σκέψη, στή συνείδηση, ἀλλά στήν πραγματικότητα, στή ζωή, μιά διπλή —μιά ἐπουράνια καί μιά γήινη— ζωή, τή ζωή μέσα στήν πολιτική κοινότητα, ὅπου ἐκδηλώνεται ὡς κοινότητα, καί τή ζωή μέσα στήν κοινωνία τῶν ιδιωτῶν, ὅπου δρᾷ ὡς ἰδιώτης ἄνθρωπος, βλέπει τούς ἄλλους ἀνθρώπους ὡς μέσο, ὑποβιβάζει τόν ἑαυτό του σέ μέσο καί γίνεται πιόνι ξένων δυνάμεων».⁹

Προεκτείνοντας τίς ἀντίστοιχες ἀναλύσεις τῆς *Κριτικῆς τῆς ἐγγελιανῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου*, ὁ Μάρξ εἶναι πιά σέ θέση νά ἐπεξηγήσει τή διαφορά μεταξύ πολιτικῆς καί ἀνθρώπινης χειραφέτησης. Καί τό πράττει μέ βάση τό διχασμό τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς στό σύγχρονο ἀστικό κράτος, ἀφ' ἑνός σέ μιά δημόσια καί ἰδεατή σφαῖρα, χώρο τῆς ὑποτιθέμενης καθολικότητας τοῦ ἔθνους, καί ἀφ' ἑτέρου στήν ἰδιωτική, ὕλική, οὐσιαστικά ἐγκεντρική πλευρά, ὅπου ἐπομένως τό κοινωνικό πράττειν ἐλαύνεται ἀπό κριτήρια ἰδιωφελείας τῶν ἀτόμων. Ὁ διχασμός ὅμως αὐτός δέν ἀποτελεῖ διαστροφή ἀλλά ὀλοκλήρωση τῆς πολιτικῆς ἀπελευθέρωσης, ἐξηγεῖ ὁ Μάρξ.¹⁰ Ἡ πολιτική χειραφέτηση, τήν ὁποία ἡ ἀστική ἐπανάσταση ἀνέγραψε στίς σημαίες της, ἀποτελεῖ ἀσφαλῶς μεγάλη ἱστορική πρόοδο μέσα στή διαλεκτική κίνηση τῆς ἱστορίας. Δέν ἐξαντλεῖ μολαταῦτα ἀπό μόνη της ὀλόκληρο τό πλούσιο περιεχόμενο μιάς ὀλοπλευρῆς ἀνθρώπινης χειραφέτησης.

Ἐπιστρέφοντας λοιπόν στό ζήτημα τῆς σχέσης

τῆς θρησκείας μέ τό ἀστικό κράτος, ὁ νεαρός Μάρξ διαπιστώνει πῶς μέσα σ' αὐτό ἡ θρησκεία τείνει νά μὴν ἀποτελεῖ πλέον κρατική ἰδεολογία ἀλλά πολιτισμική ὑπόθεση τῆς κοινωνίας ιδιωτῶν. Στό ἐξῆς ἡ θρησκεία ἐμπλέκεται στό ἀναγωνιστικό πνεῦμα πού ἀναπτύσσεται στους κόλπους τῆς κοινωνίας ιδιωτῶν, κάτι πού πιστοποιεῖται κατ' ἐξοχήν στό πολυεθνικό περιβάλλον τῆς βορειοαμερικανικῆς Ὁμοσπονδίας, μέ τήν πληθώρα θρησκευτικῶν δογμάτων καί αἱρέσεων. Μιά πού τό θρήσκειμα θεωρεῖται πιά ὡς πρόβλημα καθαρῶς ἀτομικῆς ἐπιλογῆς, αὐτό πού ἐκφράζει:

«δέν εἶναι πιά ἡ οὐσία τῆς κοινότητας ἀλλά ἡ οὐσία τῆς διαφορᾶς. Ἐγινε ἡ ἐκφραση τοῦ χωρισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου ἀπό τήν κοινότητά του, ἀπό τόν ἑαυτό του καί ἀπό τούς ἄλλους ἀνθρώπους».¹¹

Στήν ἀφηρημένη ἀνθρωπολογική κριτική τῆς θρησκείας ἀπό τόν Φόουερμαχ, τό νεανικό αὐτό κείμενο τοῦ Μάρξ ἐνοφθαλμίζει μιά πρόδηλη ἱστορική διάσταση, πού ἔλειπε σ' ἐκείνην. Ἄν ἡ ριζική κριτική τῆς θρησκείας κατέστη δυνατή στήν ἀστική κοινωνία, αὐτό συμβαίνει διότι μόνο σ' αὐτό τό ἱστορικό πλαίσιο μεταβάλλεται οὐσιωδῶς ἡ ἴδια ἡ συμβολική της λειτουργία.

Στό μὴ ὀλοκληρωμένο ἀστικό κράτος ἀντίθετα, ὅπως τό λεγόμενο χριστιανικό κράτος τῆς Πρωσίας, «ἡ χριστιανική θρησκεία τοῦ χρησιμεύει σάν ὀλοκλήρωση καί καθαγίαση τῆς ἀτέλειᾶς του. Γι' αὐτό ἡ θρησκεία του γίνεται κατ' ἀνάγκη ἓνα μέσο καί τό χριστιανικό κράτος εἶναι τό κράτος τῆς ὑποκρισίας... Τό δημοκρατικό κράτος, τό πραγματικό κράτος, δέν χρειάζεται τή θρησκεία γιά τήν πολιτική του ἀρτίωση».¹²

6. Στό ἴδιο, σ. 68-71.

7. Ὁ.π., σ. 73-74.

8. Ὁ.π., σ. 74.

9. Ὁ.π., σ. 75. Ὁ ὅρος «κοινωνία ιδιωτῶν» χρησιμοποιοῦται ἐδῶ ὡς μεταφραστική ἀπόδοση τῆς bürgerliche Gesellschaft/société civile. Προτιμήθηκε ἀπό τόν ὄρο «κοινωνία πολιτῶν», κατ' ἀρχήν ἐπειδή ὁ τελευταῖος ἴσως προκαλοῦσε σύγχυση μέ τήν «πολιτική κοινωνία» (société politique) ἢ τό «πολιτικό κράτος» (politischer Staat). Ἐπειτα, ἡ «κοινωνία ιδιωτῶν» μᾶλλον ἀποδίδει παραστατικότερα τό νόημα τῆς ἰδιωτικῆς πλευρᾶς τῆς κοινωνικῆς ὑπαρξῆς τῶν ἀνθρώπων τῆς ἀστικῆς κοινωνίας. Μέ ἐπίγνωση βέβαια ὅτι, σέ ἀντίθεση μέ τίς φεουδαρχικές διαρθρώσεις, τά άτομα στήν ἀστική κοινωνία ἐπιδίδονται ἀκριβῶς σέ ἰδιωτικές δραστηριότητες ὡς πολῖτες (citoyens), δηλαδή άτομα πολιτικά ἀπελευθερωμένα ἀπό τά παντοειδή φεουδαρχικά δεσμά.

10. Ὁ.π., σ. 77-79.

11. Ὁ.π., σ. 78.

12. Ὁ.π., σ. 81.

«Ἐκεῖ ὅπου τό πολιτικό κράτος ἔχει φτάσει τήν ἀληθινά ἀνεπτυγμένη μορφή του, ὁ ἄνθρωπος διάγει ὄχι ἀπλῶς στή σκέψη, στή συνείδηση, ἀλλά στήν πραγματικότητα, στή ζωή, μιά διπλή —μιά ἐπουράνια καί μιά γήινη— ζωή...»

Κ. Μάρξ

‘Ο Μάρξ διαβλέπει αρκετά καθαρά ήδη πώς τό άτομο τής κοινωνίας ιδιωτών βιώνει τά αποτελέσματα μιās πραγματικότητας ονθμιζόμενης μέσα από τούς αυτόματισμούς, τό «άόρατο χέρι», τής άστικής άγοράς. ‘Η πραγματικότητα αυτή μοιάζει έτσι νά επιβάλλεται στην άστική συνείδηση μέ φυσική αναγκαιότητα.

Χωρίς αυτό βέβαια νά σημαίνει ότι ή θρησκευτική έλευθερία είναι άσυμβίβαστη μέ τά πολιτικά δικαιώματα τών ανθρώπων. ‘Ο Μάρξ καταλήγει γι’ αυτό στό συμπέρασμα ότι δέν είναι καθόλου άπαραίτητο νά άπεμπολήσουν οί ‘Εβραίοι τήν ιουδαϊκή τους πίστη, προκειμένου νά χειραφετηθούν πολιτικά, αντίθετα πρós όσα διατεινόταν ό Μπάουερ.¹³

Κριτική τών δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη

1. Μήπως, όμως, εκτός από πολιτικά δικαιώματα ό ‘Εβραίος μπορεί νά διεκδικήσει και νά απολαύσει τά λεγόμενα δικαιώματα του ανθρώπου; ‘Ο Μπάουερ έδινε άρνητική άπάντηση στό έρώτημα, τήν όποία και πάλι άνασχευάζει ό νεαρός Μάρξ.¹⁴

‘Ο Μπάουερ ύποστήριξε, όρθά βέβαια, ότι τά δικαιώματα του ανθρώπου ουδόλως είναι έμφυτα

13. ‘Ο.π., σ. 87.

14. Κ. Μάρξ, *Τό ‘Εβραϊκό Ζήτημα*, σ. 88 έπ.

15. ‘Ο.π., σ. 89 έπ.

16. ‘Ο.π., σ. 89.

17. ‘Ο.π., σ. 91.

καί προαιώνια, όπως πρέσβευαν οί ιδαλγοί του φυσικού δικαίου. Δέν είναι δώρο τής φύσης στον άνθρωπο, άλλ’ άρχισαν νά κατακτώνται μόλις άπό τό 18ο αιώνα και έντεύθεν, μέσα από άγώνες έναντίον του τυχαίου τής γέννησης και τών προνομίων που ίσχυαν στη φεουδαρχική τάξη πραγμάτων. ‘Ο Μπάουερ όμως φρονούσε περαιτέρω ότι φορείς τών δικαιωμάτων του ανθρώπου άξιζον νά είναι όσοι, άσχετα άν είναι ‘Εβραίοι ή Χριστιανοί, κατάφεραν νά ξεφύγουν από τήν ιδεατή άπομόνωση από τούς συναθρώπους τους, πού τούς επιβάλλει τό θρησκευμά τους. Μόνον όσοι παραιτήθηκαν από τίς θρησκευτικές προκαταλήψεις τους και κατόρθωσαν νά άρθούν στό ύψος τής καθολικότητας τής ουσίας του ανθρώπινου γένους, μόνον αυτοί είναι άληθινά άξιοι νά διεκδικήσουν δικαιώματα του ανθρώπου τόσο για τόν έαυτό τους όσο και για όλους τούς άλλους, κατέληγε ό Μπάουερ.

‘Αντικρούοντας τόν Μπάουερ, ό Μάρξ ύπενθυμίζει κατ’ άρχήν τή διάκριση τών δικαιωμάτων του πολίτη από εκείνα του ανθρώπου. Στρέφεται πρós τουτο στον ιδεολογικό λόγο «έκείνων που τά ανακάλυψαν», τών Βορειοαμερικανών και Γάλλων έπαναστατών, όπως άποκρυσταλλώθηκε στις Διακηρύξεις και τά συνταγματικά κείμενά τους.¹⁵ ‘Οπως κατέδειξε ή προηγούμενη άνάλυση, ό Μάρξ διατράνωσε τήν πεποίθηση, ότι από τή σκοπιά τών δικαιωμάτων πολιτικής έλευθερίας δέν προαπαιτείται ή θετική κατάργηση τής θρησκείας, άρα ούτε και ή άπαγόρευση τής έβραϊκής λατρείας, όπως αντίθετα διατεινόταν ό Μπάουερ. ‘Απομένει λοιπόν νά διασαφηνιστεί μήπως ή θρησκευτική έλευθερία αντιβαίνει πρós τά δικαιώματα του ανθρώπου.

2. ‘Επικαλούμενος τίς διακηρύξεις τής άστικής έπανάστασης ό Μάρξ είναι κατηγορηματικός: ή έλευθερία τής συνείδησης, ιδίως τό δικαίωμα νά άσκει κανείς όποιαδήποτε θρησκευτική λατρεία, άναγνωρίζεται ρητά ως δικαίωμα του ανθρώπου.¹⁶ ‘Από εκεί και πέρα άκολουθεί μιá κριτική άποτίμηση τών δικαιωμάτων του ανθρώπου, πού ξεκινά από τή θέση ότι

«τά droits de l’ homme, sé διάκριση πρós τά droits du citoyen, δέν είναι τίποτε άλλο παρά τά δικαιώματα του μέλους τής κοινωνίας τών ιδιωτών, δηλαδή του έγωιστή ανθρώπου, του χωρισμένου από τόν άνθρωπο και τήν κοινότητα».¹⁷

Στήν πραγματικότητα, λοιπόν, ή φύση τών δικαιωμάτων του ανθρώπου είναι άτομιστική και άντικοινωνική, άφου αυτά αναδύονται ως άπολήξεις τής άνταγωνιστικής δομής τής άστικής κοινωνίας.

Σύμφωνα μέ τό άρθρο 2 τής γαλλικής Διακήρυξης τών δικαιωμάτων του ανθρώπου και του

πολίτη, ως θεμελιώδη δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου, φυσικά καί ἀπαράγραπτα, κατονομάζονται ἡ ἰσότητα, ἡ ἐλευθερία, ἡ ἀσφάλεια, ἡ ἰδιοκτησία. Ὡς πρὸς τὸν καθορισμὸ τοῦ περιεχομένου καθενὸς ἀπὸ αὐτά, ὁ Μάρξ παραθέτει ἀποσπάσματα τῶν γαλλικῶν ἐπαναστατικῶν Διακηρύξεων (1789 καί 1791) καί Συνταγμάτων (1793 καί 1795), ἀντιπαραθέτοντας τὴ δική του κριτικὴ ἀξιολόγηση.

Ἡ ἐλευθερία συνίσταται κατὰ τὴν ἀστική ἰδεολογία στό ὅτι καθένας μπορεῖ νά πράττει καθετί πού δέν βλάπτει τὰ δικαιώματα τοῦ ἄλλου, σύμφωνα μέ ὅρια πού συνήθως προδιαγράφει ὁ νόμος. Ἔτσι ὅμως ὀριζόμενο τό δικαίωμα τοῦ ἀνθρώπου στήν ἐλευθερία

«δέν βασίζεται στή σύνδεση τοῦ ἀνθρώπου μέ τὸν ἄνθρωπο ἀλλά ἀντίθετα στήν ἀπομόνωση τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο. Εἶναι τό δικαίωμα αὐτῆς τῆς ἀπομόνωσης, τό δικαίωμα τοῦ περιορισμένου, τοῦ κλεισμένου στὸν ἑαυτὸ τοῦ ἀτόμου».¹⁸

Ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀτόμου ὑλοποιεῖται, ὑποτίθεται, στήν ἀτομικὴ ἰδιοκτησία, δηλαδή τό δικαίωμα ὁποιοδήποτε νά ἀπολαμβάνει καί νά διαθέτει τὴν περιουσία του κατὰ τό δοκοῦν, ἀδιάφορο ἂν αὐτὸ προσκρούει σέ εὐρύτερες κοινωνικὲς ἀνάγκες. Ὅμως τό δικαίωμα αὐτὸ «κάνει τὸν κάθε ἄνθρωπο νά βρῆται στὸν ἄλλο ἄνθρωπο ὄχι τὴν πραγμάτωση ἀλλὰ τό φραγμὸ τῆς ἐλευθερίας του».¹⁹

Ἡ ἰσότητα πάλι ἔχει ἓνα καθαρὰ πολιτικὸ νόημα καί καθόλου κοινωνικό. Πρόκειται γιὰ ἰσότητα στήν ἐλευθερία, δηλαδή ἀπλῶς γιὰ τὴν τυπικὴ ἰσότητα ὄλων τῶν πολιτῶν ἀπέναντι στό νόμο. Τέλος, ἡ ἀσφάλεια συνίσταται στήν προστασία πού πρέπει νά παρέχει ἡ κοινωνία σέ κάθε μέλος τῆς, γιὰ τὴν προάσπιση τοῦ προσώπου, τῶν δικαιωμάτων καί τῆς ἰδιοκτησίας του. Ἡ κοινότητα ὡς συλλογικὴ ὑπαρξὴ χάνει ἔτσι ὁποιαδήποτε αὐταξία, ἀφοῦ ὡς μοναδικὸ μέλημά τῆς θεωρεῖται ἡ παροχὴ ἀποτελεσματικῆς ἀσφάλειας στό ἄτομο γιὰ τὴν ἰδιοτελεῖ ἀσκηση τῶν δικαιωμάτων του.

Ἡ Διακήρυξη τοῦ 1791 (ἄρθρο 2) εἶχε ὀρίσει πῶς ὁ σκοπὸς κάθε πολιτικῆς ἔνωσης εἶναι ἡ διαφύλαξη τῶν φυσικῶν καί ἀναπαλλοτρίωτων δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου. Ἀπὸ αὐτὸ ὅμως παρέπεται ὅτι

«ἡ πολιτικὴ κοινότητα ὑποβιβάζεται ἀπὸ τοὺς φορεῖς τῆς πολιτικῆς χειραφέτησης σέ ἀπλό μέσο γιὰ τὴ διαφύλαξη αὐτῶν τῶν λεγόμενων δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου, ὅτι δηλαδή ὁ πολίτης θεωρεῖται ὑπῆρέτης τοῦ ἐγωιστῆ ἀνθρώπου, ὅτι ἡ σφαῖρα μέσα στήν ὁποία ὁ ἄνθρωπος συμπεριφέρεται ὡς μέλος τῆς κοινότητας (Gemeinwesen) βρῆται πιο χαμηλά ἀπὸ τὴ

σφαῖρα μέσα στήν ὁποία συμπεριφέρεται ὡς μερικὸ ὄν, ὅτι τέλος δέν εἶναι ὁ ἄνθρωπος ὡς citoyen, ἀλλὰ ὁ ἄνθρωπος ὡς homme, πού θεωρεῖται ὁ καθαυτό καί ἀληθινὸς ἄνθρωπος».²⁰

Τό συμπέρασμα τοῦ Μάρξ εἶναι ὅτι κανένα ἀπὸ τὰ λεγόμενα δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου

«δέν ξεπερνᾶ τὰ ὅρια τοῦ ἐγωιστῆ ἀνθρώπου, τοῦ ἀνθρώπου ὡς μέλους τῆς κοινωνίας τῶν ἰδιωτῶν, δηλαδή ὡς ἀτόμου ἀποτραβηγμένου στὸν ἑαυτὸ του, στό ἰδιωτικὸ του συμφέρον καί στήν ἰδιωτικὴ του αὐθαιρεσία καί ἀπομονωμένου ἀπὸ τὴν κοινότητα. Ὁ ἄνθρωπος δέν θεωρεῖται καθόλου, μέσα σέ τοῦτα τὰ δικαιώματα, ὡς μέλος τοῦ ἀνθρώπινου εἶδους — ἀπεναντίας, ἡ ἴδια ἡ ζωὴ τοῦ εἶδους, ἡ κοινωνία, ἐμφανίζεται ὡς ἓνα πλαίσιο ἐξωτερικὸ γιὰ τὰ ἄτομα, ὡς περιορισμὸς τῆς ἀρχικῆς τους αὐτετέλειας».²¹

Ἡ κριτικὴ τοῦ Μάρξ εἶναι βέβαια «ἐξωγενής», μέ τὴν ἔννοια ὅτι ἡ ἀφετηρία καί ἐν γένει ὀπτική του τοποθετεῖται καταφανῶς ἔξω ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς

Ἡ ἀνθρώπινη χειραφέτηση τότε μονάχα θά πραγματοποιηθεῖ σέ ὄλο τῆς τό βάθος, ὅταν ἐπανενωθοῦν στὸν ἄνθρωπο οἱ μέχρι σήμερα διχασμένες πλευρὲς τῆς ὑπαρξῆς του σέ ἰδιώτη καί πολίτη, στό πλαίσιο μιᾶς κοινωνίας διαθρώπινης ἀλληλεγγύης.

18. Ὁ.π., σ. 92.

19. Ὁ.π., σ. 93.

20. Ὁ.π., σ. 95.

21. Ὁ.π., σ. 94.

..001-79 .π.Ο" .82
..001-79 .π.Ο" .82
..89 .π.Ο" .82
..001 .π.Ο" .82

κρινόμενης αστικής ιδεολογίας, αν και χωρίς ή μαρξική κριτική να αυτοχαρακτηρίζεται ακόμη ρητά ως «σοσιαλιστική». Αλλά ακόμη και μία «ένδογενής» κριτική της επαναστατικής πρακτικής στη Γαλλία θα μπορούσε να φέρει στο φως τις αντιφάσεις της τελευταίας με τη θεωρία των ανθρώπινων δικαιωμάτων. Ο Μάρξ παραθέτει μία σειρά από περιοριστικές ρήτρες των δικαιωμάτων του ανθρώπου, οι οποίες και σχετικοποιούν αισθητά την ελεύθερη άσκησή τους. Η παραβίαση του απορρήτου των επιστολών ή ο περιορισμός της ελευθεροτυπίας, όταν αυτή εκθέτει σε κίνδυνο τη δημόσια ασφάλεια, είναι δύο πρόχειρα παραδείγματα που χρησιμοποιεί.²² Η κύρια αντίφαση που έντοπιζει ο Μάρξ είναι η ακόλουθη: από τη μία μεριά η θεωρία (ιδιαίτερα του Τζ. Λόκ) απονέμει στο κράτος ρόλο άπλου έγγυητή των δικαιωμάτων του ατόμου· από την άλλη όμως πλευρά, η επαναστατική νομοθεσία περιορίζει την ακώλυτη άσκησή τους, έφόσον έρχονται σε σύγκρουση με τό συμφέρον της Πολιτείας.

3. Ο Μάρξ έπιχειρεί να λύσει τό «αίνιγμα» αυτό προσφεύγοντας άλλη μία φορά στην κοινωνική ιστορία.²³ Τοποθετεί τη διαμόρφωση της αστικής κοινωνίας σε ιστορική προοπτική και αναζητεί την ιδιαιτερότητά της σε σχέση με τη φεουδαρχική κοινωνία, από τά συντρέμμια της οποίας και αναδύθηκε. Στο κοινωνικό έδαφος της ευρωπαϊκής φεουδαρχίας, τά στοιχεία της ζωής του ιδιώτη —ή οικόγένεια, ό τρόπος εργασίας, ή ιδιοκτησία— διαμεσολαβούνταν από ένα δίκτυο πολλών ιεραρχικών σχέσεων εξουσίας του έρχοντα, του κοινωνικού στρώματος ή της συντεχνίας. Απέρρεε έτσι ένα σύστημα κύκλων κοινωνικής συσσωμάτωσης, καθένας από τούς όποιους τελούσε σε κατάσταση σχετικού χωρισμού από τά άλλα συστατικά μέρη της κοινωνίας. Έντούτοις, έστω κι έτσι οι λειτουργίες και συνθήκες ζωής της φεουδαρχικής κοινωνίας ιδιωτών διέθεταν ένα χαρακτηρισμό μή αυστηρά ιδιωτικό αλλά «πολιτικό», λέει ό νεαρός Μάρξ. Απέκλειαν φυσικά τό άτομο από την κρατική ζωή, ταυτόχρονα όμως συνεπάγονταν μία ταύτιση των ιδιωτικών συμφερόντων και δραστηριοτήτων προς εκείνες της συντεχνίας στην οποία ανήκε τό άτομο. Αποτέλεσμα ήταν ή ιδιαίτερη θέση της συντεχνίας μέσα στη ζωή του κράτους να επιβάλλεται ως τό επίπεδο κοινωνικότητας διαμέσου του όποιου τό άτομο συμμετέχει στη ζωή του λαού. Αντίστοιχα, ή κρατική εξουσία θεωρούνταν ως αποκλειστικό προνόμιο

και ιδιωτική υπόθεση ενός ήγεμόνα αποκομμένου από τίς λοιπές κοινωνικές δραστηριότητες.

Η αστική επανάσταση, συνεχίζει ό Μάρξ, όχι μόνο διεκδίκησε τη διαχείριση των υποθέσεων του κράτους από τό σύνολο των πολιτών, μέ αντιπροσώπους τους ελεύθερα εκλεγμένους, αλλά και συνέτριψε τά συντεχνιακά κοινωνικά στρώματα και τά ποικίλα προνόμια, που ήταν αντίστοιχες εκφράσεις του κατατεμαχισμού της κοινότητας. Γενετικά σημεία της αστικής πλέον κοινωνίας ιδιωτών στάθηκαν τά απελευθερωμένα από τούς φεουδαρχικούς δεσμούς άτομα, αποτραβηγμένα τό καθένα στην ιδιωτική του σφαίρα δραστηριοτήτων και απόλαυσης δικαιωμάτων.

Συγχρόνως όμως ή πολιτική διάσταση της κοινωνικής ζωής, που στη φεουδαρχία απορροφούνταν μέσα στίς συντεχνιακές κοινωνικές διαρθρώσεις της, ένοποιήθηκε σε μία καθολική σφαίρα της αστικής κοινότητας «σαν κάτι ιδεατά ανεξάρτητο από τά ιδιαίτερα στοιχεία της ζωής των ιδιωτών».²⁴ Έπομένως, ή σύσταση του κράτους ως ξεχωριστής βαθμίδας πολιτικής κυριαρχίας από τη μία και ή αποσύνθεση του φεουδαρχικού κοινωνικού ίστού σε ανεξάρτητα άτομα από την άλλη είναι παραπληρωματικές όψεις της ίδιας ιστορικής κίνησης. Οι άμοιβαίες σχέσεις των ατόμων στην αστική κοινωνία ρυθμίζονται από τό δίκαιο, τό όποιο εκφέρεται ως σύνολο γενικής ισχύος κανόνων συμπεριφοράς. Ένώ, αντίθετα, οι άμοιβαίες σχέσεις των μελών των φεουδαρχικών κοινωνικών στρωμάτων και συντεχνιών συνάπτονταν και ρυθμίζονταν στη βάση ιδιαίτερων προνομίων.²⁵

Ακολούθως ό Μάρξ επανακάμπτει στο προγενέστερο έρώτημα: γιατί τά δικαιώματα του ανθρώπου προβάλλουν στην αστική συνείδηση ως «φυσικά»; Και άπαντά ότι ό έγωιστής άνθρωπος της αστικής κοινωνίας ιδιωτών έμφανίζεται ως παθητικός μέτοχος μιās ιστορικής διαδικασίας εξατομίκευσης του παλαιού (φεουδαρχικού) κοινωνικού σώματος. Μιās διαδικασίας την οποία θεωρεί αναπόφευκτη, άρα «φυσική», άκριβώς έπειδή άδυνατεί να την έλέγξει συνειδητά, άφου οι κινητήριες δυνάμεις της λειτουργούν μέ αντικειμενικότητα που υπερακοντίζει τίς υποκειμενικές του δυνάμεις. Ο Μάρξ διαβλέπει άρκετά καθαρά ήδη πώς τό άτομο της κοινωνίας ιδιωτών βιώνει τά άποτελέσματα μιās πραγματικότητας ρυθμιζόμενης μέσα από τούς αυτοματισμούς, τό «άόρατο χέρι», της αστικής άγοράς. Η πραγματικότητα αυτή μοιάζει έτσι να επιβάλλεται στην αστική συνείδηση μέ φυσική άναγκαιότητα. Άρα και τά δικαιώματα που διεκδικεί ό άνθρωπος μέσα στον κόσμο των άναγκών, της εργασίας, των ιδιωτικών συμφερόντων, του φαίνονται έξίσου «φυσικά».

Ο Μάρξ ύπονοει ίσως ότι τά «δικαιώματα του

22. "Ο.π., σ. 96.

23. "Ο.π., σ. 97-100.

24. "Ο.π., σ. 98.

25. "Ο.π., σ. 100.

άνθρώπου» ριζώνουν σέ τελευταία ανάλυση στά αιτήματα τής ελεύθερης έμπορευματικής παραγωγής και κυκλοφορίας. Έπειδή όμως οι παραγωγικές διαδικασίες έκτυλίσσονται στήν πραγματικότητα βάσει τής «φυσικής» αναγκαιότητας, τών σιδερένιων οικονομικών νόμων, τής κεφαλαιοκρατικής άγοράς, γιά τό λόγο αυτό τά δικαιώματα του άνθρώπου διεκδικούνται ως «φυσικά», δηλαδή σύμφωνα μέ τή φύση του (άστου) άνθρώπου και του κόσμου του. Σέ διάκριση άσφαλώς μέ τά «δικαιώματα του πολίτη», τά όποια προϋποθέτουν ένεργό, άρα συνειδητή, πολιτική συμμετοχή, άρχικά στήν οίκοδόμηση και άκολούθως στή λειτουργία του νέου (άστικού) κράτους. Αυτή είναι ή βαθύτερη αίτία, συμπεραίνει ό Μάρξ, πού στή διάκριση μεταξύ δικαιωμάτων του άνθρώπου και έκείνων του πολίτη, τά πρώτα μόνο θεωρούνται πώς έκφράζουν τή «φυσική», αυθεντική ύπαρξη του άνθρώπου και συγχρόνως τό σκοπό τής συγκρότησης μιās πολιτικής κοινωνίας πού θά τά προστατεύει. Άπέναντι στον homme, μέ τά συγκεκριμένα κάθε φορά κοινωνικά χαρακτηριστικά, ό citoyen δέν είναι παρά ένα άφηρημένο, «άλληγορικό, ήθικό πρόσωπο».²⁶

Κλεινόντας τό πρώτο μέρος τής απάντησής του στον Μπάουερ, ό Μάρξ φαίνεται νά επικροτεί μιá άληθινά επαναστατική έξαγγελία του Ρουσσώ,²⁷ πού ή άστική επανάσταση τήν άφησε άνεκπλήρωτη. Η πολιτική άπελευθέρωση θά πρέπει νά είναι τέτοιας πνοής, ώστε νά οδηγήσει σέ άλλαγή κι αυτής άκόμη τής ανθρώπινης φύσης. "Ωστε νά μεταμορφώσει έπομένως κάθε άτομο, μέχρι τώρα ύπαρξη μοναχική, σέ όργανικό μέρος ενός ευρύτερου όλου, απ' όπου καθένας θά άντλει τό είναι του και θά γεμίζει τή ζωή του. "Έτσι ό άνθρωπος θά ανακάλυπτε πρωτόφαντες δυνάμεις και δυνατότητες όλοκλήρωσης τής προσωπικότητάς του, τίς όποιες δέν θά μπορούσε νά ένεργοποιήσει «δίχως τή βοήθεια τών άλλων».

Παρ' όλα αυτά, ή χειραφέτηση στήν όποια προσέβλεπε ό πολίτης τής Γενεύης περιοριζόταν άκόμη στήν «άφηρημένη ύπόσταση του πολιτικού άνθρώπου», γιά τήν όποια ό Μάρξ έκτιμά ότι «περιγράφεται όρθά από τον Ρουσσώ».²⁸ Η μετατροπή κάθε ατόμου σέ «μερική και ήθική» ύπαρξη, στό πλαίσιο μιās άληθινά δημοκρατικής Πολιτείας, σταματούσε στό πρόβλημα τής άμεσλης πολιτικής συμμετοχής, άρα τής πολιτικής άπλώς χειραφέτησης. Ό όρίζοντας τών ιστορικών έμπειριών και όραματισμών τής έποχής του Ρουσσώ δέν επέτρεπε φυσικά στον τελευταίο νά συλλάβει τή βασική αντίφαση τής άστικής κοινωνίας, πού ύπάρχει μεταξύ του κοινωνικού χαρακτήρα τής παραγωγής και τής άτομικής ιδιοποίησης τής αξίας του προϊόντος τής. Ούτε ήταν έπομένως κán νοητή από τον Ρουσσώ ή δυσκολία άποτελεσματικής λειτουργίας τής (άμεσης) πολι-

τικής δημοκρατίας δίχως κοινωνική δημοκρατία των πολιτών ως ελεύθερα συνασπισμένων παραγωγών.

"Άλλωστε, παρόμοια προβληματική υπερέβαινε άσφαλώς άκόμη και τό επίπεδο ανάλυσης του ίδιου του συγγραφέα του Έβραϊκού Ζητήματος. Προαπαιτούσε μιá έδραία κατάρτιση οικονομικής θεωρίας,²⁹ τήν όποια ό νεαρός Μάρξ θά άρχιζε νά άποκτά από τά (παρισινά) Οικονομικοφιλοσοφικά Χειρόγραφα (1844) και μετέπειτα. "Ηδη όμως από τίς σελίδες του Έβραϊκού Ζητήματος ό Μάρξ προσανατολίζεται άποφασιστικά προς τήν κατεύθυνση αυτή, έστω και υπό τύπον έρευνητικού και πολιτικού συνάμα προγράμματος. "Η ανθρώπινη χειραφέτηση τότε μονάχα θά πραγματοποιηθεί σέ όλο της τό βάθος, όταν έπανενεθουν στον άνθρωπο οι μέχρι σήμερα διασμένες πλευρές τής ύπαρξής του σέ ιδιώτη και πολίτη, στό πλαίσιο μιās κοινωνίας διανθρώπινης άλληλεγγύης. "Όταν δηλαδή οι άνθρωποι θά έχουν κατανοήσει και όργανώσει τίς δυνάμεις «τους» ως κοινωνικές δυνάμεις,³⁰ συνειδητά και συλλογικά διαχειριζόμενες από τους ίδιους και όχι από κάποια υπερέχουσα πολιτική έξουσία επ' όνόματί τους.

26. "Ο.π., σ. 100.

27. "Ο.π., σ. 100-101. Jean-Jacques Rousseau, *Le contrat social*, Ed. Sociales, 1971, Π7, σ. 97-98. Συσχέτιση τής περίφημης αυτής σκέψης του Rousseau μέ τή χειραφετητική προοπτική του Μάρξ βλ. σέ Iring Fetscher, *Rousseaus politische philosophie*, Suhrkamp V., Frankfurt, 1980, σ. 109-111 και 323-324. Wolfgang Fritz Haug, «Marx, Ethik und ideologische Formbestimmtheit der Moral», σέ E. Angehrn/G. Lohmann (έκδ.), *Ethik und Marx* (Athenäum V., 1986) σ. 39-41. Galvano Della Volpe, *Rousseau et Marx* (γαλλ. μετ., Grasset, Παρίσι, 1974), σ. 185-186.

28. Κ. Μάρξ, *δ.π.*, σ. 100.

29. Δηλαδή συστηματική κριτική ανάλυση τής πολιτικής οίκονομίας και συνεπώς ένα προωθημένο πλέγμα κατηγοριών πρόσφορων γιά τή λογική συναγωγή τής μορφής «κράτος» από τίς οικονομικές δομές του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής. Γιά τό λόγο αυτόν δέν ήταν προσωρινά σέ θέση νά έμβαθύνει έπαρκώς και μέ τρόπο ιστορικά υλιστικό στις διαμεσολαβητικές σχέσεις ανάμεσα στις οικονομικές διαδικασίες και τους δικαιοπολιτικούς θεσμούς. Βλ. σχετικά Bader, Berger, Gansmann, Knesebeck, *Einführung in die Gesellschaftstheorie* (Campus V., Φραγκφούρτη, 1976), σ. 323 έπ. Γιώργου Πάσχου, *Πολιτική δημοκρατία και κοινωνική έξουσία*, Παρατηρητής, β' έκδ., 1981, σ. 49-53. Άλλιώς ό Λούτσιο Κολέτι, *Γιά τό νεαρό Μάρξ*, έλλ. μετ., Όδυσσεάς, 1977, σ. 68-69 και ό Αύγουστος Μπαγιόνας, «Μεθοδολογικές άπόψεις του Μάρξ στα πρώιμα έργα του γιά τήν κριτική του άστικού κράτους» (*Επιθεώρηση Κοινωνικών Έρευνών*, τεύχος 23, 1975), σ. 26.

30. Κ. Μάρξ, *δ.π.*, σ. 101.

Στήν πραγματικότητα, ή φύση των δικαιωμάτων του άνθρώπου είναι άτομιστική και άντικοινωνική, άφου αυτά αναδύονται ως άπολήξεις τής άνταγωνιστικής δομής τής άστικής κοινωνίας.

ἀποφασιστικὸν ἔργον ἐπὶ τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ

Ἐπὶ τῆς ἀποφασιστικῆς ἐπιλογῆς τοῦ λαοῦ καὶ τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ

Στὸ ξεκίνημα τοῦ Ἐμφύλιου Πολέμου

Τὸν Μάρτιο τοῦ 1947 τὸ Γενικὸ Ἀρχηγεῖο τοῦ Δημοκρατικοῦ Στρατοῦ τῆς Ἑλλάδας ἀπηύθυνε στὴν Ἐξεταστικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ ΟΗΕ ἕνα ὑπόμνημα, «Γιὰ τὰ αἷτια πού προκάλεσαν τὸν ἐμφύλιο πόλεμο καὶ ἡ γνώμη μας γιὰ τὸ σταμάτημά του».

Τὸ κύριο σῶμα τοῦ ὑπομνήματος ἀποτελεῖται ἀπὸ μιά ἀτέλειωτη καταγραφή συμβάντων στοὺς μετὰ τὴ Βάρκιζα μῆνες. Συμβάντων πού παρουσιάζουν ἀνάγλυφα αὐτὸ τὸ κλίμα τῆς τρομοκρατίας, αὐτὸν τὸν ἐφιάλτη μέσα ἀπὸ τὸν ὁποῖο γεννήθηκε ὁ ἐμφύλιος. Ἦταν ἐποχές πού οἱ ἀνθρώπινες πρωτοβουλίες εἶχαν ἐπικίνδυνα γιὰ τὴν τάξη τῶν ἰσχυρῶν διευρυνθεῖ, ἐποχές πού οἱ πολλοὶ ἀνακάλυπταν τὴ δυνατότητα διαχείρισης τῆς δικῆς τους μοίρας. Ἦταν ἐποχές πού ἔπρεπε νὰ ταπεινωθοῦν, νὰ ἐξευτελιστοῦν, νὰ τρομοκρατηθοῦν οἱ πάντες ὥστε νὰ ἐξασφαλιστεῖ ἡ ἐπάνοδος στοὺς καιροὺς τῶν γονατιστῶν ὑπηκόων.

Θάνατος λοιπὸν καὶ ταπείνωση. Καὶ τὸ ὑπόμνημα τοῦ ΔΣΕ ἐπικρατῆ κραυγὴ διαμαρτυρίας στὴ δική μας ἐποχὴ ὅπου οἱ πολλὲς «συμφιλιώσεις» προσπαθοῦν νὰ θάψουν βαθιὰ τὶς μνήμες. Τὶς μνήμες πού βεβαιώνουν ὅτι κάποτε, στὸν τόπο αὐτό, ἀγωνίστηκαν, βασανίστηκαν καὶ πέθαναν οἱ ἄνθρωποι διεκδικώντας τὸ δικαίωμά τους νὰ χτίσουν τὸν δικὸν τους κόσμον.

Ὁλόκληρο τὸ κείμενο τοῦ ὑπομνήματος θὰ ἐκδοθεῖ σὲ λίγο καιρὸ ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις «Γλᾶρος».

ΙΣΤΟΡΙΑ

Η τρομοκρατία μετά τή Βάρκιζα

ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΟΣ ΣΤΡΑΤΟΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΓΕΝΙΚΟ ΑΡΧΗΓΕΙΟ
ΕΠΙΤΕΛΕΙΟ—ΓΡΑΦΕΙΟ Πά Σ.Δ. Γενικού Αρχηγείου 14 Μαρτίου 1947

Πρός
τήν 'Εξεταστική 'Επιτροπή του Ο.Η.Ε.

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

“Γιά τά αίτια πού προκάλεσαν τόν εμφύλιο πόλεμο

‘Ο Έλληνικός Λαός από τήν πρώτη μέρα πού άρχισε ό πόλεμος τών Δημοκρατικών Λαών ενάντια στην φασιστική όπισθοδρόμηση και σκλαβιά, βρέθηκε στίς έπάλλξεις του άγώνα αυτού και από τούς πρώτους δέχτηκε τά χτυπήματα του Γερμανοϊταλικού φασισμού μέ τήν τετράχρονη κατοχή τής χώρας του κάτω από άφάνταστα βασιανιστήρια. Πιστός ό Έλληνικός Λαός στη Σύμμαχική ύπόθεση τής συντριβής του φασισμού και άποφασισμένος — ύστερα από πολύχρονη ζωή κάτω από φασιστικό καθεστώς και πρό τής κατοχής— νά ζήσει έλεύθερος και άνεξάρτητος, άπαλλαγμένος από κάθε είδους φασισμό, ώργάνωσε μέ άφάνταστες στερήσεις και θυσίες μά και άπαραμίλλο ήρωισμό τόν άγώνα τής αντίστασης του ενάντια στους κατακτητές και τούς κουϊσλιγκ όργανά τους.

Τόν άγώνα αυτόν ώργάνωσε και καθοδήγησε — όπως ήταν φυσικό για τή χώρα μας— τό Ε.Α.Μ. μέ συνέπεια μέχρι τέλος και τή βοήθεια — ήθική κυρίως— τών μεγάλων μας Συμμάχων. ‘Ο Έλληνικός Λαός ένωμένος μέχρι τέλος έφερε σέ νικηφόρο τέλος τόν αίματηρό του άγώνα και μέ τή βοήθεια τών Συμμάχων έδιωξε τούς κατακτητές άπ’ τή χώρα του.

Δέν ύποπτευόταν ό λαός μας και οι όργανώσεις του πού τόν καθοδήγησαν στόν άγώνα του ότι τό τέλος τής σκλαβιάς του θά είχε σαν άποτέλεσμα νά βρεθεί σέ μία άλλη, αυτή τή φορά συμμαχική και φιλική, μά πιά άγρια και έξοντωτική. Δέν ύποπτευόταν ότι ήταν δυνατό ποτέ, νά παραγνωρισθούν οι τόσες μεγάλες θυσίες του, τά άμέτρητα θύματα, ή ολοκληρωτική καταστροφή του. Δέν ύποπτευόταν ότι ήταν δυνατόν οι κουϊσλιγκ πράκτορες τών κατακτητών πού βοήθησαν όσο μπορούσαν τούς Γερμανοϊταλοβουλγάρους κατακτητές ληστές, πού συμπολέμησαν χέρι μέ χέρι μέ τούς κατακτητές, ντύθηκαν τήν γερμανική στολή και έξωπλίστηκαν, ότι οι λεγεωνάριοι και ταγματасφαλίτες κάθε χρώματος, θά έρχονταν έποχή πού θά μπορούσαν ακόμη μία φορά νά σηκώσουν τό δολοφονικό τους χέρι ενάντια του για νά τόν δολοφονήσουν, για νά τόν ύποτάξουν σέ νέους άφέντες μέ νέα πιά γερά δεσμά.

‘Ο λαός μας δέν έδωσε και πολλή σημασία στίς ραδιουργίες ξένων πρακτόρων πού βρίσκονταν στα έλεύθερα βουνά του κοντά στό μαχόμενο λαό και στρατό τής αντίστασης στα τέσσερα χρόνια τής σκλαβιάς του. Τά απέδιδε σέ κακή έρμη-

και ή γνώμη μας για τό σταμάτημά του”.

νεία, παρανόηση τών άποφάσεων και διακηρύξεων τών συμμάχων έθνών. Δέν πίστευε ποτέ ότι αυτές οι διαβολές μπορούσαν νά είναι έκφραση μελλοντικής πολιτικής ενός από τούς συμμάχους μας. Και στην προσπάθεια κατασυκοφάντησης του άγώνα του από ξένους και ντόπιους, από τούς όποιους άλλοι μέν τά δίπλωσαν μπροστά στόν κατακτητή κάνοντας ένα άτιμωτικό συμβιβασμό, άλλοι δέ άντέδρασαν φανερά περνώντας τυπικά και ουσιαστικά στό αντισυμμαχικό στρατόπεδο, ό λαός μας μέ τήν πανεθνική όργάνωσή του τό Ε.Α.Μ. άπάντησε μέ τήν πραγματοποίηση τής έθνικης ένότητας, μέ τό σχηματισμό αντιπροσωπευτικής ‘Εθνικης Κυβέρνησης.

Και όταν άπ’ τή χώρα μας διώχτηκαν οι κατακτητές ό λαός μας μέ άφάνταστο ένθουσιασμό και άνυπόκριτη άγάπη δέχτηκε τά πρώτα στρατιωτικά τμήματα τών Συμμάχων μας ‘Αγγλων. Είχε πιστέψει ότι μπήκε τέλος στα βάσανά του, ότι άνεξάρτητος και λεύτερος και μέ τή βοήθεια τών μεγάλων μας συμμάχων θά τακτοποιούσε τό νοικοκυριό του όπως αυτός νόμιζε καλύτερα, θά άνοικοδομούσε, θά γιάτρευε τίς πληγές του.

‘Η διαδοχή από κατάσταση κατοχής σέ κατάσταση άπελευθέρωσης και άποκατάστασης τής ‘Εθνικης και Λαϊκής κυριαρχίας έγινε μέ άπόλυτη τάξη. Μέ τήν Κυβέρνηση ‘Εθνικης ‘Ενότητας έπικεφαλής, μέ τή συμβολή τής Πανεθνικης όργάνωσης του Ε.Α.Μ., μέ τόν ‘Εθνικό Στρατό Ε.Λ.Α.Σ. και τήν ‘Εθνική Πολιτοφυλακή του κάτω άπ’ τίς οδηγίες τής Κυβέρνησης, επί τρεις όλόκληρους μήνες έπικράτησε παραδειγματική τάξη και άρχισε τό έργο τής άνοιχοδόμησης μέ λαϊκό ένθουσιασμό πρωτοφανή, σέ κάθε γωνιά τής χώρας μας.

“Όμως όπως εξελίχτηκε ή πολιτική κατάσταση στη χώρα μας στό τρίμηνο αυτό διάστημα, τά δραματικά γεγονότα πρό του Δεκέμβρη, ό Δεκέμβρης και ή περίοδος μετά τό Δεκέμβρη, έπεισαν τό Δημοκρατικό ‘Ελληνικό λαό και τούς ‘Αγωνιστές τής ‘Εθνικης ‘Αντίστασης ποιές ήταν οι πραγματικές προθέσεις τών συμμάχων ‘Αγγλων και τών ντόπιων πρακτόρων τους στην ‘Ελλάδα. Σήμερα καμιά άμφιβολία δέν μένει στό Λαό μας, και τούς άγωνιστές τής ‘Εθνικης αντίστασης ότι ή σημερινή κατάσταση πού ύπάρχει στη χώρα μας, καλά και

Μά ή ήγεσία του Δημοκρατικοῦ Λαοῦ μέ τήν πατριωτική χειρονομία νά υπογράψει τή συμφωνία τῆς Βάρκιζας, ἀποδείξε ἀκόμα μιά φορά ὅτι χωρίς κομματικούς ὑπολογισμούς θέλει νά ἀποφύγει πάρα πέρα λαϊκές θυσίες καί ἔδωσε τή δυνατότητα ἀπ' τή δική της πλευρά νά μπει ή χώρα στόν ὀμαλό πολιτικό βίο.

Τό τί ἐπακολούθησε μετά τή Βάρκιζα εἰς βάρος τοῦ λαϊκοῦ δημοκρατικοῦ κινήματος, τῶν ἀγωνιστῶν τῆς Ἐθνικῆς Ἀντίστασης ἰδιαίτερα, εἶναι ἀνώτερο πάσης περιγραφῆς. Τά χιτλερικά μεσαιωνικά μέσα μαρτυριῶν ὠχριοῦν μπροστά στά βασανιστήρια στά ὁποῖα ὑπεβλήθησαν χιλιάδες ἀγωνιστῶν ἀπ' τά χέρια τῶν πρώην ταγματασφαλιτῶν καί πρακτόρων τῶν Γερμανῶν κατακτητῶν πού βαπτίστηκαν μέ τ' ὄνομα τοῦ «ἐθνικόφρονα» καί μέ λύσσα πῆσαν ἐνάντια στόν ἄοπλο καί ἀνυπεράσπιστο λαό. Καί σ' ὄλο αὐτό τό διάστημα τῶν ὀργίων καί τοῦ αἵματος κανένας δολοφόνος καί βασανιστής ὄχι μόνο δέν τιμωρήθηκε ἀπό τά δικαστήρια ἀλλά ὄλοι αὐτοί οἱ ἐγκληματίες ἀπετέλεσαν ἐξέχοντα στελέχη τοῦ μοναρχοφασισμού, τιμῆθηκαν μέ ἀνώτερα ἀξιώματα τῆς πολιτείας. Οἱ σύμμαχοι Ἄγγλοι πού αὐτοί πολέμησαν τόν Ἑλληνικό Λαό τό Δεκέμβρη μαζί μέ τούς ταγματασφαλίτες τῆς κατοχῆς, σάν ἐγγυητές τῆς συμφωνίας τῆς Βάρκιζας, ὄχι μόνο δέν ὑποχρέωσαν τίς ἐκάστοτε κυβερνήσεις νά ἐφαρμόσουν τή συμφωνία αὐτή, ἀλλά ἀντίθετα βοήθησαν μέ ὄλα τά μέσα τό μοναρχοφασισμό στόν ἐκτραχηλισμό.

φύχραιμα μελετήθηκε κι ἄρχισε νά μπαίνει σ' ἐφαρμογή ἀπ' τήν ἐποχή ἀκόμη τῆς Γερμανοφασιστικῆς κατοχῆς, ἐποχή πού ὁ Λαός μας ἀδιαφορῶντας γιά τίς καταστροφές πού πάθαινε πολεμοῦσε ἀδιάκοπα.

Πιστεύουμε ὅτι τά ντοκουμένα καί ἀποδείξεις πού παρουσίασε ή ήγεσία τοῦ Λαϊκοῦ Δημοκρατικοῦ κινήματος μπροστά στήν παγκόσμια κοινή γνώμη, πῶς καί πού προκλήθηκε ὁ Δεκέμβρης, ἀλλά καί οἱ ὁμολογίες τῶν ντόπιων πρωταγωνιστῶν τοῦ Δεκέμβρη — ὄπως τοῦ τότε πρωθυπουργοῦ Παπανδρέου — δείχνουν ὀλοκάθαρα ὅτι ὁ Δημοκρατικός Λαός καί ή ήγεσία του, ὄχι μονάχα δέν εἶχαν συμφέρον νά προκαλέσουν τά Δεκεμβριανὰ γεγονότα ἀλλ' ἀντίθετα εἶχαν κάθε συμφέρον νά ἀποφευχθεῖ ὁ πόλεμος τοῦ Δεκέμβρη. Συμφέρον εἶχαν καί τόν προκάλεσαν οἱ σύμμαχοι Ἄγγλοι καί οἱ πράκτορες του, μοναρχοφασίστες γιατί γι' αὐτούς ή Ἑλλάδα ἔπρεπε νά μήν ἀκολουθήσει τό δρόμο τῆς Δημοκρατίας, τό δρόμο τῆς Λαϊκῆς κυριαρχίας, ἀλλά νά ἀποτελέσει κράτος ἀποικιακό, ἐξαρτημένο, κράτος δοσιλόγων ὑποτακτικῶν σέ σκοπούς καί σχέδια ἀντίθετα ἀπό τό πνεῦμα τοῦ συμμαχικοῦ ἀντιφασιστικοῦ ἀγῶνα. Μοναδικό ὄμως ἐμπόδιο στά σχέδια αὐτά ἦταν τό λαϊκό δημοκρατικό κίνημα τοῦ Ε.Α.Μ. — Ε.Λ.Α.Σ. καί αὐτό ἔπρεπε νά ἀφανισθεῖ. Οἱ σφαγές τοῦ Ἀθηναϊκοῦ Λαοῦ μέ τά πύο σύγχρονα πολεμικά μέσα τοῦ στρατηγοῦ Σκόμπυ, οἱ χιλιάδες ἀγωνιστές τῆς Δημοκρατίας πού στάλθηκαν στήν Ἀφρική, εἶναι ή πρώτη μαρτυρία.

ΠΕΡΙΟΧΗ ΑΡΧΗΓΕΙΟΥ ΧΑΣΙΩΝ

Χωριό Τρικουκιά

Ἀπό τή Βάρκιζα μέχρι τέλος τοῦ '45:

Τήν 14-9-45 ξυλοκοπήθηκαν ἀπό τήν ἀστυνομία Καρπεροῦ Γρεβενῶν οἱ: Ν. Μανισιώτης, Δ. Ρόζος καί Κ. Μανισιώτης. Ἀπό τήν ἀστυνομία Τρικουκιάς ὁ Γρ. Χαρισιάδης. Τήν 6-11-45 ξυλοκοπήθηκε ἀπό τήν ἀστυνομία Κατάκαλης ὁ Ε. Μανισιώτης. Ἀπό τήν ἀστυνομία Τρικουκιάς οἱ Ν. Μεσημέρης καί Βαγγέλης Μεσημέρης. Τήν 20-12-45 ξυλοκοπήθηκε ἀπό τό φυλάκιο Τρικουκιάς ή Παναγία σύζυγος Μεσημέρη. Τήν 22-10-45 ξυλοκοπήθηκαν ἀπό τό φυλάκιο Τρικουκιάς, οἱ Χρ. Καραδήμας καί Γ. Κληματσούδας. Τήν 12-10-45 ξυλοκοπήθηκε ἀπό Ράμμο ὁ Β. Καραδήμος. Τήν 28-7-45 ἀπό ἀπόσπασμα χωρ/κῆς ὁ Β. Μουσᾶς. Τήν 13-9-45 ξυλοκοπήθηκε ἀπό τή Χωρ/κή Τρικουκιάς ὁ Βαγγέλης Μουσᾶς καί Β. Μουσᾶς. Τήν 30-10-45 ἀπό τήν χωρ/κή Τρικουκιάς ὁ Βαγγέλης Μουσᾶς καί Β. Μουσᾶς. Τήν 7-9-45 ή χωρ/κή Κατάκαλης κατέσχεσε τό Λαϊκό φαρμακεῖο τοῦ χωριοῦ. Οἱ παρακάτω κάτοικοι Τρικουκιάς ὑποχρέωθηκαν νά δίνουν 6 φορές τή μέρα παρόν καί ἐπί 45 μέρες συνεχῶς στό φυλάκιο Τρικουκιάς: Απ. Γράβαλος, Αθ. Γράβαλος, Ἀθανασία Γραβάλου, Καλλιόπη Γραβάλου, Β. Μουσᾶς, Εὐάγγ. Μουσᾶς, Κ. Λάχανος, Βάγια Λάχανου, Β. Πινιάρας, Ἐλευθερία Πινιάρα, Πανάγιω Μεσημέρη, Κ. Μανισιώτης, Χαρισιάδης, Ι. Φακίτσας, Ν. Μανισιώτης, Εὐθ. Μανισιώτης, Εὐάγγ. Μεσημέρης, Ἠλ. Γκουτσάνης, Βάγια Γκουτσάνη, Γ. Κληματσούδας, Γ. Κρανιάς, Ν. Πούλιος, Αθ. Τσακνάνης καί Ἄνδρ. Γκουτσιουγιάννης.

Ἀπό 1-1-46 μέχρι 31-7-46:

Τήν 26-7-46 ή ἀστυνομία ἔκανε μπλόκο τό χωριό Τρικουκιά ή ἀστυνομία Ἀγιοφύλλου. Τήν 1-4-46 ξυλοκοπήθηκαν ἀπό τήν ἀστυνομία Τρικουκιάς οἱ παρακάτω: Κ. Σαμαρᾶς, Β. Καραδήμας, Γ. Μακρῆς, Γ. Νάζος, Ν. Νάζος καί Θ. Κληματσούδας διότι δέν φήφισαν στίς ἐκλογές τῆς 31-3-46. Τήν 15-1-46 ή χωρ/κή Τρικουκιάς ξυλοκόπησε τούς Ι. Καραδήμα καί Ι. Λάχανο. Ἐπίσης 15-6-46 τό Λ. Φίλιο. Τήν 2-7-46 ξυλοκοπήθηκαν ἀπό τήν ἀστυνομία Ἀγιοφύλλου οἱ Γ. Νάζος καί Παναγ. Μεσημέρης. Τούς ἴδιους τούς ξυλοκόπησαν καί στίς 6-11-46. Τήν 16-1-46 ξυλοκοπήθηκε ἀπό τήν ἀστυνομία Τρικουκιάς ή Τασιώ Μπέλτεου. Τήν 15-4-46 καί 17-4-46 ξυλοκοπήθηκε ἀπό τήν ἀστυνομία Τρικουκιάς ὁ Γ. Κρανιάς. Τήν 15-5-46 ξυλοκοπήθηκε ἀπό τήν ἀστυνομία Τρικουκιάς ὁ Ἀθ. Γκατζῆς καί Ν. Ρίζος. Ἐπίσης οἱ μοναρχοφασιστικές δυνάμεις καί συμμορίες διέπραξαν στό χωριό Τρικουκιά τίς παρακάτω ὀμότητες, λεηλασίες, πυρπολήσεις κ.λπ.: Τοῦ Εὐαγγέλου Μεσημέρη τοῦ κάφαν τό σπίτι, 2 μαντριά, 800 ὄκ. στάρι, 200 βρίζα, 100 τυρί στίς 17-8-46 στρατ. καί χωρ/κες. Τήν ἴδια μέρα οἱ ἴδιοι σκότωσαν τόν Ν. Πούλιο, κάφαν τό σπίτι του μέ 800 ὄκ. στάρι καί 200 ὄκ. βρίζα. Στίς 18-10-46 χωρ/κες καί στρατιῶτες κάφανε τοῦ Στ. Χριστοδουλόπουλου τό σπίτι μέ 120 ὄκάδες βρίζα καί 20 ὄκάδες τυρί. Τοῦ Αθ. Βρανέτα μιά ἀχυρῶνα, τοῦ Κυρ. Νάτσια 1 ἀχυρῶνα. Τῆς ἐκκλησίας 1 ὕδρῳμυλο. Στίς 8-12-46 στρατός καί χωρ/κή μέ τή μοναρχοφασισ-

στική συμμορία Βαζουραίων ἔκαψαν τοῦ Εὐθ. Γκάντζη δύο μαντριά. Στίς 18-10-46 στρατιῶτες καί χωρ/κες τραυματίσαν τό Σταμ. Καραδημό. Στίς 5-9-46 στρατιῶτες καί χωρ/κες ἔδειραν τόν Ελ. Γραβαλαῖ. Στίς 10-8-46 στρατιῶτες καί χωρ/κες δείρανε τούς Χρ. Μακρῆ, Β. Μουσαῖ, Β. Πινιάρα, Σπυρινία Πινιάρα, Σοφ. Νάζου, Ν. Ζάρα, Η. Κόταν, Ἄθ. Ζιάνον, Η. Μουσαῖν, Χρ. Μακρῆν. Στίς 27-9-46 χωρ/κή Γρεβενῶν ἔδειρε τούς Β. Κόταν καί Μαρία Ζιούτα. Στίς 8-12-46 στρατιῶτες καί χωρ/κες δείρανε καί φυλάκισαν τούς Κ. Κινίτσαν, Β. Καραδημόν, Κ. Σιούταν. Τήν ἴδια μέρα δείρανε τόν Ν. Τσακνάκην. Στίς 17-8-46 στρατιῶτες καί χωρ/κες δείρανε τόν Παν. Μεσημέρη. Στίς 13-11-46 στρατιῶτες καί χωρ/κες ἔπιασαν καί φυλάκισαν τούς Μαρία Κρανιαῖ, Ἀγῶρω Μουσαῖ, Ζίνα Χριστοδουλόπουλου, Χάιδω Κόττα, Γραμμακαραδήμου, Ἐλπινίκη Μανισιώτη. Στίς 18-8-46 χωρ/κες φυλάκισαν τή Μαγδαλινή Μουσαῖ.

Στίς 8-12-46 στρατοχωροφύλακες φυλάκισαν τόν Ἄθ. Τσακνάκη καί Δ. Βασιλειάδη. Στίς 10-4-46 στρατοχωροφύλακες φυλάκισαν τόν Ἄντ. Μακρῆ.

Στίς 18-12-46 στρατιῶτες πῆραν ἀπό τούς παρακάτω:

Ἄπό τόν Χ. Καραδημόν 40 ὄκ. δημητριακά, 20 ὄκ. τυρί. Ἄπό τό Θανάση Γκουργκούλια 1 γουρούνι καί 30 ὄκ. τυρί. Ἄπό τό Δ. Φωτόπουλο 140 ὄκ. δημητριακά. Ἄπό τόν Ἄπ. Νάτσιο 60 ὄκάδες δημητριακά. Στίς 13-1-46 στρατιῶτες πῆραν ἀπό τό Β. Μουσαῖ 1 γουρούνι, 80 ὄκ. φασόλια, 200 ὄκάδες δημητριακά, 5 ὄκ. μέλι, 70 ὄκ. τυρί καί 50 ὄκ. μαλλιά. Στίς 15-9-46 στρατιῶτες πῆραν ἀπό τό Ν. Γεωργίου 2 πρόβατα, 15 ὄκ. τυρί καί 6 βελέντζες. Στίς 18-8-46 στρατοχωροφύλακες πῆραν ἀπό τόν Εὐάγγελο Μεσημέρη 22 γιδοπρόβατα, 100 ὄκάδες τυρί, 4 βελέντζες, καί ἀπό τό Θαν. Μανισιώτη 5 πρόβατα, 30 ὄκ. τυρί καί 3 βελέντζες. Στίς 8-12-46 στρατός καί χωρ/κή πῆραν ἀπό τούς Ι. Τσακνάκην 120 ὄκ. δημητριακά, Ι. Σιῶμο 120 ὄκ. δημητριακά, Β. Πανιάραν, 2 γίδια, Α. Φίλιον 1 βόδι, 30 ὄκ. τυρί καί ἀπό τό Ν. Πούλιο 1 γαϊδούρι. Στίς 17-5-46 στρατοχωροφύλακες βάζοντας φωτιά προξένησαν στόν Κ. Λάχανο ζημιὰ 750.000 δραχμῶν.

Χωριό Παλιονοριά Γρεβενῶν

Ἄπό τή Βάρκιζα μέχρι τοῦ τέλους 1945 ξυλοκοπήθηκαν ἀπό χωροφύλακες τῶν γύρω σταθμῶν οἱ παρακάτω: Ι. Καλτσούνης στίς 10-9-45, Ε. Τότσικας τήν 20-8-45, Ν. Ζιανός τήν 5-9-45, Κ. Παπαδόπουλος στίς 13-10-45, Προκόπης Φουντικίδης, τήν 13-10-45, Κυριάκος Ναβρουζίδης καί Γ. Καρυπίδης τήν 13-10-45. Ἄπό τίς ἀρχές τοῦ 1946 μέχρι τέλος Ἰούλη 1946 ξυλοκοπήθηκαν ἀπό τή χωρ/κή Κατάκαλης οἱ παρακάτω:

Δ. Πιτσούλας τήν 15-2-46, Ε. Ζουμπούκας τήν 10-4-46, Ἀγγελίνα Τζάτσου τήν 10-4-46, Γ. Ζιανός τήν 13-2-46, Σ. Τσουφλίδης τήν 10-3-46, Ἄντ. Φουντουκίδης τήν 10-3-46, Προκόπης Φουντουκίδης καί Ι. Φωτιάδης τήν 10-3-46, Χ. Λαζήσης τήν 20-5-46, Ε. Παλάσχος τήν 10-3-46, Σ. Παλάσχος τήν 12-2-46, Ι. Φωτιάδης τήν 20-7-46, Κ. Ἐμιξείδης τήν 20-7-46, Ι. Ναυροζίδης τήν 11-2-46, Ε. Παπαδόπουλος τήν 11-2-46, Κ. Μπουκλᾶς τήν 10-3-46, Λ. Κυραμήδης τήν 15-3-46, Ἡλίας Κυραμήδης, Ἄθων. Κυραμήδης, Ι. Κυραμήδης, Κ. Λάτσιος τήν 15-3-46, Πρόδρομος Ντουβεντζίδης, Γ. Κυρασίδης τήν 14-4-46 καί Παναγιώτης Ζουμπούκας τήν 15-2-46.

Ἄπό τόν Αὐγούστο 1946 μέχρι σήμερα τμήματα στρατοῦ καί χωροφυλακῆς λεηλάτησαν τούς παρακάτω κατοίκους τοῦ χωριοῦ Παλιονοριά: Στίς 14-12-46 τμήματα στρατοῦ πῆραν ἀπό τόν Χ. Φουντουκίδη ἕνα γουρούνι, τόν Ι. Βασιλειάδη 3 κότες, τόν Ν. Τζάρα τούς κάψαν τό μαντρί. Τήν 15-2-46 ὁ χωρ/κας Γ. Γκούτμας ἐβίασε τήν Παναγιώ Ζουμπούκα.

Χωριό Γιωργίτσα

Ἄπό τή Βάρκιζα μέχρι τέλος τοῦ 1945 τήν 2-10-45 ξυλοκοπήθηκαν ἀπό τόν ὑπενωματάρχη Λάμπρου καί τόν χωρ/κα Μαρκόπουλο οἱ Ι. Λόλας, Εὐθύμης Βαζούτας καί Γ. Στέφος. Τήν 15-10-45 συνελήφθησαν ἀπό χωρ/κή οἱ Γ. Στέφος, Κ. Ζυγούρας καί Δ. Μπλαντῆς. Τούς ἔκλεισαν στά κρατητήρια Γρεβενῶν.

Ἄπό ἀρχές 1946 μέχρι Ἰούλη 1946: Τήν 28-3-46 ἡ χωρ/κή ἔκανε μπλόκο στό χωριό γιά νά συλλάβῃ τόν Θανάση Ζυγούρα καί Ἄντ. Βαγγελόπουλο. Τόν Μάιο 1946 ὁ τρομοκράτης τῆς περιοχῆς ἐνωματάρχης Ράμος ξυλοκόπησε στά Γρεβενά τόν Ἄλεξ. Παπαϊωάννου γιατί δέν ψήφισε στίς ἐκλογές στίς 31 Μαΐου. Τήν 10-10-46 τμήματα στρατοῦ πιάσαν καί ξυλοκόπησαν τό Δ. Γιαννούλαν, πῆραν τούς Ι. Παπαϊωάννου, Ι. Ζυγούραν, Ἄλεξ. Παπαϊωάννου καί Ἡλίαν Παπαγεωργίου, τούς κράτησαν 6 μέρες καί ξυλοκόπησαν τόν Ἡλία Παπαγεωργίου. Τήν 12ην-10-46 οἱ μοναρχοφασίστες ἀρχισυμμορίτες Γιωργουλαῖοι μέ χωρ/κή ξυλοκόπησαν τόν Χρ. Παπαϊωάννου.

Στίς 7-8-46 χωρ/κες πῆραν ἀπό τόν Α. Ζησόπουλο 3 πρόβατα. Στίς 15-8-46 στρατός πῆρε ἀπό τόν Ι. Ζησόπουλο 1 πρόβατο καί ἀπό τόν Κ. Ζυγούρα ἕνα πρόβατο. Στίς 10-10-46 στρατιῶτες πῆραν ἀπό τόν Δ. Γιαννούλα, Ν. Βαγγελόπουλο καί Παρασκευή Τσέκλημα ἀπό ἕνα πρόβατο.

Χωριό Κατάκαλη

Ἄπό τή Βάρκιζα μέχρι τοῦ τέλους 1945 ξυλοκοπήθηκαν ἀπό τή χωρ/κή Κατάκαλης οἱ παρακάτω: 29-8-45 οἱ Γ.

Προύφας, Η. Βλάχος, Χ. Λιόλιος, Η. Κρίκος, 'Αθ. Ζησάρας, 'Αννα Ζάκα, 'Ιωάννα Προύφα, 'Ελένη Ζάκα και Εύαγγελη Γκατζούρα. Στις 9-10-45 ό 'Αν. Λαζαριώτης. Στις 17-10-45 ό Στέρ. Λαζαριώτης. Στις 12-10-45 ό Μ. Κακάλης, στίς 12-10-45 ό Στεφ. Λαζαριώτης. Στις 12-10-45 ό Μ. Κακάλης, στίς 12-10-45 ό Ι. Ζάκας, στίς 21-10-45 ό 'Ηλ. Προύφας, στίς 21-10-45 ό Λ. Ρέπας, Ι. Γαλάνης και Ε. Κακάλης. Στις 15-10-45 ό 'Ηλ. Ζάκας, στίς 16-10-45 ό Β. Μπότας, στίς 21-10-45 ό Θ. Γκατζούρας, στίς 20-10-45 ό Θ. Ζάκας, στίς 24-10-45 ή Γιάννω Προύφα, στίς 27-10-45 ή Φροσύνα Προύφα, στίς 27-10-45 ό Δ. Σουλιώτης, στίς 28-10-45 ό Ε. Παπάρας. Τήν 29-8-45 φυλακίστηκε ό Γ. Προύφας και τήν 21-10-45 ό 'Ηλίας Προύφας. 'Από τίς άρχές του 1946 μέχρι 'Ιούλη 1946 ξυλοκοπήθηκαν από τήν χωρ/κή Κατάκαλης οι παρακάτω:

'Αθ. Κατής στίς 30-3-46, Γρηγ. Λαζαριώτης στίς 10-1-46 Στέργιος Προύφας στίς 10-1-46, Ι. Ρέπας στίς 10-1-46, Ε. Στεργιόπουλος στίς 15-5-46, Ν. Προύφας στίς 10-10-46, Β. Μπότας στίς 2-5-46, Σωτ. Τριμήντσιος στίς 8-8-46, Μ. Γκατσιούρας, Α. Παπάρας, Αχ. Μπαρούτας στίς 8-8-46.

'Από τόν Αύγουστο 1946 μέχρι σήμερα ξυλοκοπήθηκαν οι: Στις 29-12-46 από στρατό και χωρ/κή οι Μόρφω Γκατσιούρα, Σουλτάνα Γκατσιούρα, Βασιλω Γκατσιούρα, Ζωίτσα Λαζαριώτη, Δάφνω Κακάλη, Κωνσταντινιά Ζιάκα, Θανασώ Κακάλη, Κ. Κοτσαλιάρης, Γ. Καμπόρης και Ν. Φασούλας.

'Εξορίστηκαν οι Δ. Γκατσιούρας στίς 29-12-46 και Χρ. Ζιάκας. Φυλακίστηκε ό Ν. Μπρούφας στίς 10.10.46. Δολοφονήθηκαν ό Χρήστος Λιόλιος στίς 29-12-46 από μοναρχοφασίστες και ό Β. Μπότας στίς 9-6-46 από χωρ/κες.

Ληλατήθηκαν οι: Ν. Προύφας που του πήραν 5 βελόντζες και διάφορα είδη αξίας 500.000 δραχμών και Σ. Κακάλης. Του έγινε ζημιά στο σπίτι του αξίας 300.000 δραχμών.

Πυρπολήθηκαν: Του Σ. Κακάλη 1 μαντρί.

Χωριό Αίμιλιανός

'Από τή Βάρκιζα μέχρι τέλους του 1945 έγιναν οι παρακάτω ώμότητες, λεηλασίες κ.λπ. στο χωριό:

Στις 22-9-45 οι ληστοσυμμοριτες Γ. και Τ. Μαχειράς πήραν γιδοπρόβατα από τους Β. Γιάνκα 5,3 από τό Δ. Δαμασκηνό, 4 από τό Δ.Δ. Δαμασκηνό, 2 από τόν Β. Νταμπίκη, 3 από τόν Εύθ. Νταμπίκη, 2 από τό Ι. Δαμασκηνό, 3 από τό Γ. Πορτίακ, 2 από τό Θ. Πορτίακ, 3 από τό Χαρ. Φορλίγαν και 2 από τόν Αθ. Τσάγνταν.

Στις 26-9-45 χωρ/κες του σταθμού Μελισσιού πιάσανε τους Δ. Μπασνά και Ι. Γκίνα και τους φυλάκισαν. Στις 10-11-45 χωρ/κή του σταθμού Μελισσιού ξυλοκόπησε τό Γ. Γιάνκα μέχρι άναισθησίας. 'Από 1-1-46 μέχρι 31-7-46: Στις 15-5-46 ξυλοκόπησαν τους αδελφούς Ν. και Βαγγ. Λάμπρου. 'Από 1-8-46 μέχρι σήμερα: Του πήραν 40.000 δραχμές. Του Δ. Τσάντα 30.000 δραχμές, 15 όκ. βούτυρο, 30 όκάδες τυρί. 'Απ' όλο τό χωριό πήραν 85 όκάδες τυρί. Στις 20-9-46 άπόσπασμα χωρ/κής ξυλοκόπησε τό Δ. Χαρισόπουλο. Τό Σεπτέμβρη 1946 ξυλοκοπήθηκαν στά Γρεβενά από τή Χωρ/κή οι: Ι. Λιάκου, Ν. Φουρλίγκα, Κωνσταντίνα Παπαδήμου και Δάφνου Μποζοβίτη.

Χωριό Φιλί Γρεβενών

Τήν 10-11-46 φυλακίστηκε από τό άπόσπασμα Λάμπρου

ό Γ. Μποζοβίτης. Στις 18-11-45 φυλακίστηκε ό Κωτούλας 'Απόστολος. Στις 6-12-45 τό άπόσπασμα χωρ/κής Λάμπρου ξυλοκόπησε τους παρακάτω: Π. Πάντον, Ν. Τεντζόγλου και Ν. Ντόκον. Ξυλοκοπήθηκαν από τους μοναρχοφασίστες ληστοσυμμοριτες Στέργιο Γιωργούλα, Χρ. Ράμμο, Κώστα Μπάτζιο και 'Ηρακλήν Καραχισαριδη οι παρακάτω: Στις 25-8-46 ό Ν. Κωτούλας. Στις 4-9-46 ό Ι. Κουτούλας και στίς 5-9-46 οι Χ. Γκουντούλας, Λογ. Γκουντούλας, Ν. Βλάχος, 'Αθ. Πάντου, Θωμ. Πάντου, Εύθυμία Γκουντούλα, Ν. Κουτούλας, Στέρ. Γκουμούλας, Μιχ. Εύθυμιάδης, Μ. Κουτούλας και Π. Κουτούλας.

Πυρπολήθηκαν και λεηλατήθηκαν οι παρακάτω:

Του Χρ. Κουταλη 1 μαντρί, του Β. Καγκελάρη πυρπολήθηκε 1 μαντρί, του Εύαγ. Γκαντίραγα 1 μαντρί, του Χρ. Παπαεθυμίου 1 μαντρί, του Δ. Παπαχρήστου 1 μαντρί, του Γ. Μποζοβίτη 1 μαντρί στίς 20-10-46 από στρατό και χωρ/κή. Του Ν. Βλάχου 1 μαντρί, Στερ. Γκουμούλα 1 μαντρί, Στερ. Τζίκα, 1 μαντρί, Σ. Σκεντέρη 1 μαντρί, Αθ. Καγκελάρη τό σπίτι του στίς 5-9-45 από τή συμμορία Γιωργούλα και Ράμμου. Τήν ίδια μέρα οι ίδιοι κάψαν τό σπίτι του Π. Πάντου και πήραν από τόν Θ. Γκουμούλια 100 όκ. σάρι και 1 γουρούνι. Στις 20-10-46 χωρ/κες άρπαξαν από τό Ν. Βλάχο 100 όκ. τυρί και από τό Ν. Τζάλα 100 όκάδες κρασί.

Χωριό 'Ελευθεροχώρι

Στις 20-9-45 δείρανε τό Σταύρο Μπουκουβάλα, Λάμπρο Γιαννακόπουλο και Βλ. Μπουκουβάλα. Στις 30-10-45 χωρ/κες πιάσαν και φυλάκισαν τόν Εύάγγελο Νικολακόπουλο. Τήν 1-8-46 οι μοναρχοφασίστες ληστοσυμμοριτες Γιωργουλαίοι και Ράμμος δείρανε τό Ζ. Μπουκουβάλα και Εύθ. Παπαστεργίου. Στις 6-8-46 οι ίδιοι πιάσανε και φυλάκισαν τό Σπύρο Μπουκουβάλα. Στις 8-8-46 οι ίδιοι δείρανε τους Γ. Ματέρη, Δ. Ματέρη, Χ. Νικολακόπουλο και Δ. Παπαστεργίου τόν όποιο μετά τόν ξυλοδαρμό τόν φυλάκισαν. 'Επίσης δείρανε τόν Πολ. Παπαστεργίου, Δέσπω και Κούλα Παπαστεργίου, Π. Πατέρη, Εύάγγελο Μπαρσάμη, Σουλτάνα και 'Αναστασία Κατσάνου, Χρ. Μπιζάκη, Εύθυμία Γιαννακοπούλου, Ν. Ματέρη, Ι. Μπουκουβάλα και Περικλή Κατσάνο τόν όποιο και σκοτώσανε. Τήν 1-8-46 στρατιώτες κάψανε του Βαγγέλη Νικολακόπουλου τήν άχυρώνα και του Π. Κατσάνου τό μαντρί. Στις 10-8-46 οι στρατιώτες πήραν από τους Περικλή Κατσάνο 1 γουρούνι, 2 γίδια και από τό Σταύρο Μπουκουβάλα 2 κότες. Στις 13-1-47 οι μοναρχοφασίστες συμμοριτες αδελφοί Βαζουραίοι δολοφόνησαν τόν Ι. Τζέκα και Δ. Γούλα.

Χωριό 'Ελάφι

Στις 2-9-45 ή άστυνομία Καρπερου έπιασε, έδειρε τους Γεώργιο Λαφτζιδη, Θ. Μαυριδη και Ν. Μαυριδη τόν όποιο και φυλάκισε. Στις 19-10-45 ή άστ. Καρπερου έδειρε και φυλάκισε τους Π. Κωνσταντινιδη και Π. Μαυριδη. "Εδειρε τήν 'Αναστασία Κωνσταντινιδου, Παρθένα Κωνσταντινιδου (πέθανε στίς 18-1-46 από τόν ξυλοδαρμό), Βασιλική Κωνσταντινιδου, Χαράλαμπο Κωνσταντινιδη, Κατερίνα Κωνσταντινιδη, Ευστάθιο Καραχισαριδη, Μαρία Καραχισαριδη, Χαρίτωνα Μαυριδη, και τή Φ. Μακριδου. (Η Φωτεινή Μακριδου πέθανε από τόν ξυλοδαρμό). Στις 10-11-45 τό άπόσπασμα Παπαδάκη έδειρε τή Δέσποινα Μαυριδου και Ν. Λαφτζιδη.

Ἐπίσης τὸ ἴδιο ἀπόσπασμα ἔδειρε καὶ φυλάκισε τοὺς παρακάτω: Στίς 10-11-46 τὸν Ἰωσήφ Μαυρίδη καὶ τὸν φυλάκισαν. Στίς 3-5-46 ἔδειραν τὴν Συμέλα Μαυρίδου, Χρ. Ἀμαντιάδη, Γεώργιο Σιδηρόπουλο, Π. Κωνσταντινίδη, Δ. Μακρίδη καὶ Π. Κ. Κων/νίδη. Στίς 5-5-46 τὸ ἴδιο ἀπόσπασμα ἔδειρε τὸν Π. Μαυρίδη, Θ. Λαφτζίδη, Π. Κων/νίδη καὶ τὴν Ὀλγα Λαφτζίδη. Στίς 6-5-46 οἱ ἴδιοι δέϊραν τὸν Ἀντώνη Λαφτζίδη. Στίς 6-5-46 ὁ χωρ/κας Γιάννης Κατσώνης ἔδειρε τὸν Π. Κων/νίδη καὶ στίς 6-5-46 τὸ ἀπόσπασμα Παπαδάκη ἄρπαξε ἀπὸ τὸν Ἡλία Καραχισαρίδη 150.000 δραχμές.

Χωριό Μελίσσι

Στίς 8-8-45 χωρ/κες δέϊρανε τοὺς: Χρυσ. Χαμαλίδου, Ἄλαξ. Γκανάτσα, Θεόπ. Παπαδοπούλου, Κων. Παπαδόπουλο, Σοφ. Παπαδοπούλου, Θεόδ. Κωνσταντινίδου, Ἐλένη Μπελιτζίδου, Βαρβάρα Ναπολέοντα, Φώτη καὶ Ἡλία Πελετιζίδη, Νικ. Μακρίδη, Γ. Τοπαλίδη, Ζαχαρούλα Τόσκα, Φωτεινὴ Χατζηανίδου, Χαρ. Χατζηανίδη. Στίς 18-9-45 χωρ/κες δέϊρανε τοὺς Στυλιανὸ Χαμαλίδη, Λάμπρο Πελετιζίδη, Γεώργ. Παπαδόπουλο, Κων. Σεβαστιάδη. Στίς 28-9-45 χωρ/κες δέϊρανε τοὺς: Θεόπιστο Πελετιζίδη, Λουκᾶ Παπαδόπουλο, Γεώργιο Πελετιζίδη. Στίς 18-2-45 χωρ/κες δέϊρανε τὸ Νικ. Παπαδόπουλο. Στίς 8-8-45 χωρ/κες τραυμάτισαν τὸ Φώτη Πελετιζίδη. Στίς 8-8-45 χωρ/κες κούρεψαν τίς Χρυσούλα Χαμαλίδου, Ἀλεξάνδρα Κανάτσιου καὶ Θεοπίστη Παπαδοπούλου. Στίς 27-8-46 χωρ/κες δέϊρανε τοὺς Ἡλία, Εὐστάθιο καὶ Γεώργιο Κωνσταντινίδη, Παντελῆ καὶ Μαυροφόρα Χαμαλίδη, Εὐθυμία, Εὐστάθιο καὶ Βασίλη Πελετιζίδη, Παῦλο Δημητριάδη, Χαράλαμπο, Οὐρανία καὶ Ζαχαρούλα Τόσκα, Χαράλαμπο καὶ Βαρβάρα Παπαδοπούλου, Δημ. καὶ Θανάση Καλπίνη.

Στίς 17-8-46 στρατιῶτες, χωρ/κες καὶ οἱ μοναρχοφασίστες ληστοσυμμορίτες Ράμμος καὶ Γιωργουλαῖοι ἄρπαξαν ἀπὸ τοὺς: Λ. Παπαδόπουλο, 100 ὄκ. καλαμπόκι καὶ 20 ὄκ. φασόλια, Εὐστάθιο Τοκαλίδη 150 ὄκ. καλαμπόκι καὶ 10 κότες, ἀπὸ Ἀν. Χαμαλίδη 200 ὄκ. στάρι, 100 ὄκ. καλαμπόκι, 40 ὄκ. τυρί, 10 ὄκ. βούτυρο, 5 κότες καὶ 2 πρόβατα. Ἀπὸ Π. Δημητριάδη 100 ὄκ. στάρι, 50 ὄκ. καλαμπόκι, 25 ὄκ. φασόλια καὶ 10 κότες. Ἀπὸ Ε. Κωνσταντινίδη, 50 ὄκ. στάρι, καὶ 10 κότες, ἀπὸ Χαρ. Σιατανίδη 100 ὄκ. στάρι καὶ 6 κότες, ἀπὸ Φωτεινὴ Ἀτσιανίδου 150 ὄκ. καλαμπόκι, 20 ὄκ. φασόλια καὶ 10 κότες, ἀπὸ Β. Πελετιζίδη 70 ὄκ. στάρι καὶ 8 κότες. Ἀπὸ Φ. Παπαδόπουλο 100 ὄκ. στάρι, 5 ὄκ. καλαμπόκι, 20 ὄκ. φασόλια καὶ 7 κότες. Ἀπὸ Νεόφυτο Καστανίδη 50 ὄκ. στάρι, 100 ὄκ. καλαμπόκι καὶ 5 κότες. Ἀπὸ Γερ. Παπαδόπουλο 500 ὄκ. στάρι, 200 ὄκ. καλαμπόκι, 80 ὄκ. φασόλια 15 κότες καὶ 2 γουρούνια. Ἀπὸ Σοφ. Παπαδοπούλου 100 ὄκ. στάρι καὶ 5 κότες. Ἀπὸ Θεόπιστο Πελετιζίδη πῆραν 17 κότες, 18 πρόβατα καὶ τοῦ κάψαν τὸ σπῆτι. Ἀπὸ τὸ Λουκᾶ Παπαδόπουλο, πῆραν 50 ὄκ. στάρι, 5 ὄκ. βούτυρο, 20 ὄκ. φασόλια καὶ 17 κότες. Ἀπὸ τὸν Ἀναστάσιο Κωνσταντινίδη πῆραν 50 ὄκ. στάρι καὶ 10 κότες. Ἀπὸ Ἀπόστολο Γκαμάτσο 60 ὄκ. καλαμπόκι καὶ 5 κότες, ἀπὸ Εὐάγγελο Γκαμάτσο 40 ὄκ. καλαμπόκι καὶ 8 κότες, ἀπὸ Χαρ. Πελετιζίδη πῆραν 100 ὄκ. καλαμπόκι καὶ 12 κότες. Ἀπὸ Ι. Φιλίτση 50 ὄκ. στάρι, 30 ὄκ. τυρί καὶ 3 κότες. Ἀπὸ Χαρ. Φιλίτση πῆραν 50 ὄκ. καλαμπόκι, 20 ὄκ. φασόλια καὶ 3 κότες. Ἀπὸ Χαρ. Φιλίτση πῆραν 50 ὄκ. καλαμπόκι. Ἀπὸ Ι. Ἀριβηματαῖα 60 ὄκ.

στάρι, 10 ὄκ. φασόλια καὶ 5 κότες. Ἀπὸ Χαρ. Ἀριβηματαῖα πῆραν 55 ὄκ. στάρι καὶ 3 κότες. Ἀπὸ Θωμᾶ Πελετιζίδη 80 ὄκ. στάρι, 5 ὄκ. βούτυρο καὶ 6 κότες. Ἀπὸ Ἰορδάνη Δημητριάδη πῆραν 100 ὄκ. στάρι, 30 ὄκ. τυρί, 10 ὄκ. βούτυρο καὶ 2 πρόβατα. Ἀπὸ τὴν Κλειφίλη Χαμαλίδου 100 ὄκ. καλαμπόκι, 10 ὄκ. τυρί καὶ 10 ὄκ. φασόλια. Ἀπὸ τὴν Εὐ. Χατζήδη 150 ὄκ. στάρι, 60 ὄκ. καλαμπόκι, 4 ὄκ. βούτυρο, 20 ὄκ. φασόλια, 8 κότες καὶ 2 πρόβατα. Ἀπὸ τὸ Ν. Καλαγασίδη πῆραν 45 ὄκ. καλαμπόκι καὶ 7 κότες. Ἀπὸ Ἄλεξ. Παπαδόπουλο 200 ὄκ. στάρι, 60 ὄκ. καλαμπόκι, 4 ὄκ. βούτυρο, 20 ὄκ. φασόλια, 8 κότες καὶ 2 πρόβατα.

Χωριό Πηγαδίτσα

Στίς 15-10-45 χωρ/κες τοῦ Κηπουργιῶ ἔδειραν καὶ φυλάκισαν τοὺς: Ἀχ. Τατσανίδη, Γ. Συμεωνίδη, Σάββα Ἰωαννίδη, Ἀθ. Χασατσιάδη, Φ. Παναγιωτίδη καὶ Ἀναστ. Σουρνατσιδῆ.

Στίς 27-12-46 χωρ/κες ἔδειραν καὶ φυλάκισαν τὸν Ἀνθιμο Φωτιάδη. Τὴν ἴδια μέρα φυλάκισαν τὸν Κυριάκο Σιδηρόπουλο. Στίς 20-8-46 ἔδειραν καὶ φυλάκισαν τὴ γυναῖκα τοῦ Χαράλαμπο Μεντετζίδου. Στίς 25-10-45 χωρ/κες τοῦ σταθμοῦ Μελισσιῶ ξυλοκόπησαν τὸν Ἀν. Φωτιάδη. Στίς 20-10-46 οἱ ληστοσυμμορίτες Μαχαιραῖοι μαζί με τὴ χωρ/κὴ πῆραν ἀπὸ τοὺς: Δ. Κουτιδῆ 5 γίδες, ἀπὸ τὸ Χαρ. Μεντετζίδη 5 γίδες, καὶ τὸ Χρ. Ματέρη 2 γίδες.

Χωριό Σιταράς

Στίς 18-6-45 ἡ χωρ/κὴ Γρεβενῶν ἔδειρε τὸν Ἰωάννη Στεφανόπουλο. Στίς 15 Σεπτεμβρίου 1945 ἡ χωρ/κὴ ἔδειρε τοὺς: Παναγιώτη Τόλιο καὶ Χρ. Τσιρέ. Στίς 12-2-46 ὁ ὑπενωμοτάρχης Δασκαλάκος ἔδειρε τὸ Γιάννη Στεφανόπουλο. Ἐπίσης ὁ ἴδιος τοὺς: Εὐθ. Μπαρτζώκα, Μ. Μπάτσιον, Γ. Ζιώγαν καὶ Δ. Τόλιον. Στίς 15-3-46 οἱ χωρ/κες Γρεβενῶν μετὰ τὸν τρομοκράτη Ράμμο ἔδειραν τοὺς Γ. Μπάτσιον, Ευστ. Τόλιον, Στερ. Μπαλαφέραν, Χρ. Ρήγον καὶ Ι. Μπαλαφέραν. Στίς 15-9-46 στρατός καὶ χωρ/κὴ ἔδειραν τοὺς Θαν. Ζέρβαν, Χρυσ. Ρίγκον, Γιάννη Στεφανόπουλον, Ευστ. καὶ Βασιλικὴ Τόλιου, Χρ. Ρίγκο καὶ τὸν Παναγ. Στερη. Μπάτσιον. Ἐπίσης χτύπησαν τὴ Χαΐδω Στεφανοπούλου ἡ ὁποία καὶ πέθανε. Στίς 25-9-46 χτύπησαν τὸν Αχ. Μπάντοιο. Στίς 10-6-45 φυλάκισαν στὰ Γρεβενά τὸ Γιάννη Στεφανόπουλο. Στίς 15-9-45 φυλάκισαν τοὺς: Ν. Μπάτσιον, Σ. Τόλιον, Π. Τόλιον, Χ. Ρίγκον, Πανάγια Ζυγουρά, Ν. Παναγιώτη, Ειρήνη Παλαφέρα, Κυρατσῶ Λιάκου, Αχ. Μπάτσιον, Ευστ. Τόλιον, Στέφ. Μπαλαφέρα, Χρ. Ρίγκο, Ἀνθοῦλα Τόλια, Εὐθ. Τόλια, καὶ Βασιλικὴ Τόλιου. Ἐπίσης τὴν ἴδια μέρα ἔπιασαν τὸν Αθαν. Ζέρβα τοῦ ὁποίου ἀγνοεῖται ἡ τύχη. Ἡ χωρ/κὴ πῆρε ἀπὸ 1 πρόβατο ἀπὸ τοὺς παρακάτω: Αθ. Παναγιώτη καὶ Π. Παναγιώτη. Στίς 15-9-46 πῆραν ἀπὸ τοὺς παρακάτω: Αθ. Ζέρβα 1 τραγί, Ι. Στεφανόπουλο 20 πρόβατα, 1 γουρούνη, διάφορα εἶδη ἀξίας 300.000 δραχμῶν καὶ 1 βόδι. Τὸν Ελ. Ζέρβα τοῦ κάνανε ζημιὰ 100.000 δραχμῶν. Τὸν Δ. Τόλιο τὸν κάνανε ζημιὰ 2.000.000 δραχμῶν καὶ τοῦ πῆραν 350 ὄκ. στάρι, 30 ὄκ. τυρί καὶ 7 τραγιά.

ΗΛΟΚΙΝΗΤΑΧ

Μυθοπλασία και κοινωνική ιδεολογία.

τό παράδειγμα μέ τό μύθο του 'Ηρακλή

του Γιάννη Αναστασίου

Γιά τή φύση και τή σημασία του μύθου έχουν ειπωθεί πολλά και θά είπωθούν άκόμα, όσο ή έπιστήμη ή οι έπιστήμες πού έχουν άντικείμενό τους τή μυθολογία θά προσπαθούν συνεχώς νά προσεγγίσουν τό φανέρωμα αυτό του άνθρώπινου πολιτισμού, πού άποτελεί ό μύθος.

Ό δρόμος τής προσέγγισης του μύθου είναι άναπόφευκτο νά άνοίγει συνεχώς από τήν άρχή, έπειδή κάθε έποχή και κάθε γενιά προσπαθεί νά δεί μέ τά δικά της μάτια, μέσα από τά δικά της προβλήματα, τίς δικές της εύαισθησίες, τίς δικές της γνωστικές άνάγκες τό μύθο ή μάλλον τούς μύθους πού οι μνημες του παρελθόντος δημιούργησαν ως έμπειρία ζωής και ως έλπίδα κυριαρχίας πάνω στή ζωή και τήν ιστορία της.

Γιά μās σήμερα ή άνάγνωση των μύθων είναι ή άνάγνωση μιās ιστορίας πού δέν έγινε, αλλά θά μπορούσε νά είχε γίνει, έτσι όπως έπιθύμησαν και νοστάλγησαν οι άνθρωποι νά τήν κάνουν. "Όσα δέν μπόρεσαν νά πραγματοποιήσουν στή ζωή τά άποτύπωσαν στους μύθους, πού έγιναν ή ζωή τής σκέψης και των συναισθημάτων τους. Γι' αυτό για μās μυθολογία σημαίνει άνάγνωση και άποκρυπτογράφηση τής γραμματικής τής σκέψης του άνθρώπου,¹ καθώς δημιουργούσε τό μύθο πριν από τήν ιστορία ή δίπλα από τήν ιστορία. Αυτό πού λέγεται έδω δέν πρέπει νά κατανοηθεί στήν έννοια ότι ό μύθος λειτουργεί έξω από τήν ιστορία ή αντίθετα προς αυτή. Σέ μιιά τέτοια άποδοχή θά μās διέφευδαν και οι ίδιοι οι μύθοι αλλά και ό φορέας πού τούς μετέφερε μέχρι σήμερα: ή λογοτεχνία και ή τέχνη γενικότερα πού τρέφονται από τήν ιστορία στήν εύρύτερη έννοιά της.

Πρέπει άκόμα νά γίνει και άλλη μιιά έπισήμανση πού τή θεωρώ σημαντική για νά μπορούμε νά προσεγγίσουμε τό μύ-

θο μέ μιιά προβληματική πού ύπονοιεί ό τίτλος τής όμιλίας. 'Ό μύθος είναι μιιά μορφή όμαδικής ποίησης τής κοινότητας και μάλιστα σέ μιιά πρωτογονική φάση, όπου συνδέεται άκόμα μέ τή γενική έκφραση του θρησκευτικού βιώματος, καθώς αυτό διοχετεύεται στό μύθο. Ξέρουμε όμως ότι τό πρωτόγονο αυτό θρησκευτικό βίωμα είχε μιιά άλλη ουσία και σημασία από τό σημερινό. 'Ανάμεσα στα άλλα ήταν για τόν πρωτόγονο άνθρωπο ένας δρόμος νά «διακοσμήσει» τόν κόσμο, νά τόν βάλει σέ τάξη, νά τόν μορφοποιήσει και νά τόν κατανοήσει. 'Η θρησκευτική έέργεια γίνεται λοιπόν μιιά γνωστική λειτουργία και ό μύθος συνεπώς είναι ένας δρόμος νά μορφοποιήσει, σέ ένα πρώτο στάδιο, τίς άντιλήψεις του άνθρώπου για τόν κόσμο και νά τίς κοινοποιήσει. Δηλαδή κοινοποιώντας ό μύθος τίς άντιλήψεις στήν κοινότητα τήν βοηθάει νά πραγματοποιήσει ένα δρόμο γνώσης του κόσμου και τής ζωής. Κλασικό παράδειγμα μιās τέτοιας προσπάθειας νά ένταχθούν σέ ένα γνωστικό σύστημα τά στοιχεία του κόσμου πού έκφράστηκαν στή γλώσσα και τήν έννοιολογία και σημαντική του μύθου είναι ή Θεογονία του 'Ησιόδου, πού άποτελέσει τήν πρώτη γνώση και κωδικοποίηση του μυθολογικού ύλικού πού μās σώθηκε. "Αν περιορίσουμε τό μύθο μόνο στή σήμανση των συναισθημάτων είναι φανερό ότι του μισερεύουμε τή φύση και σίγουρα δέν τόν κατανοούμε, όπως δέν θά κατανοούσαμε και τό έργο τής ποίησης άν τό περιορίζαμε στα ίδια όρια. 'Από τέτοιες μονομερείς αποφάνσεις και περιορισμούς έχουμε πιά συνειδητά έλευθερωθεί σήμερα.

Στή διαδικασία λοιπόν αυτή στήν όποία ό μύθος γίνεται ένα διάμεσο κατανόησης και διάρθρωσης του κόσμου, γίνεται συγχρόνως και φορέας επικοινωνίας και διοχέτευσης πίστειων και ιδεών, είτε περιπτωσιακών είτε πιό μόνιμων και σύνθετων πού άποτελούν τήν έκφραση μιās περισσότερο ολοκληρωμένης ιδεολογίας. 'Εδώ πρέπει νά κάνω δύο διασαφήσεις:

α) 'Ό όρος ιδεολογία νοείται ως ένα πρωταρχικό και εύρύ πλαίσιο πού περιλαμβάνει συνολικές άντιλήψεις για τή ζωή και τόν κόσμο και οι όποιες έκφράζουν ένα κοινοτικό-όμαδικό πνεύμα. Παρουσιάζονται γενικά ως προεκτάσεις δύο βασικών τοποθετήσεων. 'Από τή μιιά έχουμε άποτύπωση κανόνων και προτύπων κοινωνικής ήθικής και συμπεριφορών πραγματικών πού άποτελούν ύπερυψωμένες και έξιδανικευμένες προεκτά-

σεις.

* Εισήγηση στό Συνέδριο «Μύθος και άνθρωπος» πού έγινε από 25/9 έως 17/10/1985 στήν 'Αθήνα.

1. Για νά μεταφέρουμε έδω μιιά διατύπωση του Marcel Detienne, «'Ό μύθος. 'Ορφείας και τό μέλι», στό: Ζ.Λ. Γκόφ-Π. Νορά, *Τό έργο τής ιστορίας*, τόμ. Β', 'Αθήνα 1983, σελ. 192.

σεις από κοινωνικές καταστάσεις, επιδιώξεις, αιτήματα και ελπίδες που ξεκινάνε από ανθρώπινα μέτρα, ό,τι ονομάζουμε κοινωνική δεοντολογία. Από την άλλη καταγράφονται στο μύθο προβολές μεταφυσικών και φανταστικών επιθυμιών, θρησκευτικού μεσσιανισμού και υπέρβασης της ανθρώπινης φύσης, όπως νίκη πάνω στο θάνατο, αποθέωση, άθανασία.

β) Δεν θά μιλήσουμε για ιδεολογία του μύθου αλλά για ιδεολογία, για ιδέες που φανερώνονται στη διαδικασία σχηματισμού ή μεταλλαγής του μύθου. Στη δεύτερη περίπτωση πρόκειται για παρέμβαση του κοινοτικού πνεύματος (πού μπορεί να το εκφράζει και ένας συγγραφέας) μέσα στην παράδοση, με αποτέλεσμα να αλλάζει ή διάρθρωση ή το περιεχόμενο του μύθου. Η διαπίστωση των διαδικασιών αυτών είναι φυσικά πράγμα ιδιαίτερα δύσκολο, καθώς τά διάφορα επίπεδα και φάσεις στη δημιουργία και στην ολοκλήρωση κάθε μύθου υπεισέρχονται τό ένα μέσα στο άλλο και συνδυάζονται με τίς διάφορες επιλογές ή τούς νεοτερισμούς και επινοήσεις του ατομικού συγγραφέα ή μυθολόγου. Όπου μάς έχουν σωθεί παραλλαγές, μπορούμε σχετικά πύ εύκολα να παρακολουθήσουμε, έστω και περιγραφικά, τίς προσπάθειες για μιά άλλη ανάγνωση ενός μύθου και να πιστοποιήσουμε ακριβώς τίς παρεμβάσεις των νεότερων επιλογών και τή μεταφορά των αξόνων σήμανσης του μύθου.

Αυτά όλα, πού λέγονται σέ κάπως θεωρητικό επίπεδο έδω, θά διασαφηνιστούν περισσότερο στη συνέχεια, όταν θά τά δούμε συγκεκριμένα στο παράδειγμα του μύθου του 'Ηρακλή, στον όποιο βασικά αναφέρονται. Παραδείγματα για όμοιες διεργασίες θά μπορούσε κανείς να προσθέσει και από άλλους μύθους του αρχαίου κόσμου.

Ο μύθος ως κοινωνική λειτουργία έξουσίας

Έκτός από τό φιλτράρισμα τής ιδεολογίας μέσα στο μύθο πρέπει να επιστημόνουμε και μιά άλλη λειτουργία πού εκφράζεται μέσα από τό μύθο και πού θεωρώ ότι ανήκει στίς λειτουργίες συμπεριφοράς μιάς κοινότητας, ανεξάρτητα αν ή συγκεκριμένη τάση εκφράζεται από ένα άτομο, τόν συγγραφέα, πού διατυπώνει μιά όρισμένη αντίληψη. Ένωώ έδω ότι με τό μύθο, και ιδιαίτερα με τίς διαμορφώσεις παραλλαγών του, εκφράζεται κάποτε μιά συγκεκριμένη και ιδιόζουσα τοποθέτηση απέναντι σέ συνήθειες, θεσμούς, κωδικοποιημένες απόψεις και διατυπώνεται μιά σύγκρουση και αντιπαράθεση σ' αυτές. Διαπιστώνεται ότι με τό δρόμο αυτό εκφράζεται σέ μιά ιδιαίτερη έννοια μιά διεκδίκηση (ή μιά προσπάθεια διατήρησης) του χώρου τής ιδεολογικής έπιρροής πού άσχεϊται στο πλαίσιο θρησκευτικών και άλλων ιδεών και μιάς αντίστοιχης πρακτικής. Τελικά επιδιώκεται ένα είδος διεκδίκησης έξουσίας στον αντίστοιχο χώρο, έφόσον μέσα από τό μύθο περνάει μιά κυριαρχούσα κοινωνική ιδεολογία. Αυτό θά τό δούμε συγκεκριμένα π.χ. στη σχέση πού ανέπτυξε ό μύθος του 'Ηρακλή με τό μαντείο των Δελφών και τήν πολιτική του.

Ό μύθος πού διηγόταν ή κοινότητα ή πού άφηνε να κυκλοφορήσει και έξω από τό χώρο τής, ήταν τό φυλετικό της μητρώο, ή απόδειξη τής ταυτότητάς της και ή δικαίωσή της. Όσο περισσότερο διεκδικούσε για τόν έαυτό της έναν ήρωα ή

ένα γεγονός, τόσο μπορούσε σέ μεγαλύτερο βαθμό να άσκησει έπιρροή και έξουσία σέ εκείνους πού δέχονταν και δεσμεύονταν π.χ. με τή λατρεία του ήρωα ή του γεγονότος. Η ανάλογη συνειδητή διαμόρφωση ενός μύθου απέβλεπε λοιπόν στο να διευρύνει τό χώρο τής πολιτιστικής (θρησκευτικής, πνευματικής) έξουσίας αυτού πού διαμόρφωνε τό μύθο. Αυτό γινόταν τίς περισσότερες φορές βέβαια από τούς κύκλους των ιερατείων και τά κέντρα θρησκευτικής λατρείας. Ιδιαίτερα στον 'Ηρακλή θά συναντήσουμε και σύγκρουση όλόκληρων πολιτισμικών ομάδων όπως δωρικής — αρχαϊκής — αιτωλικής. Πίσω από τήν αντιπαράθεσή τους μπορούμε αναλογικά να υποθέσουμε ότι κινούνταν εύρύτερες πολιτικές και πολιτιστικές σκοπιμότητες, όπως θά δούμε συγκεκριμένα στη συνέχεια.

Όλες αυτές οι άφετηριακές σχέψεις, πού τίς θεωρώ προϋποθέσεις για μιά γόνιμη προσέγγιση των έλληνικών μύθων, ισχύουν κατά τή γνώμη μου υπό όρισμένους όρους, τούς πύ βασικούς από τούς όποιους άκολούθησα στην άνάλυση του μύθου του 'Ηρακλή και μάλιστα στον ιδιαίτερο στόχο πού έβαλα, να άπομονώσω τά σημεία στα όποια φαίνεται ή έκφραση κοινωνικής ιδεολογίας κατά τή δημιουργία του μύθου. Μεθοδολογικά βέβαια δημιουργείται έδω ένα πρωτύστερο, γιατί οι θεωρητικές αυτές προϋποθέσεις είναι γενικευμένες σχέψεις από τήν άνάγνωση και τήν άνάλυση των στοιχείων του μύθου. Τό ότι λοιπόν ή άνάλυση γίνεται με βάση τίς αρχές αυτές είναι φαινομενικό και άντιστροφή του έρμηνευτικού δρόμου.

Η λειτουργική έκφορά του μύθου

Η έρμηνεία του μύθου πρέπει να γίνει με τή συνείδηση ότι σ' αυτόν διατυπώνεται ή γνωστική προσπάθεια του δημιουργού του, όπως άνεφερα πριν, και ότι ό μύθος λειτουργεί ως ή συνισταμένη ύποδοχή των αντίληψεων, διαθέσεων και συμπεριφορών τής ομάδας πού τόν δημιούργησε ή του ατόμου (ποιητή, στοχαστή, συγγραφέα) πού τόν μετέβαλε. Με τόν τρόπο αυτό θά εκτιμήσουμε σωστά και δεν θά παραγνωρίσουμε τίς πλευρές του μύθου στίς όποιες διοχετεύονται αντίληψεις τής κοινότητας. Ό γνωστικός αυτός δρόμος του μύθου είναι σαφές ότι μπορεί να λειτουργήσει και εξατομικευμένα σέ μιά διαδικασία αυτόνόμησης, τουλάχιστον πέρα από τή συναισθηματική διάθεση του δημιουργού του. Στο γεγονός αυτό οφείλεται ότι δημιουργούνται π.χ. τοπικές παραλλαγές ή διαφοροποιημένες απόψεις, όπως συμβαίνει όταν οι αρχαίοι τραγικοί ποιητές έπεξεργάζονται και συνεπώς παραλλάσσουν συνειδητά ένα μύθο. Τό γνωστικό στοιχείο του μύθου μάς βοηθάει λοιπόν να παρακολουθήσουμε τήν ύπαρξη επιλογών και στρωμάτων απόψεων. Η συναισθηματική ύποδομή αντίθετα παρυσιάζει μεγαλύτερη όμοιογένεια και συναίρει τίς διαφορές.

Σχετικά με τό περιεχόμενο και τή δομή του μύθου παίζει άποφασιστικό ρόλο ή άποτύπωσή του σέ λόγο, ή καταγραφή του σέ κείμενο (έπικό, θεολογικό, φιλοσοφικό, θεατρικό, ιστορικό κ.λπ.). Είναι συντελεστικό και αναπόφευκτο ότι τούς αρχαίους μύθους τούς γνωρίζουμε σήμερα όχι από προφορική παράδοση (όπως ένδεχομένως τούς προσλάμβαναν οι αρχαίοι), αλλά μόνο μέσα από κάποιον από τά είδη κειμένου πού άνεφερα. Συνεπώς, ό μύθος άποκτά κάτι από τήν προσωπική

σφραγίδα τοῦ τελευταίου καταγραφέα του, εἴτε ἐπώνυμου εἴτε ἀνώνυμου. Ἐδῶ κρατάει ὅλη τὴν ἰσχύ της ἡ διαπίστωση ὅτι ὁ μῦθος τελικά διαμορφώνεται τῆ στιγμῆ πού διατυπώνεται καὶ καταγράφεται σὲ μιά ἀπὸ τὶς μορφές λόγου τοῦ ἀντίστοιχου κειμένου. Αὐτὸ εἶναι ἡ πιὸ σίγουρη ἀφετηρία γιὰ τὴ διερεύνησή του, ἐπειδὴ εἶναι ἐξάλλου καὶ ὁ ἀναπόφευκτος τρόπος γνώσης μας τῶν ἀρχαίων μύθων. Προφανῶς ὑπῆρχαν μορφές του πού προηγήθηκαν, ἀλλὰ ἡ ἀπάρτισή του γιὰ μᾶς ἰσχύει ἀπὸ τὴ στιγμῆ πού γίνεται κείμενο καὶ μόνο στὴ μορφή αὐτὴ μπορούμε νὰ τὸν γνωρίσουμε. Ἐπειτα μόνο στὴν ἀποτυπωμένη μορφή μπορούμε νὰ διαπιστώσουμε καθαρά τὰ διαμορφωμένα ἰδεολογήματα καὶ τὸν ἐσωτερικὸ μηχανισμό μὲ τὸν ὁποῖο γεννιοῦνται μέσα στὴν κοινωνικὴ συνείδηση καὶ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο συγκεκριμενοποιοῦνται ὡς συμπεριφορές στὴν ἱστορία.

Ἡ συγκριτικὴ μέθοδος π.χ. μὲ μύθους ἄλλων λαῶν θὰ μᾶς βοηθοῦσε νὰ διαπιστώσουμε τὴν ὁμοιότητα ἢ διαφορά τῆς θεματικῆς, δὲν θὰ μᾶς ἀποκάλυπτε ὅμως τὴν ἐσωτερικὴ λειτουργία καὶ σημασία τῶν δικῶν μας μύθων. Ἀντίθετα, ἡ χρησιμοποίηση ἄλλων σημάτων πού ἔχουν γίνει σὲ ἄλλους πολιτισμικούς χώρους θὰ μπορούσε νὰ συσκοτίσει τὴ μοναδικότητα πού ἀποκτᾶ ἡ διατύπωση τοῦ μύθου στὴ συγκεκριμένη κειμενικὴ ἐκφορά του. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ, θὰ πρέπει νὰ ἀναγόμεστε συνεχῶς στὸ κείμενο τοῦ μύθου γιὰ νὰ τὸν κατανοήσουμε καὶ νὰ διαπιστώσουμε τὶς συνισταμένες πού τὸν ἀπαρτίζουν. Αὐτὸ ἰσχύει καὶ ὅταν πρόκειται νὰ παρακολουθήσουμε τὰ ἴχνη ἐπιβίωσης ἑνὸς μύθου, ἴσως περισσότερο τότε. Ἀπὸ τὸ σύνολο λοιπὸν τῶν ἐκδοχῶν τοῦ μύθου στὸν ἴδιο πολιτισμικὸ χώρο, ἐννοῶ ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ κείμενο μὲ ὅλες τὶς παραλλαγές του, θὰ μπορούσαμε νὰ φτάσουμε στὴν ἀποκρυπτογράφηση τοῦ μύθου, ἀφοῦ προηγουμένως κάνουμε μιά ἀνάλυση τῆς δομῆς του καὶ τῆς λειτουργίας τῶν στοιχείων πού τὸν ἀποτελοῦν στὸ πλαίσιο αὐτῆς τῆς δομῆς.

Ὁ μῦθος τοῦ Ἡρακλῆ. Ὁ χαρακτήρας τοῦ ἥρωα

Μὲ βάση λοιπὸν τὶς γενικὲς σχέψεις πού διατυπώθηκαν μέχρι ἐδῶ, θὰ προσπαθῆσω νὰ ἐπισημάνω ἐπιλεκτικὰ καὶ μὲ κάθε δυνατὴ συντομία στὸ μῦθο τοῦ Ἡρακλῆ τὰ σημεῖα πού δείχνουν αὐτὴ τὴ λειτουργία παραγόντων κοινωνικῆς ἰδεολογίας. Ἰδιαιτέρα θὰ προσπαθῆσω νὰ ἀπομονώσω, ὅσο εἶναι δυνατὸ, τὰ σημεῖα τριβῆς, δηλαδή ἐκεῖνα ὅπου ἡ ἐπίδραση τῶν παραγόντων συντέλεσε στὴν παράλλαξη τοῦ περιεχομένου τοῦ μύθου, μιά διαδικασία πού στὴ μυθολογικὴ ἔκφραση μπορεῖ νὰ γίνεται μὲ δύο τρόπους:

α) Στὸ ἓνα καὶ ἀμετάβλητο μυθολογικὸ θέμα ἀναφέρονται περισσότερες καὶ διάφορες ἐρμηνεῖες ἀπὸ ἐπώνυμες πηγές (ποιητές, συγγραφεῖς), π.χ. οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς δίνουν διάφορες ἐξηγήσεις, στὸ ὅτι ὁ Ἡρακλῆς πηγαίνει νὰ μπεῖ στὴν ὑπηρεσία τοῦ Εὐρυσθέα, ὅπως θὰ δοῦμε.

β) Σὲ ἓνα θέμα προβάλλονται συγχρόνως περισσότερες παραλλαγές, πού διηγοῦνται δηλαδή διαφορετικὰ τὸ μῦθο σὲ μικρότερο ἢ μεγαλύτερο μέρος του.

Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις ἔχουμε κατὰ βάση μιά μεταλλαγὴ τοῦ περιεχομένου πού ἔρχεται σὲ ἀντίθεση πάντως μὲ τὴν παραδοσιακὴ γραμμὴ τοῦ μύθου.

Ἀπὸ τὴν ἔρευνα² ἔχει διαπιστωθεῖ ὅτι στὸν πρωταρχικὸ πυρήνα τῆς δημιουργίας τῆς μορφῆς τοῦ Ἡρακλῆ βρίσκεται μιά βασικὴ ἰδέα, ἓνας βασικὸς χαρακτηρισμὸς του πού τὸν συναντᾶμε σὲ τέτοιους ἥρωες σχεδὸν σὲ ὅλες τὶς μυθολογίες. Ὁ πρωταρχικὸς Ἡρακλῆς ἦταν ὁ δυνατὸς ἄντρας (der starke Hans) στὰ γερμανικά καὶ βόρεια παραμῦθια), κάτι σὰν τὴν παρουσία μιάς φυσικῆς δυνάμης πού ἔχει τὴν ἰκανότητα νὰ ἐπιβάλλεται πάνω σὲ ἄλλες φυσικὲς δυνάμεις, ἀνθρώπους, ζῶα ἢ καὶ στοιχεῖα τῆς φύσης. Ἡ ἔννοια αὐτῆ τοῦ ἰσχυροῦ ἄντρα ἔρχεται ἀκριβῶς κατευθεῖαν ἀπὸ μιά πρωταρχικὴ ἀντίληψη γιὰ τὴν προέκταση τῶν φυσικῶν ἰκανοτήτων τοῦ ἀνθρώπου.

Ὁ ἰσχυρὸς ἄντρας ἀρχικά λειτουργεῖ ὅπως καὶ οἱ ἐκδηλώσεις τῶν φυσικῶν φαινομένων, δηλαδή οἱ ἐνέργειές του δὲν ἀποτιμῶνται ἠθικά. Ὁ πρωτόγονος τὶς συλλαμβάνει ἀπλῶς ὡς ὑπερύψωση τῶν δικῶν του ἰδιοτήτων καὶ ὡς ἀντίδοτο στὰ στοιχεῖα τῆς φύσης. Ἡ σύλληψη αὐτῆ τοῦ φυσικοῦ, πέρα ἀπὸ κοινωνικὲς συμβάσεις, δυνατοῦ ἄντρα βρίσκεται στὴ βάση τῆς μορφῆς τοῦ Ἡρακλῆ, ὁ ὁποῖος σύμφωνα μὲ τὸ χαρακτήρα του αὐτὸ καὶ σύμφωνα μὲ τὴν τυπικὴ ἐκδήλωση ἑνὸς τέτοιου χαρακτήρα, κάνει πράξεις πού ἀπαιτοῦν τόλμη καὶ σωματικὴ δύναμη καὶ ὁ μῦθος τὶς παρουσιάζει νὰ γίνονται γιὰ νὰ φανεῖ μόνο ἡ χαρὰ τοῦ ἥρωα γιὰ τὴ δυνάμη του καὶ ὁ θαυμασμὸς τῶν ἄλλων γι' αὐτὴ τὴ δύναμη. Τὸ ὅτι ἓνας τέτοιος πυρήνας βρίσκεται στὴ βάση τῆς μορφῆς τοῦ Ἡρακλῆ γίνεται φανερό ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ὑπάρχουν κατορθώματα πού τὰ κάνει ὁ Ἡρακλῆς χωρὶς νὰ ὑπάρχει ἄλλος λόγος, δηλαδή χωρὶς νὰ πρόκειται νὰ ἀποτραπῆ ἓνα κακὸ ἢ νὰ προκύψει κάποια φανερὴ ὠφέλεια γιὰ τὸν ἴδιο ἢ γιὰ κάποιον ἄλλον. Τὸ πρωταρχικὸ κίνητρο στὶς πράξεις αὐτές ἦταν νὰ διοχετευθεῖ μιά ἐπιθυμία γιὰ περιπέτεια καὶ ἐπίδειξη σωματικῆς δυνάμης. Σχεδὸν στοὺς μισοὺς ἄθλους ὁ μόνος λόγος πού ἀναφέρεται ὡς κίνητρο εἶναι ὅτι ἀπλῶς ἤθελε ὁ Εὐρυσθέας νὰ ἔχει τὸ ἀντίστοιχο ζῶο ἢ πράγμα. Δὲν ὑπῆρχε οὔτε ἡ περίπτωση νὰ καθαρῆσει ὁ Ἡρακλῆς τὸν κόσμο ἀπὸ ἓνα κακὸ οὔτε νὰ βοηθήσει ἢ νὰ ὠφελῆσει κάποιον. Οἱ ἄθλοι αὐτοὶ ἔγιναν συνεπῶς μόνο γιὰ νὰ δείξει ὁ Ἡρακλῆς τὴ δύναμη καὶ τὴν ἀντρείσυνη του. Αὐτὸ πού ἀναφέρεται ὅτι ἦταν ἐπιθυμία τοῦ Εὐρυσθέα εἶναι μιά σκιάδης δικαιολογία γιὰ μιά ὑπηρετικὴ σχέση πού προϋπάρχει. Δὲν ἀποτελεῖ αἰτία γιὰ τὴν ἐκτέλεση τῶν ἄθλων. Ὁ Εὐρυσθέας βρίσκεται μᾶλλον στὸ περιθώριο. Τέτοιοι ἄθλοι εἶναι ἡ Κερυνίτις ἔλαφος, ἡ ζώνη τῆς Ἴπολύτης, τὰ βόδια τοῦ Γηρυόνη, ὁ Κέρβερος καὶ τὰ μῆλα τῶν Ἑσπερίδων. Ἀντίθετα, στοὺς ὑπόλοιπους ἄθλους ἐπρόκειτο γιὰ ζῶο ἢ τέρας πού προκαλοῦσε καταστροφή: λιοντάρι τῆς Νεμέας, Στυμφαλίδες ὄρνιθες, Λερναία ὕδρα, Ἐρυμάνθιος κάπρος, Κρητικὸς ταῦρος, ἢ γιὰ περιστατικὸ πού χρειαζόταν ἢ βοήθεια τοῦ Ἡρακλῆ καὶ θὰ ὠφελοῦνταν κάποιος (κόπρος τοῦ Αὐγεία). Στὰ ἄλλα τοῦ Διομήδη δὲν πρόκειται νὰ ὠφελῆθεῖ κανεὶς, ὡστόσο προξενοῦν καταστροφές, γιατί, παρόλο πού εἶναι δεμένα, εἶναι ἐπικίνδυνα, μιά καὶ τρέφονται μὲ σάρκες ἀνθρώπων πού τοὺς σκοτώνει ὁ Διομήδης. Σὲ μιά παραλλαγὴ ἐξάλλου ἐμφανίζεται καὶ ἡ Κερυνίτις ἔλαφος ὡς καταστρεπτικὸ ζῶο, πράγμα πού δείχνει πάλι τὴν προσπάθεια νὰ ἀποδοθεῖ στὴν πράξη τοῦ Ἡρακλῆ ἓνας λυτρωτικὸς χαρακτήρας καὶ σ' αὐτὸ ἐκφράζεται ὁπωσδήποτε μιά ὀρισμένη τοποθέτηση.

2. Βλ. βασικά τὸ ἄρθρο «Herakles» τοῦ F. Prinz, στὴ *Real Encyclopädie*, Suppl. XIV.

τήν κατανίκηση του θανάτου. 'Η ίδια ιδέα εκφράζεται ή συνοποδηλώνεται και σέ άλλα κατορθώματα. Αύτή ή έρμηγνεία ώστόσο μπορεί νά είναι και ύστερογενήνηη και νά δημιουργήθηκε πάνω στόν άρχικό πυρήνα, σύμφωνα μέ τόν όποιο ό 'Ηρακλής κάνει τά κατορθώματα ώς ό δυνατός άντρας. Πάντως, ή άποψη ότι ό 'Ηρακλής έδρασε για νά άποκτήσει τήν άθανασία άποδεικνύει ότι στην άρχική μορφή του μύθου κάνει τίς πράξεις άπό δική του παρόρμηση. Συνεπώς, ή ύπηρετική του σχέση πρός τόν Εύρουσθέα είναι δευτερογενής και άνάγεται σέ μεταγενέστερη έπεξεργασία του μύθου, όταν έπέδρασαν κάποιες κοινωνικές άντιλήψεις. 'Ενδειξη ότι δέν πρόκειται για πρωταρχική και παραμόνημη σύνδεση είναι τό γεγονός ότι άλλες πηγές άναφέρουν άλλους λόγους. 'Ο Εύριπίδης, στόν 'Ηρακλή του, εκπροσωπεί τήν άποψη ότι ή έθελόδουλία του ήρωα ύπαγορεύτηκε άπό τήν έπιθυμία του νά γυρίσει στην πατρίδα του πατέρα του 'Αμφιτρώνα και μέ τήν ύπηρεσία του στόν Εύρουσθέα νά έξιλιωθεί για τό φόνο πού έκανε ό 'Αμφιτρώνας, πού σκότωσε τόν πεθερό του 'Ηλεκτρώνα. Καί αύτή ή ένέργεια είναι κοινός τόπος και θά τήν έπαναλάβει ό 'Ηρακλής (π.χ. ή ύπηρεσία του στην 'Ομφάλη έγινε για νά έξιλιωθεί άπό τό φόνο του 'Ιφιτου). Γενικά ή μετάβαση σέ άλλο μέρος και ή προσφορά ύπηρεσίας ήταν ένα τρόπος καθαρμού μετά άπό φόνο συγγενούς ή και ξένου.

'Η έπιστροφή του 'Ηρακλή στην 'Αργολίδα και ή έξαγνιστική ύπηρεσία του στόν Εύρουσθέα ύποδηλώνει τόν έξευμενισμό του γένους και τήν έπανασύνδεση μέ αύτό, άφου μέ τό φόνο του 'Ηλεκτρώνα είχε άπομακρυνθεί μέχρι νά έξαγνιστεί, όπως άπαιτούσε τό πρωτόγονο ποινικό δίκαιο. Σύμφωνα μέ αύτό, ό δολοφόνος έπρεπε νά πάει άλλου νά έξαγνιστεί για νά μπορεί νά ξαναγίνει δεκτός άπό τό γένος. 'Εδώ ύπάρχει ένας συμφυρμός τών διαδικασιών γιατί ή φυγή και ό καθαρμός έγινε άπό τόν 'Αμφιτρώνα πού πήγε στη Θήβα. Γίνεται μία μεταβίβαση στόν 'Ηρακλή για νά δικαιολογηθεί ή έπιστροφή του στόν άργολικό χώρο. Σύμφωνα μέ τόν 'Απολλόδωρο έξάλλου, ό έξαγνισμός του 'Ηρακλή δέν γίνεται για λογαριασμό του πατέρα του αλλά του ίδιου, για τό φόνο τής πρώτης του γυναίκας, τής Μεγάρας, και τών παιδιών του. 'Εδώ βλέπουμε τήν έκφραση τής κοινωνικής ιδεολογίας, όπου ό χώρος τής 'Αργολίδας επιδιώκει νά διεκδικήσει τόν ήρωα και νά τόν πολιτογραφήσει. Πρόκειται για τήν έκφραση μίας έξουσιαστικής διεκδίκησης πού στό επίπεδο τής λατρείας και τής τοπικής χρονογραφίας άναμφίβολα έπαιξε κάποιον ρόλο. Μπορεί τέτοιες έρμηγνείες νά μήν είναι δεσμευτικές για τά σημεία αύτά και άλλα του μύθου, είναι όμως στοιχειά ένδεικτικά ως μία άπόπειρα έξήγησης για ένα φαινόμενο άπό πρώτη ματιά περιέργο: ό μεγαλύτερος ήρωας τής άρχαιότητας ύπηρετεί ένα κατά τά άλλα άσήμαντο πρόσωπο, τόν Εύρουσθέα, πού ύπάρχει στό μύθο μόνο για νά παίξει τό ρόλο του άφεντικού του 'Ηρακλή.

Σύμφωνα μέ μία άλλη έκδοχή, τό μαντείο τών Δελφών του έδωσε έντολή νά κάνει τόν έξαγνισμό μέ τήν ύπηρεσία στόν Εύρουσθέα, μία και ή διαδικασία έξαγνισμού βρισκόταν σέ άμεση σχέση μέ τή δελφική λατρεία και συνεπώς ύπάρχουν έδώ έπιδράσεις του μαντείου τών Δελφών. Πρόκειται για μία προσπάθεια κατά τήν όποία μέ ένταξη του μύθου στόν θηβαϊκό μυθολογικό κύκλο επιδιώκεται ή άσχηση έπιρροής στόν άργολικό χώρο, άρχική πατρίδα του μύθου, ή ακόμα μία σύζευξη τών δύο χώρων, άργολικού και θηβαϊκού. 'Η νεότερη

άν ή επήθητο ή εν ετύο άτακ ενέ άπλό ουμρόκ νόν ρήλακη Η
άν άνγ άνόμ ρώπενυτ νοινγέ ίοτύκ ιολθθ ίΟ . νοισπάκ ιεπρήλεφώ
ότύΑ . ουτ νύνυουεργνέν νήτ ιακ ιμκνυόδ ήτ ρήλακη Η' ή έεξείδ

Η σημαντική τών άθλων και πράξεων του 'Ηρακλή

Βέβαια, στό μύθο ύπάρχει έξήγηση για όλες τίς πράξεις του 'Ηρακλή. Για τούς δώδεκα άθλους προβάλλεται ή ύπηρετική σχέση πρός τόν Εύρουσθέα. Αύτή πάλι δικαιολογείται στίς πηγές μέ διάφορους τρόπους: ή ύποχρέωση του 'Ηρακλή νά ύπηρετήσει τόν Εύρουσθέα άνάγεται στό μίσος τής 'Ηρας για τήν άπιστία του Δία και βρήκε τόν τρόπο αύτό, τήν ύπεροχή του Εύρουσθέα πάνω στόν 'Ηρακλή, για νά τόν έκδικηθεί. Είναι ή κύρια έκδοχή πού άναφέρεται ήδη στό όμηρικό έπος. 'Ακόμα δίνεται ή έξήγηση ότι ό 'Ηρακλής έκανε τούς άθλους ύστερα άπό διαβεβαίωση του 'Ερμή και τής 'Αθηνάς ότι μετά τήν έκτέλεσή τους θά γίνει άθάνατος. Αύτή ή ύπόσχεση ή προσδοκία είναι ένα θέμα κοινό σέ μύθους και θά τό βρούμε νά συμβολίζεται στους περισσότερους άθλους και στίς άλλες πράξεις του: ή καταπολέμηση και έξόντωση τής Λερναίας ύδρας, ό αίχμαλωτισμός τής Κερυνίτιδος έλάφου, τά βόδια του Γηρυόνη, τό άνέβασμα του Κέρβερου άπό τόν 'Αδη συμβολίζουν

3. Preller - Robert, *Griechische Mythologie* II, σελ. 287.

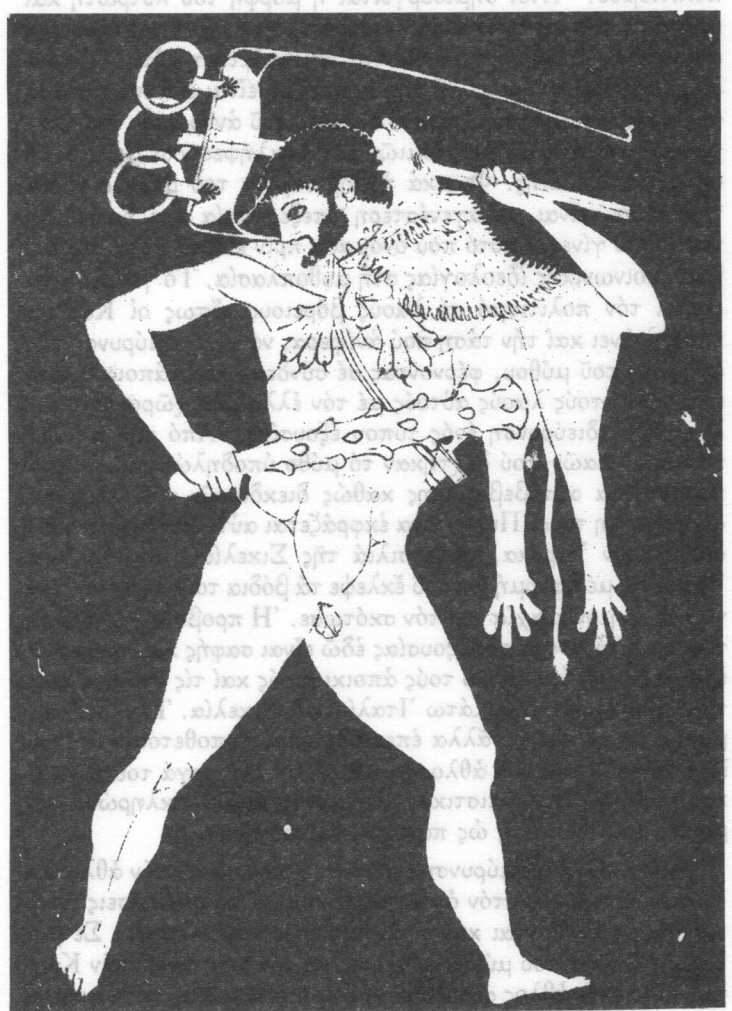
ἔρευνα,³ σχηματοποιώντας βέβαια σέ μεγάλο βαθμό, θεωρεῖ τήν ἐχθρότητα τῆς Ἥρας πρὸς τόν Ἡρακλῆ καί τήν ἀνταγωνιστικότητα τοῦ δωριέα Εὐρυσθέα καί τοῦ ἀχαιοῦ Ἡρακλῆ ἀπόηχο τῆς σύγκρουσης Ἀχαιῶν καί Δωριέων. Σύμφωνα μέ αὐτό τό σχῆμα, ὁ Ἡρακλῆς ἐξελισσεται ἀπό δυνατός ἀντρας σέ φυλετικό ἥρωα (μιά σαφῆς ἰδεολογική σημασιοδότηση) πού ἀποκρούει τούς Δωριεῖς καί τή φυλετική τους θεά, τήν Ἥρα. Ὅπως καί νά ἔχει τό ζήτημα, εἶναι φανερό ὅτι ἡ ὅλη σχέση εἶναι μία ἐπεξεργασία τοῦ ἀρχικοῦ πυρήνα πού γίνεται γιά νά ἐνοφθαλμιστοῦν στό μῦθο ὀρισμένες ἀντιλήψεις κοινωνικῆς καί θρησκευτικῆς ἰδεολογίας καί ἀκόμα καί μιᾶς ὀρισμένης συμπεριφορᾶς πού ἦταν τό φιλτράρισμα στό μῦθο τῆς πολιτικῆς καί τῆς ἐπιρροῆς του μαντείου τῶν Δελφῶν.

Αὐτά εἶναι στοιχεῖα πού κινοῦνται μέσα στίς ἀνθρώπινες ἐπιδιώξεις καί στά μέτρα τῶν ἀνθρώπων. Παράλληλα ὁμως μέσα στούς ἄθλους τούς ἴδιους ἔχουν ἐκφραστεῖ ἰδέες καί ἐπιθυμίες πού πηγαίνουν πέρα ἀπό τά ἀνθρώπινα μέτρα, σέ μεταφυσικό ἐπίπεδο, καί ἀντιπροσωπεύουν τήν πανάρχαιη μεταφυσική ἐπιθυμία τοῦ ἀνθρώπου γιά τή νίκη πάνω στό θάνατο καί τήν ἀπόκτηση τῆς ἀθανασίας. Αὐτή ἡ ἰδέα τελικά βέβαια συνδέθηκε μέ τή μοῖρα τῆς ζωῆς τοῦ Ἡρακλῆ, γιατί ὁ μυθογράφος τόν κάνει στό τέλος ἀθάνατο καί τόν ἀνεβάζει στόν οὐρανό, σύζυγο τῆς Ἥρας (= τῆς αἰώνιας νεότητος) ὡς ἀμοιβή μιᾶς τόσο κοπιαστικῆς, πολυτάραχης, ἥρωικῆς καί καταξιωμένης ζωῆς. Αὐτή ἡ ἰδέα ὡστόσο τῆς νίκης πάνω στό θάνατο δέν ἐκπροσωπεῖται μόνο ὡς τελικό ἐπεισόδιο. Παρακολουθεῖ ὅλο τό μῦθο τοῦ Ἡρακλῆ καί ὑποδηλώνεται σέ περισσότερα κατορθώματά του, πολύ πρὶν πλησιάσει τό τέλος τοῦ ἥρωα. Ἡ συνολική πορεία τοῦ Ἡρακλῆ μέσα ἀπό τά κατορθώματά του εἶναι μία πορεία γιά τήν ἀπόκτηση τῆς ἀθανασίας. Ὁ συμβολισμός αὐτός ὑπάρχει ὡς ὑπόγεια σήμανση στή Λερναία ὕδρα, στό ἐλάφι τῆς Κερύνειας, στά βόδια τοῦ Γηρυόνη καί στά μῆλα τῶν Ἑσπερίδων. Εἶναι προφανές στόν Κέρβερο καί στήν κατανίκηση τοῦ Γήρατος, πού σώθηκε σέ παράσταση.

Τό φίδι πού προξενοῦσε καταστροφές καί ζοῦσε στή λίμνη τῆς Λέρνας σχετίζεται ἀπό μία ἄποψη μέ τόν κάτω κόσμο. Οἱ λίμνες γενικά θεωροῦνταν εἴσοδοι γιά τόν κάτω κόσμο καί ἡ λίμνη τῆς Λέρνας ἰδιαίτερα, ὅπου γίνονταν καθαρμοί γιά φόνο καί τελετές ἐξορκισμοῦ. Ἡ ἐξόντωσή τῆς ὕδρας λοιπόν συμβολίζει τή νίκη πάνω στό θάνατο.

Τό ἴδιο σχετίζεται μέ τό θάνατο καί τή ζωή καί ἡ Κερυνίτις ἔλαφος, καθώς σέ μία παραλλαγή συσχετίζεται μέ τά μῆλα τῶν Ἑσπερίδων καί τόν κῆπο στόν ὁποῖο βρίσκονταν καί ὁ ὁποῖος συμβόλιζε τή ζωή. Γι' αὐτό αἰχμαλωτίζοντας τό ἐλάφι κερδίζει τή ζωή ἢ σκοτώνοντας το νικάει τό θάνατο.

Γιά τόν αἰχμαλωτισμό τοῦ Κέρβερου δέν θά χρειαζόταν νά πεῖ κανεῖς τίποτα ἰδιαίτερο, γιατί ἡ σημασία του εἶναι αὐτονόητη στή σήμανση τοῦ μῦθου πού ἐξετάζουμε. Θά σταθῶ στά βόδια τοῦ Γηρυόνη. Ὁ ἄθλος αὐτός φέρνει τόν Ἡρακλῆ σέ ὅλες τίς χώρες γύρω ἀπό τή Μεσόγειο, πέρα ἀπό τό Γιβραλτάρ καί σέ ὅλο τό χῶρο τῆς Βαλκανικῆς μέχρι τή Μικρά Ἀσία καί τή Μέση Ἀνατολή. Στή διάρκεια τοῦ ἄθλου ἐκτός ἀπό τή ἀρπαγή τῶν βοδιῶν καί τήν ἐξουδετέρωση τοῦ Γηρυόνη, ὁ Ἡρακλῆς ἐτέλεσε μιᾶ ὀλόκληρη σειρά ἀπό πράξεις, τά λεγόμενα Πάρεργα. Ὁ κυριότερος χαρακτήρας τους, πού θά μέ ἀπασχολήσει λίγο καί μετά, εἶναι ὅτι ἐξοντώνει ληστές καί

κακούργους, φέρνει τόν πολιτισμό σέ ξένους λαούς, κάνει ὠφέλιμα ἔργα. Ἄς τά κρατήσουμε αὐτά γιά λίγο γιά νά τά συνδέσουμε μέ τή σήμανση τοῦ ἄθλου τῶν βοδιῶν καθ' ἑαυτοῦ. Στόν ἄθλο αὐτό τά στοιχεῖα του ὀδηγοῦν στό συμβολισμό τοῦ κάτω κόσμου. Τό νησί πού βόσκουν τά βόδια λέγεται Ἐρῦθεια, δηλαδή κόκκινη γῆ, βρῖσκεται στή Δύση, ἐκεῖ πού βυθίζεται ὁ ἥλιος τό βράδυ καί τή βάφει κόκκινη. Τά βόδια εἶναι ἐπίσης κοκκινότριχα. Τό κόκκινο χρῶμα εἶναι συμβολισμός τοῦ Ἄδη. Ἡ κόκκινη γῆ θεωροῦνταν σημεῖο εἰσόδου στόν κάτω κόσμο. Ὁ Ὀρθος, ὁ σκύλος τοῦ Γηρυόνη, εἶναι παράλληλη μορφή τοῦ Κέρβερου, ὅπως ὁ ἴδιος ὁ Γηρυόνης εἶναι παράλληλη μορφή τοῦ βοσκῆ Μενόιτη, πού στό ἴδιο νησί βόσκει τό κοπάδι τοῦ Ἄδη. Ὁ Γηρυόνης ἀνήκει λοιπόν στίς μορφές τοῦ κάτω κόσμου. Σέ παραστάσεις ἐμφανίζεται ὡς δορυφόρος τοῦ Ἄδη καί τῆς Περσεφόνης. Ὅλο τό ἐπεισόδιο τῆς ἀρπαγῆς τῶν βοδιῶν ἐκφράζει λοιπόν πάλι τήν ἀντίληψη τῆς κατανίκησης τοῦ θανάτου καί τήν ἀπόκτηση τῆς ἀθανασίας. Στή σημασία αὐτή τοῦ ἄθλου μποροῦμε τώρα νά ἐντάξουμε καί τή σημασία τῶν Παρέργων πού κάνει ὁ Ἡρακλῆς: σκοτώνει κακούργους (Ἀνταῖο, Βούσιρι, Κάκο), λυτρώνει τόν Προμηθεά σκοτώνοντας τό γύπα πού τοῦ ἔτρωγε τό σκώτι, χτίζει πόλεις, ἀνοίγει διώρυγες, κάνει γενικά ἔργα

πολιτισμού. Έτσι δημιουργείται ή μορφή του λυτρωτή και ευεργέτη των ανθρώπων ως προοίμιο για την απόκτηση της άθανασίας και ως δικαιολογία για την απόκτηση αυτή. Οί πράξεις των Παρέργων με τη σήμανση αυτή είναι μία παράσταση της πολιτιστικής εξέλιξης και πορείας του ανθρώπου και συγχρόνως μία προβολή επιθυμιών και αντιλήψεων σε μία μορφή όπως ο 'Ηρακλής. Φυσικά ή δημιουργία του μέρους αυτού του μύθου είναι μεταγενέστερη έπεξεργασία και διεύρυνσή του, όπου γίνεται αυτό που ονόμασα πριν είσβολή και παρέμβαση κοινωνικής ιδεολογίας στη μυθοπλασία. Τό γεγονός ότι φέρνει τόν πολιτισμό σε λαούς βόρειους, όπως οί Κέλτες, υποδηλώνει και τήν τάση που ανέφερα, να γίνει διεύρυνση της έπιρροής του μύθου, φέρνοντας σε σύνδεση και κάποια σχέση εξάρτησης τούς λαούς αυτούς με τόν έλλαδικό χώρο, που τελικά είναι διεύρυνση ενός τύπου εξουσίας. Από τήν πλευρά πάλι των λαών που δέχτηκαν τό μύθο υποδηλώνεται ως μία προσπάθεια αυτοβεβαίωσης καθώς διεκδικούν τόν 'Ηρακλή ως γενάρχη τους. Πιό έντονα εκφράζεται αυτό και στό έπεισόδιο με τόν Έρυκα, τό βασιλιά της Σικελίας, τόν όποιο ο 'Ηρακλής με άφορμή ότι του έκλεψε τά βόδια του Γηρυόνη, τόν νίκησε σε μονομαχία και τόν σκότωσε. 'Η προβολή του θέματος της διεύρυνσης της εξουσίας εδώ είναι σαφής και πρέπει να έχει ιστορικό υπόβαθρο τούς άποικισμούς και τίς διεκδικήσεις των Έλλήνων στην Κάτω 'Ιταλία και Σικελία. Τήν ίδια σημασία έχουν και τά άλλα έπεισόδια που τοποθετούνται στον ίδιο χώρο. Γενικά ο άθλος αυτός με τά Πάρεργά του είναι ο κατ' έξοχήν έκπολιτιστικός και αυτός που ολοκληρώνει τή μορφή του 'Ηρακλή ως πανευρωπαϊκού ήρωα.

Μία ανάλογη διεύρυνση εξουσίας έχουμε και στον άθλο του κρητικού ταύρου, στον όποιο ανάλογα με τίς έπιδράσεις ιδεολογίας εμφανίζονται και οί αντίστοιχες παραλλαγές. Σε μία άρχική μορφή του μύθου ο 'Ηρακλής τόν σκοτώνει στην Κρήτη. "Όταν ο άθλος συνδέθηκε με τόν Εύρυσθέα, τότε φυσικά έπρεπε ο 'Ηρακλής να βγάλει τόν ταύρο από τήν Κρήτη και να τόν φέρει στις Μυκήνες, όπου και τόν θυσιάζει στην "Ηρα. Τό τέλος αυτό του τοπικού άργεϊτικού μύθου δέν ίκανοποιούσε τόν μεταγενέστερο μυθογράφο. "Έτσι σε νεότερη έκδοχή ή "Ηρα δέν δέχεται τήν προσφορά του μισητού σ' αυτήν 'Ηρακλή, για να μή διαιωάνει περισσότερο τή φήμη του. Με τήν άρνηση αυτή μεθοδεύεται κιόλας ή διεύρυνση του μύθου και της έπιρροής του. Ο 'Ηρακλής δέν θυσιάζει τόν ταύρο, που φεύγει και έρχεται στην Άττική για να τόν πιάσει ο Θησεάς. Σε παραλλαγή μάλιστα ο ίδιος ο Εύρυσθέας τόν έφερε στην Άττική, όπου είχε έναν πύργο και όπου δηλαδή έπεκτεινόταν ή κυριαρχία του. Στην έπεξεργασία αυτή έχουμε λοιπόν διεύρυνση του χώρου εξουσίας από τή μεριά της Άργολίδας, αλλά και διεκδίκηση του μυθικού ήρωα από τήν πλευρά της Άττικής. Συγχρόνως βέβαια μεθοδεύεται μία προσπάθεια ενοποίησης των μυθολογικών κύκλων.

Μέσα από τίς παραλλάξεις και τίς διαφορετικές σημάσεις περνάει και τοπικιστική πολιτική. Έτσι διαπιστώνουμε σε μερικές περιπτώσεις ένα αντιδωρικό πνεύμα που τό εκπροσώπησε κυρίως ο Θηβαίος Πίνδαρος. Στην έστρατεία κατά του Αύγεία και των Άκτοριόνων στην άρχή νικιέται ο 'Ηρακλής από αυτούς. "Όμοια στό έπεισόδιο με τόν 'Ιφιτο, τό γιό του Εύρυτου, του βασιλιά της Οίχαλίας, που τόν πέταξε από τά τείχη και τόν σκότωσε σε μία κρίση τρέλας, εμφανίζεται ο 'Ηρακλής σε ένα άρνητικό φως. Στην έστρατεία στη Σπάρτη

και στον πόλεμο με τούς 'Ιπποκοοντίδες άφου πρώτα νικιέται και πληγώνεται (πάλι εδώ ή μειωτική τάση), νικάει τόν 'Ιπποκόοντα και τά παιδιά του και ξαναφέρνει τό νόμιμο βασιλιά, τόν Τυνδάρεω. Έδώ έχουμε παρέμβαση για διαρρύθμιση και άποκατάσταση της νόμιμης εξουσίας. Σχέσεις δηλαδή που είναι άπόλυτα έναρμονισμένες με παραστάσεις και πολιτικές αντιλήψεις από ιστορικούς χρόνους. Ο 'Ηρακλής, τελείως σε ανθρώπινα μέτρα, είναι φορέας πολιτικών πρωτοβουλιών. Μία προδωρική φάση και τοπική έκδοχή εκφράζεται στην έστρατεία στην Κω, όπου ο 'Ηρακλής με τούς άντρες του δέν μπόρεσε να αντιμετώπισει τούς Μέροπες αλλά υπό τήν πίεσή τους αναγκάστηκε άρχικά να φύγει. "Όταν όμως αύξήθηκε τό δωρικό στοιχείο παίρνει τά χαρακτηριστικά της δωρικής ήρωικής παράδοσης και νικάει άμεσως τούς αντίπαλους του.

Αντιδωρική τάση εκφράζεται και στό έπεισόδιο με τήν 'Ομφάλη, όπου ο 'Ηρακλής συγκρούεται με τόν 'Απόλλωνα καθώς άρπάζει τόν ιερό τρίποδα, γιατί ή Πυθία δέν ήθελε να τόν καθαρίσει από τό φόνο του 'Ιφιτου. Έδώ πρόκειται για σύγκρουση με τό μαντείο των Δελφών, καθώς έκδηλώνεται μία αντίδραση του μαντείου στην τάση να είσχωρήσει στον αίτωλικό μυθολογικό χώρο ο «δωρικός» 'Ηρακλής. 'Ακόμα, ή σύγκρουση αυτή υποδηλώνει ίσως και τάσεις των παλιών ήγεμόνων της Μαλίδας και της Θεσσαλίας που έποφθαλμιούσαν τήν έπιρροή στο μαντείο και κήρυξαν τόν 'Ηρακλή πρόγονό τους. Σε μία πρώτη φάση φαίνεται ότι τό μαντείο μπόρεσε να άντισταθεί στην έπίθεση και να διατηρήσει τά δικαιώματα της λατρείας του. Αυτό εκφράστηκε στο μύθο με τήν υποχρέωση που επέβαλε στον 'Ηρακλή να ύπηρετήσει τήν 'Ομφάλη.

Προσεταιρισμός του μύθου

Βέβαια, άργότερα με τό θάνατο και τήν άποθέωση του ήρωα πάνω στην Οίτη φαίνεται πως είσχωρούν πιά οί δωρικές τάσεις ή μάλλον ότι φτάνουμε σε μία μορφή συμβιβασμού και συγχώνευσης των μυθολογικών κύκλων. 'Ακόμη, μπορούμε να τό δούμε και ως έπίδιωξη του μαντείου να προσεταιριστεί τό μύθο του 'Ηρακλή και να διευρύνει έτσι τήν εξουσία του. Πάντως είναι χαρακτηριστικό ότι αυτές οί τάσεις που δείχνουν τήν προβολή μιας πιό προχωρημένης, δηλαδή πιό σύνθετης προβληματικής μέσα στο μύθο, έκδηλώνονται στο μέρος του μύθου που τό ονομάζουμε Πράξεις. Περιλαμβάνει τίς έστρατείες που έκανε ο 'Ηρακλής σε διάφορες περιπτώσεις. Οί Πράξεις αποτελούν ένα βήμα πιό πέρα στην διαδικασία του μυθογράφου να άποσπάσει τόν ήρωα από τό πρωτόγονο περιγραμμά του, να τόν εκπολιτίσει και να τόν πλησιάσει σε ανθρώπινα μέτρα. Έδώ λειτουργεί μία νέα ανθρωπολογική διάσταση καθώς εκφράζονται νέες κοινωνικές άπόψεις και μία ευρύτερη ιδεολογία καθορίζει τή διαμόρφωση των περιστατικών.

Για μερικά θέματα που εκφράστηκαν στις Πράξεις, όπως για διεύρυνση εξουσίας, ήγεμονιστικές τάσεις μαντείου Δελφών, μίλησα κιόλας. Έδώ πρέπει να υπογραμμιστεί μία νέα παρέμβαση άλλου επιπέδου. Στις Πράξεις, που αποτελούν άπωσδήποτε νεότερες δημιουργίες, γίνεται προσπάθεια να συ-

στοιχηθεῖ ὁ μῦθος μέ τήν ἱστορία ἢ τουλάχιστον μέ ἱστορικές μνημές. Ἡ κοινωνική ἰδεολογία ἐδῶ κατεβάζει πλέον τήν ἥρωική πράξη ἀπό τό ὕψος τοῦ φανταστικοῦ καί ὑπερφυσικοῦ στό ἐπίπεδο τοῦ ἀνθρώπινα ἥρωικοῦ. Ἡ μυθοπλασία τοῦ μέρους αὐτοῦ τοῦ μύθου, τόσο ἀπό τή θεματική της ὅσο καί ἀπό τή μορφολογία τῆς σύνθεσής της, εἶναι ἐκδηλο ὅτι συντελέστηκε στό πλαίσιο τῆς ἥρωικῆς ἐπικῆς παράδοσης. Τά ἱστορικά συγκεκριμένα στοιχεῖα καί οἱ ἀνθρωπολογικές συνισταμένες τῆς ἥρωικῆς ἐποχῆς τοῦ 8ου καί 7ου αἰώνα εἶναι ἐξόφθαλμες. Ὁ Ἡρακλῆς δέν δρᾷ πλέον μόνος, ἀλλά μέ ὀργανωμένο στρατό, κατά τό πρότυπο τῆς Ἰλιακῆς ἢ Ἀργοναυτικῆς ἐκστρατείας. Τά γεωγραφικά στοιχεῖα, ἡ κίνηση τῶν ἐκστρατειῶν στό Αἰγαῖο δείχνουν συγγένειες καί ἀναμνήσεις τῶν πρώτων ἀποικισμῶν, δηλαδή ὑπάρχει μιά προσπάθεια ἔνταξης σέ ἱστορικό ἐπίπεδο. Αὐτό ὅμως ἔχει ὡς συνέπεια νά μεταβάλλεται ἡ ἀνθρωπολογική εἰκόνα τοῦ ἥρωα. Ἐξομοιώνεται μέ τούς ἥρωες τῶν ὀμηρικῶν ἐπῶν, πού ἐνῶ δέν κάνουν φανταστικές καί ἐξωανθρώπινες πράξεις, ὅμως κρατᾶνε μιά ἀνάμνηση ἀπό τήν παλιά ἐξομοίωσή τους μέ ὑπερφυσικές μορφές. Ἀνήκουν στούς ἡμίθεους. Ἔτσι στίς Πράξεις ὅλα αὐτά τά νέα στοιχεῖα διαμορφώνουν νέες καταστάσεις μέσα στίς ὁποῖες καθρεφτίζονται κάποιες κοινωνικές ἀντιλήψεις γιά τό χαρακτήρα τοῦ ἥρωικοῦ. Ἔχουμε οὐσιαστικά τή συνάντηση μέ μιά νέα πολιτισμική βαθμίδα.

Μέ τόν ἐπικό χαρακτήρα τῶν Πράξεων βρισκόμαστε σέ ἕνα κομβικό σημεῖο τῆς ἐξέλιξης τοῦ μύθου. Ὁ Ἡρακλῆς τοῦ Δωδεκάθλου μέ τά δωρικά χαρακτηριστικά ἔρχεται ἀπό τή μυκηναϊκή θρησκεία. Εἶναι θνητός ἀλλά ἔχει μέσα του τόν

ἀμφίσημο χαρακτήρα τοῦ ἡμίθεου, τοῦ θνητοῦ-ἥρωα, πού εἶναι ἡ ἐξέλιξη τοῦ θνητοῦ-ἥρωα, τοῦ ἔραστῆ τῆς μυκηναϊκῆς θεᾶς. Στό σημεῖο τῶν ἐπῶν ἀρχίζει ἡ ἥρωολατρία νά ἀποσπᾶται ἀπό τόν ἀμφίσημο μυκηναϊκό ἥρωα καί νά προχωρεῖ πρὸς τήν ὀμηρική θεολογία, ὅπου πλέον ἀρχίζουν καί δημιουργοῦνται νέοι θεοί ἀπό τό γένος τοῦ Δία, οἱ διογενεῖς καί διοτραφεῖς ἥρωες τοῦ ὀμηρικοῦ κόσμου.

Στήν κατεύθυνση αὐτή πρέπει νά κατανοήσουμε καί τήν ἀποθέωση τοῦ Ἡρακλῆ, ὅπου ἐκφράζεται μιά ὀρισμένη θρησκευτική ἰδεολογία. Πρόκειται γιά τή μεταμόρφωση τοῦ δωρικοῦ καί μυκηναίου Ἡρακλῆ στόν πανελλήνιο Ἡρακλῆ τῆς ἐποχῆς τῶν ἐπῶν, ὅπου μέσα ἀπό τή βαθμίδα τοῦ ἡμίθεου (πού πιστοποιεῖται στήν ὀδυσσειακή Νέκυια⁴) ἐντάσσεται στούς θεούς. Ἔτσι δημιουργεῖται τό πέρασμα γιά νά κατασιγάσουν οἱ παλιές ἀντιθέσεις. Ἡ Ἡρα δέχεται ἐπιτέλους τόν ἥρωα μέ τή συμβολική πράξη τῆς υἰοθεσίας, τοῦ δίνει γυναίκα τήν Ἡβη, πού σημαίνει ὅτι ὁ Ἡρακλῆς ἔγινε πιά δεκτός ὡς θεός δίπλα στούς ἄλλους. Ἐδῶ ἴσως ἰσχύει αὐτό ὡς διπλό παράλληλο μέ τόν ἥρωα θνητό πού στέκεται δίπλα στή μυκηναϊκή θεά. Ἀποτυπωμένο ὅμως στίς σχέσεις τῆς νέας θρησκείας τοῦ δωδεκάθεου.

Μέ τήν τελική αὐτή πράξη ὀλοκληρώθηκαν πιά τά ὅρια τοῦ μύθου, συντελέστηκε ἡ συμφιλίωση τῶν ἀντιθέτων ἡ μορφή τοῦ Ἡρακλῆ, πλήρης καί δικαιωμένη, ἀρχίζει πιά τό ταξίδι της μέσα στήν ἀνθρώπινη μνήμη.

4. Ὀδύσεια, λ 601-604.

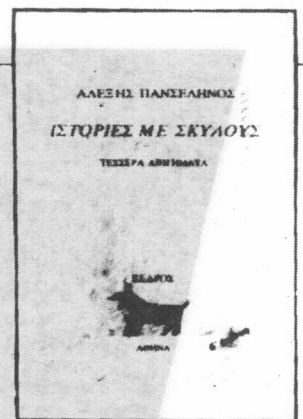
Αλέξης Πανσέληνος

Η ΜΕΓΑΛΗ ΠΟΜΠΗ

Ἐνα μυθιστόρημα σαν κόμικ
Ἐνα κόμικ σαν μυθιστόρημα

Τρίτη ἔκδοση

ΙΣΤΟΡΙΕΣ ΜΕ ΣΚΥΛΟΥΣ
(3η ἔκδοση)

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΕΔΡΟΣ

Ναὶ ἢ ὄχι στὰ ἀρχαῖα ἑλληνικά;

ὁ ἀναγνώστης ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ἀποφασίσῃ ἂν ἡ ἐπιλογή τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσας εἶναι ἡ ἀδελφὴ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσας ἢ ἡ ἀδελφὴ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσας.

Ἡ δήλωση τοῦ κ. Τρίτση γιὰ τὴν ἐπιλογή τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν στὸ Γυμνάσιο, ἀνοιξε ἕναν ἐντονο δημόσιο διάλογο, στὸν ὁποῖο θεωρήσαμε ὑποχρέωσή μας νὰ συμμετάσχουμε. Δημοσιεύουμε πρὸς κἄτω ἕνα κείμενο τῆς Χρύσας Προκοπάκη καὶ τίς ἀπαντήσεις ἐξ ἑκατονταεπίσθεν διανοομένων στὰ ἐρωτήματα πού θέσαμε.

Διδασκαλία τῶν ἀρχαίων: δημιουργικὴ σχέση μετὰ τὸ παρελθόν

Ὁ διάλογος πού ζήτησε ὁ ὑπουργὸς Παιδείας γιὰ τὴν εἰσαγωγή — ἢ τὴν ἐπιλογή — τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν στὸ γυμνάσιο, εἶται κι ἀλλιῶς, ἄτυπα, ἔχει ἀρχίσει. Ἀρκεσε μὴ κομβέντα γὰρ ν' ἀνοιξοῦν οἱ ἄσκοι τοῦ Αἰόλου. Ὅλοι, παρὰ τὴ φαινομενικὴ παραδοχὴ τοῦ τετελεσμένου, βρέθηκαν ἔτοιμοι, εὐαίσθητοι στὸ πρόβλημα. Αὐτὸ καὶ σημαίνει, ὕστερα ἀπὸ μὴ δεκαετίαι ἀπουσίας τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν ἀπὸ τὸν πρῶτο κύκλο τῆς μέσης ἐκπαίδευσης. Ἴσως σημαίνει προπάντων ὅτι τὰ γενικότερα προβλήματα πού σοβοῦν στὴν ἐκπαίδευση εἶναι ἐκρηκτικά, κι αὐτὰ κυρίως ἀρχίζουν ν' ἀναδεικνύονται, μετ' ἀφορμὴ αὐτῆς τῆς συζήτησης.

Μερικοὶ φοβήθηκαν ὅτι μ' αὐτὸν τὸν τρόπο κινδυνεύει ν' ἀναλωθῆται τὸ γλωσσικὸ ζήτημα. Γλωσσικὸ ζήτημα ὅμως, μετ' τὴν ἱστορικὴ ἔννοια τοῦ δρου, δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει, βρίσκεται πλέον στὸ ἀρχεῖο. Ἡ δημοτικὴ εἶναι ἡ ἐπίσημη γλῶσσα τοῦ κράτους, τῆς δικαιοσύνης, τῆς ἐκπαίδευσης. Κι αὐτὸ ἔχει γίνῃ συνείδηση. Ἄν ὑπάρχουν κάποιοι νοσταλγοὶ τῆς καθαρῆς, ἢ ὑπάρχουν μὴπως δὲν ὑπάρχουν παλαιολογολογῆτες καὶ τῶσα παράδοξα κατὰλοιπα τοῦ παρελθόντος;

Ἡ δημοτικὴ καθιερώθηκε ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ δεξιὰ, δὲν θὰ μπορούσε ἀλλοστὴ νὰ γίνῃ διαφορετικὰ, τὸ ἀπαίτησε ἡ βιομηχανικὴ καὶ τεχνολογικὴ ἀνάπτυξη. Τὸ σοσια-

λιστικὸ ἐπίκρισμα τῆς σημερινῆς κυβερνήσεως ὑπαγόρευε τὴν ἀνάγκη καὶ τῆς ἰδεολογικῆς στήριξης αὐτῆς τῆς γλώσσας κι ἀκόμα κάποιες πρακτικὲς ρυθμίσεις καὶ μεταρρυθμίσεις. Τὸ θέμα εἶναι ὅτι οἱ μεταρρυθμίσεις πού ἐμφανίστηκαν ὡς ριζοσπαστικές, ὅπως π.χ. ἡ καθιέρωση τοῦ μονοτονικοῦ, τίποτα τὸ ριζοσπαστικὸ δὲν πρότειναν, ἀπλῶς ἀνοίγανε τὸ δρόμο σὲ μὴ χρησιμοθηρικὴ, εὐκόλη παιδεία, δρόμος πού δὲν ἔχει τέλος, μὴ καὶ ἡ ἔσχατη συνέπεια αὐτῆς τῆς λογικῆς θὰ ἦταν... ἡ καθιέρωση τοῦ λατινικοῦ ἀλφαβήτου. Μὴ λογικὴ πού αὐτόματα, μ' αὐτὸ τὸ μικρὸ, ἀνώδυνο «ξάφρισμα» τῶν πνευμάτων καὶ τῶν τόνων ἀπέριπτε τὴν ἱστορικὴ διάσταση τῆς γλώσσας. Ἐχουν εἰπωθεῖ ἀρκετὰ ἀπὸ τοῦτο τὸ περιοδικὸ, δὲν θὰ ἐπιμείνουμε, ἀλλωστὴ δὲν εἶναι ἀκριβῶς τὸ θέμα μας.

- Τέσσερα ἐρωτήματα γιὰ τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικά**
1. Ὁ ὑπουργὸς Παιδείας ἀνακίνησε πρόσφατα τὸ θέμα τῆς διδασκαλίας τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν στὸ γυμνάσιο. Πῶς ἐκτιμᾶτε ἐσεῖς μὴ τέτοια προοπτικὴ;
 2. Πιστεύετε ὅτι ἡ ἐξοικείωση μετὰ τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικά καὶ ἡ διαχρονικὴ προσέγγιση τῆς γλώσσας ἐμπλουτίζει γλωσσικὰ τὸν Νεοέλληνα, συντελεῖ στὴν κατάκτηση ἐνός πιὸ ἰσχυροῦ καὶ δραστικοῦ ἐκφραστικοῦ ὄργανου, βοηθᾷ γενικότερα τὴν πολιτιστικὴ ἀνάπτυξη; Καὶ ἂν ναί, μὴπως παρ' ὅλα ταῦτα τὸ κόστος ἐνός τέτοιου ἐγχειρήματος εἶναι μεγαλύτερο ἀπὸ τὰ κέρδη;
 3. Πιστεύετε ὅτι ἡ συνηγορία γιὰ τὴ διδασκαλία τῶν ἀρχαίων εἶναι δυνατόν νὰ ταυτίζεται σήμερον μετὰ διαμάχες ἄλλων ἐποχῶν μεταξὺ δημοτικιστῶν καὶ γλωσσαμυντόρων;
 4. Διαβλέπετε κάποιους κινδύνους ἰδεολογικῆς μετατόπισης ἀπὸ χειρισμοὺς πού θὰ ἀλλοίωσαν τὸ πνεῦμα μῆς ἐπιστημονικῆς ἀντιμετώπισης τοῦ γλωσσικοῦ καὶ ἱστορικοῦ γίνεσθαι;

λιστικὸ ἐπίκρισμα τῆς σημερινῆς κυβερνήσεως ὑπαγόρευε τὴν ἀνάγκη καὶ τῆς ἰδεολογικῆς στήριξης αὐτῆς τῆς γλώσσας κι ἀκόμα κάποιες πρακτικὲς ρυθμίσεις καὶ μεταρρυθμίσεις. Τὸ θέμα εἶναι ὅτι οἱ μεταρρυθμίσεις πού ἐμφανίστηκαν ὡς ριζοσπαστικές, ὅπως π.χ. ἡ καθιέρωση τοῦ μονοτονικοῦ, τίποτα τὸ ριζοσπαστικὸ δὲν πρότειναν, ἀπλῶς ἀνοίγανε τὸ δρόμο σὲ μὴ χρησιμοθηρικὴ, εὐκόλη παιδεία, δρόμος πού δὲν ἔχει τέλος, μὴ καὶ ἡ ἔσχατη συνέπεια αὐτῆς τῆς λογικῆς θὰ ἦταν... ἡ καθιέρωση τοῦ λατινικοῦ ἀλφαβήτου. Μὴ λογικὴ πού αὐτόματα, μ' αὐτὸ τὸ μικρὸ, ἀνώδυνο «ξάφρισμα» τῶν πνευμάτων καὶ τῶν τόνων ἀπέριπτε τὴν ἱστορικὴ διάσταση τῆς γλώσσας. Ἐχουν εἰπωθεῖ ἀρκετὰ ἀπὸ τοῦτο τὸ περιοδικὸ, δὲν θὰ ἐπιμείνουμε, ἀλλωστὴ δὲν εἶναι ἀκριβῶς τὸ θέμα μας.

Γλωσσικὸ ζήτημα, λοιπόν, δὲν ὑπάρχει γιὰ μᾶς, ὑπάρχουν ὅμως γλωσσικὰ ζητήματα, προβλήματα. Ἐχουν τεθεῖ πολὺ νορμὲς καὶ ὄχι ἀπὸ τοὺς ἐχθροὺς τοῦ λαοῦ. Δὲν ἀποδίδουμε ἀποκλειστικὰ στὴν παιδεία αὐτὴ τὴν κακοδαμονία, ἀλλωστὴ οἱ νέες προτάσεις γιὰ τὴν ἐκμάθηση τῆς γλώσσας, πού ξεκινοῦν ἀπὸ τὸ δημοτικὸ σχολεῖο, δὲν ἔχουν ἀκόμη ἀποδώσει τοὺς καρποὺς τους. Ἄν ὑπάρξει ἕνας γλωσσικὸς μαρασμὸς, κυρίως αὐτὸς ἐλέγχεται στὸν δημοτικὸ λόγο, στὸν τύπο, στὴν τηλεοπτικὴ κ.λπ. Δύσκαμπτος λόγος πού παραπαεῖ

ἀνάμεσα στὴ μετάφραση τῆς καθαρῆς γλώσσας καὶ τοῦ ἀνωρχίτου νεολογισμοῦ, πού διακατέχεται θαρρεῖς ἀπὸ τὸν πανικό τῆς ἀνασφάλειας στὴν ἀνάγκη τοῦ νὰ λειτουργήσῃ μέσα στὴς νόρμες. Δὲν μιλᾷ κανὴν γὰρ βαρβαρισμούς, σολοικισμούς, κοινῶς λάθη, ἀλλὰ γι' αὐτὴ τὴν ἀβεβαιότητα μετ' τὴν ὁποία ἐκφέρεται ὁ λόγος, τὴν ταλάντευση, π.χ. προκειμένου νὰ τονιστεῖ μὴ γενικὴ κ.λπ. Ὅλ' αὐτὰ δὲν βοηθᾷνε στὴν κατάκτηση ἐνός ἀνετου, ἐπλάστου ὄργανου. Δὲν βοηθεῖ οὐτε ἡ ἐπιχρῆμα — τὸ φαινόμενο παρατηρεῖται σὲ παγκόσμιο ἐπίπεδο, δηλαδὴ στὴς ἀνεπτυγμένες χώρες —, ὅπου ἡ γλῶσσα ἀκολουθεῖ μὴ κατιούσα, εὐτελίζεται, θὰ ἔλεγε, εὐθέως ἀνάλογα μετὰ τὰ τσαλαπατημένα δράματα. Θὰ μπορούσε νὰ δώσει κανεῖς ἀπειρὴ πίστωση χρόνου. Δὲν ξεχνᾷμε ὅτι μὴ γλῶσσα πού μιλοῦσαν σ' ἕνα πρωτογενὲς ἐπίπεδο ἢ ἔστω καλλιεργήθηκε στὴ λογοτεχνία καλεῖται νὰ καλύψει σήμερον ἄλλους τοὺς τομεῖς τοῦ ἐπιστητοῦ. Μετ' τὴν προϋπόθεση ὅμως ὅτι ὑπάρχει συνείδηση τῆς ἐμπλοκῆς καὶ ὅτι ἡ κατεῦθυνση εἶναι πρὸς μὴ ἀναξωγογήνη καὶ ὄχι πρὸς μὴ ἀπονέκρωση τῆς γλώσσας, πράγμα πού δὲν συμβαίνει. Καὶ ἐδῶ τίθεται πάλι τὸ θέμα τῆς ἐκπαίδευσης, ἢ ὁποία καλεῖται νὰ ἀντιμετωπίσει συνολικὰ τὰ προβλήματα, γλωσσικὰ καὶ μὴ, γιὰτ' αὐτὸ μὲν εἶναι συνάρτηση τῶν δέ.

Ἄν λοιπόν ἀνακινεῖται ἕνα ζήτημα σφ-

μερα, δέν εἶναι τό γλωσσικό ἀλλά τό ἐκπαιδευτικό σ' ὅλη του τήν κλίμακα. Γιατί ὅλοι τό ὁμολογοῦν δι τήν ἑκπαίδευση νοσεῖ, καί πῶς θά γίνονταν ἀλλιῶς, ὅταν τό οἰκοδόμημα ἔμεινε σχεδόν ἀνέγγιχτο ἐνῶ ἔτριξε ἐκ θεμελίων; Οἱ ἰδεολογικές συνιστώσες, οἱ μεθοδολογικές προσεγγίσεις τοῦ γνωστικοῦ ἀντικειμένου, οἱ ἀναχρονιστικές ἐπιλογές στήν ἐκπαιδευτική ὕλη δέν ἀλλάζουν. Ὑπῆρξαν κάποιες ἐπιμέρους μεθοδολογικές βελτιώσεις στή διδασκαλία τῆς γλώσσας ἢ τῶν μαθηματικῶν. Κατά τά ἄλλα, ὀρισμένες διορθωτικές ἐπεμβάσεις μέ κάποιο ἐπιστημονικό εἶρησμα — ἄς σκεφτοῦμε π.χ. τήν εἰσαγωγή τῆς θεωρίας τῆς ἐξέλιξης τῶν εἰδῶν — ἐκείνου πού κατάφεραν εἶναι νά ὀξύνουν τίς ἀντιφάσεις, νά δημιουργήσουν σύγχυση μέσα σ' ἕνα συμπλεγές σύνολο, μέ ἀνέγγιχτες τίς παραδοσιακές δομές του, τὰ παραδοσιακά ἑλληνοχριστιανικά πρότυπα, τίς ἰδεολογικοποιημένες ἐκδοχές τῆς ἱστορίας π.χ., ὡς τό κατεξοχῆν ἰδεολογικό μάθημα τῶν θρησκευτικῶν — γράφει κατήχηση — τοῦ ὁποίου, εἰρήσθαι ἐν παρόδῳ, κανεῖς ἀπ' ὅσους κόπτονται γιά τόν ὀρθό λόγο μέ ἀφορμή τή γλώσσα δέν ἀπαιτεῖ δυναμικά τήν κατάρτησή.

Μέ τήν ἀνακίνηση λοιπόν τοῦ θέματος τῶν ἀρχαίων, στήν πραγματικότητα δέν ἀνακινήθηκε τό γλωσσικό πρόβλημα ἀλλά τό ὅλο πρόβλημα τῆς παιδείας καί τῶν προσανατολισμῶν τῆς. Κι ὅσο κι ἄν φαίνεται παράδοξο, τουλάχιστον γιά κάποιους ἀπό μᾶς, ἡ διδασκαλία τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν δέν ἐνισχύει τήν τάση κάποιας νοσταλγικῆς ἀρχαιολατρίας ἀλλά ἀνατοποθετεῖ τόν προσανατολισμό τῆς παιδείας μας, μέσα σέ μιάν ἀντίληψη ἐκσυγχρονισμού τῆς. Ἐνός ἐκσυγχρονισμού βέβαια πού ὅτε ἀρχίζει ὅτε τελειώνει μέ τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικά, καί πού θά μπορούσε νά εἶναι ἀποτελεσματικός μόνο μέ τήν προϋπόθεση μιάς συνολικῆς ἀνάπλασης τοῦ ἰδεολογικοῦ ἴστού καί ἀναθεώρησης τῆς ἐκπαιδευτικῆς πρακτικῆς. Καί πρῶτα ἀπ' ὅλα, θά καταργούσε αὐτά τὰ ἄπιθανα ἐργαζόμενα μαζικῆς παραγωγῆς ὑποψηφίων Α.Ε.Ι. πού λέγονται λύκεια, καί ὅπου ἡ γνώση, συμπυκνώνεται μέσα σέ συνταγολόγιο. Κατατίθεται ἐντός ἐξαμήνου στήν τράπεζα τοῦ μέλλοντος καί ἐντός τετραετίας ἐξοργώνεται μέ μιάν ἀναπαιτική καρέκλα — ἄν βρεθεῖ — ἢ ἕναν πολυφύερνο γαμπρό, μακάρι, θέ μου.

Τώρα, πού ἡ συντήρηση καί πού ἡ πρόοδος; Ἀνάμεσα στήν τεχνική παιδεία, τήν τεχνολογία καί τίς ἀνθρωπιστικές σπουδές; Ἀνάμεσα στήν ἀνάπτυξη καί τήν πολιτιστική ἀναβάθμιση; Τέτοια διλήμματα δέν ἔχουμε. Ἀντίθετα πιστεύουμε δι μόνα ἡ σωστή σύζευξη τῶν δύο μπορεῖ νά μᾶς σώσει, ἀκόμα καί βιολογικά, σήμερα.

Ἡ τομή λοιπόν τῶν ἰδεολογικῶν συγκρούσεων δέν περνᾷ, κατά τήν ἀντίληψή μας, μέσα ἀπό τό σχῆμα ἀρχαῖα — ὄχι ἀρχαῖα, ὅπως παλιότερα ἢ διένεξη δημοτική — καθαρεύουσα ὀριζε σέ γενικές γραμμές κάποιους ἰδεολογικούς ἢ καί κοινωνικοπολιτικούς ἀντιτιθέμενους χώρους. Ὁ καθένας ἐπενδύει σ' ἀρχαῖα ἐντελῶς διαφορετικά πράγματα: Ἄλλος ἐνδιαφέρεται γιά τήν προαγωγή τῶν ἀνθρωπιστικῶν σπουδῶν, ἄλλος φιλοδοξεῖ νά χτίσει μοναστηριακά συγκροτήματα, ἄλλος νά οἰκοδομήσει τόν δικό του — οὐτοπικό ἢ ὄχι — σοσιαλισμό. Μερικοί ποθοῦν καί τὰ τρία, σημειο

κι αὐτό τῶν καιρῶν. Ἄλλοι πάλι, καί δέν εἶναι λίγοι, διεκδικοῦν, τουλάχιστον γιά τὰ παιδιά τους, τήν κατάκτηση ἑνός πνευματικοῦ κεφαλαίου πού οἱ ἴδιοι δέν εὐτύχησαν ν' ἀποκτήσουν. Τό δι ἕνας ὑπερτιμωμένος τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν εἶναι δυνατόν νά εὐνοήσει ἰδεολογήματα ἀρχαιοπληξίας, προγονολατρίας, νεοβυζαντινῆς ὀρθοδοξίας, δέν τό ἀγνοοῦμε. Ἄν καί, οἱ προσφιλεῖς νεκροί μας, αὐτοί οἱ ἐνδοξοί πρόγονοι, εἴτε μέ ἀρχαῖα εἴτε χωρίς, δέν ἔπαψαν ποτέ νά μᾶς παρασύρουν σέ ἀδρές περιπέτειες. Ἄν ὅμως κάποιος κίνδυνος ἐλλοχεύουν, δέν ἔχουμε παρά νά τοῦς ἐπισημαίνουμε. Ἴσως ἔτσι καί νά τοῦς ἀποτρέψουμε ἐν ἄλλοι.

Κι ἐμεῖς λοιπόν ὑποστηρίζουμε τ' ἀρχαῖα καί τήν παρακολούθηση τῆς γλωσσικῆς ἱστορίας ἀπό μιά ὀρισμένη θέση. Δέν πιστεύουμε δι τ' ἀρχαῖα εἶναι προϋπόθεση γιά νά μάθουμε τὰ νέα ἑλληνικά, οὔτε πανάκεια γιά τὰ σημερινά γλωσσικά προβλήματα. Δέν δεχόμαστε ὅμως δι ἡ διαχρονική διάσταση τῆς γλώσσας δέν ἀποτελεῖ ἀνοιγμά πρὸς τή γλωσσική ἄρα καί διανοητική ὀρίμανση, δι δέν εἶναι στοιχεῖο ἐμπλουτισμοῦ τῶν νέων ἑλληνικῶν καί ἐμπλουτισμοῦ μας. Πιστεύουμε δι ἡ γλωσσική μνήμη μεταφέρει συμπυκνωμένη τήν ἱστορική μνήμη. Ὅχι χωρίς τομές, ὄχι χωρίς διαταραχές, ὄχι χωρίς προσμίξεις. Ἴσως κυρίως μέσα ἀπ' αὐτές τίς τομές, τὰ κενά, τίς περιοδοποιήσεις, ἴσως μέσα ἀπό τήν ἀσυνέχεια ξαναβρίσκουμε τό νῆμα τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας. Ἡ γλώσσα δέν εἶναι καθαρότητα ἀλλά καθρέφτης τῶν πολιτισμικῶν προσχώσεων, τῶν κάθε λογῆς ἐξωτερικῶν καί ἐσωτερικῶν ἐπεμβάσεων, ὅπως καί τῶν κατακτήσεων. Ἄπ' αὐτή τή σκοπιά λοιπόν, ὄχι ὡς τρισχιλιετίες Ἑλληνες ἀλλά ὡς σύγχρονοι ἄνθρωποι πού ἐπιζητοῦν τή δημιουργική σχέση μέ τό παρελθόν, μιλάμε.

Ὅλ' αὐτά καί χίλια δύο πρακτικά προβλήματα, π.χ. ποιοί θά τὰ διδάξουν, πῶς θά τὰ διδάξουν τὰ ἀρχαῖα — ἄν εἶναι ὅπως πρῶτα, νά λείπουν, λένε ὄχι — πρέπει νά ἀντιμετωπιστοῦν ὑπεύθυνα, νηφάλια. Χωρίς ἡ περίσκεψη νά θεωρεῖται ἄρηση ἀλλά καί χωρίς οἱ δυσκολίες νά ὀδηγοῦν σέ ἀδιέξοδα.

Ξεκινώντας ἀπ' αὐτές τίς σκέψεις, θελήσαμε ν' ἀκουστοῦν ἀπό δῶ κάποιες φωνές πού ἔχουν γιά μᾶς βαρύτητα. Δέν εἶναι εὐτυχῶς οἱ μόνες. Συμβαίνει νά ὑπάρχει μιά δμόφωνη τοποθέτηση ὡς πρὸς τό «ναί» ἢ τό «ὄχι». Ὡς ἕνα βαθμό τήν ἐπιδιώξαμε. Δέν θεωροῦμε δι ὁ διάλογος εἶναι ὑποχρεωτικά ἐναλλασσόμενες ἀντιθετικές ἀπόψεις σ' ἕνα τεῦχος. Ἄς μᾶς κατηγορήσουν λοιπόν γιά ἔλλειψη ἀντικειμενικότητας, μιά καί αὐτό ὁμολογεῖται. Κατά τά ἄλλα, οἱ στήλες τοῦ περιοδικοῦ εἶναι ἀνοιχτές γιά ὅποιες ἀπόψεις. Ἐλπίζουμε, Διός ἐπιτρέποντος, νά ὀργανώσουμε καί κάποια ὀδησία ἐκδήλωση, ὅπου ὅλα τὰ λουλούδια θ' ἀνθίσουν.

Ἐποβάλαμε γιά διεκδίκηση ἕνα ἐρωτηματολόγιο. Ἄλλοι ἀπάντησαν ἀκολουθώντας το, ἄλλοι προτίμησαν νά γράψουν ἕνα ἀνεξάρτητο κείμενο.

Χρύσα Προκοπάκη

Σπύρος Ἀσδραχᾶς

...εἶναι ζήτημα ἱστορικῆς παιδείας

Πρῶτα, θά ἤθελα νά μοῦ συγχωρηθεῖ ὁ ἀξιωματικός τρόπος μέ τόν ὁποῖο ἀπαντῶ στά ἐρωτήματά σας. Δεύτερο, θά ἤθελα νά παρατηρήσω δι ἀντί γιά ἐπαναφορά τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν στή μέση ἐκπαίδευση θά ἔπρεπε νά μιλάμε γιά ἕνα γενικότερο πρόβλημα παιδείας, τό πρόβλημα τῆς ἀρχαιογνωσίας, τμήμα τοῦ ὁποῖο ἀποτελεῖ ἡ δυνατότητα τῆς ἄμεσης πρόσβασης στά ἀρχαῖα ἑλληνικά κείμενα. Αὐτό σημαίνει δι ὅποιαδήποτε ἀπόφαση γιά γλωσσική διδασκαλία τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν θά πρέπει νά ἐγγράφεται σέ ἕνα συνολικό σκεπτικό γιά τίς κατά παράδοση οὐμανιστικές σπουδές, νοούμενες, φυσικά, μέσα στήν ἱστορική τῶν «τύχη»: σκεπτικό γιά τήν ἀρχαιογνωσία, χωρίς νά διασταυρῶνται μέ ἕνα σκεπτικό γιά τήν τύχη τῆς ἀρχαιότητας μέσα στά ἐπόμενα πολιτισμικά μορφώματα, θά εἶναι ἕνα λειψό καί εὐκολοπόλητο διανοητικό κατασκεύασμα.

Ἄς μοῦ ἐπιτραπῆ, κοντά στίς παραπάνω, νά προσθέσω καί μερικές ἄλλες κοινοτοπίες: ἡ γλωσσική πρόσβαση στά ἀρχαῖα ἑλληνικά κείμενα θά πρέπει νά γίνεται σέ ὀπτική ἱστορική, πράγμα πού σημαίνει δι διδάσκειται ἱστορική γραμματική καί ἱστορικό συντακτικό· ἡ πρόσβαση αὐτή δέν γίνεται ἐν ὄψει τῆς παραγωγῆς ἀρχαιομαθῶν, ἀλλά ἐν ὄψει τῆς διαμόρφωσης ἀνθρώπων ἰκανῶν νά ἐπιζητοῦν τὰ ἐργαλεῖα πρόσβασης στή γλώσσα, ἀφοῦ προηγουμένως (κι αὐτό στήν πράξη σημαίνει: παράλληλα) ἔχουν κατανοήσει τή λογική τῆς γλώσσας. Εἶναι αὐτονόητο δι ἡ κατανόηση τῆς λογικῆς αὐτῆς δέν γίνεται ἀποκλειστικά μέ τήν ἀνάλυση τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς, ἀλλά καί κατά κύριο λόγο μέ τήν ἀνάλυση τῆς σημερινῆς ἑλληνικῆς γλώσσας. Ἡ δουλειά αὐτή ἀρχίζει πολύ πρῶν ἀπό τήν ἐπαφή μέ τό ἀρχαῖο κείμενο, πολύ πρῶν ἀπό τή «μύηση» στή γραμματική καί στοῦ συντακτικό τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς: ἀρχίζει μέ τό νεοελληνικό κείμενο, μέ τή γραμματική καί τό συντακτικό τῆς νέας ἑλληνικῆς.

Συνεχίζοντας μέ τίς κοινοτοπίες, φτάνουμε στήν κοινοτοπία τῆς συνέχειας: κοντά στό νοῦ, μιλάμε γιά γλωσσική συνέχεια ἢ, ἀλλιῶς, γιά μιά διαδικασία ἀπορρίψεων, καταναγκασμῶν, ἀπορροφήσεων, ἐνοποιητικῶν λειτουργιῶν, παράλληλων μ' αὐτές διαλεκτικῶν (ἀπό τή «διάλεκτο», ὄχι τή «διαλεκτική») ἐξελίξεων πού ὀδήγησε σέ ἕνα γλωσσικό μῶρφωμα, τό δικό μας, ἐγγραφόμενο σέ μιά συνέχεια πού δέν εἶναι, φυσικά, ἀπλά καί μόνο γλωσσική συνέχεια, ἀλλά γλωσσική συνέχεια σὺν διαδικασία ἐκπολιτισμοῦ.

Καθὼς δέν φαίνεται εὐκολο νά εἰσαχθοῦν μέσω τοῦ παιχνιδιοῦ τὰ ἀρχαῖα στήν κατώτατη ἐκπαίδευση, ἄς δοῦμε τί θά πρέπει χοντρικά νά γίνει στή μέση καί γιὰ τί.

Ἄν ἀρχίζαμε ἀπό τό γιατί, τὰ ἐπιχειρήματα λιγοστεύουν: ἰσχύουν μόνο γιά ὄσους ἔχουν ἀνάγκη τῆς αἰσθητικῆς τοῦ χρόνου. Ὑποτίθεται δι εἶναι πολλοί. Θά ἦταν περισσότερο ἄν ὁ ἀέρας εἶχε φυσήξει περισσότερο γιά τόν Γιούγκι κι ἄν δίπλα στόν Σεφέρη ἦταν κι ὁ Σικελιανός ὁ ποιητής μας κι

ἀν πῆγαινε συχνότερα ὁ νοῦς μας ἀπὸ τὰ αἰγινίτικα κανάτια στὰ ἀρχαῖα τους πάρισα. Κοντολογίς, ἂν πέρα ἀπὸ τὰ σημαίνοντα μᾶς ἐνδιαφέρουν καὶ τὰ σημαίνόμενα.

Ἐπειδὴ ὁλος ὁ κόσμος θὰ πεῖ γιατί πρέπει ἢ γιατί δέν πρέπει νά ξανάρθουν τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικά, ἄς λείπει ἡ συνηγορία τοῦ ὑποαινομένου. Ἄς δοῦμε πῶς θά ἔπρεπε νά ἔρθουν.

Θά ἔπρεπε νά ἔρθουν μέσω τῆς ἀρχαιογνωσίας, ἡ ὁποία σέ μεγάλο βαθμό θά ἐξυπηρετοῦνταν ἀπὸ τίς μεταφράσεις. Μιά ἀρχαιογνωσία ὅμως πολλαπλῆς ἐμβέλειας, μιά ἀρχαιογνωσία πού θά περνοῦσε ἀπὸ ὄλους τοὺς ἀγωγούς αὐτοῦ πού λέμε ὅτι εἶναι ἡ ἱστοριογραφία τῆς ἐποχῆς μας. Ἡ ἐπαφὴ μὲ τὸ ἀρχαῖο κείμενο θά ἀποσκοποῦσε νά ἀναγάγει τὸ κείμενο αὐτὸ σέ πεδίο παραδειγματικῆς ἀναφορᾶς γιὰ ὅ,τι ἤδη ἔχει ἀναχθεῖ σέ ἔννοια, σέ γνώση, σέ συγκίνηση μέσω ἄλλων παράλληλων καὶ διαπλεκόμενων διδασκαλιῶν. Τὸ κείμενο, ἡ γραμματικὴ, τὸ συντακτικὸ, τὸ λεξικὸ θά ἐδειχναν ἐπιπρόσθετα πῶς μέσα στὴν ἴδια γλωσσικὴ δομὴ δημιουργοῦνται οἱ τόμες ἐκεῖνες πού σπᾶνε τὴν ὁμοιομορφία τῆς γλώσσας στὸ σημαντικό, στὸ μορφολογικὸ καὶ στὸ φωνητικὸ ἐπίπεδο, πῶς δηλαδὴ σταματᾷ ἡ δυνατότητα τῆς ἐπικοινωνίας μὲ τίς καθέκαστα ἐκφάνσεις αὐτῆς τῆς γλώσσας χωρὶς τὴν παρέμβαση τῆς παιδείας.

Ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα, δουλειὰ τῶν εἰδικῶν νά ποῦνε μὲ ποιὸν τρόπο διδάσκεται ταχύρρυθμα μιά γλώσσα, μὲ ποιὸν δηλαδὴ τρόπο μπαίνει κανεὶς στὰ γρήγορα στὴ λογικὴ τῆς γλώσσας· μὲ ποιὸν τρόπο ἡ πολυσημία τῶν λέξεων ἀπὸ δυσκολία μετατρέπεται σέ πνευματικὸ κεφάλαιο. Ὅλα αὐτὰ ὅμως σημαίνουν ὅτι ἐγκαταλείπουμε τὴν ἰδέα πῶς τὸ ζητούμενο εἶναι νά περάσει ἡ ἀρχαιογνωσία μέσα ἀπὸ τὴν ἀποστήθιση τοῦ συντακτικοῦ καὶ τῆς γραμματικῆς καὶ ὅτι ἡ «τεχνολογία» ἀποτελεῖ τὸ ἄλφα καὶ τὸ ὦμέγα τῆς οὐμανιστικῆς σπουδῆς. Μὲ ἄλλα λόγια, τὸ ζήτημα τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν στὰ σχολεῖα εἶναι ζήτημα παιδείας στὰ σχολεῖα καὶ ὄχι μόνον διδακτικῆς· ἀλλὰ καὶ τούτη θέλει τοὺς μαστόρους τῆς.

Νίκος Γκνάτσος

Ἡ γλώσσα μας εἶναι δημοτική. Μιλᾶμε ὅμως γιὰ τὴ γλωσσικὴ συνείδηση τοῦ Νεοέλληνα

Ἡ ἀρχαῖα ἑλληνικὴ γλώσσα εἶναι ἀπαραίτητο νά ὑπάρχει στὴν παιδεία μας. Σέ ποιά βαθμίδα δέν μπορῶ νά πῶ γιατί δέν εἶμαι ἐκπαιδευτικός. Πάντως δέν θά πρέπει νά εἶναι τὸ προνόμιο αὐτῶν μονάχα πού θ' ἀκολουθήσουν κλασικὲς σπουδές. Δέν πρέπει ν' ἀποκοπεῖ ὁ Ἕλληνας ἀπὸ τὴν ἀρχαία γλώσσα πού μᾶς ἔχει γαλουχήσει, εἶναι ἡ πολιτιστικὴ κληρονομιά μας.

Γιὰ μᾶς τοὺς μεγαλύτερους, πού εἴχαμε, ὅπως καὶ νὰ το κάνουμε, μιά συνάφεια μ' αὐτὴ τὴ γλώσσα, ὀρισμένα πράγματα φαίνονται αὐτονόητα. Δέν εἶναι ὅμως γιὰ τοὺς νεότερους. Καὶ ὑπάρχουν τόσες ἐπιβιώσεις τῆς στὴν καθημερινὴ κουβέντα μας! Ἡ γλώσσα μας εἶναι ἡ δημοτικὴ. Μιλᾶμε ὅμως γιὰ τὴ γλωσσικὴ συνείδηση τοῦ Νεοέλληνα. Ὑπάρχουν τόσα ὄραια καὶ χρήσιμα πράγματα γραμμένα, ὄχι μόνον στ' ἀρχαῖα ἑλληνικά, ἀλλὰ καὶ στὴν ἀλεξανδρινή

νὴ κοινὴ καὶ στὰ μεταγενέστερα χρόνια. Ἀριστουργήματα τοῦ λόγου ἀλλὰ καὶ ἐγγραφα ἱστορικῶν, ἱχνη ζωῆς καὶ πολιτισμῶν. Ὁ σκοπὸς ὅμως εἶναι νὰ τὰ συλλαμβάνουμε ὅλα αὐτὰ, ὄχι νὰ παπαγαλίζουμε.

Ἡ δικὴ μας ἐμπειρία ἦταν κακὴ. Κοιτάζουμε πῶς ν' ἀντιγράψουμε γιὰ νὰ τὰ βγάλουμε πέρα μὲ τὸν Ἰσοκράτη. Δέν πρέπει οἱ νέοι νὰ διδασκτοῦν ἔτσι τ' ἀρχαῖα. Νὰ δοκιμαστοῦν ἄλλοι τρόποι διδασκαλίας πού θά τοὺς κάνουν νὰ τ' ἀγαπήσουν.

Μένης Κουμανταρέας

Μακάρι ὁ κ. Τρίτσης νά ἔχει κάποιο ὄραμα

Μὲ ρωτᾶτε γιὰ πράγματα πού ξυπνᾶν παλιὰ ἀποθνήσκοντά μου καὶ πού χρόνια τώρα, μέμφομαι τὸν ἑαυτὸ μου. Ἀκόμα θυμᾶμαι τὰ πρῶτα μεταπολεμικὰ χρόνια στὸ σχολεῖο μὲ τὸ ἀρχαῖο κείμενο τῆς «Ἀντιγόνης» πάνω στὸ θρανίο καὶ τὴ μετάφραση κρυφὰ στὰ γόνατα. Αὐτὸ δέν ἦταν μάθημα, κλεφτοπόλεμος ἦταν. Ἀποτελεσματικὸ δὲ μόνον ἐμαθα ἀρχαῖα ἀλλὰ καὶ μίσσησά διὰ παντός τὴν τραγωδία ἐκείνη. Εὐτυχῶς σάθηκα ὅλες οἱ ἄλλες. Ἀλλὰ αὐτὰ εἶναι τὰ προσωπικά μου τραύματα. Ὑποθέτω ὅτι θά ὑπάρχουν παρόμοια καὶ στὰ σημερινὰ παιδιά. Αὐτὰ πού ἀντιμετωπίζουν τὴν ἀρχαία γραμματεία σάν ἐνόχληση στὴν πορεία τους πρὸς τίς θετικὲς ἐπιστήμες, καὶ τὰ ἄλλα, τὰ στραμμένα στὶς ἀνθρωπιστικὲς ἐπιστήμες, πού διωθοῦν καὶ ἀγωνιοῦν μὲς στὸ στενωποῦ σημερινό σύστημα: ἀγνοία στὸ γυμνάσιο καὶ στρίμωγμα στὸ λύκειο. Μεταξὺ τῶν δύο πού δυσφοροῦν, σαφῶς προτιμῶ ἐκείνους πού διαμαρτύρονται γιὰ τὸ κενὸ καὶ ὄχι γιὰ τὸν φόρτο. Γι' αὐτὸ καὶ ἀγία ἔκανε ὁ κύριος Τρίτσης πού ἀνακίνησε τὸ θέμα τῆς ἐπαναφορᾶς τῶν ἀρχαίων στὰ γυμνάσια. Πρέπει, ἐξάλλου, πότε πότε τὰ νερά νὰ ταραζοῦνται καὶ νὰ ξυπνᾶμε ἀπὸ τὴν ὑπνωση. Ἀντιλαμβάνομαι τὸ πείσμα ὀρισμένων «προοδευτικῶν» πού το θεωροῦν ὀπισθοδρόμηση (τὸ ἴδιο ὅπως θά θεωροῦσαν τὴν ἐπαναφορὰ τῆς ἱστορικῆς ὀρθογραφίας) ἀλλὰ καὶ τὴν ἀδυναμία ὀρισμένων ἐκπαιδευτικῶν μὲ λειψὴ παιδεία, νὰ ἐθυγραμμιστοῦν. Κάπου, μωρίζει καὶ κακὸς συνδικαλισμὸς — μιά μυρουδιά πού ὀλοένα ἐντονότερη ἀπλώνεται στὴ χώρα. Καὶ δέν μ' ἐνδιαφέρει ποιὸς θά τὴν πληρώσει, ἀρκεῖ νὰ μὴν τὴν πληρῶσουν τὰ ἴδια τὰ παιδιά — ἀκόμα κι αὐτὰ πού δέν θέλουν νὰ μάθουν ἀρχαῖα, πράγμα πού, στὸ κάτω κάτω, τὸ θεωρῶ ἀπόλυτα φυσικὸ καὶ θεμιτὸ. Δέν εἶμαι ἐκπαιδευτικός γιὰ νὰ μπορῶ νὰ προτείνω μιά λύση χειροπιαστή, ἡ γνώμη μου εἶναι ὅτι ἂν τ' ἀρχαῖα ἐπιστρέψουν στὸ γυμνάσιο, αὐτὸ νά γίνῃ μὲ τρόπο ἐλκυστικὸ καὶ σέ λογικὲς δόσεις καὶ μὲ ἰσότιμη τὴ διδασκαλία τοῦ ἀρχαίου καὶ τῆς μετάφρασης. Κι ἐφόσον μὲ ρωτᾶτε, γιὰ μὲνα ὅλη ἐτούτη ἡ ἱστορία δέν ἔχει τὴν παραμικρὴ σχέση μὲ τίς παλαιοντολογικὲς διαμάχες γιὰ τὸ γλωσσικὸ (καθαρεύουσα-δημοτικὴ) πού ἄλλοτε ἀναστάτωναν τὸν τόπο. Οὔτε πού ἔχει σχέση μὲ κάποιες θέσεις πάνω στὴν προστασία τῆς γλώσσας, γιὰ τὴ λεγόμενη ἐνδεῖα στὸ λεξιλόγιο τῆς σημερινῆς νεολαίας καὶ μὲ ἄλλα γλωσσολογικὰ διλήμματα πού καθόλου δέν μὲ ἀφοροῦν. Δέν εἶ-

μαι ἀπὸ αὐτοὺς πού θέλουν νὰ προστατέψουν τὴν καθημερινὴ γλώσσα. Πιστεύω ὅτι εἶναι ἕνας ζωντανὸς ὄργανισμὸς, καὶ σάν τέτοιος ἐξελισσεται ἐρήμην κάθε ἀποκτημένης γνώσης. Γι' αὐτὸ καὶ βλέπουμε συχνὰ τὰ λαϊκὰ στρώματα νὰ κακοποιοῦν τὴ γλώσσα μιμνόμενοι τοὺς μορφωμένους. Ἀλλὰ καὶ οἱ μορφωμένοι μαϊμουδιζοῦν κάποτε τοὺς λαϊκοὺς. Καὶ δέν πιστεύω ὅτι ἡ εἰσαγωγή τῶν ἀρχαίων θά βελτιώσει τὸν τρόπο πού μιλάμε. Αὐτὰ εἶναι ὄνειρα θερινῆς νυκτός. Ἀλλὰ ὀφείλῃ θά προκύψουν: περισσότερὴ αὐτοσυνείδηση στὴ συνέχεια τῆς γλώσσας καὶ μεγαλύτερη σιγουριά καὶ ἐπομένως ἐλευθερία στὴν μεταχείρισή της. Θυμᾶμαι, ὅταν ὁ Γιώργος Ἰωάννου μετέφραζε τὴν Παλατινὴ Ἀνθολογία, πόσο ἀβίαστα ἄφησε ὀλόκληρες λέξεις ἢ καὶ στίχους στὸ πρωτότυπο καὶ τὸ πόσο αὐτὰ λειτουργοῦσαν ὡς μεταφρασμένα. Κι ὅσο γιὰ τοὺς τεχνοκράτες μας, στὰ συνέδριά τους στὴν Εὐρώπη, μὲ λίγα ἀρχαῖα θά μποροῦν νὰ συμπεριφέρονται στους ἐταίρους μας (πού ὅπωςδήποτε κατέχουν καλύτερα τὴν κλασικὴ παιδεία τους) χωρὶς τὴν αἴσθηση τῆς ὑποτέλειας πού ἔχουνε ἀπέναντι στους ξένους. Δέν φτάνει δηλαδὴ πού εἴμαστε ὑποχρωμένοι νὰ μιλάμε στὶς γλώσσες τους, ἀλλὰ θά πρέπει νὰ ξεριζώσουμε καὶ τὴ δικὴ μας ἀρχαία γλώσσα. Ἐνας ἐμπνευσμένος δάσκαλος θά μπορούσε νὰ διδάσκει ἀρχαῖα καὶ νέα ἑλληνικά σέ ἐνιαῖο μάθημα. Ἀλλὰ αὐτὰ εἶναι ὄραματα. Μακάρι καὶ ὁ κύριος Τρίτσης νά ἔχει κάποιο ὄραμα. Ἐμεῖς οἱ λογοτέχνες, τουλάχιστον ὅσοι δέν εἴμαστε φιλόλογοι, δέν μπορούμε νὰ ἀνακατευθοῦμε περισσότερο. Ἡ δικὴ μας γλώσσα στὰ βιβλία μας περισσεύει, γιατί εἶναι μιά γλώσσα πού φτιάχτηκε ἀπὸ κάποιο ψυχικὸ ἀπόθεμα καὶ ὄχι ἀπὸ συντακτικὰ καὶ συσσωρευμένη γνώση. Εὐχόμαι στὴν ἐπιστροφή τῶν ἀρχαίων, ὅπως θά εὐχόμουν νὰ εἴχαμε ἀνάμεσά μας τὸ θεὸ Ἀπόλλωνα, τὸν Σοφοκλῆ, τὸν Ἀχιλλέα καὶ τὴ Σαπφὸ — λέω μερικὰ ἀγαπητὰ πρόσωπα — καὶ νὰ μπορούσαμε νὰ κουβεντιάσουμε μαζί τους. Ἐτσι, μισὰ στ' ἀρχαῖα, καὶ μισὰ στὰ νέα. Δέν πειράζει.

Ἀριστόβουλος Μάνεσης

Ἡ διδασκαλία τῶν ἀρχαίων ἐντάσσεται στὸ γενικότερο γλωσσικὸ πρόβλημα τοῦ καιροῦ μας.

Θεωρῶ δηλωτικὸ τῆς σοβαρότητας τοῦ γλωσσικοῦ προβλήματος πού ὑπάρχει στὴ χώρα μας τὸ γεγονός ὅτι ὁ σημερινὸς ὑπουργὸς Παιδείας, γνωστός γιὰ τὴν παρουσία του, ἐπισήμανε τὴ διάχυτὴ «γλωσσικὴ πενία» — πού, καθὼς ὁμολογεῖται, μαστίζει ἰδίως τὴ νέα γενιά — καὶ ἀναζητεῖ τρόπους ἀντιμετώπισής της, θέτοντας συναφῶς καὶ ζήτημα ἐνδεχομένης ἐπαναφορᾶς τῆς διδασκαλίας τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν στὸ Γυμνάσιο.

Θά ἦταν ἀνόητο νὰ ὑποθεθεῖ ὅτι ἔτσι ἀμφισβητεῖται ἡ πρόοδος πού ἐπιτεύχθηκε μὲ τὴν καθιέρωση τῆς δημοτικῆς στὴν ἐκπαίδευση καὶ στὸν δημόσιο βίον ἐν γένει. Κάθε ὀπισθοδρόμηση πρὸς τὴν «καθαρεύουσα» θά ἦταν ἀσφαλῶς ὄχι μόνον ἀνεπίτρεπτη, ἀλλὰ καὶ ἀνεφικτή.

Τὸ πρόβλημα ὅμως τῆς συρρίκνωσης ἢ καὶ τῆς «ἐξαχρείωσης» τῆς γλώσσας ὑπάρχει. Καὶ εἶναι πάρα πολὺ σύνθετο γιὰ

συνηγορία γιά τὰ ἀρχαία ἑλληνικά

νά μπορέσει νά λυθεῖ εὐκόλα καί ἀποτελεσματικά. Πολλοί παράγοντες ἔχουν συμβάλει στή δημιουργία του.

Ἐνα μεγάλο μέρος τῆς εὐθύνῃς νομίζω ὅτι ἀνήκει στήν ἐπίσημη, τή σχολική *Γραμματική* τοῦ 1976, καί εἰδικότερα στό γεγονός ὅτι οἱ ρυθμίσεις τῆς διαπνέονται ἀπό ἕνα εἶδος προκατάληψης: ὅτι, δηλαδή, ἡ δημοτική «μιαίνεται» ἀπό τὰ λόγια στοιχεῖα πού ἔχουν εἰσχωρήσει, ἀπό τήν καθαρεύουσα, στή σύγχρονη γλωσσική συμπεριφορά, καί ὅτι συνεπῶς πρέπει νά «ἀποκαθαρθεῖ» ὅσο τό δυνατόν περισσότερο ἀπό αὐτόν τόν «ρύπο». Ἔτσι, γιά λόγους δημοτικιστικῆς ὀρθοδοξίας —καί μέ τό ἐπιχείρημα ὅτι ἡ δημοτική «δέν γνωρίζει» ὀρισμένες λέξεις ἢ μόρια ἢ τύπους μέ λόγια προέλευση, οἱ ὁποῖοι ἐπομένως «δέν ἔχουν θέση» σ' αὐτήν, ἢ ὅτι «ἔχουν ἐκλείψει» — θεσπίστηκαν κανόνες ἐκβιαστικά καί ἀσφυκτικά μονοτυπικοί, ἀπαγορευτικοί ἐνδεχόμενης χρήσης λόγων ἢ «ἀρχαϊστικῶν» στοιχείων. Ὑπάρχουν βέβαια καί περιπτώσεις ὅπου οἱ συντάκτες τῆς ἐπίσημης *Γραμματικῆς* ἀναγκάστηκαν —διότι ἦταν πολύ βοερές— νά υἰοθετήσουν π.χ. ὀρισμένους κλιτικούς κανόνες τῆς καθαρεύουσας, στίς πτώσεις πληθυντικῶν τῶν ἀρχαίων τριτόκλιτων θηλυκῶν.

Δέν εἶναι ὅμως λίγες οἱ περιπτώσεις ὅπου ἄλλα λόγια στοιχεῖα ἐξεοβελίστηκαν —ἐνῶ θά μπορούσαν νά διατηρηθοῦν ὡς ἐναλλακτικές ἐκδοχές διπλοτυπίας— μέ ἀποτέλεσμα τή μείωση τοῦ λεξιλογικοῦ, μορφολογικοῦ καί ἐκφραστικοῦ πλούτου τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας.

Στό πλαίσιο αὐτῆς τῆς ἀδιάλλακτῆς νοοτροπίας οἱ τὰ φαῖα φοροῦντες καθαρολόγοι δημοτικιστές ἔκριναν, π.χ., ὅτι ὁ λόγος σύνδεσμος *δέ*, εἴτε ὡς «μεταβατικός» εἴτε ὡς «ἀντιθετικός» (μέν-δέ), δέν εἶναι ἀνεκτός καί «δέν χρειάζεται» στή δημοτική. Καί παράλληλα ἀναγόρευαν τό *δέ* σέ μοναδικό ἀρνητικό ἐπίρρημα, στή θέση τοῦ «ἀρχαϊκοῦ» *δέν*, ὅταν τό ρῆμα πού ἔπεται ἀρχίζει ἀπό ἐξακολουθητικό σύμφωνο. Ἐπέβαλαν, δηλαδή, στήν περίπτωση αὐτή, ὡς γενικό κανόνα, μονοτυπικό καί ἀπόλυτο, τήν ἀπάλειψη τοῦ τελικοῦ -ν ἀπό τό *δέν* (βλ. *Νεοελληνική Γραμματική*, Ἀναπροσαρμογή τῆς *Μικρῆς Νεοελληνικῆς Γραμματικῆς* τοῦ Μαν. Τριανταφυλλίδη, Ο.Ε.Δ.Β., 1976, παράγρ. 55 καί 120) μολοντί στήν καθημερινή γλωσσική πρακτική δέν ἰσχύει τέτοιος κανόνας, ἀλλά λειτουργεῖ ἡ διπλοτυπία τόσο στόν προφορικό, ὅσο καί στόν γραπτό λόγο, ὅπου μάλιστα, ἀντίθετα, ἐπικρατεῖ τό *δέν* (βλ. χαρακτηριστικά τήν πρόσφατη μεταφορά τοῦ κειμένου τοῦ Συντάγματος στή δημοτική, καθώς καί τὰ κείμενα τῶν κωδικῶν, Ἀστικού, Ποινικοῦ, Πολιτικοῦ, Ποινικῆς, Φορολογικῆς Δικονομίας κ.ἄ., πού μεταγλώττισε εἰδική Ἐπιτροπή ὑπό τήν προεδρία τοῦ καθηγητῆ Ἐμμ. Κριαρά). Παρόμοια εἶναι καί ἡ θέσπιση τῆς ὑποχρεωτικῆς ἀπάλειψης τοῦ τελικοῦ -ν στήν αιτιατική ἐνικού ὄχι μόνο τοῦ θηλυκοῦ, ἀλλά καί τοῦ ἀρσενικοῦ ἄρθρου (τόν), π.χ. *στό* φορολογούμενο (ὄχι εἰσόδημα, ἀλλά πολίτη), *τό* ναυτικό (ὄχι τό πολεμικό ἢ ἐμπορικό, ἀλλά τόν ναυτικό), *τό* νέο (ὄχι τό συντακτικό ἢ μή, ἀλλά τόν νέο ἄνθρωπο), *τό* θεωρητικό τοῦ δικαίου, *τό* διοικουμένου, *τό* νόμο, *τό* δικαιούχο κ.ἄ. Καί δέν διαφοροποιεῖ καν αὐτές τίς ρυθμίσεις τῆς ἑπίσημης *Γραμματικῆς* —ἀντίθετα μέ τή *Μικρῆ*

Γραμματικῆ τοῦ Μανόλη Τριανταφυλλίδη, β' ἔκδοση Ἰνστιτούτου Νεοελληνικῶν Σπουδῶν τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 1975, παρ. 136— ἐπιμένοντας στήν ἀπάλειψη τοῦ τελικοῦ -ν ἀκόμη καί ὅταν ὑπάρχει ἐπιθετο πού προηγεῖται τοῦ οὐσατικοῦ, π.χ. *τό* νόμιμο πληρεξούσιο (ἔγγραφο ἄραγε ἢ ἄνθρωπος;), *τό* δίκαιο πόλεμο, *τό* δημόσιο τομέα, *τό* φιλότιμο ὑπάλληλο κ.τ.τ., οὔτε ὅταν πρόκειται γιά κύρια ὀνόματα π.χ. *τό* Μάρκο, *τό* Σκουλαρική, *τό* Λιβάνη, *τό* Σαρίπολο, *τό* Μάρξ, *στό* Λίβανο (ὄπως *στό* —οὐδέτερο— Μέτσοβο) κ.ο.κ. Μέ τή θέσπιση αὐτῶν τῶν ἀκαμπτῶν ρυθμίσεων «οὐδτεροποιεῖται» ἡ αιτιατική ἔνταξ τοῦ ἀρσενικοῦ ἄρθρου *τόν*, μέ ὄχι τίς ἀκυρολεξίες, ἀσάφειες καί ἐνδεχόμενες συγχύσεις πού συνεπάγεται. Ἡ ἐπιβολή τῆς *μονοτυπίας*, μολοντί στόν καθημερινό λόγο, ἰδίως τόν γραπτό, ἐπικρατεῖ διπλοτυπία, ὑποδηλώνει εἴτε ἀνικανότητα σύλληψης τῶν ἀποχρώσεων εἴτε μέρμινα καταστολῆς τους. (Καί εἶναι περίεργο ὅτι Ἡ Ἐπιτροπή μεταγλώττισης κωδικῶν, γιά τήν ὁποία μίλησα πῶς πάνω, ἔκρινε, κατά πλειοψηφία, ὅτι δεσμευόταν ἀπό αὐτές τίς μονοτυπικές ρυθμίσεις τῆς ἐπίσημης *Γραμματικῆς*...).

Ἀνέφερα αὐτά τὰ θεσμοποιημένα δείγματα ἀκριτοῦ καί ἀκριτου ἀντι-νι-ισμού, γιὰ εἰς ἐξόχως χαρακτηριστικά τοῦ «μονοκόμματος» τρόπον μέ τόν ὁποῖο ἡ ἐπίσημη *Γραμματική*, ἀντί νά ἀποτυπώνει τήν ὑπάρχουσα γλωσσική πραγματικότητα, προσπαθεῖ ἐπιτακτικά νά ἐπιτύχει τήν προκρούστεια διαμόρφωσή της σύμφωνα μέ ξεπερασμένα πιά ἀκράτα δημοτικιστικά πρότυπα, ἀποκλείοντας ὅσο γίνεται περισσότερα λόγια στοιχεῖα.

Μέ αὐτές ὅμως τίς μεθοδεύσεις καλλιεργεῖται ἀντικειμενικά μία *λαϊκίστικη νοοτροπία δυσπιστίας καί ἀντιπάθειας πρὸς τὰ —θεωρούμενα ὡς «ἐλιτίστικα»— λόγια ἢ ἀρχαϊστικά γλωσσικά στοιχεῖα*, εἴτε λεξιλογικά εἴτε μορφολογικά. Ἡ νοοτροπία ὅμως αὐτή λειτουργεῖ *ἀποθητικὰ γιά τήν προσέγγιση τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς*, δηλαδή γιά τήν ἀναγωγή στίς ρίζες καί γιά τή συνειδητοποίηση τῆς συνέχειας τῆς ἐθνικῆς μας γλώσσας. Τό χειρότερο δέ εἶναι ὅτι ἡ διάδοση καί διείδυση αὐτῆς τῆς νοοτροπίας *ἐπιβάλλεται ἐξουσιαστικά* μέσω τῆς ἐπίσημης *Γραμματικῆς*, τόσο στά σχολεῖα μέ τή γλώσσα τῶν διδασκτικῶν βιβλίων ὅσο καί στή δημόσια διοίκηση μέ τή γλώσσα τῶν ἐγγράφων τῆς γραφειοκρατίας, καί γενικότερα στόν κοινωνικό πολιτικό βίο μέ λόγους καί κείμενα φορέων τῆς ἐξουσίας, καθώς καί μέ τὰ μέσα μαζικῆς ἐνημέρωσης πού ἐπηρεάζουν καί χειραγωγοῦν τὰ πλατιά λαϊκά στρώματα.

Μέσα σ' αὐτό τό κλίμα, *τό ἀρνητικά φορτισμένο γιά τὰ ἀρχαϊστικά γλωσσικά στοιχεῖα ἀλλά καί γιά τόν ἀρχαῖο λόγο καθ' ἑαυτόν*, ἔχει διαμορφωθεῖ ἕνα ἰδεολόγημα: νά θεωρεῖται ἡ μέν παραδοχή καί χρήση τῶν λόγων στοιχείων τῆς γλώσσας «συντηρητισμός» καί «ἀντιδραστικότητα», ἡ δέ ἀπόρριψή τους «προοδευτικότητα» καί «ριζοσπαστισμός». Ἐκδήλωση αὐτῆς τῆς διάχυτης ἰδεολογικῆς τάσης ἀποτελοῦν καί ὀρισμένα ἐκτρωματικά γλωσσικά φαινόμενα, ἀντι-νι-ισμού, τὰ ὁλοένα καί πιό συχνά γραφόμενα π.χ. «*δέ* τηρεῖται», «*στή* περίπτωση αὐτῆ», «*στό* κοινοβουλευτισμό» (παραθέματα «ὑπαρκτό», ἀλλά ὑπάρχουν καί ἄλλα ὧν οὐκ ἔστιν ἀριθμός...)

Δέν πρόκειται ἀπλῶς γιά «κακή χρήση» ἢ γιά «λάθη» τῆς γλώσσας, ὅπως ἀφελῶς

νομίζεται. Τά φαινόμενα αὐτά εἶναι παράγωγα μᾶς «δυναμικῆς» πού τήν ἔχει δρομολογήσει καί τήν ἐνισχύει ἡ μονομέρεια καί ὁ δογματισμός τῶν ρυθμίσεων τῆς ἐπίσημης *Γραμματικῆς*, ἡ ὁποία ἀνοίξε τόν δρόμο γιά παραπέρα γλωσσικές «ἐξελίξεις» πού, ὑπερακοντίζοντας τίς καλοπροαίρετες θέσεις τῶν σύγχρονων «καθαρολόγων» καί «γλωσσαμυντόρων» τῆς δημοτικῆς, ἀπολήγουν σέ κατάφωρες κακοποιήσεις τῆς γλώσσας. Δράστες δέ τῶν ποικίλων καθημερινῶν βιασμῶν τῶν καταλήξεων ἡ τοῦ νοτισμοῦ (:παρονοτισμοῦ) τῶν λέξεων —φαινομένων πού ἐμφανίστηκαν ὄχι *μέτὰ* τῆ θέσπιση τῆς σημερινῆς κρατικῆς *Γραμματικῆς*— εἶναι τόσο οἱ ὄρμιοι στήν ἡλικία, ὅσμοι δημοτικιστές καί νεοφώτιστοι «προοδευτικοί», ὅσο καί ὀρισμένοι νέοι μέ ὑπέρμετρα ἀμφισβητησιακή καί ἀμφισβητούμενη κουλτούρα, πού θεωροῦν τόν γλωσσικό ριζοσπαστισμό αὐτοῦ τοῦ εἶδους προωθητικό ρήξεων καί κοινωνικῶν μετασχηματισμῶν...

Ἔτσι, αὐτά τὰ στρεβλωτικά τῆς γλώσσας φαινόμενα, ἀντί νά ὑποχωροῦν, πολλαπλασιάζονται καί μονομοιοποιούνται, ἐπειδή ἀκριβῶς δέν ἀποτελοῦν ἀποκλίσεις, ἀλλά νομοτελειακές συνέπειες, συνέχειες καί προεκτάσεις τῶν ἰδίων βασικῶν θέσεων, πάνω στίς ὁποῖες ἔχει θεμελιωθεῖ, μέ στόχο τήν «ὁμογενοποίηση» τῆς δημοτικῆς, ἕνα ὁλόκληρο φάσμα ρυθμίσεων, περισσότερο ἢ λιγότερο αὐταρχικῶν, τῆς ἐπίσημης *Γραμματικῆς*.

Μέ τὰ σημερινά λοιπὸν δεδομένα, τό θέμα τῆς ἐπαναφορᾶς τῆς διδασκαλίας τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν στό γυμνάσιο ἐντάσσεται στό γενικότερο γλωσσικό πρόβλημα τοῦ καιροῦ μας. Καί προϋποθέτει μιά κάποια *ἀναθεώρηση τῆς κρατούσας γλωσσικῆς πολιτικῆς καί πρακτικῆς* καί τήν *ἀποδέσμευσή της ἀπό τή συναφή λαϊκίστικη ἰδεολογία*, ἡ ὁποία ἀντιμετωπίζει *καχύποπτα* —σάν ἀντιδραστικά παρεΐσακτα καί γι' αὐτό *ἀποβλητέα*— τὰ λόγια στοιχεῖα τῆς σύγχρονης νεοελληνικῆς γλώσσας πού τῆς συνδέουν μέ τίς ἀρχαιοελληνικές ρίζες τῆς.

Εἰδικότερα: ἡ ἐπανεισαγωγή τῆς διδασκαλίας τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν νομίζω ὅτι θά βοηθήσει τούς μαθητές. Ἰδίως ἐκείνους πού δέν πρόκειται νά συνεχίσουν τίς σπουδές τους καί νά ἐρθοῦν ἔτσι ἀργότερα σέ ἐπαφή μέ τόν ἀρχαῖο ἑλληνικό λόγο στό λύκειο — νά προσεγγίσουν τίς ἐτυμολογικές καταβολές τῆς σύγχρονης γλώσσας. Ἢ μποροῦν τότε ὄχι μόνο νά κατανοοῦν τό ἐννοιολογικό περιεχόμενο, τῶν λόγων λέξεων πλουτίζοντας ἔτσι τό λεξιλόγιό τους, ἀλλά καί νά χρησιμοποιοῦν μέ νοηματική ἀκρίβεια καί ὑπολογική σαφήνεια τίς λέξεις τῆς τρέχουσας καθημερινότητας πού ἔλκουν τήν καταγωγή τους ἀπό τήν ἀρχαία ἑλληνική. Θεωρῶ βέβαιο ὅτι ἡ —στοιχειώδης ἔστω— γνώση τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς καλλιεργεῖ τό γλωσσικό αἰσθητήριο καί συμβάλλει στόν σωστό χειρισμό, τόσο τοῦ προφορικοῦ ὅσο καί ἰδίως τοῦ γραπτοῦ νεοελληνικοῦ λόγου. Ὁ μέσος πολίτης δέν εἶναι ἄλλωστε τόσο προικισμένος, ὅσο π.χ. ὁ Μακρυγιάννης, ὅστε νά μπορεῖ νά γράφει ἐξίσου ὠραία χωρίς τή σύνδεση μέ τίς ρίζες τῆς σύγχρονης γλώσσας, δηλαδή χωρίς καμιά ἐπαφή μέ τήν ἀρχαία ἑλληνική...

Στό σημεῖο αὐτό πρέπει νά κάνω δύο διευκρινίσεις:

Πρῶτον, ὁ τρόπος διδασκαλίας τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν στό γυμνάσιο δέν πρέπει νά ἔχει καμία σχέση μέ δ,τι συνέβαινε στό παρελθόν, πρὶν ἀπό τήν κατάργησή τους, δταν ἡ διδασκαλία περιοριζόταν σέ γραμματική καί συντακτική ἀνατομία, σχολαστική καί λεπτομερειακή, λίγων γραμμῶν ἐνός κειμένου, τοῦ ὁποῖου τό περιεχόμενο, οἱ στοχασμοί καί ἡ αἰσθητική ἀξία παρέμειναν ἀπρόσιτα, δταν δέν στραγγαλίζονταν.

Δεύτερον, τό πρωτότυπο ἀρχαῖο κείμενο, πάντως σχετικά ἀπλό καί εὐκόλο, θά διδάσκεται σέ συνδυασμό μέ μιὰ δόκιμη μετάφρασή του. Καί, παράλληλα, θά γίνεται διδασκαλία βασικῶν κανόνων τῆς Γραμματικῆς καί τοῦ Συντακτικοῦ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς, μέ ἀσκήσεις πάνω σέ εἰδικά, πρόσφορα κείμενα, διασκευασμένα ἢ κατασκευασμένα ad hoc.

Ἀπό μιὰ τέτοια στοιχειώδη, ἔστω, προσέγγιση τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ λόγου καί στοχασμοῦ μόνον ὄφελος νομίζω ὅτι θά προκύψει, τόσο γιά τήν ἐν γένει καλλιέργεια τῆς νέας γενιάς, ὅσο καί εἰδικότερα γιά τήν ἱκανότητά της νά χειρίζεται σωστά καί μέ αὐξημένο πλοῦτο λεξιλογίου τῆ νεοελληνικῆς γλώσσα. Δέν βλέπω κανένα «κόστος» ἐνός τέτοιου «ἐγχειρήματος» διδασκαλίας τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν στό Γυμνάσιο — μέ τήν προαναφερθεῖσα μορφή — ἄλλο ἀπό τόν ἐνδεχόμενο νά διαβληθεῖ ἰδεολογικό ἀπό τόν κατεστημένο δημοτικισμό λογιωτατισμό, σάν ἔδῃεν «ὑπονόμευση» τῆς δημοτικῆς. Ὅμως «καθαρός οὐρανός ἀστραπές δέν φοβάται»...

Μάριος Πλωρίτης

Πλούσια γλώσσα κάνει πλούσια σκέψη

Θεωρῶ ἀδιανόητο ν' ἀποκόβεται μιὰ γλώσσα ἀπ' τίς ρίζες της, νά ρίχνεται στόν Καϊάδα ὁ τεράστιος λεξιλογικός πακτωλός της, νά καταδικάζεται τό γλωσσικό ὄργανο σέ ὑποσιτισμό, στό ἀλήστου μνήμης «δελτίο» ἀπ' τό καθημερινό φραστικό ἀλισβερίσι. Ὅταν κόβεις τό ρέμα ἐνός ποταμοῦ ἀπ' τίς πηγές του, τί ἀπογίνεται; Ἡ γεμίζει πέτρες καί λάσπες ἢ στερεύει δόλοτελα...

Χρειάζεται νά ποῦμε, γιά μυριοστή φορά, πῶς ἡ γλώσσα δέν ἀρδεύεται μόνο ἀπ' τή σκέψη, ἀλλά καί ἡ σκέψη ἀρδεύεται ἀπ' τή γλώσσα... καί πῶς πλούσια γλώσσα κάνει καί τή σκέψη πλουσιότερη;

Τό ἴδιο αὐτονόητο εἶναι, φυσικά, πῶς ἀποτελεῖ ἐγκληματική ἀνοησία ἡ μετατροπή τῆς γλωσσολογίας σέ αὐτοσκοπό, ἡ διαστροφή τῆς γλωσσολογίας σέ τυπολατρία, πού καταντᾷ εἰδωλολατρία τοῦ χειρῖστος εἶδους, ὅπως τόν καιρό τῆς κυριαρχίας τῶν καθαρευουσιάνων καί τῶν ἀρχαϊστών.

Ὅσο γιά τό «κόστος» τῆς διδασκαλίας τῶν ἀρχαίων (σέ ὥρες διδασκαλίας κ.λπ.), νομίζω πῶς πλῆθος ἄλλες «γνώσεις» πού «στουμπώνονται» στός μαθητές, κοστίζουν πολύ περισσότερο καί χρησιμεύουν πολύ λιγότερο. Δέν καταλαβαίνω γιατί εἶναι τόσο «ἀναγκαῖα» (καί «ἀκόπη») ἡ τόσο λεπτομερειακή διείσδυση στή Χημεία

λ.χ. ἀλλά εἶναι «περιττή» καί «ἀσκόπη» ἡ μύηση στήν ἴδια μας τή γλώσσα, στό «καθαρότατο καί πολυτιμότερο» ὄργανο, πού τό βρωμίζουμε καί τό εὐτελιζουμε τόσο.

Φυσικά, θά ὑπάρξουν, καί ἐδῶ, δημοσκοπίες καί λιθοβολισμοί καί ἀναθεματισμοί, καί θά στιγματισθοῦν σάν «γλωσσαμύνητες» καί «κρυπτο-καθαρευουσιάνοι» ὅσοι συνηγοροῦν γιά τή διδασκαλία τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν. Δέν θ' ἀπορήσουμε καθόλου. Ἄλλωστε, ἐδῶ (καί τώρα) χαρακτηρίζονται ἀκαριαῖα «δεξιοί» ὅσοι τολμοῦν νά κρίνουν τό κυβερνητικό κόμμα, ἀκόμα καί ἂν ἡ κριτική τους γίνεται «ἀπ' τ' ἀριστερά». Ἡ σκόπη σύγχυση (ἢ λάσπη) εἶναι τό ἔσχατο ὄπλο τῶν ἀόπλων σ' ἐπιχειρήματα.

Ὅσο γιά ἐμᾶς, τοὺς «ἀρχαιολάτρες», θά ἦταν ἄλλη μιὰ φορά ἀδιανόητο νά «παροπλισθοῦμε», ὅσο κουραστική καί ἂν εἶναι ἡ ἐπανάληψη τῶν ἰδίων — αὐτονόητων — ἐπιχειρημάτων. Ἀλλά προτιμότερο νά «ἀναμασᾶς» τὰ λόγια σου, παρά νά «μασᾶς τὰ λόγια σου»...

Γιώργος Χειμωνᾶς

Μαθαίνω ἑλληνικά σημαίνει μαθαίνω καί ἀρχαῖα ἑλληνικά

1. Ὅποιοδήποτε σημεῖο ἀνησυχίας ἢ ἔστω ἀμηχανίας στό ζήτημα τῶν ἀρχαίων εἶναι, γιά τήν ὥρα, παρηγορητικό, ἐμπνέει κάποια αἰσιοδοξία ὅτι στό τέλος θά βρεθεῖ τρόπος ἀποτελεσματικός νά διδαχθοῦν τὰ ἀρχαῖα στά παιδιά. Γιατί ἀσφαλῶς πρέπει νά διδαχθοῦν. Δέν θά ὀριζαί τῆ βαθμίδα παιδείας μέ ἀκρίβεια, δέν εἶμαι ἀρμόδιος, θά ἔλεγα μονάχα πῶς θεωρῶ αὐτονόητο τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικά νά μαθαίνονται μαζί μέ τά νέα. Τό παιδί πρέπει νά περιλάβει στή μάθηση τῆς γλώσσας του τὰ ἀρχαῖα: μαθαίνω ἑλληνικά σημαίνει μαθαίνω καί ἀρχαῖα ἑλληνικά. Δέν μπορῶ νά ἔχω ἄλλη σύλληψη τῆς ἑλληνικῆς παιδείας καί πιστεύω ὅτι ὅλο τό πρόβλημα, χωρίς καθόλου νά τό ἀπλοποιῶ, εἶναι καθαρά, καί ἀποκλειστικά, πρακτικό. Καταλαβαίνω τίς μεγάλες δυσκολίες πού ἀντιμετωπίζουν οἱ εκπαιδευτικοί στήν πράξη καί δέν μοῦ διαφεύγει ὁ ἑλλητισμός πῶς με τὸν ὅποιο πᾶντα διδάχθηκαν τὰ ἀρχαῖα. Ὅμως τό ἐπιχειρήμα ὅτι πρόκειται γιά δύο διαφορετικές γλώσσες εἶναι ἀπολύτως ἀβάσιμο καί ἀπαράδεκτο, ἐκθέτει ὅσους τό χρησιμοποιοῦν: ἡ ἑλληνική γλώσσα, ἀρχαῖα καί νέα, εἶναι ἐνιαία κι αὐτό εἶναι νομίζω μιὰ δεδομένη ἐπιστημονική, γλωσσολογική γνώση. Παράδοξη μοῦ φαίνεται καί ἡ παρανόηση ἀπό ὀρισμένους, νά βλέπουν τή διδασκαλία τῶν ἀρχαίων σάν μιὰ ἄχρηστη (αὐτή ἡ ἰδέα μιᾶς κυνική «χρησιμότητας» διαβρώνει ἐπικίνδυνα τή σύγχρονη παιδεία), ἂν ὄχι ἐπιβλαβή γιά τή μάθηση τῶν νέων, ὑποτιπ τὰ πολιτικά καί ἔθνικα ἐπιστροφῆ στήν προγονοπληξία, ἐνῶ ἡ ὀπτική εἶναι σαφέστατα ἄλλη: πῶς οἱ μαθητές θά μάθουν καλύτερα, σωστότερα τά νέα ἑλληνικά. Μιλώντας γιά ἀρχαῖα ἑλληνικά, γιά τὰ νέα ἑλληνικά μιλάμε, αὐτά βέβαια μᾶς ἐνδιαφερόν.

2. Ναι, ἡ γνώση τῶν ἀρχαίων εἶναι τό στερεό καί, προπαντός, φυσικό ἔδαφος γιά νά

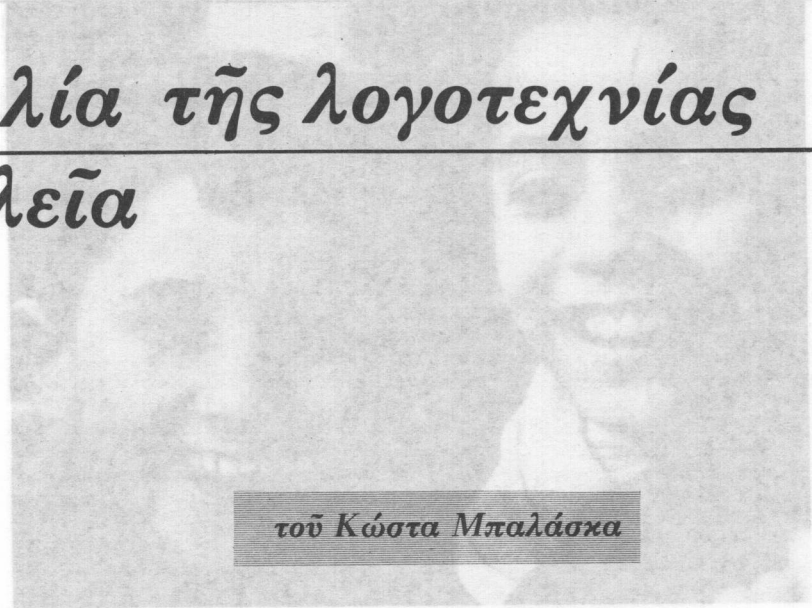
δυναμώσει καί νά ἀναπτυχθεῖ ἐλεύθερα ἡ γλώσσα καί ὁ πολιτισμός τοῦ νεοἑλληνα: γιά νά ἐνισχυθεῖ, νά ἀναζωογονηθεῖ ἡ μνήμη σημασιῶν καί φθόγγων, πού εἶναι, πέρα ἀπό ὅλα τὰ ἄλλα, αὐτή ἡ μνήμη, ἡ κυριότερη προϋπόθεση ψυχολογολογικῆς ἀσφάλειας, χωρίς τήν ὁποία καμιά ὀμιλία δέν μπορεῖ νά ἀρθρωθεῖ. Ἡ βάνουση «δημοτική» πού ἀκούγεται σήμερα — καί πού, ἂν αὐταρχικά ἐφαρμοσθεῖ ὡς τό τέλος, θά καταλθεῖ ἀναπόφευκτα σ' ἕνα ἐκτρωτικό ἰδίωμα — εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς βίαιης ἀποκοπῆς τῆς σύγχρονης γλώσσας ἀπό τό ζωντανό σῶμα τῆς ἑλληνικῆς, ὅπως αὐτό ἀνθεξε καί διασώθηκε, ἀλλά καί ἄλλαξε μέσα στό χρόνο. Ἄν ὁ ἑλληνας μίλησε καί μιλάει ἀκόμα κακὰ ἑλληνικά, εἶναι γιὰτί ποτέ ἡ παιδεία του δέν τοῦ ἔδωσε αὐτήν τήν ἀσφάλεια πού εἶπα πρὶν, γιὰτί πάντοτε τοῦ ἐπέβαλλε μιὰ ἐπινοημένη καί ἰσοπεδωμένη μορφή γλώσσας — παλιότερα τήν καθαρεύουσα, τώρα αὐτήν τή «δημοτική». Καμιά πρόταση γιά τὰ ἑλληνικά δέν μπορεῖ νά ἰσχύσει, πού θά ἀμελοῦσε αὐτό πού χαρακτηρίζει τή φυσιολογία τους, τή φυσιογνωμία τους, δηλαδή τήν πολυμορφία, τή συνύπαρξη διαφορετικῶν γλωσσικῶν τύπων πού θά ἀγνοοῦσε τή μεκτική καταγωγή καί κατασκευή τους. Σκοπός εἶναι νά διαφυλαχθεῖ ὁ ψηφιδωτός, ἀκανόνιστος χαρακτήρας τους, ὅπως ἐντέλει διαμορφώθηκε — γιά τόν μοναδικό λόγο ὅτι αὐτός ὁ χαρακτήρας ἰσχύει καί σήμερα, ἀποδίδει εἰλικρινέστερα, ὅπως ἀποδείχθηκε, τόν πολύτροπο, ἀκανόνιστο ψυχισμό μας. Νά δοθεῖ στόν νεοἑλληνα ἡ ἐλευθερία νά μιλήσει μέ τοὺς βιωματικά κατακυρωμένους πολλούς καί ἀνόμιους τρόπους, συχνά καί ἐσφαλμένους, τῆ γλώσσα του καί ἡ παιδεία του νά τὸν ἀπαλλάξει ἀπό κάθε ἐνοχλή γι' αὐτό — νά τοῦ διδάξει αὐτοῦς τοὺς τρόπους. Οἱ παρενέργειες (ἀπώλεια χρόνου στή μάθηση, ἀπομόνωση) ἀπό ἕνα γενικό κλίμα «ρεαλιστικῆς», τηλεγραφικῆς, τεχνοκρατικῆς διαλέκτου κ.λπ.) ἐγγράφονται στό τίμημα διατήρησης, καλλιέργειας καί ἐξέλιξης ἐνός ἔθνικου πολιτισμοῦ, καί οἱ γνωστές ἀντιδράσεις σέ δ,τι εἶναι ἢ λέγεται ἔθνικὸ ἀνήκουν σ' ἕνα εἶδος ἰδεολογικῆς νευρώσεως πού εἶναι κατανοητή καί θεραπεύσιμη.

3. Ἀπερίφραστα ὄχι. Αὐτό τό πνεῦμα διαμάχης τὸ ἀναπαρήγαγαν μερικοί ἀπό τοὺς διαφορόντες. Ξαφνικά, ὅλη αὐτή ἡ ἱστορία ἀντιμετωπίσθηκε ἀπό ὀρισμένους μέ μιὰ ἀφελή, ἀλλά καί ἀνεξήγητη σφοδρὴ καχυποψία, διαγνώσθηκαν πολιτικές καί κρυφοκαθαρευουσιάνικες, σοβινιστικές πλεκτάνες.

Αὐτοὶ ἐκτρέπονται σέ ἰδεολογικές μετατοπίσεις καί γλωσσολογικές αὐθαιρεσίες. Οἱ διάφορες πονηρές μεταχειρίσεις τοῦ θέματος ἀπό κάποιους εἶναι ἀναμενόμενες καί δέν πρέπει νά τοὺς μπερδεύουν. Οὔτε οἱ κίνδυνοι πού φαντάζονται (καί πού θά ἦταν, ἂν ὑπάρξουν, ἀμελητέοι) ἐπιτρέπουν δικαιώματα ἐπέμβασης, δηλαδή ἐμπόδισης τῆς γλώσσας. Ὅχι, τό θέμα δέν εἶναι ἀπλῶς γλωσσολογικό: ἀφορᾷ τήν ἐγκατάσταση τῶν ἀναγκαίων ὄρων γιά νά ἀπελευθερωθεῖ καί νά πραγματοποιηθεῖ, ὅσο εἶναι ἀκόμα καιρός, αὐτό τό γίγνεσθαι. Ἐπίσης, τήν ἐξασφάλιση τῆς ἀπαραίτητης νηφαλιότητας γιά τήν ἐπιστημονική του ἀντιμετώπιση.

Η διδασκαλία τῆς λογοτεχνίας στά σχολεῖα

τοῦ Κώστα Μπαλάσκα

Δύο ἐπώνυμοι ἄνθρωποι τῶν γραμμάτων μας (καί ὄχι ἴσως οἱ μόνοι) ἀμφισβήτησαν πρόσφατα, ὁ καθένας μέ διαφορετικό σκεπτικό καί γιά διαφορετικούς λόγους, τή θέση τῆς λογοτεχνίας στήν ἐκπαίδευση. Ὁ κ. Ξ. Κοκόλης ὑποστηρίζει ὅτι ἡ σύγχρονη λογοτεχνία δέν πρέπει νά διδάσκεται στά σχολεῖα τῆς πρωτοβάθμιας καί δευτεροβάθμιας ἐκπαίδευσης καί ὅτι εἶναι ἀνάγκη νά ἀποσυρθεῖ ἀπό τά ἀναλυτικά προγράμματα. Κυκλοφόρησε μάλιστα καί σχετικό μανιφέστο γιά ὑπογραφές, μέ τή λογική περίπου πού οἱ φοιτητές τῆς Ἀργῶς ἔβαζαν τό ζήτημα τῆς ὑπαρξης τοῦ Θεοῦ σέ ψηφοφορία. (Βλ. Δεκαπενθήμερος Πολίτης, τεῦχ. 73, 5.9.1986).

Ὁ βασικό λόγο ὁ κ. Ξ. Κοκόλης προβάλλει τή διάσταση ἀνάμεσα στή λογοτεχνία ἀφ' ἑνός, πού εἶναι ἐξ ὀρισμοῦ «ἐναντίον τοῦ κοινωνικοῦ συστήματος» (τοῦ ὀποιοῦδήποτε κοινωνικοῦ συστήματος ὑποθέτω ἐγώ) ἐφόσον «ἀπέναντι στόν πραγματικό κόσμο ἀντιπροτείνει ἕναν ἄλλο, ἀμφισβητώντας ἔτσι τήν ὑπάρχουσα τάξη πραγμάτων» καί στή σχολική ἐκπαίδευση ἀφ' ἑτέρου, πού «στόχο τῆς ἔχει νά "κοινωνικοποιήσει" τόν ἄνθρωπο (δηλαδή νά τόν μετατρέψει σέ χρήσιμο γρανάζι τοῦ συστήματος)». Ἐπομένως, κατά τόν κ. Ξ. Κοκόλη «ἡ ἐκπαίδευση εἴτε χρησιμοποιεῖ τό λογοτεχνικό κείμενο ὡς πηγὴ "διδάγματος" εἴτε τό ἐξουδετερώνει ὡς φαντασιοπληξία» ἔτσι ἢ ἀλλῶς, ἡ ἐκπαίδευση «εὐνοχίζει τή λειτουργία τῆς λογοτεχνίας» ἀποφαίνεται ὁ κ. Ξ. Κοκόλης ὁ ὅποιος ὡς αὐτόκλητος ἀλλά καί «θέσει» (εἶναι καθηγητής

τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας στό Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης) προστάτης τῆς λογοτεχνίας, ζητεῖ νά τήν ἐξοστρακίσει ἀπό τήν ἐκπαίδευση, ὥστε νά τή διαφυλάξει, διασώζοντας ἔτσι καί τήν ὑπονομευτική καί κοινωνικά ἀνατρεπτική λειτουργία τῆς. Ἡ κ. Τζένη Μαστοράκη, ἐξάλλου, ποιήτρια, σέ πρόσφατη τηλεοπτική ἐκπομπή (Ὁκτώβριος), ἀμφισβήτησε τή δυνατότητα διδασκαλίας τῆς λογοτεχνίας στά σχολεῖα, μέ κύριο ἐπιχείρημα τήν ἔλλειψη γλωσσικῆς ἀποδοχῆς τῶν μαθητῶν, γεγονός πού καθιστᾷ ἀτελέσφορη τή λειτουργία τῆς ἀποκλίνουσας καί συγκινησιακά φορτισμένης ποιητικῆς γλώσσας. Περιορίζομαι σ' αὐτά τά λίγα, γιά νά μὴν προδώσω, ἄθελά μου, τή σκέψη τῆς ποιήτριας, τήν ἀποψη καί τήν εὐαισθησία τῆς ὀποίας σέ κάποιο βαθμό καί κατανοῶ καί συμμερίζομαι.

Στή συνέχεια θά επιχειρήσω νά συζητήσω αυτές τίς απόψεις πού, μολονότι είναι διαφορετικές, συγκλίνουν στό πρόβλημα «λογοτεχνία καί εκπαίδευση», ένα πρόβλημα πού μέ άφορά ὄχι ὡς έπιστήμονα τῆς λογοτεχνίας, ὅπως είναι ὁ κ. Ξ. Κοκόλης, οὔτε ὡς λογοτέχνη, ὅπως είναι ἡ κ. Τ. Μαστοράκη, ἀλλά ὡς φιλόλογο εκπαιδευτικό. Ἐς θεωρηθοῦν λοιπόν ὅσα ἀκολουθοῦν ὡς «εκπαιδευτική» παρέμβαση.

* * *

Στόν κ. Ξ. Κοκόλη δέν θά ἤθελα νά μιλήσω μέ τόν τρόπο πού σχολίασε τήν άποφή του ὁ Δεκαπενθήμερος Πολίτης (ὅ.π.), μέ φράσεις δηλαδή τοῦ τύπου «μήπως τρελαθήκαμε;», «μήπως τρελαθήκαμε γιά τά καλά;», οὔτε μέ τόν τρόπο πού τόν ἀντιμετώπισε ὁ Κώστας Γεωργουσόπουλος (Νέα, 9.9.86), παρόλο πού θεωρῶ αὐτοῦ τοῦ εἴδους τίς ἀντιδράσεις καί ἀπόλυτα δικαιολογημένες καί περισσότερο καίριες. Πιστεύω ὅτι ὁ κ. Ξ. Κοκόλης ἔδωσε στενοῦς ὀρισμούς τόσο στή λογοτεχνία ὅσο καί στήν εκπαίδευση, κυρίως στήν εκπαίδευση.

Συνθέτοντας λοιπόν στενότερες τοῦ δέοντος προκειμένες στριμώχτηκε σέ ένα στενο(κέφαλη) συμπέρασμα καί κατέληξε σέ μιά στενο(κέφαλη) πρόταση. Ὅταν ὁ Πλάτων ἔδιωχνε τούς Ποιητές ἀπό τήν Πολιτεία (δηλαδή ἀπό τήν εκπαίδευση, ἀφοῦ ἡ Πολιτεία θά ἦταν μιά τεράστια παιδευτική κοινότητα καί θά λειτουργοῦσε ὡς παιδευτική μηχανή), τό ἔκανε ἀκριβῶς γιά νά μήν τοῦ χαλάσουν οἱ Ποιητές τό οἰκοδόμημα μέ τήν ἀπειθάρχητη ἔλευθερία τους καί τήν ἀνατρεπτική τους ἀμφισβήτηση. Ἡ θέση του ἔχει συνέπεια, βασισμένη βέβαια στήν «παλαιά διαφορά» Φιλοσοφίας καί Ποίηση ἢ «λογικοῦ» καί «ἄλογου»

στοιχείου, γιά νά θυμηθοῦμε τό Διάλογο τοῦ Σεφέρη μέ τόν Τσάτσο. Ὁ κ. Ξ. Κοκόλης ὅμως ἐξορίζοντας τήν ποιητική δημιουργία ἀπό τήν εκπαιδευτική διαδικασία ἔχει τήν ἐντύπωση ὅτι ἐνισχύει τόν ἐπαναστατικό χαρακτήρα της. Ἄρα, ἂν ἐξορίσουμε τή λογοτεχνία ἀπό παντοῦ, τότε ἔχει ἀκόμα περισσότερες πιθανότητες νά ἐκτραγεῖ καί νά ἀνατρέψει τήν ὑπάρχουσα τάξη πραγμάτων...

Ἡ λογοτεχνία θέτει πράγματι «ἔρωτήματα στό ὑπαρκτό, ὑπονομεύοντάς το» ἀλλά αὐτή ἀκριβῶς ἢ ὑπονόμευση, ὡς ὑπέρβαση καί ὡς διεύρυνση τοῦ πραγματικοῦ καί τοῦ ὑπαρκτοῦ, εἶναι αὐτόχρημα καί κατεξοχήν «μορφωτική», δηλαδή διαμορφωτική τῆς ἄλλης ὄρασης, νόησης καί στάσης. Εἶναι ἡ διάσταση πού δέν θέλγει ἢ δέν μύορεσε νά δεῖ ὁ κ. Ξ. Κοκόλης στή λειτουργία τῆς τέχνης καί τῆς λογοτεχνίας. Ἡ εκπαιδευτική διαδικασία ἐξάλλου, ἔστω καί ὡς διαδικασία κοινωνικοποίησης, δέν νοεῖται μόνο ὡς προσπάθεια ἔνταξης τοῦ νέου στή δεδομένη κοινωνία, στό συγκεκριμένο μοντέλο της, ὡστε νά γίνει ὁ νέος «χρήσιμο γρανάζι τοῦ συστήματος» (ἡ ἐπεξήγηση αὐτή περιορίζει ἀπελπιστικά τό χαρακτήρα τῆς εκπαίδευσης) ἀλλά κυρίως νοεῖται ὡς προσπάθεια ὡστε νά καταστεί ὁ νέος ἰκανός, μαζί μέ τήν ἔνταξή του στό πραγματικό καί στό ὑπαρκτό, νά θέτει ἔρωτήματα ἀλλά καί νά προβαίνει σέ πράξεις πού ἀποσκοποῦν στόν κοινωνικό μετασχηματισμό ὡς πορεία βελτίωσης τοῦ πραγματικοῦ καί τοῦ ὑπαρκτοῦ. Σ' αὐτή λοιπόν τήν κατεύθυνση ἢ λογοτεχνία βοηθαί πολύ ἀποτελεσματικά τό εκπαιδευτικό ἔργο — ἴσως περισσότερο ἀπό κάθε ἄλλο μορφωτικό ἀγαθό. Ἐπομένως, ἂν ὁ κ. Ξ. Κοκόλης ἐπιδιώκει τήν ὑπονόμευση τοῦ ὑπαρκτοῦ κ.λπ., θά ἔπρεπε νά εἶναι ἰκανοποιημένος πού ὑπάρχει σήμερα στά σχολεῖα μας «ζωντανή» λογοτεχνία, νά ζητήσει ἴσως τήν αὔξησής της ἢ τήν καλύτερη ἀξιοποίησή της καί θά ἦταν ἔτσι καί περισσότερο συνεπής στή δουλειά πού κάνει.

Ἡ ἄποψη τοῦ κ. Ξ. Κοκόλη ὅτι «ἡ εκπαίδευση εἴτε χρησιμοποιεῖ τό λογοτεχνικό κείμενο ὡς πηγή «διδάγματος» εἴτε τό ἐξουδετερώνει ὡς φαντασιοπληξία» δέν ξέρω ἂν ἀποτελεῖ πόρισμα κάποιας ἔρευνας ἢ ὑπόθεση κάποιας ἐργασίας ἢ ἂν εἶναι ἕνας ἐπιπλέον ἀφορισμός. Θά ἤθελα ὅμως νά πῶ ὅτι τό λογοτεχνικό κείμενο εἶναι πράγματι πηγή «διδάγματος», ἂν βέβαια ὡς διδάγμα θεωρήσουμε τό ἴδιο τό κείμενο ὡς σημαῖνον σύνολο καί ὄχι πάντως τά «πρέπει» τῆς διδακτικῆς ἠθικολογίας καί τοῦ παιδαγωγικοῦ φρονηματισμοῦ, μέ τά ὅποια συντηροῦνται, δυστυχῶς, ἀκόμη ἀρκετοί διδάσκοντες. Ὁ σκοπός εἶναι νά βγοῦν τά πραγματικά «διδάγματα», δηλαδή νά λειτουργήσῃ σωστά τό κείμενο, νά μεταδοθεῖ τό μήνυμα καί πρὸς αὐτή τήν κατεύθυνση θά περιμένουμε νά συμβάλουν οἱ πανεπιστημια-

καί καί ὁ κ. Ξ. Κοκόλης, ἀποκαλύπτοντας ἢ βοηθώντας τοὺς φοιτητὲς καὶ αὐριανούς ἐκπαιδευτικούς νά ἀνακαλύψουν τὴ δύναμη τῆς λογοτεχνίας καὶ μάλιστα αὐτῆς πού θέτει ἐρωτήματα στὸ πραγματικό καὶ στὸ ὑπαρκτό.

Ὅπως ἡ τέχνη καὶ ἡ λογοτεχνία, ἔτσι καὶ ἡ ἐκπαίδευση τὴν ἴδια κοινωνία καθρεφτίζουν, ἀπὸ τὴν καραβάνα τῆς τρέφονται. Στὸ βαθμὸ πού ὑπάρχει μιὰ «ζωντανή» λογοτεχνία, ὑπάρχει καὶ μιὰ ζωντανή ἐκπαίδευση — ἐννοῶ κάποιον ζωντανὸ ἐκπαιδευτικοὶ ἱκανοὶ νά διευρύνουν ἀθόρυβα καὶ δημιουργικά τὸ θεσμικὸ πλαίσιο ἀξιοποιώντας τίς παρεχόμενες σήμερα δυνατότητες ἢ (σέ ἄλλες ἐποχές) δημιουργώντας δυνατότητες. Οὔτε λίγοι εἶναι αὐτοὶ οὔτε μικρὴ ἢ προσφορά τους, ὥστε ὁ κ. Ξ. Κοκόλης νά ὑποτιμᾷ τόσο τὴν ἐκπαιδευτικὴ διαδικασία.

Τέλος, οἱ ἰδιότητες πού ὁ κ. Ξ. Κοκόλης ἀποδίδει μόνο στὴ λογοτεχνία ἰσχύουν καὶ γιὰ ἄλλα μαθήματα. Ἡ φιλοσοφία, ἡ κοινωνιολογία, ἡ ἱστορία, ἡ πολιτικὴ ἐπιστήμη, ἡ πολιτικὴ οἰκονομία κ.ἄ., στὸ βαθμὸ πού διαθέτουν «ζωντανό» περιεχόμενο θέτουν ἐρωτήματα, ὑπονομεύουν κ.λπ. Πρέπει κι αὐτὰ νά φύγουν; Πρέπει στὴν ἐκπαίδευση νά μείνουν μόνο τὰ «φοβία»; Ἐδῶ καταλήγει ἡ συλλογιστικὴ τοῦ κ. Ξ. Κοκόλη.

* * *

Ἐρχομαι στὴν ἀποψη τῆς κ. Τζένης Μαστοράκη. Νομίζω πὼς τὸ ἐρώτημα ἂν μπορεῖ νά διδαχτεῖ στὸ σχολεῖο ἢ λογοτεχνία, καὶ ἰδιαίτερα ἡ ποίηση, εἶναι θεμιτὸ καὶ εὐλογο. Βέβαια, ἂν φανεῖ ὅτι δέν μπορεῖ νά διδαχτεῖ, τότε ὀδηγούμαστε πάλι, ἔμμεσα, στὸ ὅτι δέν πρέπει νά διδάσκειται, ἀφοῦ, μὴ μπορώντας, οὐσιαστικά ἐξουδετερώνεται. Γιατί ὅμως δέν μπορεῖ νά διδαχτεῖ ἡ ποίηση; Ἡ πιθανὴ ἀνεπάρκεια, προκατάληψη, ἀδυναμία κάποιων διδασκόντων δέν ἀποτελεῖ, πιστεύω, ἐπιχείρημα, δέν εἶναι ἡ περίπτωση πού μᾶς ἀπασχολεῖ ἐδῶ οὔτε καὶ ἡ ἐξέταση τῶν λόγων. Κύριο καὶ οὐσιαστικὸ ἐπιχείρημα παραμένει ἡ δυνατότητα γλωσσικῆς προσπέλασης τοῦ ποιητικοῦ λόγου στὸ λεξιλογικὸ, γραμματικὸ, συντακτικὸ καὶ σημασιολογικὸ ἐπίπεδο τῆς γλώσσας — μὲ τὴ συνδηλωτικὴ ἰδιότητα, τὸ βιωματικὸ ὑπόβαθρο καὶ τὴ συγκινησιακὴ φόρτιση τοῦ λόγου — καὶ τὴν εἰδικὴ διαπλοκὴ ὅλων αὐτῶν πού χαρακτηρίζει τὴν ποίηση καὶ τὸ ποίημα ὡς «μορφή».

Γενικότερα, ἡ γλωσσοτεχνικὴ σύνθεση τοῦ ποιητικοῦ λόγου, προῖον προηγμένου γλωσσικοῦ αἰσθήματος, προϋποθέτει βαθύτερη γνωριμία, ἀναστροφή καὶ οἰκείωση μὲ τὴ γλώσσα, χωρὶς τὰ ὅποια ἡ ποίηση ἴσως δέν λειτουργεῖ. Ὁ ἐπαρκὴς ἀναγνώστης τῆς ποίησης ὀφείλει νά εἶναι πρῶτα γλωσσικά ἐπαρκής, ὥστε κινούμενος μὲ ἄνεση στὴ γλωσσικὴ ὁμαλότητα νά δυνηθεῖ νά συλλάβει τὴν ποιητικὴ ἀπόκλιση. Διαφορετικά, ἡ ποιητικὴ ἀπόκλιση ἀπὸ τὴ γλωσσικὴ νόρμα μένει ἀδικαίω-

τη καὶ ἀνεργός. Τὸ ἐρώτημα λοιπὸν εἶναι: Ὑπάρχει στοὺς μαθητὲς σήμερα ἡ ἀπαιτούμενη γλωσσικὴ ὑποδομὴ, ὑπάρχει γλωσσικὴ ἐπάρκεια ἰκανὴ νά διασφαλίσῃ μιὰ γνήσια συνομιλία μὲ τὸν ποιητικὸ λόγο; Ἐνα τέτοιο ἐρώτημα εἶναι καλὸ νά τίθεται καὶ νά συζητιέται μὲ στόχο τὴν ἐνίσχυση τῆς προσπάθειας — πού ποτέ δέν εἶναι ἀρκετὴ — γιὰ γλωσσικὴ κατάρτιση τῶν μαθητῶν, ὄχι ὅμως γιὰ νά δώσουμε σ' αὐτὸ μιὰ γενικὴ ἀπάντηση θετικὴ ἢ ἀρνητικὴ. Ἡ ἀπάντηση ἐξατομικεύεται ἀναγκαστικά. Ὑπάρχουν μαθητὲς πού ἔχουν αὐτὴ τὴν ἐπάρκεια καὶ ὑπάρχουν ἄλλοι πού δέν τὴν ἔχουν, ὅπως ὑπάρχουν καὶ κείμενα περισσότερο ἢ λιγότερο δυσανάγνωστα, περισσότερο ἢ λιγότερο προσιτὰ σέ μιὰ ὀρισμένη ἡλικία (καὶ ἀντιληπτικότητα). Ἐξάλλου, ἂς τὸ ξεκαθαρίσουμε κι αὐτὸ, δέν εἶναι ὅλα γιὰ ὅλους. Ὅπως ὁ ποιητὴς λέει αὐτὸ πού λέει ὅπως μπορεῖ καλύτερα, ἀντλώντας τὸ λόγο του ἀπὸ τὸ γλωσσικὸ ἀπόθεμα τοῦ τόπου, ἔτσι κι ὁ ἀναγνώστης αἰσθάνεται καὶ ἀντιλαμβάνεται ὅπως καὶ ὅσο μπορεῖ. Τὸ ἴδιο συμβαίνει ἀναλογικά καὶ μὲ τὸν δοκιμακὸ ἢ τὸν ἐπιστημονικὸ λόγο. Ὅλοι μαθαίνουμε μαθητεύοντας, δηλαδή ἀσκούμενοι στὴν ἀνάγνωσή του.

Προκειμένου γιὰ τὴν ἐκπαίδευση, ἐδῶ ἀκριβῶς ἔγχειται ὁ ρόλος τοῦ δασκάλου ὡς διαμεσολαβητῆ ὑπεύθυνου γιὰ τὴν ὁμαλὴ λειτουργία τοῦ κυκλώματος τῆς ἐπικοινωνίας καὶ γιὰ τὴ σωστὴ μετάδοση τοῦ μηνύματος, τὸ ὅποιο στὴν περίπτωσή τοῦ ποιήματος εἶναι ἀπόσταγμα βιωμένης ἐμπειρίας καὶ εὐαισθησίας διατυπωμένο στὸν κώδικα τῆς ποίησης. Ἐπομένως, τὸ ἐρώτημα ἀναγεται στὴν ἐπιμέλεια τοῦ διδασκόντος, ἀλλὰ αὐτὸ εἶναι ἓνα ἄλλο θέμα. Ὅπως ὅποτε θὰ συμφωνήσουμε μὲ ὅσους τονίζουν τὴν ἀνάγκη γιὰ παροχὴ ὅσο τὸ δυνατόν καλύτερης γλωσσικῆς παιδείας στοὺς μαθητὲς.

Τυπολογία του αστυνομικού μυθιστορήματος

Tzvetan Todorov

ΕΠΑΝΟΡΘΩΣΗ

Στό προηγούμενο τεύχος στο άρθρο για την Πηνελόπη Δέλτα παραλήφθηκε το όνομα της συγγραφέως 'Αλεξάνδρας Ζερβού ενώ στην κεφαλίδα αναφερόταν ως 'Αλεξάνδρα Ζέρβα. Χίλια συγγνώμη 'Αλεξάνδρα...

«Δύο μικροί νέγροι» (Α. Κρίστι) του Ρενέ Κλαίρ.

ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

Αν προτάσω αυτές τις λέξεις σε μία μελέτη που πραγματεύεται, ακριβώς, όρισμένες «κατηγορίες [espèces]» μέσα στο είδος «αστυνομικό μυθιστόρημα», δέν τό κάνω για νά τονίσω τή διαφωνία μου μέ τούς παραπάνω συγγραφείς, αλλά γιατί αυτή ή άποψη είναι πολύ διαδεδομένη· συνεπώς, είναι ή πρώτη έναντι τής οποίας πρέπει νά τοποθετηθώ. Τό αστυνομικό μυθιστόρημα δέν εϋθύνεται διόλου γι' αυτή τήν κατάσταση: έδω και δύο περίπου αιώνες γίνεται αισθητή, στίς λογοτεχνικές έρευνες, μία ισχυρή αντίδραση πού άμφισβητεί

Τό είδος του αστυνομικού μυθιστορήματος [le genre policier] δέν υποδιαιρείται σε κατηγορίες [espèces]. Παρουσιάζει μόνο μορφές, ιστορικά διάφορες.

BOILEAU-NARCEJAC²

τήν έννοια καθ' έαυτήν του είδους. Γράφουμε είτε για τή λογοτεχνία γενικά είτε για ένα έργο· ύπάρχει μάλιστα μία σιωπηρή σύμβαση, σύμφωνα μέ τήν όποία ή κατάταξη άρκυτων έργων μέσα σ' ένα είδος σημαίνει τήν υποβάθμισή τους. Η άποψη αυτή διαθέτει μία ικανοποιητική ιστορική εξήγηση: στή λογοτεχνική θεώρηση τής κλασικής εποχής, ή όποία αναφερόταν μάλλον στά είδη παρά στά έργα, ήταν επίσης έκδηλη κάποια έπιτιμητική τάση: τό έργο κρινόταν ως κακό, άν δέν ύποτασσόταν έπαρκώς στους κανόνες του είδους. Η κριτική αυτή έπιδίωκε συνεπώς όχι μόνο νά περιγράψει τά είδη, αλλά επίσης νά τά προδιαγράψει· οι προδιαγραφές των ειδών προηγούνταν τής λογοτεχνικής δημιουργίας άντι νά τήν άκολουθοϋν.

¹ Από τήν 'Ανατομία του αστυνομικού μυθιστορήματος πού κυκλοφορεί προσεχώς στίς εκδόσεις 'Αγρα.

Ἡ ἀντίδραση ἦταν ριζική: οἱ ρομαντικοὶ καὶ οἱ ἐπίγονοί τους ἀρνήθηκαν ὄχι μόνο νὰ ὑποταχθῶν στοὺς κανόνες τῶν εἰδῶν (κάτι πού ἦταν ὀπωσδήποτε δικαίωμα τους), ἀλλὰ καὶ ν' ἀναγνωρίσουν τὴν ὑπαρξὴ καθ' ἑαυτὴν τῆς ἔννοιας. Ἐπιπλέον ἡ θεωρία τῶν εἰδῶν ὡς τίς μέρες μας κατὰ παράδοξο τρόπο ἐλάχιστα μᾶς ἔχει ἀπασχολήσει. Ἐντούτοις, σήμερα, ἔχουμε μᾶλλον τὴν τάση ν' ἀναζητοῦμε τὸ ἐνδιάμεσο μεταξύ τῆς ὑπερβολικά γενικῆς ἔννοιας τῆς λογοτεχνίας καὶ αὐτῶν τῶν ἐπιμέρους ἀντικειμένων πού εἶναι τὰ ἔργα. Ἡ καθυστέρηση προέρχεται ἀναμφίβολα ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἡ τυπολογία συναρτᾶ καὶ συναρτᾶται ἀπὸ τὴ γενικὴ θεωρία τοῦ κειμένου· συνεπῶς, ἡ τελευταία εἶναι ἀκόμη ἀδύνατο νὰ διανύει τὴ φάση τῆς ὠριμότητάς της: ἐνόσω δὲν θὰ ἔχουμε κατορθώσει νὰ περιγράψουμε τὴ δομὴ τοῦ ἔργου, θὰ πρέπει νὰ περιοριστοῦμε στὴ σύγκριση τῶν στοιχείων πού μπορούμε νὰ μετρήσουμε, αὐτὸ εἶναι τὸ μέτρο. Παρ' ὅλη τὴν ἐπικαιρότητα τῆς ἔρευνας γιὰ τὰ εἶδη (ὅπως τὸ εἶχε ἐπισημάνει ὁ Τιμπωντέ, πρόκειται γιὰ τὸ πρόβλημα τῶν καθολικῶν ἔννοιων [universalia]), δὲν μπορούμε νὰ τὴ διεξαγάγουμε ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἔρευνα πού ἀφορᾷ τὴ θεωρία τοῦ λόγου [théorie du discours]: μόνη ἡ κριτικὴ τοῦ κλασικισμοῦ μπορούσε νὰ ἐπιτρέψει στὸν ἑαυτὸ της νὰ συναγάγει τὰ εἶδη ἀπὸ ἀφηρημένα λογικὰ σχήματα.

Στὴ μελέτη τῶν εἰδῶν προσμετρεῖται μιὰ ἐπιπρόσθετη δυσκολία πού ὀφείλεται στὸν ἰδιόμορφο χαρακτήρα κάθε αἰσθητικοῦ γνώμονα [norme]. Τὸ μεγάλο ἔργο δημιουργεῖ, κατὰ κάποιον τρόπο, ἕνα νέο εἶδος, καὶ ταυτόχρονα παραβαίνει τοὺς κανόνες τοῦ εἶδους πού ἦταν προηγουμένως ἔγκυροι. Τὸ εἶδος τοῦ ἔργου *Τὸ μοναστήρι τῆς Πάρμας* [La Chartreuse de Parme],³ δηλαδή ὁ γνώμονας στὸν ὁποῖο ἀναφέρεται αὐτὸ τὸ μυθιστόρημα, δὲν εἶναι μόνο τὸ γαλλικὸ μυθιστόρημα τῆς ἀρχῆς τοῦ 19ου αἰώνα: εἶναι τὸ εἶδος «σταυταλικὸ μυθιστόρημα» πού δημιουργήθηκε ἀπὸ αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ ἔργο, καὶ ἀπὸ κάποια ἄλλα. Θὰ μπορούσαμε νὰ ἀποφανθοῦμε ὅτι κάθε μεγάλο βιβλίο καθιερῶνει τὴν ὑπαρξὴ δύο εἰδῶν, τὴν πραγματικότητα δύο γνωμόνων: τοῦ εἶδους πού παραβαίνεται ἀπὸ τὸ βιβλίο, εἶδος πού δέσποζε στὴν προηγούμενη λογοτεχνία, καὶ τοῦ εἶδους πού δημιουργεῖται ἀπὸ αὐτὸ τὸ βιβλίο.

Ἐπάρχει ἐντούτοις μιὰ ἰδανικὴ περιοχὴ ὅπου αὐτὸ τὸ παιγνίδι μεταξύ τοῦ ἔργου καὶ τοῦ εἶδους του δὲν ὑφίσταται: ἡ περιοχὴ τῆς λογοτεχνίας γιὰ τίς μάζες. Τὸ οἰκεῖο λογοτεχνικὸ ἀριστούργημα, ὑπὸ μιὰ ἔννοια, δὲν ἐντάσσεται σὲ κανένα εἶδος, ἐκτός ἂν πρόκειται γιὰ τὸ δικό του καθ' ἑαυτὸ· ἀλλὰ τὸ ἀριστούργημα τῆς λογοτεχνίας

γιὰ τίς μάζες εἶναι ἀκριβῶς τὸ βιβλίο πού ἐγγράφεται κατὰ τὸν καλύτερο τρόπο στὸ εἶδος του. Τὸ ἀστυνομικὸ μυθιστόρημα ἔχει τοὺς γνώμονές του· ἡ «καλύτερη» ἐπίδοση ἀπ' ὅ,τι ἀπαιτοῦν αὐτοὶ οἱ γνώμονες σημαίνει ταυτόχρονα «λιγότερο καλὴ»· ὅποιος θέλει νὰ «ὠραιοποιήσει» τὸ ἀστυνομικὸ μυθιστόρημα κάνει «λογοτεχνία», ὄχι ἀστυνομικὸ μυθιστόρημα. Τὸ κατ' ἐξοχὴν ἀστυνομικὸ μυθιστόρημα δὲν παραβαίνει τοὺς κανόνες τοῦ εἶδους, ἀλλὰ ὑποτάσσεται σ' αὐτούς: τὸ βιβλίο *Ὅχι ὄρχιδες γιὰ τὴ Μίς Μπλάντις* [No Orchids for Miss Blandish τοῦ J.H. Chase] εἶναι ἐνσάρκωση τοῦ εἶδους, ὄχι ὑπέρβαση. Ἄν εἶχαμε περιγράψει ἐπαρκῶς τὰ εἶδη τῆς λαϊκῆς λογοτεχνίας, θὰ ἦταν πιά ἄτοπο νὰ γίνεται λόγος γιὰ τὰ ἀριστουργήματά της: εἶναι τὸ ἴδιο πράγμα· τὸ καλύτερο ἀντιπροσωπευτικὸ δείγμα θὰ εἶναι ἐκεῖνο γιὰ τὸ ὁποῖο δὲν ἔχουμε τίποτε νὰ ποῦμε. Πρόκειται γιὰ ἕνα γεγονός πού ἔχει ἐλάχιστα ἐπισημανθεῖ καὶ τοῦ ὁποῖου οἱ συνέπειες προσβάλλουν ὅλες τίς αἰσθητικῆς κατηγορίες: σήμερα εἴμασθε ἐνώπιον μιᾶς τομῆς μεταξύ τῶν δύο οὐσιαστικῶν ἐκφάνσεων αὐτῶν τῶν κατηγοριῶν· δὲν ὑπάρχει ἕνας μοναδικὸς αἰσθητικὸς γνώμονας στὴν κοινωνία μας, ἀλλὰ δύο· δὲν μπορούμε νὰ μετρήσουμε μὲ τὰ ἴδια μέτρα τὴ «μεγάλη» τέχνη καὶ τὴ «λαϊκὴ» τέχνη.

Ἡ ἀνάγλυψη ἔκθεση τῶν εἰδῶν στὴν ἐνδοχώρα τοῦ ἀστυνομικοῦ μυθιστορήματος ὑπόσχεται συνεπῶς ὅτι θὰ εἶναι εὐκόλη ὑπόθεση. Ἄλλὰ γιὰ νὰ τὴ διεκπεραιώσουμε εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀρχίσουμε μὲ τὴν περιγραφή τῶν «κατηγοριῶν [espèces], γεγονός πού ἐπίσης σημαίνει μὲ τὸν καθορισμὸ τῶν ὀρίων τους. Θὰ θέσω ὡς ἀφετήρι σημεῖο τὸ κλασικὸ ἀστυνομικὸ μυθιστόρημα πού ἔφθασε στὸ ἀπώγειο τῆς δόξας του κατὰ τὸν μεσοπόλεμο καὶ τὸ ὁποῖο μπορούμε νὰ ὀνομάσουμε *μυθιστόρημα αἰνιγμα*. Ὑπῆρξαν ἤδη πολλές ἀπόπειρες νὰ προσδιοριστοῦν οἱ κανόνες αὐτοῦ τοῦ εἶδους (θὰ ἐπανέλθω ἀργότερα στοὺς εἴκοσι κανόνες τοῦ Van Dine)· ὡστόσο, ὡς καλύτερο σφαιρικὸ χαρακτηρισμὸ θεωρῶ αὐτὸν πού δίνει γιὰ τοῦτο τὸ εἶδος ὁ Μισέλ Μπυτόρ στὸ μυθιστόρημά του *Ἡ χρῆση τοῦ χρόνου* [L'emploi du temps, 1956]. Ὁ ἥρωας Τζώρτζ Μπάρτον, συγγραφέας πολλῶν ἀστυνομικῶν μυθιστορημάτων, ἐξηγεῖ στὸν ἀφηγητὴ ὅτι «κάθε ἀστυνομικὸ μυθιστόρημα στηρίζεται σὲ δύο φόνους, ἀπὸ τοὺς ὁποῖους ὁ πρῶτος, πού ἔχει διαπράξει ὁ δολοφόνος, δὲν εἶναι παρά ἀφορμὴ γιὰ τὸν δεύτερο ὅπου ὁ δολοφόνος εἶναι τὸ θῦμα τοῦ αὐθεντικοῦ καὶ ἀτιμώρητου φονιά, τοῦ ντετέκτιβ», καὶ ὅτι «τὸ ἀφήγημα... θέτει δύο ἐπάλληλες χρονικὲς ἀκολουθίες: τίς ἡμέρες τῆς ἔρευνας πού ἔχουν ὡς ἀφετηρία τὸ ἔγκλημα καὶ τίς ἡμέρες τοῦ δράματος πού ὀδηγοῦν στὸ ἔγκλημα».

Το μαῦρο μυθιστόρημα εἶναι ἀστυνομικὸ μυθιστόρημα πού συγχωνεύει τίς δύο ἱστορίες, ἢ, μὲ ἄλλους ὅρους, ἀναιρεῖ τὴν πρώτη καὶ δίνει ζωὴ στὴ δεύτερη.

Θά μπορούσαμε να πούμε ότι κάποια στιγμή το αστυνομικό μυθιστόρημα νιώθει σαν αδικαιολόγητη επιβάρυνση τούς έξαναγκασμούς πού συγκροτούν τό είδος και απαλλάσσεται από αυτούς για να σχηματίσει νέο κώδικα.

Στή βάση του μυθιστορήματος-αίνιγμα έντοπίζουμε μία δυαδικότητα: αυτή μάλιστα θά μās καθοδηγήσει για να τό περιγράψουμε. Τό μυθιστόρημα αυτό περιέχει όχι μία, αλλά δύο ιστορίες: τήν ιστορία του έγκλήματος και τήν ιστορία τής έρευνας. Στην πιό άμιγή μορφή τους, οι δύο αυτές ιστορίες δέν έχουν κανένα κοινό σημείο. Νά οι πρώτες άράδες ενός τέτοιου «άμιγους» μυθιστορήματος:

«Πάνω σέ μία μικρή πράσινη καρτέλα διαβάζουμε αυτές τīs δακτυλόγραφες φράσεις:

Όντέλ Μάργκαρετ

Έβδομηκοστή Πρώτη Όδος Ούέστ, άριθμ. 184. Δολοφονία. Στραγγαλισμένη γύρω στίς 23.00. Άνάστατο διαμέρισμα. Κλεμμένα κοσμήματα. Τό πτώμα ανακάλυψε ή Άμυ Γκίμπσον, καμαριέρα».

[S.S. Van Dine, *The «Canary» Murder Case*].

Η πρώτη ιστορία, του έγκλήματος, έχει τελειώσει πριν άρχίσει ή δεύτερη (και τό βιβλίο). Όμως τί διαδραματίζεται στή δεύτερη; Έλάχιστα πράγματα. Οι ήρωες τής δεύτερης αυτής ιστορίας, ιστορίας τής έρευνας, δέν δρουν, **μαθαίνουν**. Τίποτε δέν μπορεί να τούς συμβεί: ένας κανόνας του είδους αξιώνει τό άπρόσβλητο του ντετέκτιβ. Είναι αδύνατο να φαντασθούμε ότι ό Έρακλής Πουαρό ή ό Φίλωνας Βάνς διατρέχουν κάποιον κίνδυνο, είναι θύματα επιθέσεων, τραυματίζονται και, πολύ περισσότερο, σκοτώνονται. Οι εκατόν πενήντα σελίδες πού χωρίζουν τήν ανακάλυψη του έγκλήματος από τήν άποκάλυψη του ένόχου είναι αφιερωμένες σέ μία σταδιακή μαθητεία: εξετάζονται ή μία ένδειξη μετά τήν άλλη, τό ένα ίχνος μετά τό άλλο. Τό μυθιστόρημα-αίνιγμα τείνει κατ' αυτό τόν τρόπο πρós μία καθαρά γεωμετρική άρχιτεκτονική: Τό *Έγκλημα στο Όριεντ Έξπρές* [*Murder on the Orient Express*] τής Άγκάθα Κρίστι, για παράδειγμα, παρουσιάζει δώδεκα ύποπτα πρόσωπα: τό βιβλίο συγκροτείται από δώδεκα, και πάλι δώδεκα ανακρίσεις, από τόν πρόλογο και από τόν έπίλογο (δηλαδή ανακάλυψη του έγκλήματος και ανακάλυψη του ένόχου).

Η δεύτερη αυτή ιστορία, ή ιστορία τής έρευνας, υπόκειται συνεπώς σ' ένα έντελώς ιδιαίτερο καθεστώς. Δέν είναι τυχαίο ότι συχνά τήν αφήγεται ένας φίλος του ντετέκτιβ, ό όποιος όμολογεί άπερίφραστα ότι αυτή τή στιγμή άσχολείται με τή συγγραφή ενός βιβλίου: ή ιστορία αυτή άποσκοπεύει, τελικά, να εξηγήσει πώς είναι δυνατό να προκύψει αυτό καθ' έαυτό τό αφήγημα, πώς είναι δυνατό να έχει γραφεί αυτό καθ' έαυτό τό βιβλίο. Η πρώτη ιστορία άγνωεί έντελώς τό βιβλίο, δηλαδή ούδέποτε παραδέχεται ότι είναι πλασματική (κανένας συγγραφέας αστυνομικών μυθιστορημάτων δέν θά επέτρεπε στον έαυτό του

να έπισημάνει τόν φανταστικό χαρακτήρα τής ιστορίας, όπως συμβαίνει στή «λογοτεχνία»). Άντίστροφα, ή δεύτερη ιστορία όχι μόνο υποτίθεται ότι λαμβάνει υπόψη τήν πραγματικότητα του βιβλίου, αλλά είναι άκριβώς ή ιστορία αυτού άκριβώς του βιβλίου.

Θά μπορούσαμε επίσης να χαρακτηρίσουμε τīs δύο αυτές ιστορίες λέγοντας ότι ή πρώτη, του έγκλήματος, άφηγείται «ό,τι πράγματι έχει συμβεί», ενώ ή δεύτερη, τής έρευνας, εξηγεί πώς «ό άναγνώστης (ή ό άφηγητής) ενημερώθηκε γι' αυτή τήν υπόθεση». Έπομένως, αυτοί οι όρισμοί δέν άφορούν πιά τīs δύο ιστορίες μέσα στο αστυνομικό μυθιστόρημα, αλλά δύο όψεις όποιουδήποτε λογοτεχνικού έργου, τīs όποιες είχαν άποκαλύψει οι Ρώσοι φορμαλιστές στή δεκαετία του '20 αυτού του αιώνα. Διέκριναν, πράγματι, τό **μύθο** και τήν **πλοκή** ενός άφηγήματος: ό μύθος είναι ό,τι συνέβη στή ζωή· ή πλοκή είναι ό τρόπος με τόν όποιο ό συγγραφέας παρουσιάζει αυτόν τό μύθο. Η πρώτη έννοια ανταποκρίνεται στήν πραγματικότητα πού μνημονεύεται, σέ γεγονότα όμοια με αυτά πού έκτυλίσσονται στή ζωή μας: ή δεύτερη στο βιβλίο καθ' έαυτό, στο αφήγημα, στα λογοτεχνικά τεχνάσματα πού χρησιμοποιεί ό συγγραφέας. Στο μύθο δέν ύπάρχει άντιστροφή μέσα στο χρόνο, τά ενεργήματα ακολουθούν τή φυσική τάξη τους: στήν πλοκή ό συγγραφέας μπορεί να μās παρουσιάζει τīs εκβάσεις πριν από τīs αιτίες, τό τέλος πριν από τήν αρχή. Οι δύο αυτές έννοιες, κατά συνέπεια, δέν χαρακτηρίζουν δύο μέρη τής ιστορίας ή δύο διάφορες ιστορίες, αλλά δύο όψεις τής ίδιας ιστορίας, είναι δύο άπόψεις για τό ίδιο πράγμα. Πώς συμβαίνει λοιπόν ώστε τό αστυνομικό μυθιστόρημα κατορθώνει να παροντικοποιεί και τīs δύο, να θέτει τή μία δίπλα στήν άλλη;

Για να εξηγήσουμε αυτό τό παράδοξο, πρέπει κατ' αρχήν να έπαναφέρουμε στή μνήμη μας τό ιδιαίτερο καθεστώς των δύο ιστοριών. Η πρώτη, του έγκλήματος, είναι εκ των πραγμάτων ή ιστορία μιάς άπουσίας: τό σημαντικότερο χαρακτηριστικό τής έγκειται στο γεγονός ότι δέν μπορεί να είναι άμεσα παρούσα μέσα στο βιβλίο. Με άλλα λόγια, ό άφηγητής δέν μπορεί να μās διαβιβάσει κατευθείαν τīs άνταπαντήσεις των προσώπων πού εμπλέκονται σ' αυτή τήν ιστορία, ούτε να μās περιγράφει τή δράση τους: για να τό κάμει πρέπει κατ' ανάγκη να προσφύγει στή μεσίτευση ενός άλλου (ή του ίδιου) προσώπου, τό όποιο θά μεταβιβάσει, στή δεύτερη ιστορία, τīs όμιλίες πού άκουσε και τīs πράξεις πού παρατήρησε. Τό καθεστώς τής δεύτερης είναι, τό έχουμε έπισημάνει, εξίσου ύπερβολικό: πρόκειται για μία ιστορία πού καθ' έαυτήν είναι άσήμαντη, πού χρησιμοποιείται μόνο ως μεσίτης μεταξύ του άναγνώστη και τής ιστορίας του έγκλήματος. Οι θεωρητικοί του

αστυνομικού μυθιστορήματος πάντοτε συμφωνούσαν λέγοντας ότι τό ύφος σέ αυτό τόν λογοτεχνικό τύπο πρέπει νά είναι έντελώς διαφανές, θά μπορούσαμε νά πούμε άνύπαρκτο· ή μοναδική αξίωση στήν όποία αυτό ύπακούει τό ύποχρεώνει νά είναι άπλό, σαφές, άμεσο. Κάποιοι μάλιστα άποπειράθηκαν —είναι ένδεικτικό— νά καθαιρέσουν έντελώς τή δεύτερη αὐτή ιστορία: ένας έκδοτικός οίκος είχε έκδώσει άληθινούς φακέλους δικογραφιών πού περιλάμβαναν φανταστικές έκθέσεις τής αστυνομίας, άνακρίσεις, φωτογραφίες, δακτυλικά άποτυπώματα, άκόμη καί μπουκλές μαλλιῶν· αὐτά τά «αὐθεντικά» τεκμήρια θά έπρεπε νά οδηγήσουν τόν άναγνώστη στήν άνακάλυψη τοῦ ένόχου (σέ περίπτωση άποτυχίας, ένας κλειστός φάκελος, κολλημένος στήν τελευταία σελίδα, έδινε τή λύση τοῦ παιγνιδιοῦ: γιά παράδειγμα, τή δικαστική άπόφαση).

Πρόκειται, λοιπόν, στό μυθιστόρημα-αίνιγμα, γιά δύο ιστορίες, άπό τίς όποίες ή μία είναι άπουσα άλλά πραγματική, ή άλλη παρούσα άλλά άσήμαντη. Αὐτή ή παρουσία καί αὐτή ή άπουσία έξηγούν τήν ύπαρξη τῶν δύο μέσα στή συνεχή ροή τοῦ άφηγήματος. Ἡ πρώτη είναι τόσο έπίπλαστη, περιέχει τόσες συμβάσεις καί τόσα λογοτεχνικά τεχνάσματα (πού δέν είναι τίποτε άλλο άπό τήν όψη «πλοκή» τοῦ άφηγήματος), ὥστε ό συγγραφέας δέν μπορεί νά τά άφήσει άνεξήγητα. Τά τεχνάσματα αὐτά είναι, ἄς τό έπισημάνουμε, οὐσιαστικά δύο τύπων, χρονικές άντιστροφές καί ιδιόμορφες «θεωρήσεις»: τό περιεχόμενο κάθε πληροφορίας καθορίζεται άπό τήν προσωπικότητα εκείνου πού τή διαβιβάζει, δέν ύπάρχει παρατήρηση δίχως παρατηρητή· ό συγγραφέας δέν μπορεί, έξ έρισμοῦ, νά είναι παντογνώστης, ὅπως συμβαίνει στό κλασικό μυθιστόρημα. Ἡ δεύτερη ιστορία έμφανίζεται συνεπῶς σάν τόπος ὅπου δικαιώνουμε καί «έγκλιματίζουμε» ὅλα αὐτά τά τεχνάσματα: γιά νά τούς δώσει «φυσική έκφραση», ό συγγραφέας όφείλει νά διευκρινίσει ότι γράφει ένα βιβλίο! Καί έπειδή άκριβῶς έπικρατεῖ ό φόβος μήπως ή δεύτερη αὐτή ιστορία γίνει καθ' έαυτήν άδιαφανής, μήπως σκιάσει άνώφελα τήν πρώτη, έχουν διατυπωθεῖ τόσες συστάσεις γιά νά διατηρεῖται τό ύφος οὐδέτερο καί άπλό, νά καθίσταται άδιόρατο.

Ἄς ξεετάσουμε τώρα ένα άλλο είδος μέσα στό χῶρο τοῦ αστυνομικού μυθιστορήματος, αὐτό πού δημιουργήθηκε στίς Ἡνωμένες Πολιτεῖες λίγο πρίν καί προπάντων μετά τόν Δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο καί δημοσιεύθηκε στή Γαλλία στήν έκδοτική συλλογή «μαῦρο σειρά» [série noire]· μπορούμε νά τό ονομάσουμε **μαῦρο μυθιστόρημα** [roman noir], μολονότι αὐτός ό ὅρος έχει έπίσης μιá άλλη σημασία. Τό μαῦρο μυθιστόρημα είναι αστυνομικό μυθιστόρημα πού συγχωνεύει τίς δύο ιστορίες ή, μέ άλλους ὅρους, άναιρεῖ τήν πρώτη

καί δίνει ζωή στή δεύτερη. Δέν είναι πιά ένα έγκλημα πού προηγείται τής στιγμῆς τοῦ άφηγήματος, τό όποιο μᾶς έξιστοροῦν· τό άφήγημα τώρα συμπίπτει μέ τή δράση. Κανένα μαῦρο μυθιστόρημα δέν παρουσιάζεται ύπό τή μορφή άπομνημονευμάτων: δέν ύπάρχει σημείο άφίξης άπ' ὅπου ό άφηγητής θά μπορούσε νά έποπτεύσει μέ τό βλέμμα τά παρωχημένα γεγονότα, δέν γνωρίζουμε άν θά φθάσει ζωντανός ὡς τό τέλος τής ιστορίας. Ἡ προσκόπηση ύποκαθιστᾶ τήν άνασκόπηση.

Δέν ύπάρχει πιά ιστορία πού πρέπει νά μαντέψουμε· καί δέν ύπάρχει μυστήριο, ὅπως υπήρχε στό μυθιστόρημα-αίνιγμα. Ὡστόσο, άπό τήν άλλη μεριά, τό ενδιαφέρον τοῦ άναγνώστη δέν μειώνεται: έφεξῆς άντιλαμβανόμαστε ότι ύπάρχουν δύο μορφές ένδιαφέροντος, έντελῶς διάφορες. Τήν πρώτη μπορούμε νά τήν ονομάσουμε **περιέργεια**· αὐτή οδεύει άπό τό άποτέλεσμα πρὸς τήν αίτία: μέ άφετηρία μιá συγκεκριμένη έκβαση (ένα πτώμα καί κάποια ένδεικτικά στοιχεῖα) πρέπει ν' άνακαλύψουμε τήν αίτία (τόν ένοχο καί ὅ,τι τόν ὤθησε στό έγκλημα). Ἡ δεύτερη μορφή είναι ή **άγωνία** [suspense=σασπένς, έναγώνια προσμονή] καί έδῶ οδεύουμε άπό τήν αίτία πρὸς τό άποτέλεσμα: άρχικά μᾶς δείχνουν τά άρκτικά δεδομένα (γκάνγκστερς πού μηχανεύονται παρανομίες) καί τό ένδιαφέρον μας συντηρεῖται άπό τήν προσμονή τῶν γεγονότων πού πρόκειται νά συμβοῦν, δηλαδή τῶν άποτελεσμάτων (πτώματα, έγκλήματα, συμπλοκές). Αὐτός ό τύπος ένδιαφέροντος ήταν άδιανόητος στό μυθιστόρημα αίνιγμα, γιατί οἱ πρωταγωνιστές του (ό ντετέκτιβ καί ό φίλος του, ό άφηγητής) ήταν, έξ έρισμοῦ, άπρόσβλητοι: τίποτε δέν μπορούσε νά τούς συμβεῖ. Στό μαῦρο μυθιστόρημα ή κατάσταση άντιστρέφεται: τά πάντα είναι ένδεχόμενα, καί ό ντετέκτιβ διακυβεύει τήν υγεία του, άν ὄχι τή ζωή του.

Ἡ παρουσία τῆς αντίθεση μεταξύ μυθιστορήματος-αίνιγμα καί μαῦρου μυθιστορήματος ὡς αντίθεση μεταξύ δύο ιστοριῶν καί μιᾶς μοναδικῆς· έδῶ πρόκειται γιά λογική κατάταξη καί ὄχι γιά ιστορική καταγραφή. Τό μαῦρο μυθιστόρημα δέν έχει ανάγκη, γιά νά έμφανιστεῖ, νά πραγματοποιήσῃ τή συγκεκριμένη αὐτή άλλαγή. Δυστυχῶς γιά τή λογική, τά είδη δέν εμφανίζονται ταυτόχρονα μέ τή θεωρία, σάν νά έχουν ὡς μοναδικό σκοπό νά φωτίσουν τίς δυνατότητες πού παρέχονται άπό αὐτήν τή θεωρία. Τό νέο είδος δημιουργεῖται γύρω άπό ένα στοιχείο πού στό παλαιό είδος δέν ήταν δεσμευτικό: τά δύο είδη κωδικοποιοῦν (καθιστοῦν δεσμευτικά) άσύμμετρα στοιχεῖα. Γι' αὐτόν τό λόγο ή ποιητική τοῦ κλασικισμοῦ απέτυχε ὅσον άφορᾶ τή λογική της ταξινόμηση τῶν είδῶν. Τό σύγχρονο μαῦρο μυθιστόρημα συγκροτήθηκε ὄχι γύρω άπό ένα τέχνα-

Πράγματι, γύρω από αυτές τίς λίγες σταθερές συγκροτεῖται τό μαῦρο μυθιστόρημα: τή βία, τό συχνά αίσχρό έγκλημα, τήν ήθική άδιαφορία τῶν προσώπων.

σμα παρουσίας, αλλά γύρω από τό αναπαριστάμενο κοινωνικό περιβάλλον, γύρω από ιδιόμορφα πρόσωπα και ήθη· με άλλα λόγια, ή συστατική του ιδιομορφία είναι θεματική. Έτσι τό περιέγραφε, στό 1945, ό Μαρσέλ Ντυαμέλ — ό άνθρωπος πού τό άνέδειξε στή Γαλλία: στό μαύρο μυθιστόρημα βρίσκουμε «βία —σέ όλες τίς μορφές της, και ιδιαίτερα στίς πιο έπαίσχυντες—, ξυλοδαμούς και σφαγές». «Η άνηθικότητα είναι σ' αυτό τόσο φυσιολογική όσο και τά άγαθά συναισθήματα». «Σ' αυτό υπάρχει επίσης άγάπη —κατά προτίμηση κτηνώδης— άστατο πάθος, άνελέητο μίσος...». Πράγματι, γύρω από αυτές τίς λίγες σταθερές συγκροτείται τό μαύρο μυθιστόρημα: τή βία, τό συχνά αίσχρο έγκλημα, τήν ήθική άδιαφορία τών προσώπων. Κεντρική θέση στό μαύρο μυθιστόρημα κατέχει, επίσης δεσμευτικά, ή «δεύτερη ιστορία», αυτή πού έκτυλίσσεται στό παρόν· αλλά ή καθαίρεση τής πρώτης δέν είναι δεσμευτικό χαρακτηριστικό: οί πρώτοι συγγραφείς τής «μαύρης σειράς», ό Ντάσιελ Χάμμετ, ό Ράιημοντ Τσάντλερ διατη-

ρουν τό μυστήριο· τό αξιοσημείωτο έγκείται στό γεγονός ότι έδω ή λειτουργία του μυστηρίου είναι δευτερεύουσα, ύποδεέστερη, και όχι κεντρική όπως στό μυθιστόρημα-αίνιγμα.

Αυτή ή περιστολή μέσα στό περιγραφόμενο κοινωνικό περιβάλλον διαχωρίζει επίσης τό μαύρο μυθιστόρημα από τό περιπετειώδες, μολονότι αυτό τό όριο δέν είναι πολύ σαφές. Πρέπει νά λάβουμε υπόψη ότι οί ιδιότητες πού άπαριθμήσαμε ώς έδω, ό κίνδυνος, ή καταδίωξη, οί μάχες, συναντώνται επίσης στό περιπετειώδες μυθιστόρημα [roman d' aventures]· τό μαύρο μυθιστόρημα έντούτοις διατηρεί τήν άυτονομία του. Μπορούμε νά διακρίνουμε πολλές αίτιες πού καθορίζουν αυτό τό γεγονός: ή σχετική έξάλειψη του περιπετειώδους μυθιστορήματος και ή υποκατάσταση του από τό μυθιστόρημα κατασκοπείας [roman d' espionnage]· κατόπιν ή ροπή τών συγγραφέων του περιπετειώδους μυθιστορήματος προς τό φανταστικό και τό έξωτικό, τά όποια κατευθύνουν, από τή μιά μεριά, κοντά στό ταξιδιωτικό άφήγημα [récit de voyage] και, από τήν άλλη, στό σημερινά μυθιστορήματα έπιστημονικής φαντασίας [romans de science-fiction]· τέλος, ή τάση προς τήν περιγραφή, ή όποία παραμένει έντελώς ξένη προς τό άστυνομικό μυθιστόρημα. Η διαφορά όσον άφορά τήν περιγραφή του κοινωνικού περιβάλλοντος και τών ήθών προστίθεται στίς άλλες διακρίσεις πού μνημονεύσαμε· και άκριβώς αυτή ή διαφορά επέτρεψε τή συγκρότηση του μαύρου μυθιστορήματος.

Ένας συγγραφέας άστυνομικών μυθιστορημάτων, ιδιαίτερα δογματικός, ό S.S. Van Dine, διατύπωσε στό 1928 είκοσι κανόνες στους όποιους πρέπει νά υποτάσσεται κάθε συγγραφέας άστυνομικών μυθιστορημάτων πού σέβεται τόν έαυτό του. Έκτοτε οί κανόνες αυτοί έχουν επανειλημμένα αναπαραχθεί (βλ., για παράδειγμα, στό βιβλίο πού ήδη μνημονεύσαμε τών Boileau και Narcejac) και προπάντων άμφισβητηθεί έντονα. Καθώς δέν προέχει για μένα νά προδιαγράψω τόν τρόπο μέ τόν όποιο πρέπει νά άντιμετωπίσουμε αυτό τό πρόβλημα, αλλά νά περιγράψω τά είδη του άστυνομικού μυθιστορήματος, θεωρώ πώς έχουμε κάθε λόγο νά σταθούμε έδω μιά στιγμή. Υπό τήν πρωτότυπη μορφή τους οί κανόνες αυτοί είναι άρκετά παλιόλογοι, έτσι ώστε μπορούμε νά τούς συνοψίσουμε στό όκτώ ακόλουθα σημεία:

1. Τό μυθιστόρημα πρέπει νά έχει ως άνωτερο όριο έναν ντετέκτιβ και έναν ένοχο, και ως κατώτερο ένα θύμα (ένα πτώμα).
2. Ο ένοχος δέν πρέπει νά είναι επαγγελματίας κακοποιός· δέν πρέπει νά είναι ό ντετέκτιβ· πρέπει νά σκοτώνει για προσωπικούς λόγους.
3. Ο έρωτας δέν έχει θέση στό άστυνομικό μυθιστόρημα.

4. Ο ένοχος πρέπει να είναι σχετικά σημαίνον πρόσωπο:

α) στη ζωή: να μην είναι υπηρέτης ή καμαριέρα:

β) στο βιβλίο: να είναι ένας από τους πρωταγωνιστές.

5. Τά πάντα πρέπει να εξηγούνται με έλλογο τρόπο: το φανταστικό έδω δέν είναι αποδεκτό.

6. Έδω δέν υπάρχει χώρος για περιγραφές ούτε για ψυχολογικές αναλύσεις.

7. Πρέπει να διατηρούμε την ακόλουθη αντίστοιχία, όσον αφορά τις πληροφορίες για την ιστορία: «συγγραφέας: αναγνώστης = ένοχος: ντετέκτιβ».

8. Πρέπει να αποφεύγουμε τις κοινότοπες καταστάσεις και λύσεις (ό Van Dine απαριθμεί δέκα).

“Αν συγκρίνουμε αυτό τον κατάλογο με την περιγραφή του μαύρου μυθιστορήματος, θά ανακαλύψουμε ένα ενδιαφέρον γεγονός. Ένα μέρος των κανόνων του Van Dine αναφέρεται προφανώς σε οποιοδήποτε άστυνομικό μυθιστόρημα, ένα άλλο στο μυθιστόρημα-αίνιγμα. Αυτός ο έπιμερισμός συμπίπτει, κατά παράδοξο τρόπο, με τό πεδίο εφαρμογής των κανόνων: όσοι άφορούν τά θέματα, την αναπαριστάμενη ζωή (ή «πρώτη ιστορία») περιορίζονται στο χώρο του μυθιστορήματος-αίνιγμα (κανόνες 1-4α): όσοι αναφέρονται στο λόγο [discours], στο βιβλίο (ή «δεύτερη ιστορία»), είναι έξίσου έγκυροι για τά μαύρα μυθιστορήματα (κανόνες 4β-7: ό κανόνας 8 χαρακτηρίζεται από άκόμη μεγαλύτερη γενικότητα). Πράγματι, στο μαύρο μυθιστόρημα υπάρχουν συχνά περισσότεροι του ενός ντετέκτιβς (*For love of Imabelle* του Chester Himes) και περισσότεροι του ενός έγκληματίες (*The Fast Buck* του J.H. Chase). Ο έγκληματίας είναι, σχεδόν δεσμευτικά, έπαγγελματίας και δέν σκοτώνει για προσωπικούς λόγους («ό πληρωμένος φονιάς»). άκόμη περισσότερο, συχνά είναι άστυνομικός. Ο έρωτας —«κατά προτίμηση κτηνώδης»— έδω έχει έπίσης τή θέση του. Άπεναντίας οι φανταστικές εξηγήσεις, οι περιγραφές και οι ψυχολογικές αναλύσεις αποκλείονται: ό έγκληματίας πρέπει πάντοτε να είναι ένας από τους πρωταγωνιστές. Όσον άφορά τόν κανόνα 7, αυτός έχασε τήν καταλληλότητά του μαζί με τήν έξαφάνιση τής διπλής ιστορίας. Τό γεγονός αυτό ύποδεικνύει ότι ή εξέλιξη έχει προσβάλει προπάντων τό θεματικό μέρος και, καθώς φαίνεται, όχι τή δομή του λόγου καθ’ έαυτόν (ό Van Dine δέν έχει έπισημάνει τήν αναγκαιότητα του μυστηρίου και, συνεπώς, τής διπλής ιστορίας, γιατί τή θεωρεί άναμφίβολα ως άυτονόητη).

Όρισμένα, εκ πρώτης όψευς, άσήμαντα χαρακτηριστικά στοιχεία μπορούν να ένταχθούν κωδικοποιημένα μέσα στον έναν ή στον άλλο τύπο του άστυνομικού μυθιστορήματος: ένα είδος

συλλέγει όρισμένες ιδιομορφίες που βρίσκονται σε διάφορα γενικευτικά επίπεδα. Έτσι τό μαύρο μυθιστόρημα, προς τό όποιο είναι ξένη οποιαδήποτε προβολή των λογοτεχνικών τεχνασμάτων, δέν έπιφυλάσσει τίς εκπλήξεις του στις τελευταίες άράδες του κεφαλαίου: από τήν άλλη μεριά, τό μυθιστόρημα-αίνιγμα, που νομιμοποιεί τή λογοτεχνική σύμβαση καθώς τή διατυπώνει ρητά στη «δεύτερη ιστορία» του, συχνά θά τελειώσει τό κεφάλαιο με μία ιδιαίτερα άπροσδόκητη άποκάλυψη («Έσεϊς είστε ό δολοφόνος», θά πει έπομένως ό Πουαρό στον άφηγητή, στο *Φόνο του Ρότζερ Άκρόυντ* [*The Murder of Roger Ackroyd*]). Από τήν άλλη μεριά, όρισμένα ύφολογικά χαρακτηριστικά στοιχεία στο μαύρο μυθιστόρημα του άνήκουν κατ’ ίδιαν. Οι περιγραφές εκτίθενται δίχως έμφραση, άκόμη και όταν τά γεγονότα που περιγράφονται είναι φρικτά: μπορούμε να πούμε ότι οι περιγραφές αυτές εκδηλώνουν ψυχρότητα άν όχι κυνισμό («Ο Τζό αίμορραγούσε σαν γουρούνι. Άπίστευτο γέρος άνθρωπος να αίμορραγεί τόσο πολύ», στο *Kiss Tomorrow Goodbye* του Horace

Τό μυθιστόρημα-αίνιγμα περιέχει όχι μία, αλλά δύο ιστορίες: τήν ιστορία του έγκλήματος και τήν ιστορία τής έρευνας. Στην πίο άμιγή μορφή τους οι δύο αυτές ιστορίες δέν έχουν κανένα κοινό σημείο.

«Κάθε αστυνομικό μυθιστόρημα στηρίζεται σε δύο φόνους, από τους οποίους ο πρώτος, πού έχει διαταράξει ο δολοφόνος, δέν είναι παρά άφορμή για τόν δεύτερο, όπου ο δολοφόνος είναι τό θύμα του άυθεντικού και άτιμώρητου φονιά, του ντετέκτιβ».

Mac Coy). Οί παρομοιώσεις άπεικονίζουν κάποια τραχύτητα (περιγραφή των χεριών: «ένιωθα πώς άν ποτέ μέ άδραχναν τά χέρια του από τό λαιμό, θά μου έβγαζαν τό αίμα από τά αυτιά»), στό *You Never Know with Women* του J.H. Chase). Η άνάγνωση ενός τέτοιου άποσπάσματος άρκει ώστε νά είμαστε βέβαιοι πώς έχουμε στό χέρια μας ένα μαύρο μυθιστόρημα.

Δέν προξενεί έκπληξη τό γεγονός ότι άνάμεσα σ' αυτές τίς δύο, τόσο διάφορες, μορφές ήταν δυνατό νά προκύψει μία τρίτη πού συνδυάζει τίς ιδιότητές του: τό *μυθιστόρημα άγωνίας* [roman à suspense]. Άπό τό μυθιστόρημα-αίνιγμα διατηρεί τό μυστήριο και τίς δύο ιστορίες, τήν ιστορία του παρελθόντος και τήν ιστορία του παρόντος. άρνεϊται όμως ν' άναγάγει τή δεύτερη σέ άπλή άνίχνευση τής άλήθειας. "Όπως στό μαύρο μυθιστόρημα, έδω τήν επίκεντρη θέση καταλαμβάνει ή δεύτερη αυτή ιστορία. 'Ο άναγνώστης ένδιαφέρεται όχι μόνο για ό,τι έχει συμβεί προηγουμένως, αλλά επίσης για ό,τι θά συμβεί άργότερα, θέτει έρωτήματα έξίσου για τό μέλλον και για τό παρελθόν. Οί δύο τύποι ένδιαφέροντος συνεπώς έδω συναρθρώνονται: ύπάρχει ή περιέργεια νά γνωρίσουμε πώς έξηγούνται τά ήδη παρωχημένα γεγονότα· και ύπάρχει άκόμη ή άγωνία [suspense]: τί θά συμβεί στους πρωταγωνιστές; Τά πρόσωπα αυτά παραμένουν άπρόσβλητα, τό θυμόμαστε, στό μυθιστόρημα-αίνιγμα· έδω διακυβεύουν άδιάκοπα τή ζωή τους. Τό μυστήριο έχει διάφορη λειτουργία από εκείνη πού είχε στό μυθιστόρημα-αίνιγμα: είναι μάλλον σημείο έκκίνησης, έφόσον τό πρωταρχικό ένδιαφέρον προκύπτει από τή δεύτερη ιστορία, ή όποία έκτυλίσσεται στό παρόν.

Ιστορικά, ή μορφή αυτή του άστυνομικού μυθιστορήματος έμφανίστηκε σέ δύο στιγμές: χρησιμοποιήθηκε ως μεταβατικό στάδιο μεταξύ του μυθιστορήματος-αίνιγμα και του μαύρου μυθιστορήματος· και ή ύπαρξή της είναι ταυτόχρονη μέ τήν ύπαρξη του μαύρου μυθιστορήματος. Στίς δύο αυτές περιόδους άντιστοιχούν δύο υπό-τυποι του μυθιστορήματος άγωνίας. 'Ο πρώτος, πού θά μπορούσαμε νά τόν ονομάσουμε «ιστορία του εύάλωτου ντετέκτιβ», επικυρώνεται προπάντων από τά μυθιστορήματα του Χάμετ και του Τσάντλερ. Τό πρωταρχικό χαρακτηριστικό του στοιχείο έγκειται στό γεγονός ότι ο ντετέκτιβ χάνει τήν άπρόσβλητη ιδιότητά του, «τόν ξυλοφορτώνουν», πληγώνεται, διακυβεύει άδιάκοπα τή ζωή του, μέ δύο λόγια άφομοιώνεται από τόν κόσμο των άλλων προσώπων, άντί νά είναι ανεξάρτητος παρατηρητής αυτού του κόσμου, όπως είναι ο άναγνώστης (ας θυμηθούμε τήν άναλογία ντετέκτιβ-άναγνώστης του Van Dine). Αυτά τά μυθιστορήματα συνήθως ταξινομούνται ως μαύρα μυθιστορήματα έξαιτίας του κοινωνικού περιβάλλοντος πού περιγράφουν· ώστόσο έδω μπορούμε νά άντιληφθούμε ότι μέσω τής σύνθεσής τους γίνονται μάλλον μυθιστορήματα άγωνίας.

Ο δεύτερος τύπος μυθιστορήματος άγωνίας θέλησε άκριβώς νά άπαλλαγει από τό συμβατικό κοινωνικό περιβάλλον των επαγγελματιών του έγκλήματος και νά επανέλθει στό προσωπικό έγκλημα του μυθιστορήματος-αίνιγμα, ύποτασόμενος βέβαια στή νέα δομή. Άπό έδω προέκυψε ένα μυθιστόρημα πού θά μπορούσαμε νά τό ονομάσουμε «ιστορία του ντετέκτιβ-ύπόπτου». Στήν περίπτωση αυτή, τό έγκλημα γίνεται στίς πρώτες σελίδες και οί ύποψίες τής άστυνομίας έστιάζονται πάνω σ' ένα συγκεκριμένο πρόσωπο (πού είναι ο πρωταγωνιστής). Για ν' άποδείξει τήν άθωότητά του, τό πρόσωπο αυτό πρέπει νά βρει μέ τίς δικές του δυνάμεις τόν άληθινό ένοχο, άκόμη και άν διακυβεύει, έξαιτίας αυτού του έγχειρήματος, τή ζωή του. Μπορούμε νά άποφανθούμε, σ' αυτή τήν περίπτωση, ότι τό πρόσωπο αυτό είναι ταυτόχρονα ο ντετέκτιβ, ο ένοχος (σύμφωνα μέ τήν άποψη τής άστυνομίας) και τό θύμα (ένδεχόμενο θύμα των άληθινών δολοφόνων). Πολλά μυθιστορήματα του Irish, του Patrick Quentin, του Charles Williams συγκροτούνται σύμφωνα μέ αυτό τό πρότυπο.

Είναι άρκετά δύσκολο νά άποφανθώ άν οί μορφές πού περιέγραφα άναποκρίνονται σέ όρισμένα στάδια μιās εξέλιξης ή μάλλον μπορούν νά ύπάρχουν ταυτόχρονα. Τό γεγονός ότι μπορούν νά έμφανίζονται στόν ίδιο συγγραφέα, ο όποιος προηγείται τής μεγάλης άνάπτυξης του άστυνομικού μυθιστορήματος (όπως ο Conan Doyle ή ο Maurice Leblanc), ίσως μάς προδιαθέτει νά υιοθετήσουμε τή δεύτερη λύση, άν λάβουμε μάλιστα ύπόψη ότι οί τρεις αυτές μορφές συνυπάρχουν πλήρως σήμερα. 'Όστόσο είναι άρκετά άξιοσημείωτο ότι ή εξέλιξη του άστυνομικού μυθιστορήματος, συνοπτικά, παρακολούθησε μάλλον τή διαδοχή αυτών των μορφών. Θά μπορούσαμε νά πούμε ότι κάποια στιγμή τό άστυνομικό μυθιστόρημα νιώθει σαν άδικαιολόγητη επίβάρυνση τους έξαναγκασμούς πού συγκροτούν τό είδος του και άπαλλάσσεται από αυτούς για νά σχηματίσει νέο κώδικα. 'Ο κανόνας του είδους έκλαμβάνεται ως έξαναγκασμός από τή στιγμή πού δέν δικαιώνεται πιά από τή δομή του συνόλου. Έτσι, στό μυθιστορήματα του Χάμετ και του Τσάντλερ τό καθολικό μυστήριο έχει γίνει καθαρό πρόσχημα και τό μαύρο μυθιστόρημα πού έπεται, άπαλλάσσεται από αυτό, για νά έπεξεργαστεί περισσότερο τήν άλλη μορφή ένδιαφέροντος πού είναι ή άγωνία [σασπένς] και νά συγκεντρωθεί γύρω από τήν περιγραφή ενός κοινωνικού περιβάλλοντος. Τό μυθιστόρημα άγωνίας, πού γεννήθηκε μετά τά λαμπρά χρόνια του μαύρου μυθιστορήματος, ένιωσε αυτό τό κοινωνικό περιβάλλον σαν άνώφελο επι-

καθορισμό και διατήρησε μόνο την άγωνία καθ' έαυτήν. Ταυτόχρονα όμως ήταν αναγκαίο να ενισχυθεί ή πλοκή [intrigue] και να επανακαθιερωθεί τό παλαιό μυστήριο. Τά μυθιστορήματα πού προσπάθησαν να άγνοήσουν τό μυστήριο και συνάμα τό κοινωνικό περιβάλλον πού προσιδιάζει στη «μαύρη σειρά» —όπως, για παράδειγμα, ή Έγκληματική πρόθεση [Malice Aforethought] του Francis Iles, ή Ό ταλαντούχος Κορ Ρίπλι [The Talented Mr. Ripley] της Patricia Highsmith— είναι τόσο λίγα, ώστε δέν μπορούμε να θεωρήσουμε ότι σχηματίζουν χωριστό είδος.

Έδώ φθάνω στό τελευταίο έρώτημα: τί κά- νουμε μέ τά μυθιστορήματα πού δέν εντάσσονται στην ταξινόμησή μου; Δέν είναι τυχαίο, μου φαίνεται, ότι μυθιστορήματα σαν αυτά πού μνημόνευσα τοποθετούνται συνήθως κατά την κρίση του άναγνώστη στό περιθώριο του είδους, ως ένδιά- μεση μορφή μεταξύ του άστυνομικού μυθιστορή- ματος και του μυθιστορήματος έν γένει. "Αν έν- τούτοις αυτή ή μορφή (ή κάποια άλλη) γίνει τό σπέρμα ενός νέου είδους άστυνομικών βιβλίων, τό γεγονός αυτό δέν μπορεί να είναι έπιχείρημα

πού στρέφεται έναντίον της ταξινόμησης πού έχω προτείνει: όπως έχω ήδη έπισημάνει, τό νέο εί- δος δέν συγχροτείται κατ' ανάγκη έχοντας ως άφετηρία την άρνηση του πρωταρχικού χαρακτήρα του παλαιού είδους, αλλά μέ άφετηρία ένα διάφορο πλέγμα ιδιοτήτων, δίχως να μεριμνά ώστε να σχη- ματίσει μέ τό πρώτο είδος ένα έλλογο άρμονικό σύ- νολο.

1. Ό Tzvetan Todorov έγραψε τό άρθρο «Typologie du roman policier» στά 1966. Η έλληνική μετάφραση παρακολουθεί τό γαλλικό κείμενο στην άναθεωρημένη έκδοσή του: *Poétique de la prose*, Seuil, coll. Points, 1978, σσ. 9-10· ή προηγούμενη έκδοση έγινε στά 1971, βλ. *Poétique de la prose*, Seuil, coll. Poétique, σσ. 55-65.
2. *Τό άστυνομικό μυθιστόρημα [Le roman policier]*, Παρίσι, Payot, 1964, σελ. 189.
3. *Μυθιστόρημα του Σαντάλ*, 1839.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΘΕΜΕΛΙΟ, ΣΟΛΩΝΟΣ 84 – ΤΗΛ. 36.08.180/36.02.646

Μόλις κυκλοφόρησαν

ΝΙΚΟΛΑΪ ΤΟΝΤΟΡΟΦ

Η ΒΑΛΚΑΝΙΚΗ ΠΟΛΗ
15ος - 19ος ΑΙΩΝΑΣ

ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ-ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ
ΚΑΙ ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

Μετάφραση
ΕΦΗ ΑΒΕΛΑ
ΓΕΩΡΓΙΑ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ

ΘΕΜΕΛΙΟ 1986

Σωτήρης Βαλντέν

**ΟΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ
ΑΝΑΤΟΛΗΣ-ΔΥΣΗΣ
ΚΑΙ Η ΚΡΙΣΗ ΤΗΣ ΥΦΕΣΗΣ**

ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΩΝ ΔΙΕΘΝΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ

Εκδόσεις Θεμέλιο

ΘΕΜΕΛΙΟ 1986

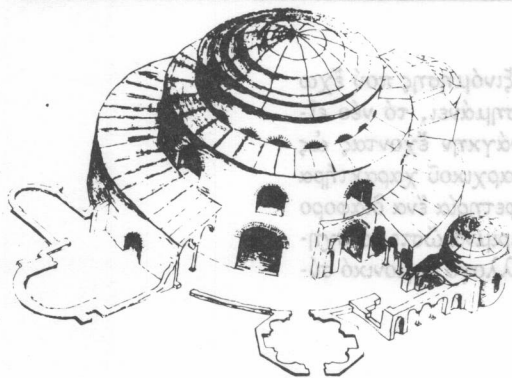
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ

**ΚΡΑΤΟΣ, ΚΟΙΝΩΝΙΑ, ΕΡΓΑΣΙΑ
ΣΤΗ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ**

ΘΕΜΕΛΙΟ 1986

ΛΕΣΧΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

αμφιδοτικότητα δικιμονατοῦ

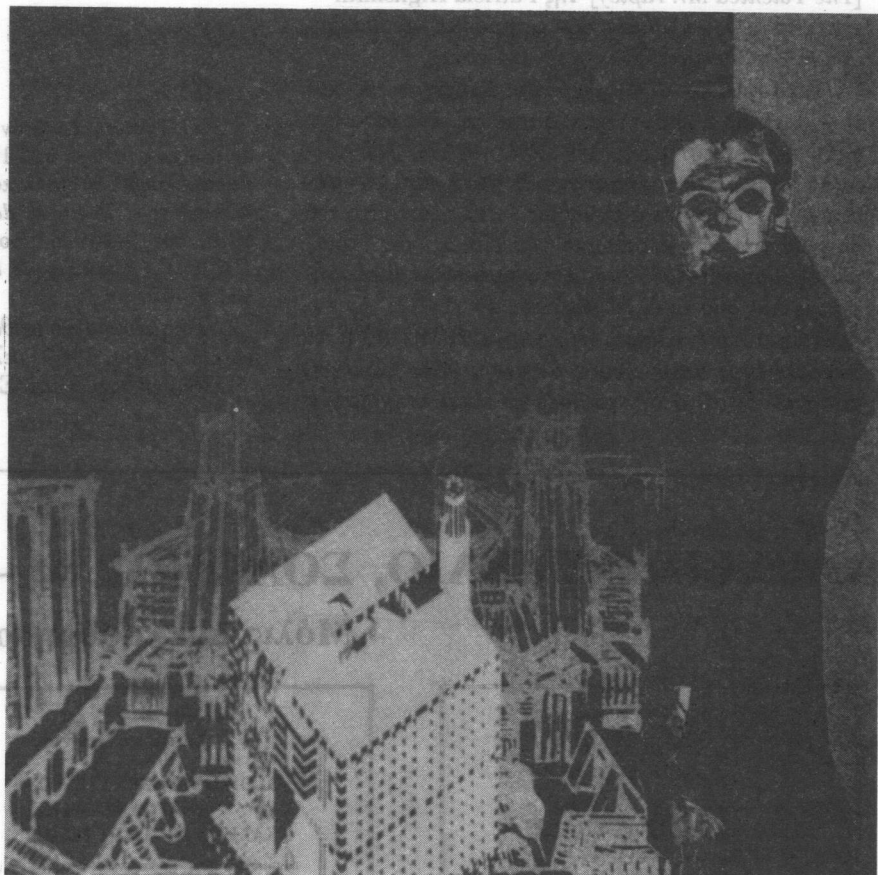
Αναπαράσταση της χριστιανικής φώσης της Ροτόντας

Στή Θεσσαλονίκη τό ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ, ἡ Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς καί ὁ δήμος τῆς πόλης, μέ τή βοήθεια τῆς HELLEXPO-ΔΕΘ, στό πλαίσιο τῶν ἐκδηλώσεων τῆς Β' Μπιενάλε «Νέων Δημιουργῶν τῆς Μεσογείου» φιλοξένησαν 650 νέους καλλιτέχνες ἀπό τή χώρα μας, τή Μασσαλία καί ἄλλες πόλεις τῆς Νότιας Γαλλίας, τή Λιουμπλιάνα καί τό Ντουμπρόβνικ τῆς Γιουγκοσλαβίας, τή Βαρκελώνη, τή Μαδρίτη, τή Σεβίλλη καί τήν Βαλέντσια τῆς Ἰσπανίας, τήν Μπολόνια, τό Τορίνο, τή Λομβαρδία, τή Ρώμη, τή Φλωρεντία, τό Οὐντινε, τήν Καλαβρία καί τή Βενετία τῆς Ἰταλίας, ἀπό τήν Κύπρο καί τήν Πορτογαλία.

Νεότερα, ἀλλά καί βυζαντινά, μνημεῖα τῆς πόλης ἐπελέγησαν γιά νά φιλοξενηθοῦν τίς ἐκδηλώσεις, ἐνῶ καταβλήθηκε προσπάθεια νά μὴ χρησιμοποιηθοῦν χώροι τῆς πόλης πού, κατά κανόνα, φιλοξενοῦν πολιτιστικές ἐκδηλώσεις «γιά νά μὴ διακοπεῖ ἡ πολιτιστική ζωή της, νά καταδειχθεῖ ὁ διαφορετικός χαρακτήρας αὐτῆς τῆς διοργάνωσης, ἀλλά καί νά ἀποδοθοῦν, γιά πρώτη φορά, στό κοινό χώροι μέχρι σήμερα κλειστοί καί ἀνεκμετάλλευτοι».

Ἔτσι, ἡ χρήση τῆς Ροτόντας, τοῦ Ἀλατζά-Ἰμαρέτ, τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ

Ἡ Μπιενάλε τῆς Θεσσαλονίκης. Ἐνας νέος θεσμός

R. Bahovec/V. Crnelic, Λουμπλιάνα

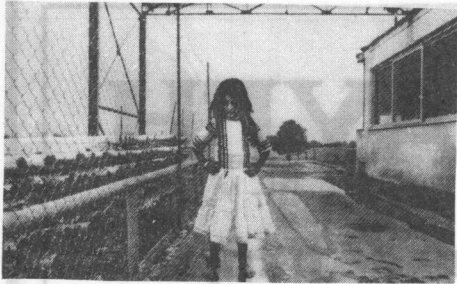
Μουσεῖου (Γενί-Τζαμί), τοῦ Βασιλικοῦ Θεάτρου, τῆς Πολυτεχνικῆς Σχολῆς τοῦ ΑΠΘ, τῶν ἀποθηκῶν τοῦ λιμανιοῦ κ.λπ., πού ἐπισκευάστηκαν ταχύτατα καί μέ πρωτότυπες ἀρχιτεκτονικές προσθήκες, ἀποτελοῦν ἔργο ἀξιοσυγχαρητηρίων καί εἶναι ἴσως ἡ πρώτη φορά πού κάτι παρόμοιο ὀργανώνεται στή χώρα μας.

Ἡ ὅλη ἐκδήλωση ὑπῆρξε ἀφορμή γιά τήν ἐπίσπευση τῆς ἐπισκευῆς τῶν μνημείων καί ἡ χρήση τους, γιά τήν ἐκθεση, μετέτρεψε τή Θεσσαλονίκη, γιά δέκα μέρες, σέ μιά ζωντανή πόλη-μουσεῖο.

Αὐτά ὅλα συγχωροῦν τόν ἐξοντωτικό ποδαρόδρομο καί τίς ὀργανωτικές ἀτέλειες τοῦ συστήματος. Ἄλλωστε ἀπό ἀτέλειες εἴμαστε συνηθισμένοι, πόσο μᾶλλον ὅταν ἀφοροῦν περισσότερες ἀπό μιά μεσογειακές χώρες.

Ἡ Μπιενάλε πού παρακολουθήσαμε εἶναι πολύ νέα στά πολιτιστικά πράγματα τῆς Νότιας Εὐρώπης. Πρωτοεμφανίστηκε πέρυσι στή Βαρκελώνη, μέ πρωτοβουλία τῶν Ἰσπανῶν καί μέ τήν πρόθεση νά ἐπαναλαμβάνεται κάθε δύο χρόνια στήν ἴδια πόλη. Οἱ συμμετέχουσες, ὡστόσο, πόλεις διεκδίκησαν, καθεμία γιά λογαριασμό της, τή δυνατότητα μεγαλύτερης ἀμεσότητας στή διοργάνωση καί τήν προβολή τῶν ἀρχικῶν στόχων. Προέκυψε ἔτσι ἡ Μπιενάλε τῆς Θεσσαλονίκης, ἐνῶ ἐτοιμάζεται, γιά τό 1987, ἡ ἐπόμενη τῆς Βαρκελώνης. Εἶναι φανερό ὅτι ὁ νέος θεσμός ἐνδιαφέρει ὄλους καί ὄλοι δείχνουν μεγάλη προθυμία γιά τήν ἐπιτυχία καί τήν κατοχύρωσή του.

Οἱ ἐξελίξεις εἶναι ταχύτατες καί τά ζητήματα δύσκολα. Οἱ συμμετοχές εἶναι πολλές, ἀπό ὅλες τίς χώρες, καί

ΘΑΝΑΣΗΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

τό κέφι άφθονο. Τό άν «τό πνεύμα θά είναι πρόθυμο» αλλά και ή «σάρξ ισχυρή» θά μάς τό δείξει ό χρόνος.

Οί γενικοί στόχοι τής Μπιενάλε άποτελούν μιά άλλη σειρά ζητημάτων τά όποια άπαιτούν συζήτηση και διευκρινίσεις. Συνοπτικά:

α) Οί μεσογειακές χώρες εκτός άπό γεωγραφική ένότητα μπορούν νά άποκτήσουν μιά νέα ιστορική και πολιτιστική διάσταση, πού νά άξιοποιεί τό πλούσιο παρελθόν τους.

β) «Ή εξέλιξη τών νέων τεχνολογιών, ό μεθοδικός τρόπος παρουσίασής τους και ή άπόλυτη έπικυριαρχία τών βόρειων χωρών πάνω στά δίκτυα διανομής «πολιτιστικών προϊόντων» άπαιτεί μιά καλά οργανωμένη άπάντηση άπό τόν Μεσογειακό Νότο.»

γ) Ή Μπιενάλε είναι, τέλος, ένα «χρήσιμο εργαλείο» γιά τήν καθιέρωση νέων καλλιτεχνών (άπό τό χαιρετισμό τής Μελίνας Μερκούρη).

Σ' αυτήν τήν κατεύθυνση βασική ί-

δέα τής έπόμενης Μπιενάλε στή Βαρκελώνη θά είναι ή σχέση τών τεχνών μέ τό έμπορικό κύκλωμα και, συνεπώς, ή σχέση τών τεχνών τών νότιων χωρών μέ εκείνες τών βόρειων.

Τά θέματα αυτά άπασχόλησαν, ουσιαστικά, τό τριήμερο τού συμποσίου τής Θεσσαλονίκης μέ θέμα «Πολιτιστικές προοπτικές και τάσεις τών νέων δημιουργών τής Μεσογειακής Εδρώπης». Τό συμπόσιο οργανώθηκε άπό μιά άτυπη έπιτροπή και συμμετείχαν σ' αυτό θεωρητικοί, ιστορικοί, καλλιτέχνες και γενικά άνθρωποι πού χαράσσουν πολιτιστική πολιτική, Έλληνες και ξένοι.

Άπό αυτά προκύπτουν μερικά σημαντικά προβλήματα:

Οί καλές τέχνες, οί νέες τεχνολογίες έπικοινωνίας, τό έμπόριο τών τεχνών είναι δυνατό νά συνεισφέρουν γιά μιά νέα Μεσόγειο, σάν εκείνη τής έποχής τού Φιλίππου τού Β'; Και είναι αυτό τό ζητούμενο; Και τί σχέση έχει ή «μεσογειακή» μέ τήν «ευρωπαϊκή» ιδέα; Πρόκειται γιά ιδέα συμπληρωματική ή ανταγωνιστική;

Ίδιαίτερα όσον άφορά τή «μεσογειακή» ιδέα, πρέπει νά θυμηθούμε πώς, τουλάχιστον στή χώρα μας (κι αυτό ισχύει σ' ένα βαθμό και γιά άλλες χώρες), τό μεγαλύτερο ίσως κομμάτι τής εικαστικής μας, γιά παράδειγμα, παράδοσης τών τελευταίων δύο αιώνων είναι άκριβώς προϊόν τής σχέσης μας μέ τίς βορειότερες χώρες. Τό ζήτημα είναι πώς και σέ ποιά βαθμό, όπως θά 'λεγαν οί ιστορικοί, τά πολιτιστικά μας δάνεια έγιναν έγγενή στοιχεία τού πολιτισμού μας. Άλλωστε είναι γνωστό: ή τέχνη δέν έχει σύνορα.

Είναι φανερό πώς τά έρωτήματα πού θέσαμε ξεπερνούν πολύ τό πλαίσιο αυτού τού σημειώματος. Ή άπάντησή τους, όστόσο, θά είναι και ό μόνος τρόπος νά επιζήσει ό θεσμός στά μέτρα πού μπορεί. Τό εύχόμαστε.

Όμως τό πιο σημαντικό πρόβλημα τής Μπιενάλε είναι: οί τέχνες. Εικαστικά, μουσική, χορός, θέατρο, κινηματογράφος, βίντεο, κόμικς, φωτογραφία, αρχιτεκτονική, σχέδιο, άφίσα, μόδα, κόσμημα και λογοτεχνία. Τέχνες νέες και παλαιότερες, άποδεκτές ως τέτοιες ή πού θέλουν νά γίνουν άποδεκτές στό «καλλιτεχνικό πανόραμα», τέχνες έμπορικές και άλλες πού αυτοσυντηρούνται και κάποιες άλλες πού έλειπαν (χαρκατικά και κεραμικά, άν και άνήκουν στά εικαστικά) και άλλες πού συνταριάζονται (ή υποθέαμα, μουσική μέ προβολή διαφανειών, χάπενινγκ κ.λπ).

Ό καταγιγισμός τεχνών πού άντιμετώπιζε ό έπισκέπτης δέν άφηνε περιθώρια άμφιβολιών. Ή Μπιενάλε τής Θεσσαλονίκης ήταν ένα καλλιτεχνικό γεγονός πού δέν είχε ως άφετηρία «αυτό πού έχουμε στά χέρια μας» αλλά και αυτό πού μέ τά χέρια μας μπορούμε νά φτιάξουμε, ύποθέσεις, προκλήσεις και προσκλήσεις γιά τό καλλιτεχνικό μας μέλλον.

Μιά προσεκτικότερη, όστόσο, προσέγγιση άποκάλυπτε στόν έπισκέπτη τήν έντονη κυριαρχία τού έντυπωσιακού, μία έντονη διάθεση έντυπωσιασμού και (γιατί όχι;) μορφές τέχνης πού άντανανκλούν περισσότερο αυτά πού γίνονται και καταναλώνονται παρά αυτά πού κάποιοι θά θέλανε νά ύποκινήσουν ή νά φτιάξουν. Μέ κίνδυνο νά είμαι άπόλυτος στή διατύπωση αυτή, νομίζω ότι κυριάρχησε δυσανάλογα στήν Μπιενάλε τών νέων ένα είδος τέχνης εις βάρος κάποιου άλλου, αλλά επίσης υπερέτρησαν αισθητά όρισμένες μορφικές κατευθύνσεις.

Αυτό ήταν εμφανές στή μουσική, πού συγκέντρωσε τό μεγάλο ενδιαφέρον και τόν πολύ κόσμο (σέ σχέση π.χ. μέ τά εικαστικά). Ήπιπλέον ή ρόκ μουσική κυριάρχησε έντελώς έναντι κάθε άλλης μουσικής έκφρασης. Δέν εξετάζω άν είναι καλό ή κακό ή άν κάποιοι έχουν γι' αυτό ευθύνη. Στήν περίπτωση μας αυτό είναι άνευ σημασίας.

Τό ζήτημα είναι ότι είδαμε μιάν άντανάκλαση αυτού πού γίνεται στις κοινωνίες μας, πράγμα πού άφορά πρωτίστως τούς χρήστες και, σέ κάποιο βαθμό, τούς επιστήμονες έρευνητές κοινωνιολόγους.

Θέλουμε, όστόσο, στήν Μπιενάλε νά παρουσιάζουμε μιά εικόνα τών τεκταινομένων στις κοινωνίες μας ή νά δημιουργήσουμε ένα νέο πεδίο έμπνεύσεων και έρευνας γιά τίς τέχνες;

Σ' αυτό τό δεύτερο βρίσκεται και ό κύριος ρόλος τής όποιας μελλοντικής πρωτοβουλίας.

Παύλος Κρέμος

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ 75

Carlos Crego, Βαρκελώνη

Από τό Μανχάταν στη Χάνα και τις αδελφές της

Επτά περίπου χρόνια μετά τό Μανχάταν νιώθουμε όλοι ώριμότεροι. Μπορεί άπαντήσεις νά μήν ύπάρχουν, όμως τά έρωτήματα έχουν τεθεί. Βέβαια οί κύκλοι δέν είναι άκριβώς ταυτόσημοι, είναι όμως επάλληλοι, πού σημαίνει ότι άν δέν συμφωνούμε γιά τήν καρδιά του προβλήματος και τούς όρους διερεύνησής του (άραγε, αυτό δέν είναι ή κρίση;) τουλάχιστον περιφερόμαστε ως ήλεκτρόνια στις στιβάδες της πρό της «άρχης της άπροσδιοριστίας» εποχής. Όμως άρχισαμε νά διαβλέπουμε τό ότι ή ταχύτητα της κίνησής μας ύπηρξε άντιστρόφως ανάλογη της πιθανότητας εύρεσης της άκριβούς θέσεώς μας. Μένει νά προσδιοριστεί ή σταθερά πού θά υλοποιήσει τήν πιο πάνω σχέση και ό Θεός βοηθός...

Η μήπως δέν ύπάρχει αυτή ή σταθερά; Τά προβλήματα τίθενται σε επάλληλες τροχιές αλλά ποίος θά άποφλοιώσει τό κρεμμύδι της κοινωνικής αύταρκειας όταν γιά νά φτάσει στην καρδιά του θά άπαιτηθεί ή ενεργοποίηση των στομαμένων εκείνων άδένων πού άπελευθερώνουν δάκρυα μέ άδηλο τέλος; Ο Γούντυ Άλλεν άλλο δέν κάνει παρά νά τό έπιχειρεί τοποθετούμενος σε διαδοχικές τροχιές γύρω από τόν πυρήνα, σπράχνοντας διστακτικά τό μαχαίρι του προς τήν καρδιά, άπελευθερώνοντας μικρές δόσεις έρεθιστικού όξέος. Άποτέλεσμα: ή συγκίνηση.

Πολλά έγιναν αυτά τά επτά χρόνια στη Δύση. Τό βόλεμα της γενιάς του '68, ή επανάσταση των μανάτζερς, ή επικράτηση του νεοσυντηρητισμού, ή άνοδος του νεοφιλελευθερισμού, ή χρεοκοπία της άριστερας, ή είσβολή των νέων τεχνολογιών. Συνόδός των πιο πάνω ή αναθεώρηση των επαναστατικών ιδεολογικών προσταγμάτων. Ο χιπισμός και ό αναχωρητισμός, ό ήδονισμός και ό άντικομορμισμός έφτασαν στά όρια τους, άφου έδωσαν όσα είχαν νά δώσουν. Οί ίδιοι οί μύθοι έπασαν πιά νά τροφοδοτούν τά εξημμένα μυαλά των νέων. Ο Μάο πέθανε, ό Τσέ έπίσης, μαζί μ' αυτούς και οί επαναστάσεις τους. Τό τριτοκοσμικό όραμα ξεθώριασε. Ο άντιμπεριαλισμός διαπίστωσε ότι είχε στοχεύσει έλαφρώς εκκεντρα. Η ύπερπολιτικοποίηση, πού κατά τόν Λούτσιο Κολέτι έφερε τήν πολιτική στά κρεβάτια μας, παραχώρησε εύχαρίστως τή θέση της στην άπόλυτη ιδιώτευση. Η σεξουαλική άπελευθέ-

ρωση, έχοντας ν' άντιμετωπίσει τήν πανάρχαιη άντίφαση *μονογαμικότητα — πολυγαμικότητα*, βρήκε πίσω από τήν ύστερία του AIDS τό πρόσχημα γιά τήν επάνοδο στά ειωθότα. Όμως ποιά ειωθότα, όταν οί ίδιες οί συνθήκες της ζωής αλλάζουν ώστε ή παράδοση νά φαντάζει συχνά ως άναχρονισμός;

Τήν ξέρουμε πιά καλά αυτή τήν πορεία και στην Ελλάδα. Έδώ μάλιστα τή ζήσαμε μέ μιά βιαιότητα πού άφησε όρθάνοιχτες πληγές καθώς ή βίαιη άναπτυξιακή μας πορεία άφησε εκτός λογιστικής τό δυσβάστακτο κοινωνικό της κόστος. Πραγματικά, διανύσαμε ένα μακρύ δρόμο από τις πρό δεκαπενταετίας μονομανίες ως τή σημερινή άκριτη άποδοχή των πάντων. Τό «παραδοσιακό» πέρασε από τή θεοποίηση στην εξέμηση του μέ μιά εύκολία πού όδηγει τόν προσεκτικό παρατηρητή στη θλιβερή διαπίστωση ότι δέν ύπάρχει πιά πολιτισμός εδώ, γι' αυτό ούτε και άντιστάσεις. Βέβαια ζούμε άκόμη τήν ευφορία της άπόρριψης. Ρίχνουμε από τό βάθρο τους τά φαντάσματα των άπαγορευσέων εκείνων πού μας άφησαν έξω από τό χορό της ζωής, αλλά δέν διαβλέπουμε ήδη μιά σχεδόν νευρωτική άπόπειρα επανεγκαθίδρυσης θεσμών και αξιών άχώνευτων και άνιεράρχητων; Και άκόμη, αξιών πού καμιά δέν έχουν σχέση μέ τό κοινωνικό, μέ τό πολιτικό, μέ τήν καθημερινότητα, όπως ή συγκυρία τά θέλει;

Άντιμιλιταρισμός. Κατάργηση της προίκας. Άπόρριψη του θεσμού της παρθενίας. Σιωπηρή θεσμοθέτηση των άμβλώσεων. Άθειςμός. Και άκόμη, χειραφέτηση, άπελευθέρωση, επέκταση του διαζυγίου, άποδοχή της «άπιστίας», όλα αυτά εξέλιξεις μιάς είκοσαετίας, της τελευταίας. Ο άπολογισμός άδηλος άκόμη, άν και ίχνη του αρχίζουν νά σχηματοποιούνται. Κι από τήν άλλη ή παλινόρθωση. Τά ιερά και τά όσια της φυλής, ό ιδεολογικοποιημένος λόγος του ΠΑΣΟΚ και του Προέδρου της Δημοκρατίας, οί άριστεροί και τό "Άγιον Όρος, ό Σαββόπουλος και ή "Ελλάδα μας», ή ύποχώρηση του κοινωνικού και ό ξύλινος κομματικός λόγος. Άλήθεια, πόσες άντιφάσεις πού διατρέχουν σε δύο παράλληλες, άντιθέτου διευθύνσεως γραμμές τό σώμα αυτής της κοινωνίας. Και πόσες λοξοδρομήσεις άφου κοινωνικά ύποσύνολα άλληλεπικαλύπτονται, νέες ύποκοουλτούρες (συγχωρήστε μου τόν

KΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΟΣ

δρο) γονιμοποιούνται, συγκρούσεις θεριεύουν στο ψυχολογικό (άτομικό ίσως) επίπεδο, για ν' αποκοιμηθούν μόλις πᾶν νά ξεμυτίσουν στὸν δημόσιο χώρο.

Πέρασαν ἐπτά χρόνια ἀπὸ τὸ *Μανχάταν*. Στὸ μεταξὺ ἐμεῖς θεωρήσαμε ὅτι ζήσαμε τὸ τέλος τῆς δεξιάς, στὴ συνέχεια τὸ τέλος τοῦ ΠΑΣΟΚ. Θεωρήσαμε ὅτι ἡ περίοδος αὐτὴ σηματοδοτήθηκε ἀπὸ τὴν κρίση τῆς ἀριστερᾶς, τὸ τέλος τῶν ἰδεολογιῶν, τῶν μυθοπλασιῶν, τῶν ἔμμονων ἰδεῶν. Πιστέψαμε ὅτι ἦρθε ὁ καιρὸς τοῦ πλουραλισμοῦ πού τὸν μεپردεψαμε μετὰ τὴν δημοκρατία, τῆς οἰκολογίας πού τὴν ταυτίσαμε μετὰ τὴν ὑγεία, τοῦ φεμινισμοῦ πού τὸν ὀρίσαμε ὡς ἀπόρριψη ὄλων ἀνεξαιρέτως τῶν κοινωνιοβιολογικῶν δεσμεύσεων τοῦ παρελθόντος, τῆς ἀντιναυταρχικῆς ἐκπαίδευσης πού θὰ ἐξελισσόταν σέ ραχάτι. Πόσο πιά πολύπλοκη εἶναι ὁμοῦς ἡ κοινωνικὴ πραγματικότητα καὶ πόσο ξεροκέφαλη. Ἡ ἐποχὴ τῶν ἀφαιρέσεων δίνει τὴ θέση τῆς σ' αὐτὴν τῶν συνθέσεων. Κι ἂν ἡ ποικιλία τοῦ οἰκοσυστήματος συνεπάγεται τὴ σταθερότητα, στὴν κοινωνία τὰ πράγματα εἶναι ἀπείρως πολυπλοκότερα μιά καὶ ὁ φονξιοναλισμὸς ἢ ὁ στρουκτουραλισμὸς δὲν ἐπαρκοῦν ἀπὸ μόνοι τους. Ἄπαιτεῖται τουλάχιστον νά συνεργαστοῦν μεταξὺ τους.

Ἡ ἐγγονὴ τοῦ Χεμινγκουαίη εἶχε μάθει ἀπὸ τὸν παππού της ὅτι «οἱ ἄνθρωποι μπορεῖ νά μὴν εἶναι φτιαγμένοι γιὰ ἓνα μόνο δεσμὸ». Ὅμως ἐκεῖ ἡ ἐξέλιξη ἦταν ὁμαλὴ, ἐξ οὗ καὶ ἡ φυσικότητά της πού ταύτιζε τὸν ἥθοποιό μετὰ τὸν ἄνθρωπο. Ὁ Χεμινγκουαίη ἀποτελοῦσε ἓνα καθόλου τυχαῖο δεῖγμα τῆς ἀμερικανικῆς θεώρησης γιὰ τὴ ζωὴ. Ἦταν ὁ ἴδιος πιονιέρος, ἦταν κοσμοπολίτης, ἀποψίλωνε τὸ ἔδαφος ἐκεῖνο πού θὰ δεχόταν μιά πραγματικότητα συνεχοῦς κίνησης, ἀλλαγῆς προτύπων, ἀποδοχῆς νέων ἀξιών, ἐμβαπτισμὸς σέ ἄλλα νερά. Παρ' ὄλ' αὐτά, ὁ Γούντνυ Ἄλλεν ἦρθε νά μᾶς ρίξει καταπρόσωπο τὸν καθρέφτη τῆς κρίσης. Κρίσις ἀξιών ἔλεγε στὸ *Μανχάταν* ἀλλὰ καὶ κρίσις ἐνταξίσης. Πῶς μπορεῖ ἓνας Ἑβραῖος (ἢ καὶ Χριστιανός), ἓνας ἄνδρας, ἓνας καριερίστας νά προσαρμοστῆ στὰ νέα

δεδομένα; Πῶς νά ἱκανοποιήσει ταυτόχρονα τὶς ἀνθρώπινες ἀνάγκες του γιὰ συντροφικότητα, συνεργασία, συναισθηματικὴ πλήρωση, αὐτὸν τὸν «περίπατο στὸ πάρκο μετὰ τὴν ἀγαπημένη σου νά σοῦ κρατᾶει τὸ χέρι», μετὰ μιά ἐγγενῆ τάση ἀλλαγῆς, κατάρκτησης, οἰκειοποίησης, πού θεσμοθετεῖται μέσῳ τῆς ἀπόλυτης κυριαρχίας τῆς εἰκόνας, ἐπιδεινώνεται ἀπὸ τὴν καθημερινὴ ἐπιτάχυνση καὶ πολυπλοκότητα τῶν ἐπαφῶν μετὰ τὸν ἄλλο καὶ ἐπικυρώνεται ἀπὸ τὴν κρίση τῆς οἰκογένειας; Πῶς νά συμβιβᾶσαι τὸ φόβο τῆς μοναξιάς μετὰ ἓνα περιβάλλον τριβῶν καὶ ἀνταλλαγῶν, μετὰ τὸν διαρκῆ βομβαρδισμό ἀπὸ ἐξωτερικὰ ἐρεθίσματα, μετὰ τὴν γενίκευση τῶν ταξιδιῶν, τῶν μπάρ, τῶν συναναστροφῶν, τῶν διακοπῶν;

Ἡ ἀπάντηση εἶχε ἐν μέρει δοθεῖ μετὰ τὸ *Rhapsody in Blue* τοῦ Γκέρσουιν πού διέτρεχε τὸ *Μανχάταν* γεμίζοντας το μετὰ τὴ μελαγχολία τοῦ χαμένου ὄνειρου τῆς μεγαλοπόλης, ἐπιχειρώντας τὴν ἐνταξίση στὸ γκρίν ὄνειρο τῆς κατακόρυφης δόμησης, βάζοντας σέ πρῶτο πλάνο τοὺς ἐρωτευμένους καὶ σέ δεύτερο τὴ συσσώρευση τῶν δομικῶν ὑλικῶν τῆς πραγματικότητάς μας. Ἐπτά χρόνια ἀργότερα μετὰ τὴ *Χάνα καὶ τὶς ἀδελφές της* ὁ κύκλος ἔχει κλείσει. Ἄν μὴ τι ἄλλο, τώρα πιά τὸ πρόβλημα εἶναι ἀναγνωρίσιμῳ, ἢ ἀντίφαση συγκεκριμένη, ὁ ἄνθρωπος παρών. Προσοχὴ ὁμοῦς, ὄχι μόνο ὁ ἄνθρωπος, ἢ ἴδια ἡ κοινωνία στὴν ἀπεγνωσμένη τῆς ἀπόπειρα νά ἀνασυντεθεῖ, ἀνασύρει θεσμούς καὶ λειτουργίες πού εἶχαν περιφρονηθεῖ ἢ —ἔστω— τοὺς ἐνεργοποιεῖ. Ἡ οἰκογένεια μαζεύεται τὴ Μέρα τῶν Ἐυχαριστιῶν καὶ ἴσως τὸ ξανακάνει τὴν παραμονὴ τῆς πρωτοχρονιάς ἢ τὴ Μέρα τῆς Ἀνεξαρτησίας. Ὅμως ὄλοι γνωρίζουν ὅτι αὐτὸ εἶναι ἀπλῶς τὸ πρόσχημα, ἓνα κέλυφος πού μπορεῖ νά περιβάλλει πρὸς στιγμὴν τὰ μεταλλασσόμενα στοιχεῖα πού τὴν ἀπαρτίζουν, ποτέ πιά ἡ οὐσία. Οἱ γενιές εἶναι παρούσες, ὁ πατέρας ἀναθυμᾶται στὸ πιάνο τὰ νιάτα του καὶ ἡ μάνα τοὺς ἐρωτᾷ της, οἱ ἀδελφές ψηλαφοῦν τὶς φρέσκιες ἀναμνήσεις τοῦ τελευταίου χρόνου, προσποιούνται ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν πορεία τῶν ἄλλων, διατίθενται. Ὅμως εἶναι καὶ τὰ παιδιά, ἢ ὑπενθύμιση τοῦ μέλλοντος. Ἡ αὐτάρκης Χάνα, αὐτὴ πού ἐπιμένει ὑστερικὰ ὅτι ἔχει τὶς ἀνάγκες της, δὲν θὰ μᾶς πείσει καὶ τόσο εὐκολα. Δὲν ἔχει πιά ἀνάγκες —τουλάχιστον πρὸς τὸ παρόν— γιατί ἐνδύθηκε τὸ μικροαστικὸ ἔνδυμα, ἐγκατέλειψε τὸ θέατρο, εἶναι πιά εὐτυχησμένη στὸ σπίτι της. Ὁ ἀγχωτικὸς τέως σύζυγος εἶναι ἓνα μακρινὸ παρελθόν, τὰ ἐρωτηματικά του δὲν τὴν ἀφοροῦν, ἢ ἴδια ἔχει τὴν πορεία της. Ἀλλωστε δὲν τὸν εἶχε ὑποχρεώσει νά ἀξιοποιήσει τὴ σύγχρονη τεχνολογία τῆς τεχνητῆς γονιμοποίησης; Δὲν θὰ ξεπλύνει τὶς τύψεις τῆς κοινωνίας τῆς υἰοθετώντας Βιετναμεζᾶκια; Ὁ ρόλος τῆς κουνέλας πού τόσο θέλει, ἐμπλουτισμένος μετὰ ἄλλες διαστάσεις: παγκοσμιότητα, γενετικὴ χειραγώγηση. Κι ὁμοῦς, τὸ παραδοσιακὸ ἐπιβιώνει. Εἶναι ὁ φίλος τῆς οἰκογένειας πού θὰ δώσει τὸ σπέρμα του: ὁ πετυχημένος, ὁ ἔξυπνος, ὁ γεμάτος αὐτοπεποίθηση. Πῶς εἶναι δυνατόν νά δεχθοῦμε τὴν κυριαρχία τοῦ τυχαίου, ἐν προκειμένῳ τὰ παιγνίδια τῶν γονιδίων;

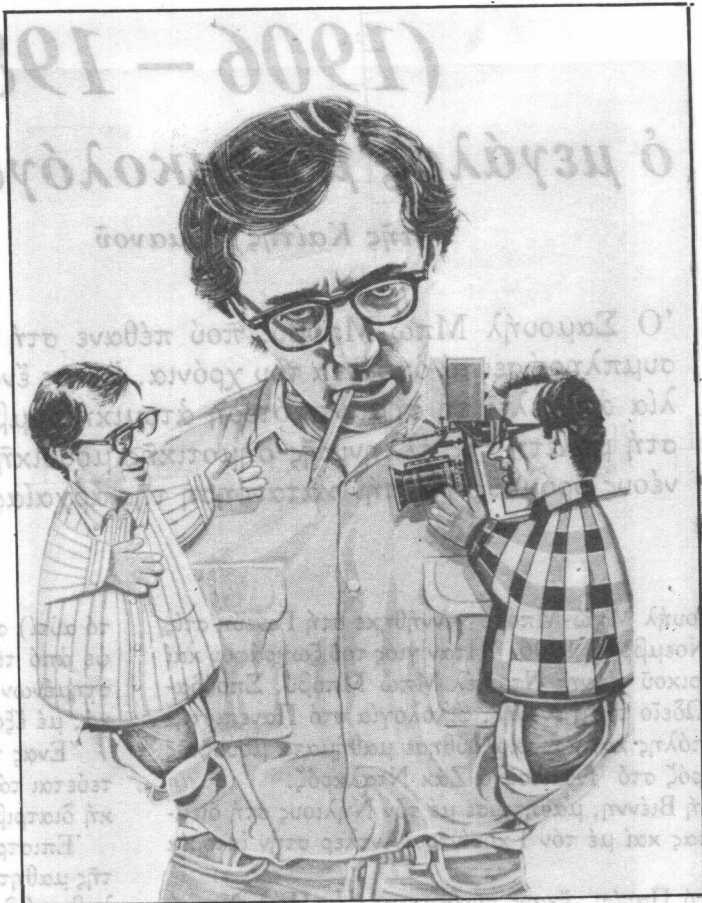
Ἐχουν περάσει ἐπτά χρόνια ἀπὸ τὸ *Μανχάταν* καὶ ἴσως δεκαετία ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς θεοποίησης τῆς ἐμπειρίας, τῶν διακηρύξεων περὶ σεξουαλικῆς ἐλευθερίας, τῆς ἀνέμελης ἐκείνης πεποίθησης ὅτι ὁ καθένας μπορεῖ νά βρεῖ στὸ πλαίσιο τῆς παρούσας κοινωνίας αὐτὸν πού τὸν πηγαίνει, ὅτι εἶναι ἐλεύθερος νά διαλέξει μέσα ἀπὸ ἓνα ἱκανοποιητικὰ μεγάλο δεῖγμα, ὅτι μπορεῖ νά συνδυάσει ἀποκλειστικῶς

τητα και ανεξαρτησία, ότι οι ευκαιρίες είναι παρούσες. Στο μεταξύ μάθαμε — με σχετικά μεγάλο κόστος — ότι ο άλλος είναι απών ακριβώς τη στιγμή που τον χρειάζεσαι, αξιοποιώντας και κείνος τις ελαστικότητες του κοινωνικού περιγύρου. Μάθαμε ότι οι επιλογές προϋποθέτουν αναγνώριση των σημείων, προϋποθέτουν δηλαδή τη σοφία εκείνη που βρίσκεται σε σπάνι, ακριβώς γιατί τά πάντα αλλάζουν με ιλιγγιώδεις ρυθμούς και είναι αδύνατο να διαβάσεις πίσω από μόδες, ντυσίματα, συμπεριφορές, χειρονομίες όταν αύριο τά ίδια ακριβώς άτομα υιοθετούν τά ακριβώς αντίθετα. Μάθαμε ακόμη ότι υπερπληθυσμός δεν σημαίνει και δυνατότητες συγκρότησης του κοινωνικού, μάλλον τό αντίθετο. "Ότι οι υπερβολικές τριβές οδηγούν σε τοπική υπερθέρμανση, εν προκειμένω παράνοια. "Ότι αλλαγή δεν σημαίνει αναγκαστικά βελτίωση και ή ανάπτυξη δεν έχει σχέση με την ευτυχία. "Ότι ή ζηλια δεν αφορίζεται, ότι ή κατανόηση έχει όρια και ό σεβασμός του "Άλλου έχει τη θέση του σε όλες τις κοινωνίες.

Η Ίστορία λοιπόν υπάρχει ως μούσουλας. Άλλά υπάρχει και ή προσωπική ιστορία του καθενός. Ο Μάικλ Καϊν έρωτεύεται τη μιά αδελφή της Χάνα γιατί είναι παρούσα, γιατί τη γνωρίζει, γιατί «τόν ξετρελαίνει ή μυρωδιά της», γιατί έχει μάθει να διακρίνει τις αποχρώσεις της συμπεριφοράς της στίς οικογενειακές συναθροίσεις, δλ' αυτά δηλαδή που δεν μπορεί (δέν έχει καιρό ίσως) να αναγνώσει στην άγνωστη, τις χιλιάδες άγνωστες, του γραφείου, του πεζοδρομίου, του σινεμά. Κι αν δέν πρόκειται τελικά για έρωτα, κι αν ή επιστροφή στά ειωθότα αποτελεί τη μόνη λύση, τόσο τό καλύτερο. Τά παραδοσιακά ταμπού μπορεί να έπεσαν, ή ένδοξαμία μπορεί να γίνει επιτρεπτή αφού οι αντικειμενικές συνθήκες τό επιτρέπουν (ή μεγαλούπολη, τό τηλέφωνο, τό Σέρατον, ή άνωθυμία), αλλά τελικά οι ίδιοι οι όροι διεξαγωγής του παιχνιδιού, ο τεράστιος φόβος του άγνωστου οδηγούν στην επιστροφή στά γνωστά λημέρια, μιά επιστροφή ντυμένη πλέον τό ένδυμα της ήθικης: «δέν μπορώ να της τό κάνω αυτό».

Κι από την άλλη ο ίδιος ο Γούντνυ Άλλεν, με καταρακωμένο τόν άνδρισμό του, με τό φόβο του θανάτου να πλανιέται σ' όλόκληρη την ταϊνια αφού ή ζωή δέν μπορεί να του προσφέρει έναν μούσουλα και με άποψη μόνο για την καθημερινότητα και την τέχνη που την εκφράζει (ναί στην τζάζ, όχι στά ύποπροϊόντα του νιού γουέιβ). Ιουδαϊσμός, καθολικισμός, βουδισμός, φτηνός υπαρξιακός λογισμός, όλα καταρακώνονται. Τό ίδιο και οι θεσμοί, οι σαπουνόπερες της τηλεόρασης και — κυρίως — αυτό τό παράλογο ιατρικό σύστημα που αναλύει, τελικά διαλύει τόν άνθρωπο στά επιμέρους στοιχεία του.

Η «τυχαία» συνάντηση με την τρίτη αδελφή τις ώρες της έσχατης άπελπισίας δέν είναι διόλου τυχαία. Μέσα στό χάος της μεγαλούπολης άναζητείς σημεία άναγνώρισης και έπαφης. Τά βρίσκεις κάποτε και έπιχειρείς να τά νοηματοδοτήσεις, να τά εμπλουτίσεις με τις έμπειρίες των όσων μεσολάβησαν, να τά εντάξεις στό προσωπικό σου σύστημα άναφοράς. Έκει θά βρεί θέση τό πραγματικό χιούμορ, όχι τό μπουφόνο, όχι έκείνο της καρικατούρας, αλλά τό άλλο, τό πραγματικό, τό καθημερινό. Είναι τό χιούμορ της κάθαρσης που μέσα από δισταγμούς, άμφιταλαντεύσεις και διερευνήσεις θά ανακαλύψει την πορεία του άλλου (της τρίτης αδελφής), τις ήττες του, τις διαφεύσεις του, την ώριμανσή του. Μέσα στή μεγαλούπολη των έκατομμυ-

ρίων βρήκες αυτόν που ήξερες, αυτόν που νομοτελειακά έμελλε να συναντήσεις και όχι όλους τους άλλους. Βρήκες αυτόν που έμαθες μέσα σ' ένα — χαλαρά έστω — θεσμοθετημένο πλαίσιο άναφο-

ράς. Είναι λοιπόν δυνατό; Κατά τόν Γούντνυ Άλλεν ναί. Υπάρχουν ανθρώπινες σταθερές που δέν επιδέχονται αλλαγές όσο κι αν αλλάξει ή κοινωνία. Η επαναστατημένη αδελφή διέγραψε την πορεία της άμφισβήτησης όπως ακριβώς και ή Γούντνυ Άλλεν, όπως ακριβώς και ή μυθοπλασία του. Οί διανοούμενοι της Νέας Υόρκης, ο κόσμος του τριτογενούς και τεταρτογενούς, όλες αυτές οι άνθρωπινες σκιές οι άπομακρυσμένες από τη φύση, μπορούν να ξαναβρούν τη φύση τους.

«Είμαι έγκυος» του έξομολογείται ή τρίτη αδελφή, γυναίκα του πιά. Ο φόβος του θανάτου έχει όριστικά έξορκιστεί, ή γυναίκα ξαναγίνεται γυναίκα, ο άνδρας άνδρας. Η συνέχεια έχει άποκαταστήσει τις σημαντικότερες διαστάσεις της. Δέν είναι τό τυχαίο που θριαμβεύει, είναι ή στατιστική, τό ξανάπαμε. Γιατί χωρίς σύστημα άναφοράς είσαι καταδικασμένος. Και αν ή κοινωνία δέν φροντίζει να μάς τό προσφέρει, ως τό δημιουργήσουμε μόνοι μας, στό χαμηλότερο δυνατό επίπεδο συγκρότησης. Είναι κι αυτό μιά επαναστατική πράξη.

Κατά τόν Γούντνυ Άλλεν υπάρχει λοιπόν έλπίδα. Τά χρονικά περιθώρια μόνο δείχνουν στενά, θά πρόσθετα.

Μιχάλης Μοδινός

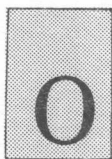
ΣΑΜΟΥΗΛ ΜΠΩ – ΜΠΟΒΥ

(1906 – 1986)

ο μεγάλος μουσικολόγος που έφυγε

της Καίτης Ρωμανού

Ο Σαμουήλ Μπώ-Μποβύ, που πέθανε στη Γενεύη λίγες μέρες πριν συμπληρώσει τα 80 χρόνια, άφησε ένα έργο που χωρίς αμφιβολία αποτελεί τη σημαντικότερη ατομική συμβολή ξένου μουσικολόγου στη μελέτη της ελληνικής δημοτικής μουσικής και συγχρόνως ανοίγει νέους δρόμους για την κατανόηση της αρχαίας ελληνικής μουσικής.

Ο Σαμουήλ Μπώ-Μποβύ γεννήθηκε στη Γενεύη στις 27 Νοεμβρίου 1906. Ήταν γιός του ζωγράφου και ιστορικού τέχνης Ντανιέλ Μπώ Μποβύ. Σπούδασε βιολί στο Ύδείο της Γενεύης, φιλολογία στο Πανεπιστήμιο της ίδιας πόλης και παρακολούθησε μαθήματα μουσικής με τον Νταλκρόζ στο Ίνστιτούτο Ζάκ Νταλκρόζ.

Τό 1926 στη Βιέννη, μαθήτευσε με τον Νήλιους στη διεύθυνση ορχήστρας και με τον Γκουίντο Αντλερ στην ιστορία της μουσικής.

Τό 1927 στο Παρίσι, έκανε σύνθεση με τον Πώλ Ντυκά και μουσικολογία με τον Πιρρό. Έχει έμαθε και τα Νέα Έλληνικά με τον Ούμβ. Περνώ και την Πολύμνια Λάσκαρη, στη Σορβόνη. Μετά, παρακολούθησε μαθήματα διεύθυνσης ορχήστρας του Βάινγκάρτνερ στη Βασιλεία και του Σέρχεν στη Γενεύη.

Τό 1929 έρχεται στην Ελλάδα (πού την είχε πρωτογνωρίσει σε ένα σύντομο ταξίδι τό 1927) ως υπότροφος του τμήματος Νεοελληνικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Γενεύης. Ίδρυτές αυτού του τμήματος και χορηγοί της υποτροφίας ήταν ο Χρήστος Λαμπράκης και η Λεωνία Λαμπράκη-Μωνούαρ.

Στην Αθήνα, μέσω του Περνώ και της Λάσκαρη, γνωρίζεται με τη Μέλωπ Μερλιέ και τους συνεργάτες της στο Μουσικό Λαογραφικό Αρχείο του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών (πού είχε ιδρύσει και διηύθυνε η Μερλιέ) και συμμετέχει στις μεγάλης έκτασης ήχογραφήσεις παραδοσιακής μουσικής που πραγματοποιήθηκαν τό 1930 στην Αθήνα με έξοπλισμό προηγμένης για την εποχή τεχνολογίας από τό Παρίσι, που προμήθευσε ο Περνώ.

Λίγο νωρίτερα, τό 1930, ο Μπώ-Μποβύ έκανε τό πρώτο του ταξίδι στα Δωδεκάνησα για επίτοπου καταγραφή της λαϊκής μουσικής. Ακολούθησαν άλλα δύο, τό 1931 και τό 1933. Κυκλοφορεί τότε σε δύο τόμους (1935, 1938) η πρώτη μεγάλη μελέτη του Μπώ-Μποβύ για τό ελληνικό τραγούδι, τα *Τραγούδια των Δωδεκάνησων* (Έκδόσεις Μουσικού Λαογραφικού Αρχείου, Αθήνα). Οί δύο τόμοι περιλαμβάνουν 286 μελωδίες που κατέγραψε ο Μπώ-Μποβύ επίτοπου (με

τό αυτί) στα τρία του ταξίδια και 70 μελωδίες, που κατέγραφε από τις ήχογραφήσεις του 1930 Δωδεκανησίων έγκατεστημένων στην Αθήνα καθώς και άλλων που ταξίδεψαν ειδικά, με έξοδα της Π.Σ. Δέλτα.

Ένας τρίτος τόμος από την έρευνα αυτή, που διαπραγματεύεται τά κείμενα των τραγουδιών, άποτέλεσε τη διδακτορική διατριβή του στο Πανεπιστήμιο Γενεύης (1936).

Επιστρέφοντας στη Γενεύη, τό 1933, γίνεται διευθυντής της μαθητικής ορχήστρας του Ύδείου Γενεύης. Τό 1938 ανέλαβε τη διεύθυνση της Έταιρείας Έιερου Μέλους (Ίδρυμα για τη διάδοση της χορωδιακής θρησκευτικής μουσικής). Τό 1955 εκλέχτηκε πρόεδρος της Ένωσης Έλβετών Μουσικών (έμεινε μέχρι τό 1960) και τό 1957 έγινε διευθυντής του Ύδείου Γενεύης (ήταν συνδιευθυντής από τό 1947), ενώ τό 1959-62 ανέλαβε την προεδρία των περίφημων Διεθνών Διαγωνισμών Μουσικής Έρμηνείας της Γενεύης.

Τό 1977 παραιτήθηκε με δική του πρωτοβουλία από τις θέσεις που διεύθυνε, για νά αναλάβουν νεότεροι μουσικοί.

Η επαφή του με την Ελλάδα από τό 1933 είναι στενή. Τό 1948, καταγράφοντας στο Μουσικό Λαογραφικό Αρχείο τραγούδια της Ρούμελης από τις ήχογραφήσεις του 1930, έντυπωσιάζεται από τά κλέφτικα, που γίνονται τό θέμα της έπόμενης μελέτης του. Τό 1950-56 εκθέτει τις παρατηρήσεις του σε άρθρα και διαλέξεις και τό 1958 εκδίδεται, στα γαλλικά, από τό Γαλλικό Ίνστιτούτο της Αθήνας, τό δεύτερο μεγάλο έργο του για τη δημοτική μουσική, *Études sur la Chanson Cleftique*. Περιέχει τις καταγραφές δεκαεπτά κλέφτικων τραγουδιών και η ανάλυσή τους επικεντρώνεται κυρίως στην ιδιόμορφη σχέση ποιητικού στίχου και μουσικής στροφής: η δεύτερη αντιστοιχεί προς έναν και μισό ποιητικό στίχο, κάτι που, παρατηρεί ο Μπώ-Μποβύ, δέν συναντάται σε καμιά μουσική άλλης εθνικότητας.

Έν τώ μεταξύ, από τις 4 μέχρι τις 28 Απριλίου του 1954 περιηγείται ολόκληρη την Κρήτη με δύο μαγνητόφωνα (πού τά χειρίζονται ο γιός του και ο είκοσάχρονος φίλος του Ντομινίκ Μπρόν) και ήχογραφε διακόσιους πενήντα σκοπούς. Η άποτελεσματικότητα της περιοδείας οφείλεται σε προετοιμα-

σία πού είχαν κάνει τό προηγούμενο καλοκαίρι ή Δέσποινα Μαζαράκη και ή Άγλαΐα Άγιουτάντη, συνεργάτιδες του Μουσικού Λαογραφικού Άρχείου.

Μελετώντας τά κρητικά τραγούδια, ό Μπώ-Μποβύ διαπίστωσε πώς αυτά της ανατολικής Κρήτης έχουν τά μουσικά χαρακτηριστικά της νησιώτικης ελληνικής μουσικής, ενώ της δυτικής Κρήτης έχουν έντονες ομοιότητες με τή μουσική της ηπειρωτικής Ελλάδας. Τά τραγούδια της δυτικής Κρήτης έχουν πρώτα τό ενδιαφέρον του Μπώ-Μποβύ και είναι τό θέμα του τρίτου μεγάλου έργου του. Τό *Chansons Populaires de Crète Occidentale* εκδίδεται τό 1972 στή Γενεύη (Editions Minkoff) και είναι ή μεγαλύτερη και πληρέστερη έκδοση του Μπώ-Μποβύ. Τήν αφιέρωσε στον Ντομικόν Μπρόν, πού πέθανε στά είκοσι δύο του χρόνια.

Τό έργο αυτό, πού έπρόκειτο νά τό ακολουθήσουν και άλλοι τόμοι αφιερωμένοι στις υπόλοιπες περιοχές της Κρήτης, είναι μία κριτική έκδοση πενήντα σκοπών. Υπερέχει από τις προηγούμενες έθνομουσικολογικές εκδόσεις του Μπώ-Μποβύ κατά τό ότι: α) περιέχει αρκετές παραλλαγές πολλών από τους πενήντα σκοπούς, β) δίνει τήν καταγραφή όλοληρου του τραγουδιού (και όχι μόνο της πρώτης στροφής, γ) καταγράφεται με κάθε ευαισθησία και λεπτομέρεια τό παραμικρό τσάκισμα ή άλλο «πάθος» της φωνής και των οργάνων (και όχι μόνο τό βασικό μελωδικό σχήμα, πού συνάγεται από τήν άκρόαση όλων των στροφών του τραγουδιού). Για τους λόγους αυτούς, τά *Λαϊκά Τραγούδια της Δυτικής Κρήτης* είναι ή πρώτη μελέτη για τό ελληνικό δημοτικό τραγούδι πού ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις της σύγχρονης έθνομουσικολογίας.

Τό τελευταίο μεγάλο του έργο για τή δημοτική μουσική τό έγραψε ό Μπώ-Μποβύ μετά από προτροπή του "Ελληνα έθνομουσικολόγου Φοίβου Άνωγειανάκη. Δέν είναι λοιπόν τυχαίο ότι τό *Δοκίμιο για τό ελληνικό δημοτικό τραγούδι* (έκδοση του Πελοποννησιακού Λαογραφικού Ίδρύματος, Ναύπλιο 1984) όπου ό συγγραφέας συνοφίζει τις παρατηρήσεις, τά συμπεράσματα και τις θέσεις του για τήν ελληνική παραδοσιακή μουσική, έχει όσα προσόντα απαιτούνται από

ένα εκπαιδευτικό έγχειρίδιο αυτού του θέματος. Μπορεί σε μεγάλο βαθμό νά συμβάλει στη γνωριμία των Έλλήνων με τις νεότερες έπιστημονικές έρευνες γύρω από τήν παραδοσιακή τους μουσική, αλλά και με τήν ίδια τή μουσική τους (έκτός από τις καταγραφές των μουσικών παραδειγμάτων, τό έργο συνοδεύεται και με τις ήχογραφήσεις τους, σε δύο κασέτες). Τό *Δοκίμιο για τό ελληνικό δημοτικό τραγούδι* πρέπει νά χρησιμοποιηθεί στην ελληνική μουσική παιδεία.

Οί ποικίλες σπουδές και γνώσεις του Μπώ-Μποβύ δέν δηλώνουν διάσπαση του ενδιαφέροντός του, αλλά, αντίθετα, τήν έπιθυμία νά αποκτήσει τά εφόδια για βαθιά και σφαιρική κατανόηση της μουσικής πού τον έλκει. Μεγάλο μέρος του έργου του μαρτυρεί πόσο ή έπιτυχία του βασίστηκε στις συσχέτισεις των «είδικοτήτων» πού κατείχε. Η εύρυτητα των γνώσεων του του έδινε τή δυνατότητα νά έρευνά τά προβλήματα από όλες τις πλευρές και νά τά αφομοιώνει. Η μελέτη του της ελληνικής μουσικής δέν διαμόρφωσε μόνο τις γενικές του θέσεις για τή μουσική· έπηρέασε και τό χαρακτήρα του. Πολλοί Έλβετοί συνάδελφοί του —τους όποιους τό ελληνικό δημοτικό τραγούδι δέν τους ενδιαφέρει— αναγνώρισαν στη διδασκαλία του στο Ώδετο της Γενεύης και στό έργο του για τόν δυτικό μουσικό πολιτισμό κάτι από τόν άνθρωπιστικό χαρακτήρα της αρχαίας Ελλάδας.

Ο χαρακτήρας του Μπώ-Μποβύ (γενναϊόδωρος, σεμνός και ανεξάρτητος: επιφυλακτικός με κάθε σύμβαση αλλά ανοιχτός σε κάθε ιδέα) δέν ήταν ό ελάχιστος συντελεστής της μοναδικής σχέσης (σε σύγκριση με κάθε άλλον δυτικό μελετητή της παραδοσιακής μας έν γένει μουσικής) πού απέκτησε με τους Έλληνες μουσικούς. Ο Μπώ-Μποβύ ήταν ένας δικός μας άνθρωπος.

Αντιμετώπισε με αγάπη, σεβασμό και, πολύ συχνά, ειλικρινή θαυμασμό, όχι μόνο αυτή τήν ίδια τή μουσική μας παράδοση, αλλά και τους Έλληνες πού τή μελέτησαν, οι όποιοι είχαν πολύ διαφορετικού τύπου μόρφωση και πολύ διαφορετική σχέση με τό πρόσ μελέτη θέμα. Άς σημειωθεί ότι πολλοί Ευρωπαίοι ή και Έλληνες με σπουδές στη Δύση, πού μελέτησαν τήν ελληνική παραδοσιακή μουσική, αντιμετώπισαν τά σχετικά ελληνικά κείμενα (των αρχών ιδίως του αιώνα, ανθρώπων όπως του Ψάχου, του Δημ. Περιστερή κ.ά.) ως έπιστημονικά ανεπαρκή. Ο Μπώ-Μποβύ σύντομα άντελήφθη πώς ή έρευνα πού ανταποκρινόταν στις απαιτήσεις της δυτικής έπιστήμης οδηγούσε συχνά σε συμπεράσματα πού ταυτίζονταν με τις θέσεις αυτών των κειμένων.

Τά θέματα πού ιδίως άρνούνται νά δεχτούν κατά κανόνα οι δυτικοί μουσικολόγοι είναι όσα μαρτυρούν τή συνέχεια της ελληνικής παράδοσης, τήν όποία κυρίως επιδιώκουν νά τονίσουν τά ελληνικά κείμενα του δέκατου ένατου αιώνα και των αρχών του δικού μας. Ο Μπώ-Μποβύ έκτίμησε τή βαρύτητα πού έχουν οι γνώμες των Έλλήνων μουσικών και τις εξέτασε με εύπιστία.

Η έλλειψη έξωμουσικών κινήτρων (έθνική έπιβεβαίωση π.χ.) στις έρευνές του εκδηλώνεται με μία πιό προσεκτική διατύπωση των εύρημάτων για τή συνέχεια της παράδοσης, πού δέν άναιρεί τις θέσεις των Έλλήνων έρευνητών, αλλά άλλες μέν τις έμπεριέχει και άλλες τις θεμελιώνει πιό πειστικά.

Δείχνει π.χ. πώς πολλά από τά γνωρίσματα της αρχαίας ελληνικής μετρικής και μουσικής, πού συναντώνται και στη σύγχρονη Ελλάδα, δέν συνιστούν έθνικά χαρακτηριστικά, αλλά είναι σύμφυτα σε εύρύτατες πολιτισμικές περιοχές. Ο

πυρρίχιος, ὁ ἴαμβος, ὁ τροχαῖος κ.λπ., ἀνάγονται σέ ἓνα σύστημα πού ὁ Ρουμάνος ἔθνομουσικολόγος Μπραϊλίδου ἐνόησε σέ περιοχές ἀπό τή Ρωσία μέχρι τήν Ἰσπανία καί σέ ἐποχές ἀπό τόν Μεσαίωνα μέχρι σήμερα. Τό σύστημα συνίσταται στή διαδοχή συλλαβῶν πού ἔχουν δύο μόνο χρονικές διάρκειες, τή μία διπλάσια τῆς ἄλλης. Ἡ σχέση μιᾶς μακρᾶς συλλαβῆς πρός μιᾶ βραχεῖα (2/1) στή μετρική τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων εἶναι ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς εὐρύτατης τάσης. Σίγουρα, στόν πεζό λόγο, λέει ὁ Μπώ-Μποβύ, δέν μπορεῖ νά ὑπῆρχε τέτοια σχέση.

Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, παρατηρεῖ, στή μουσική τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων οἱ μακρές συλλαβές συχνά ἀποκτοῦσαν μεγαλύτερες διάρκειες καί προσαρμόζονταν σέ μουσικά ρυθμικά σχήματα καί ἄλλοις εὐρύτατα διαδεδομένα, πολλά καί ἀπό αὐτά, στό χῶρο καί στό χρόνο.

Ἐνα ἀπό τά πιό γνωστά καί ἄρτια μνημεῖα τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς μουσικῆς, τό σκόλιο τοῦ Σείκιλου, δείχνει αὐτά τά γνωρίσματα καί τίς σχέσεις. Ὁ ρυθμός καί ἡ δομή του (ἡ σχέση τοῦ ποιητικοῦ στίχου μέ τίς μελωδικές φράσεις) εἶναι ἴδια μέ τῶν τσαμικων, πού λέγονται καί ὡς τραγούδια τῆς τάβλας. Ἐνῶ ὅμως οἱ ὁμοιότητες αὐτές ἔχουν διαπιστωθεῖ καί ἀπό παλαιότερους Ἑλληνες μουσικούς, ὁ Μπώ-Μποβύ προσθέτει τή σημαντική διευκρίνιση πώς τά ἴδια χαρακτηριστικά τά συναντᾷ κανεῖς «σέ ὅλη τή Μεσόγειο καί στή Βαλκάνια· δέν εἶναι ἀποκλειστικά ἐλληνικά γνωρίσματα».

Ἐπάρχουν ὅμως καί ἀποκλειστικές σχέσεις μεταξύ σύγχρονης καί ἀρχαίας ἐλληνικῆς μουσικῆς. Μιά πολύ εὐγλωττη εἶναι ὁ ρυθμός τοῦ καλαματιανοῦ (7/8). Παρόλο πού στή Βαλκάνια ἐν γένει ὑπάρχουν πολλοί ἀνισόχρονοι χορευτικοί ρυθμοί,¹ ὁ ρυθμός τοῦ καλαματιανοῦ συναντᾶται μόνο στήν Ἑλλάδα καί ὁ Μπώ-Μποβύ, μελετώντας ἀρχαῖες ἐλληνικές πηγές, συνεπέρανε μέ βεβαιότητα πώς, ὅπως ὑποστήριξαν οἱ Ἑλληνες μουσικοί ἀπό τίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα, ὁ ρυθμός τοῦ Καλαματιανοῦ εἶναι ὁ β' ἐπίτριτος τῶν ἀρχαίων. Παραδέχτηκε δέ πώς λανθασμένα εἶχε νωρίτερα ἀρνηθεῖ αὐτή τή θεωρία, παρασυρμένος ἀπό τόν Θρασύβουλο Γεωργιάδη.

Ὁμοιότητες σάν αὐτή ἐνισχύουν ὅλο καί περισσότερο τήν ἀποψη πού ἔμμονα ὑποστήριξε ὁ Μπώ-Μποβύ, πώς οἱ Ἑλληνες κατά τούς μετὰ Χριστόν αἰῶνες συμπεριφέρθηκαν μέ μεγάλη συντηρητικότητα, διατηρώντας ὄχι μόνο τή γλῶσσα, ἀλλά καί τίς ἀντιλήψεις πού οὔτε οἱ δύο σχεδόν χιλιετίες χριστιανισμοῦ δέν ἔχουν μεταβάλλει (ὅπως τήν ἀντίληψη γιά τή μοῖρα τοῦ ἀνθρώπου μετά τό θάνατο: ὁ Χάρος θά τόν ὀδηγήσει στόν Ἄδη, στόν Κάτω Κόσμο).

Ἐτσι, ἀπό ἓνα σημεῖο καί πέρα, οἱ ἔρευνες τοῦ Μπώ-Μποβύ γιά τή λαϊκή μας μουσική γίνονται συγχρόνως καί ἔρευνες γιά τήν ἀρχαία ἐλληνική μουσική. Σχολιάζοντας τόν ἀποκλεισμό τῆς σύγχρονης ἐλληνικῆς παράδοσης ἀπό τίς ἔρευνες τῶν Εὐρωπαϊῶν μελετητῶν τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς μουσικῆς, στήν Ἄνω Ἀνατολή, στίς Ἰνδίες, στόν ἀραβικό κόσμο καί στήν ἐλληνόφωνη χωριά τῆς Καλαβρίας καί τῆς Σικελίας, ὁ Μπώ-Μποβύ γράφει: «Ὅταν ὅμως ἀναλογιστεῖ κανεῖς πόσο ἐπίμονα διατήρησαν οἱ Ἑλληνες τά ἔθιμα, τίς δοξασίες, τή γλῶσσα τους, ἀπορεῖ γιατί ἓνας μουσικολόγος προτείνει νά ἀναζητηθοῦν τά ἔχνη τῆς ἀρχαίας μουσικῆς ὄχι στόν σύγχρονο ἐλληνικό χῶρο, ἀλλά σέ ἀπομονωμένα χωριουδάκια τῆς Σικελίας, τῆς Καλαβρίας καί τῆς Σαρδηνίας». Δικαιολογεῖ τούς Δυτικούς, λέγοντας πώς ἀντέδρασαν στόν

ὑπερβολικό ἐθνικισμό τῶν Ἑλλήνων τοῦ παρελθόντος καί πώς γι' αὐτό ἔδωσαν ὑπερβολική βαρύτητα στίς ἀλλαγές τῆς μουσικῆς φύσης τῆς γλῶσσας, θεωρώντας πώς ὁ μουσικός ρυθμός ταυτιζόταν στούς ἀρχαίους μέ τό μέτρο τῆς γλῶσσας (παρόλο πού μαρτυρεῖται, ὅπως εἶδαμε, τό ἀντίθετο).

Ἡ παράλληλη μελέτη τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν καί τῶν διατριβῶν περί τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς μουσικῆς τόν ὀδήγησαν στήν πεποίθηση πώς στή δημοτική μουσική τῆς σύγχρονης Ἑλλάδας ὑπάρχει ἀπόλυτη διάκριση ἀνάμεσα στή Μικρά Ἀσία, τά νησιά, τά παράλια καί τή Θράκη ἀφ' ἑνός καί τήν Ἠπειρο καί τή Θεσσαλία ἀφ' ἑτέρου. Τά ἀποκλειστικά γνωρίσματα στίς δύο αὐτές περιοχές εἶναι ἀρκετά, ἀλλά τό σημαντικότερο εἶναι πώς οἱ ἤχοι τους ἀνάγονται σέ δύο συστήματα, ὅπως πρέπει νά συνέβαινε καί μέ τούς ἀρχαίους ἐλληνικούς τρόπους (πράγμα πού δείχνουν οἱ ὀνομασίες τους: Δῶριος, Φρύγιος κ.λπ.). Τό ἓνα σύστημα περιλαμβάνει κλίμακες μέ ἡμιτόνια (στίς πρώτες περιοχές) καί τό ἄλλο, κλίμακες χωρίς ἡμιτόνια (στή μουσική τοῦ Μοριά, τῆς Ρούμελης καί τῆς Μακεδονίας συνανοῦμε καί τά δύο συστήματα).

Ὅπως καί στήν ἀρχαία ἐλληνική μουσική, ἔτσι καί στήν παραδοσιακή τῆς σύγχρονης Ἑλλάδας οἱ μελωδίες δομοῦνται μέ βάση τό τετράχορδο καί ὄχι τήν ὀκτάβα (τῆς δυτικῆς μουσικῆς).² Καί στίς δύο ἐποχές, τά τετράχορδα χρησιμοποιοῦνται εἴτε συζευγμένα, εἴτε διαζευγμένα³ καί ἔχουν ἄλλους φθόγγους σταθερούς καί ἄλλους κινητούς.⁴ Πολλά δημοτικά τραγούδια ἀποτελοῦνται ἀπό τούς σταθερούς μόνο φθόγγους τοῦ τετραχόρδου ἐνῶ ἀκόμη πιό πολλά παρουσιάζουν μεγάλη ἀστάθεια στή δεύτερη βαθμίδα τοῦ τετραχόρδου.

Πολλά συμπεράσματα πού ἔβγαλε ὁ Μπώ-Μποβύ ἀπό τήν παράλληλη αὐτή μελέτη γιά τή φύση τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς μουσικῆς ἀναθεωροῦν ἀντιλήψεις κοινῶς ἀποδεκτές ἐπί αἰῶνες. Τά πιό σημαντικά καί ἀνατρεπτικά εἶναι:

α) Ὁ δεκαπεντασύλλαβος στίχος τῆς δημοτικῆς ποίησης (πού θεωρεῖται ἐνετική ἐπιρροή) ὑπῆρχε στήν ἀρχαία Ἑλλάδα. Χρησιμοποιοῦνταν ὅμως ἀπό λαϊκοῦς στιχουργούς καί ὄχι ἀπό τούς μεγάλους ποιητές, πού τόν περιφρονοῦσαν. Καί ἓνα ἀπό τά σφάλματα, παρατηρεῖ ὁ Μπώ-Μποβύ, πού κάνουν ὅσοι φάχουν νά βροῦν τίς σχέσεις (ἤ, μάλλον, τίς μή σχέσεις) τῆς σύγχρονης καί τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδας, εἶναι ὅτι συγκρίνουν ἓναν λαϊκό πολιτισμό πρός ἓναν ἔντεχνο. Τό ἴαμβικό καταληκτικό τετράμετρο (πού εἶναι ὁ δεκαπεντασύλλαβος) μαρτυρεῖται ἐντούτοις καί ἓνα θαυμάσιο παράδειγμα εἶναι ὁ παρακάτω στίχος ἀπό τόν Πλοῦτο τοῦ Ἀριστοφάνη, ὅπου, ἐπιπλέον, συμπίπτουν οἱ τονισμοί μέ τίς κύριες μακρές συλλαβές:

«Ὡς ἦδομαι καί τέρπομαι καί βούλομαι χορεῦσαι».

β) Τό χρωματικό τετράχορδο ὑπῆρχε στούς ἀρχαίους στήν ἴδια μορφή πού ὑπάρχει καί στήν ἐκκλησιαστική καί δημοτική μας μουσική. Τά χρωματικά τετράχορδα συντίθενται ἀπό δύο διαστήματα ἡμιτονίου (ἄς ποῦμε Α) καί ἓνα διάστημα τριῶν ἡμιτονίων (ἄς ποῦμε Γ). Μέχρι σήμερα ἦταν κοινῶς ἀποδεκτό πώς ἡ διάταξη τοῦ χρωματικοῦ τετραχόρδου τῆς δημοτικῆς καί ἐκκλησιαστικῆς μας μουσικῆς (ΑΓΑ) συναντᾶται μόνο στήν Ἀνατολή καί ὅτι ἡ μουσική αὐτή στήν Ἑλλάδα δηλώνει τουρκική ἐπιρροή καί ἐμφανίζεται μετά τήν Ἄλωση. Γιατί μέχρι σήμερα ἦταν κοινῶς ἀποδεκτό τά τετράχορδα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων εἶχαν τή διάταξη ΑΑΓ, πού εἶναι κάτι πολύ διαφορετικό στό ἄκουσμα.

Δύο γεγονότα ώθησαν τόν Μπώ-Μποβύ νά αναζητήσει τή χρήση τοῦ χρωματικοῦ τετραχόρδου ΑΓΑ ἀπό τούς ἀρχαίους Ἕλληνες. Τό ἕνα εἶναι οἱ ἔρευνες τοῦ μουσικολόγου Γιώργου Ἀμαργιαννάκη, πού ἀπέδειξαν τήν ὑπαρξή του σέ ἐκκλησιαστικά μέλη τοῦ δεκάτου τετάρτου τουλάχιστον αἰώνα. Τό ἄλλο εἶναι ἡ ὑπαρξή αὐτοῦ τοῦ τετραχόρδου σέ δημοτικά τραγούδια πού ἀνήκουν στόν κύκλο τῆς ζωῆς (μοιρολόγια, ναυουρίσματα κλπ.), λέγονται κατά κανόνα ἀπό γυναῖκες καί εἶναι τά λιγότερο ἐκτεθειμένα σέ ξένες ἐπιρροές καί λιγότερο μεταβαλλόμενα μέσα στό χρόνο. Διαβάζοντας λοιπόν ἐκ νέου τίς ἀρχαῖες θεωρητικές διατριβές, ὁ Μπώ-Μποβύ διαπίστωσε πώς σέ καμία δέν ἀναφέρεται ὅτι ἡ μόνη διάταξη πού χρησιμοποιούνταν ἦταν ἡ ΑΓΑ καί πώς, ἀντίθετα, ὑπάρχουν πολλές ἐνδείξεις πώς στό χαμένο μέρος τοῦ Τρίτου Βιβλίου τῶν Ἀρμονικῶν Στοιχείων τοῦ Ἀριστοτέλους θά ἀκολουθοῦσαν οἱ διάφορες ἄλλες διατάξεις τοῦ χρωματικοῦ τετραχόρδου, ὅπως γίνεται, ἀντίστοιχα, ἀναφορά στό σωζόμενο μέρος γιά τά τετράχορδα τοῦ ἐναρμόνιου γένους.

Ἐπιπλέον, ἄλλες μαρτυρίες ἀρχαίων συγγραφέων βεβαιώνουν πώς τό χρωματικό γένος —ὅπως καί ὁ δεκαπεντασύλλαβος στίχος— ἦταν τό λαϊκό γένος, πού τό περιφρονοῦσαν οἱ μορφωμένοι καί πού ὁ Ἀριστοτέλης τό θεωρεῖ ἀκατάλληλο γιά τή μουσική διαπαιδαγώγηση τῶν νέων.

γ) Μιά ἀκόμη πολύ διαδεδομένη στούς μελετητές τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς μουσικῆς ἀντίληψη, πού ὁ Μπώ-Μποβύ τή θεωρεῖ λανθασμένη, κρίνοντας ἀπό τή σημερινή παράδοση, εἶναι ἡ διάταξη τῶν διαστημάτων τόνων (ἄς ποῦμε Β) καί ἡμιτονίων (ἄς ποῦμε πάλι Α) στό πῶς διαδεδομένο τετράχορδο, τοῦ διατονικοῦ γένους, τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Ὁ Μπώ-Μποβύ εἶναι πεπεισμένος πώς τό τετράχορδο ἐκεῖνο ἦταν τό ἴδιο μέ αὐτό πού εἶναι καί σήμερα τό πῶς συνηθισμένο στήν ἐκκλησιαστική καί τή δημοτική μουσική καί εἶναι το ΒΑΒ καί ὄχι τό ΑΒΒ, ὅπως πιστεύουν οἱ ἐρμηνευτές τῶν ἀρχαίων θεωρητικῶν διατριβῶν.

δ) Τήν ἴδια περίπου πορεία συλλογισμῶν (μέσω τῆς σύγκρισης μέ τή σημερινή παράδοση καί ἐνός φρέσκου βλέμματος στίς ἀρχαῖες πηγές) ἀκολούθησε ὁ Μπώ-Μποβύ γιά νά συνα-

γάγει μιὰ ἄλλη θεωρία περί τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς μουσικῆς, πολύ πῶς ριζοσπαστική ἀπό τίς προηγούμενες σέ σχέση μέ τίς ἐπικρατοῦσες ἐρμηνεῖες. Κατ' αὐτήν, ὁ ἀληθινός δώριος τρόπος τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων χρησιμοποιοῦσε μιὰ κλίμακα ἀνημιτονική (χωρίς ἡμιτόνια) ὅπως αὐτή πού συναντᾶται σήμερα στή μουσική τῆς Θεσσαλίας καί τῆς Ἡπείρου, πράγμα πού κυρίως θεμελιώνεται ἀπό χωρίο τοῦ διαλόγου *Περί Μουσικῆς* τοῦ λεγόμενου ψευδο-Πλουτάρχου.

Εἶναι μόνο μέ αὐτή τή θεωρία, εἶπε ὁ Μπώ Μποβύ, πού γίνεται κατανοητό γιὰτί οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες θεωροῦσαν τόν δώριο τρόπο τόσο πῶς ξεχωριστό ἀπό ὄλους τούς ἄλλους τρόπους (πού χρησιμοποιοῦσαν ἡμιτονικά τετράχορδα). Ὅποιος ἔχει νιώσει πόσο διαφορετικός εἶναι ὁ χαρακτήρας ἐνός ἡπειρώτικο τραγουδιοῦ (ὁ δώριος τρόπος) ἀπό ἕνα νησιώτικο, ἀντιλαμβάνεται γιὰτί οἱ ἀρχαῖοι ὀνομάζουν μέ τόση ἔμφαση τό ἦθος τοῦ δωρίου τρόπου αὐστηρό, λιτό καί σοβαρό. Γιὰτί ὄλες οἱ θεωρίες πού ἐπικράτησαν μέχρι σήμερα γιά τή φύση τοῦ δωρίου τρόπου, κάνουν ὄλην αὐτή τή φιλολογία περί ἦθους ἀκατανόητη.

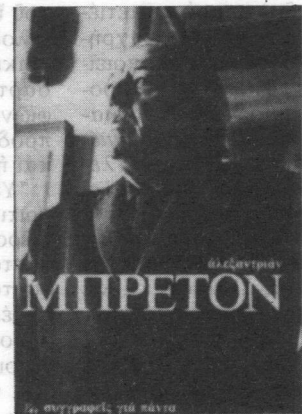
Στίς θέσεις αὐτές θαυμάζει κανεῖς τήν ἄλλη μεγάλη προσφορά τοῦ Μπώ-Μποβύ στήν ἑλληνική μουσική. Ἐρμήνευσε τή θεωρία τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς μουσικῆς μέ ἕναν τρόπο πού κάνει τή μουσική αὐτή ἀπόλυτα κατανοητή καί οἰκεία στόν σύγχρονο Ἕλληνα.

1. Ρυθμοί, δηλαδή πού οἱ ὑποδιαίρεσεις τους δέν εἶναι οὔτε ἴσες μεταξὺ τους οὔτε διπλάσιες.
2. Οἱ νότες ὄλων τῶν μελωδιῶν, ὅταν μποῦν σέ διαδοχική σειρά, σχηματίζουν μιὰ σκάλα πού ἔχει τόνους καί ἡμιτόνια σέ μιὰ διάταξη πού ἐπαναλαμβάνεται ἴδια κάθε τέσσερις νότες (τετράχορδο) ἢ κάθε ὀκτώ νότες (ὀκτάβα).
3. Συζευγμένα εἶναι ὅταν ἡ τελευταία νότα τοῦ πρώτου τετραχόρδου εἶναι ἡ πρώτη τοῦ ἐπόμενου καί διαζευγμένα ὅταν ἡ τελευταία νότα τοῦ πρώτου τετραχόρδου ἀπέχει ἀπό τήν πρώτη τοῦ ἐπόμενου διάστημα ἐνός τόνου.
4. Δηλαδή φθόγγους πού ἔχουν πάντα ἀκριβῶς τό ἴδιο τονικό ὕψος (σταθεροί) καί φθόγγους πού λέγονται ἄλλοτε λίγο πῶς ψηλά, ἄλλοτε λίγο πῶς χαμηλά, ἀκόμη καί στό ἴδιο τραγούδι.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΘΕΜΕΛΙΟ ΣΟΛΩΝΟΣ 84, ΤΗΛ. 3608180 - 3602646

Κυκλοφόρησαν

στην καινούρια σειρά «ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ ΓΙΑ ΠΑΝΤΑ»

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΘΕΜΕΛΙΟ - ΛΕΣΧΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΣΟΛΩΝΟΣ 84

ΚΕΡΜΑΤΑ

Μήν κρίνετε γιά νά μήν κλυννθεείτε

«*Αριστερός δεξιών αρχών και ασσιαλιστικών αποκλίσεων με αναρχικές τάσεις και γι' αυτό ακριβώς κοινώς αποδεκτός*» δηλώνει στις συνεντεύξεις του (δές, π.χ., στον *Ελεύθερο Τύπο*, 24.11.86) ο Χάρρυ Κλύνν.

Πλήν πρώτον: Τελικά δέν τυγχάνει και τόσο «κοινώς αποδεκτός». Η Έλένη Βαροπούλου, λόγου χάρη, στό *Βήμα της Κυριακής* (23.11.86) ψέγει τήν καινούργια του επιθεώρηση «Σ' όλο τόν κόσμο είναι ίδια, στην Ελλάδα σπάει καρδία» καταμαρτυρώντας της «κίτες προστυχάντζες, όπτικοακουστική ξιπασία, πλουταζονεία και νοηματική άκράτεια» και επισημαινοντας πώς ό ίδιος ό συν-συγγραφέας και πρωταγωνιστής «ταπεινώνει, αποχαυνώνει, εκμαυλίζει, εύνουχιζει τό κοινό». Όποτε, πλην δεύτερον: Τά όρια της δημοκρατίας, της κριτικής, του διαλόγου παραποδεικνύονται στενά. Μέ εκπληκτική δεξιότητα, ή άριστεροσύνη κι ό,τι (πιθανώς) σημαίνει, πετιέται στον κάλαθο των άχρηστων, ή, έστω, χρησιμοποιείται δίκην σαντιγύ στον προσωπικό καημό. "Ωστε νά κατακεραυνωθούν οι «πουλημένοι γραφιάδες, μαλάκες, λεσβίες και αδελφές, οι ύπουλοι έχθροί της δημοκρατίας».

Είπαμε νά κρίνουμε (έπ' άμοιβή φυσικά) τους πάντες και τά πάντα, αλλά όχι και νά μάς κρίνουν. Έμεις στό άπυρόβλητο, αυτοδικαίως, εκπρόσωποι ύψηλοι της «κοινής γνώμης», του λαού επί τό άριστερότερον. Τιμητές και ταγοί και συνθηματοδότες και όνειροπόλες. Κι όποιος τολμά

νά έγείρει άντιρρήσεις (και ιδεολογικές, άφού ήδη ή επιθεώρηση τήν πολιτική παίζει και τίθά κρίνει ό κριτικός; Τά σκηινικά και τίς, μάλλον άνυπαρκτες, χορογραφίες), όποιος, λοιπόν, εϋήθης διεκδικήσει τό δικαίωμα της κριτικής τυγχάνει αυτονοήτως «μαλάκας, λεσβία, αδελφή». Και *παρεμπιπτόντως*, έντελώς επί τή ευκαιρία, «έχθρος της δημοκρατίας, πουλημένος, προδότης».

Πρώτα ή ελαφρώς ρατσιστική σπύρωση προσώπων, διά της άποδόσεως πασών των σεξουαλικών «έκνομών», ύστερα ή πλήρης ταύτιση του επαγγελματία δημοσιογράφου μέ τήν έφημερίδα στην όποια δουλεύει και ή επίκληση της συλλογικής εϋθύνης (ή ΕΣΗΕΑ έσιώπησε...), και, τέλος, τό μεγάλο όπλο, ή δημοκρατία. Η δημοκρατία-λάστιχο' ό καθείς και οι διαστάσεις της. (Ποίος θυμάται τάχα πώς κάνα μήνα πριν, ό *Ταχυδρόμος* του ίδιου συγκροτήματος είχε φιλοξενήσει τή βαρύγδουπη «δικιά μας» συνέντευξη μετά σαρτζετακιζουσών φωτογραφιών; Άλλ' αυτό ήταν άπλώς προδιαφήμιση...). Ό καθείς και ή βολή του δηλαδή.

"Υβρις λοιπόν ή κριτική της κριτικής. Κι άπόμεινε ό Βολταΐρος άστεγος, νά πλανιέται, φάντασμα αυτός μ' ένα άλλο φάντασμα υπό μάλης' έκείνο τό ξέπνοο: «Δέν συμφωνώ μαζί σου αλλά θά υπερασπιστώ μέχρις έσχάτων τό δικαίωμά σου νά εκφράσεις τή γνώμη σου». Η κάπως έτσι.

Σπύρος Εδαγγελίου

Η Ελλάδα ή Κύπρος και τά σύμβολα

Λευκωσία, 3 Δεκεμβρίου («Μακάρειον»).

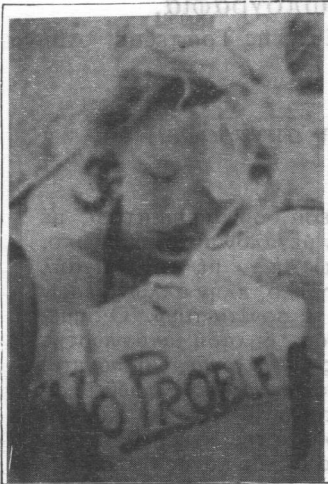
Γιά τίς 28 Οκτωβρίου είχε όριστεί κατ' άρχην ή ποδοσφαιρική συνάντηση των εθνικών Κύπρου και Ελλάδας. Σωστά' γιά νά αναδειχθούν τά μεγάλα Ναι και τα μεγαλύτερα Όχι.

- Οι εθνικοί ύμνοι πρώτα. Ό εθνικός ύμνος δηλαδή. Και έσεται εις δύο ή σάρκα ή μία. Και, κυρίως, τό πνεύμα.
- Και τό παιγνίδι άρχίζει — χρόνια τώρα.
- Στο 13' (ή γρουσουζιά ή ή καλοτυχία;), με *καρφωτή* κεφαλιά ό Άντωνίου (ό άφέντης δηλαδή) γράφει τό 0-1. Πρώτο καρφί άπ' τή μητέρα-μητριά-πατρίδα σέ σταυρούς παλιούς.
- Στο 18' πέναλι υπέρ των Κυπρίων. Λόγω *τρικλοποδιάς*. «Έξω! Έξω!» κάποιες φωνές. Μέσα, όμως. Στην άγκαλιά, γράμμα συστημένο λές, του Μήνου. Η μήνις δέν έχναι εκείνο τό παλιό «μέ τήν πατρίδα μας κι άς τρώμεν πέτρες». Η, πάλι: Η μάνα μου μέ δέρνει γι αυτό τήν άγαπώ.
- Στίς κερκίδες φωνές ρυθμικές: «Έλλάς σ' αγαπώ». Έλλαδίτες φαντάροι (κατά τό έπίσης δικό τους «Έλλάς, Έλλάς, θυμήσου μας κι έμάς») άραγε; Κύπριοι ένωτικοί; Όλοι; Λεπίδα έλπιδα...
- Στο 28' ή ισσοφάριση. Καθαρή. Άπόπειρα άνεξαρτησίας και αυτοδυναμίας και 2-1.
- Στο 45' ό καλαμαράς Σαραβάκος τραυματίζεται στην ώμοπλάτη. Παλιότερα άνοιγανε μητροπολιτικά κεφάλια σέ διαδηλώσεις γιά τήν Κύπρο.
- Στο 48' οι Έλλαδίτες ισσοφαρίζουν μέ τή σειρά τους σ' έναν λογαριασμό μονίμως άνοιχτό. Χρωστώντας χάρη σε πλάτες κυπριακές.
- Μετά τό 60' οι Κύπριοι ύποχωρούν. Κούραση σώματος ή ψυχής; Τό κόστος της προσπάθειας γιά υπέρβαση της μήτρας. Έτσι, στό 73', ό Μπαταϊνίλας άκάλυπτος δίνει ξανά τό προβάδισμα στην Ελλάδα: 2-3. Άκάλυπτος: όπως οι πληγές. Όπως ό Άττίλας, στα έργα του όποιοι παρέπαιψε μέ τή σεξιστική, εκδικητική χειρονομία του ό έξ Άγγρινίου όπισθοφύλακας Άποστολάκης.
- 85ο λεπτό. Ό Σταύρος Παπαδόπουλος, έλληνίσιας αυτός, άγκαλιάζει σφιχτά, νά ένωθούν, τόν Άναστόπουλο, παλιό συμπαίκτη του στον Όλυμπιακό. Πέναλι. Τιμωρία. Γκόλ. Οι πατέρες δέν χαρίζονται.
- Νά υπενθυμίσουμε τώρα πού τό παιγνίδι κρίθηκε (;) πώς ή ποδοσφαιρική ομάδα του ΑΠΟΕΛ δέν πήγε στην Πόλη νά παίξει μέ τήν τουρκική Μπεσίκτας γιά νά μη νομιμοποιήσει τους κατακτητές. Άλλ' αυτά είναι ποδοσφαιρο. Ό Μίκης, όμως (Άλλαχθωράκη τόν είδαμε γραμμένο), πήγε, νομιμοποιώντας και τή χούντα και τους εισβολείς. Άλλ' αυτά είναι πολιτική.
- Τέλος. Τέλος; Οι παίκτες αλλάζουν τίς φανέλες τους. (Άσπρο-γαλάζιο. Χρώμα ένα μάς μάθαιναν κάποτε). Και τίς ψυχές τους;
- Η κοινή γνώμη. Πλάκα, μεσημέρι της Πέμπτης, 4 Δεκεμβρίου. Τά γκαρσόνια μέ τίς αθλητικές έφημερίδες στά χέρια, περιμένοντας τόν τουρίστα: «Τριάντα χρόνια τους πληρώνουμε τους κωλοκύπριους. Ένα πέναλι δέ θά μάς έδιναν;».
- Και οι άρχαίοι, στα συμπόσιά τους: «Έκαστος ούν ήμων άνθρώπου ζύμβολον άτε τετμημένος... έξ ενός δύο ζητεί δέ άει τό αυτού έκαστος ζύμβολον». Άεί.

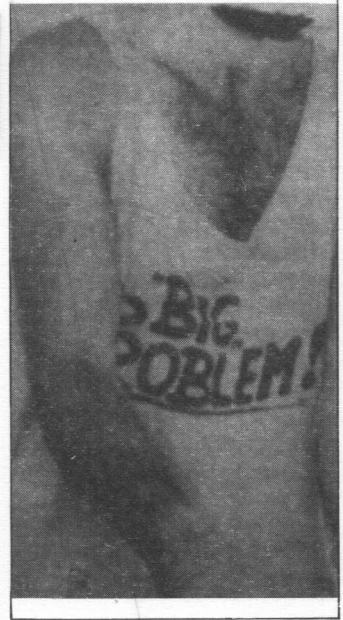
Παντελής Μπουκάλας

Μπλουζάκια κεκοσμημένα

Έτσι λοιπόν. Παράδεισος ο τόπος μας κι εμείς, σώματα σπασμένα από τό μίζεραμπισμό, πνεύματα άπραγα, ούτε πού τό 'χαμε πάρει χαμπάρι. Κι όμως, τό λέν οι μπλουζες — όπως παλιά, πολύ παλιά, τό λέγαν οι πετροπέρδικες, σέ γλώσσα άλλη: Greece is: Sex 90% — Love 1% — Relax 9%. Γιά νά πειστούν οι ξένοι μας, νά τό δέσουμε κόμπο κι εμείς οι άνύποπτοι. Φταίει ο λαμπρός μας Sun, ή γαλανή μας Sea, άγνωστον. Έισως και νά ενέχεται ή ΟΥΖΟ POWER, όπως άλλα μπλουζάκια έπιμένουν.

άνώδυνα τατουάζ (κι αυτό φυσικά μέχρι ν' αποφασίσουν νά μετατρέψουν τό ίδιο τό δέρμα μας σέ πεδίο διαφήμισης) έγιναν mass media. Διαφωτίζουν, διαφημίζουν, προκαλούν, προσκαλούν, κοινοποιούν, διεκδικούν. Όθόνες όπου προβάλλονται νομίμως επιθυμίες άπωθημένες (άπό τό University τάδε των Η.Π.Α. μέχρι τή φάτσα του Σταλόνε-Ράμπο). Μέσα ύπενθύμισης καταγωγών και έστιών (CORFU, SIFNOS κ.λπ.). Σύμβολα άγώνων άνυπάρκτων (ή έπαρχία Τριφυλίας π.χ. παρουσιάζεται ως νομός αυτοκέφαλος), πρός ικανοποίηση συμπεφοντών τοπικών.

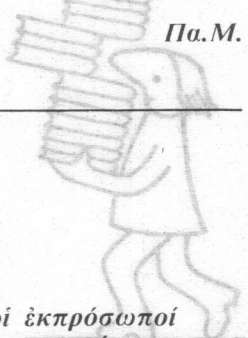
Όπως και νά 'ναι, δικαιούμαστε, ώραιοι σάν Έλληνες, μοιραίοι Άνατολίτες, λαθραίοι Δυτικοί, νά πετάξουμε ευθύς άμέσως στών άχρήστων τόν κάλαθον τό φανελάκι με τό ψυχοπλακωτικό εκείνο «Big Problem!» και νά βγοΐμε στήν αγορά φορώντας τό άλλο, τό σίγουρο, τό φιλόζωο «No Problem». Καρφώνοντας κι ένα χαμόγελο στή χείλη ποιός νοιάζεται γιά τόν τύπο των ήλων.

ή όλη έκστρατεία εκ...ορευθήκε από τά γραφεία ξενοδοχοεπιχειρηματιών, ιδιοκτητών κέντρων νυχτερινού διασκορπισμού ή ούζοπαραγωγών. Άδηλο αν πρόκειται γιά συμπαιγνία φιλελλήνων ψυχιάτρων πού θέλησαν νά μάς ψυχοτονώσουν έθνικώς με αισιόδοξα μπλουζοσυνθήματα, τή βοήθεια βέβαια τής μητρικής άγγλικής.

Κι άκόμα, χρησιμοποιούνταν σάν όπλα στόν τουριστικό ανταγωνισμό στή Φλωρεντία τής Ιταλίας, λόγω χάρη, άρμόδιοι δημοτικοί ύπάλληλοι «γδύνουν» τούς άφικνουμένους και τούς ύποχρεώνουν νά φορέσουν μπλουζες διαφημιστικές τής πόλης. Και ούτω καθεξής. Δυό-τρια χρόνια πριν, ήταν πολύ τής μόδας νά πηγαίνεις σέ ειδικά καταστήματα (μέχρι και στή λούνα-πάρκ ύπήρχαν)

και νά σου σκαρώνουν εν ριπή όφθαλμού μιά μπλούζα με τό πρόσωπό σου σταμπαρισμένο πάνω της. Ένα πεντακοσάριο και ίδου έπιτέλους τό «όνομα», ή «ιδιοκτησία», ή πολυπόθητη «προσωπικότητα» πραγματωμένα. Πρόσωπο ή σκέτη πρόσοψη, είναι και φαίνεσθαι — γράμματα και δράματα ψιλά!

Πα.Μ.

Παραφώρας και καταφώρας

Ίδου, φωτογραφημένο, τεμάχιο ερωτήσεως στή Βουλή των Έλλήνων των βουλευτών τής εσχάτης λεγομένης «ενύστερης φιλελεύθερης παράταξης» Σ.

Είναι αλήθεια ότι την 30-4-1986 ο ΟΤΕ ζήτησε ά ν τ ι π ρ ο σ φ ο ρ έ ς από τους άνώδους Οίκους; Με ποιό δικαίωμα και ποιά νομιμοποίηση το έπραξε; Ποιός ή ποιού το εισηγήθηκαν; Ποιά ύποπτα και σκοτεινά συμπεφοντα εξηφηρετούνται με τις "αντιπροσφορές", όταν αυτές γίνονται κατά παράφωρη παράφωρη του άρθρου 6 των Γενικών Όρων του ΟΤΕ;

Παπαπολίτη, Π. Χατζηνικολάου, Β. Τσουδερού και Ν. Γκελεστάθη. Θέμα της τά εν ΟΤΕ σημεία και σκάνδαλα.

Ποιά ύποπτα και σκοτεινά συμπεφοντα εξηφηρετούνται από τέτοια καταφορά εναντίον τής γλώσσας τής έλληνικής; Με ποιό δικαίωμα και ποιά νομιμο-

ποίηση παραφερονται γλωσσικώς οι εκπρόσωποι μας; Ποιός ή ποιού εισηγήθηκαν τέτοια κατάφωρη παραβίαση του έλληνικώς όμιλείν; Ποιός έρωσ τής

άκυρολεξίας παράφωρος κατάφερε ν' αλλάξει τά ρήματα και, κυρίως, τίς προθέσεις; (Παράφωρα + κατάφωρα): 2 = καταφορά, βαθιά νάρκη, δηλαδή, μεταξύ κώματος και ληθάργου. Και καλή ανάνηψη — πού λέγανε και οι άρχαιοι ήμών, καλή τους ώρα.

Τ.Σιμπούρης

ΒΙΒΛΙΟ

1 ΠΑΣΧΑΛΗ Μ. ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗ
 'Ιώσηπος Μοισιόδαξ, Οί συντεταγμένες
 τής βαλκανικής σκέψης τόν 18ο αιώνα,
 Νεοελληνική Προσωπογραφία,
 Μορφωτικό Ίδρυμα 'Εθνικής Τράπεζας, 'Αθήνα
 1985

Πώς οὐ δεῖ ἱστορίαν συγγράφειν

Ὁ κ. Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ τό ὀπισθόφυλλο τοῦ βιβλίου του, εἶναι σχετικᾶ νέος ἐπιστήμονας (γεν. 1949). Σπούδασε Πολιτικὴ Ἐπιστήμη καὶ νεότερη Ἱστορία σέ Πανεπιστήμια τῶν ΗΠΑ καὶ εἰδικεύθηκε στήν ἱστορία τῶν πολιτικῶν θεωριῶν. Ἀπό τό 1980 διδάσκει στήν Νομική Σχολή τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Παράλληλα εἶναι διευθυντής τοῦ Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν. Πέρα ἀπό τίς εἰδικές αὐτές ἐπιδόσεις φαίνεται πῶς ἀπό καιρό ἐρωτοτροπεῖ καί μέ τή νεοελληνική φιλολογία. Τό ὑπό κρίση βιβλίον εἶναι μᾶλλον ἀποτέλεσμα τῶν ἐρωτοτροπιῶν αὐτῶν.

Ὁ Ἰώσηπος Μοισιόδαξ, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, εἶναι ὁμολογουμένως μιά δύσκολη περίπτωση τῆς νεοελληνικῆς γραμματείας. Δίνει ἐνδεχομένως τήν ἀντιθετή ἐντύπωση, ἐπειδή ξεγελάει μέ τόν ἀπροσδόκητα ἐξομολογητικό χαρακτήρα τῆς Ἀπολογίας του. Ἡ δυσκολία ὁμως μεγαλώνει, ἐπειδή μαζί μέ τόν Κάλβο ἀποτελοῦν τίς δύο σπουδαιότερες προσωπογραφικές ἀπώλειες τῶν νεότερων γραμμάτων μας. Καθώς, ἐξάλλου, ἡ ζωή του διαγράφεται σαν ἀκέφαλο καί κολοβό χειρόγραφο (ἀβέβαιη καταγωγή καί ἀβέβαιο τέλος) μοιάζει νά μετεωρίζεται ὅσο κανένας ἄλλος μέσα στήν πολύμορφη καί πολύβουη νεοελληνική κοινότητα τοῦ 19 αἰ. Ἐδῶ ἴσως θά ταίριαζε νά μνημονεύσει κανεῖς τήν παρατήρηση πού εἶχε διατυπώσει ὁ ἀξέχαστος Χρῆστος Καρούζος ἀναφερόμενος στόν Φειδία: «Τά λίγα αὐτά πού ξέρουμε δέν μποροῦν νά ικανοποιήσουν τή νόμιμη ἐπιθυμία μας νά ἐπικοινωνήσουμε

ἄμεσα, συναισθηματικά, μέ τόν μέγανον αὐτόν ἄνθρωπο, ὅπως π.χ. μέ τόν Μιχαήλ Ἄγγελο, πλὴν ἄλλων μέσων μέ τά σονέτα του». Ὁ σημερινός, δηλαδή ἀναγνώστης τῆς Ἀπολογίας αἰσθάνεται πῶς γιά νά δλοκληρωθεῖ ἡ ἐπικοινωνία του μέ τό δημιουργό της, ἔχει ἀνάγκη καί ἀπό ἄλλης λογῆς διεξόδους, πέρα ἀπό ἐκεῖνες, ὅσες προσφέρει ἡ πλούσια ὄντως συναισθηματικὴ φόρτιση τοῦ συγκεκριμένου ἔργου, ὅπως, ἐνδεχομένως, μέ τό ἀπαραίτητο καί συνήθως συνακόλουθο στοιχεῖο γνωριμίας μέ τούς λογίους τῆς ἐποχῆς, τήν ἀλληλογραφία. Καί ἐδῶ ἀκόμη ὁμως ἐσταθήκαμε ἄτυχοι. Τίποτε σχετικό δέν ἔχει παρουσιασθεῖ ἔως σήμερα.

Ὅπως εἶναι γνωστό, τρεῖς εἶναι οἱ ἀπαιτήσεις πού προβάλλει ὁ σημερινός ἀναγνώστης ἀπό τόν προσωπογράφο:

α. Νά προσφέρει μέ καθαρότητα, πληρότητα, πιστότητα καί πειστικότητα τό πνεῦμα τῆς ἐποχῆς τοῦ προσωπογραφουμένου.

β. Νά προσφέρει μέ τίς ἴδιες προϋποθέσεις τήν προσωπικότητα τοῦ προσωπογραφουμένου. Ὅλα αὐτά, βέβαια, μέσα ἀπό μαρτυρίες, γεγονότα καί ὄχι ἀπό αὐθαίρετες ὑποθέσεις καί κρίσεις. Καί τέλος

γ. Νά συνθέσει ἄρμονικά τά δύο πρώτα δεδομένα σέ μίαν ἐνότητα.

Ἄν ὁ συγγραφέας θέλει νά ἐπιχειρήσει καί ἄλλο τι, θά εἶναι πέρα ἀπό τό minimum τῶν δικῶν μας ἀπαιτήσεων.

Ἡ περίπτωση τοῦ κ. Κιτρομηλίδη μᾶς κατευθύνει νά δεχθῶμε πῶς ὑπάρχει καί τό ἄλλο τι. Κάτω ἀπό τόν τίτλο τοῦ βιβλίου του ὑπάρχει ὁ ἀ-

κόλουθος ὑπότιτλος: *Οἱ συντεταγμένες τῆς βαλκανικῆς σκέψης τόν 18 αἰώνα*. Πρόδηλη εἶναι κάποια ἀσάφεια: Μέ ἀφορμὴ τόν Μοισιόδακα ὁ ἀναγνώστης θά ἐνημερωθεῖ καί γιά τίς συντεταγμένες τῆς βαλκανικῆς κ.λπ. ἢ ὁ Μοισιόδαξ ἀποτελεῖ τίς συντεταγμένες τῆς βαλκανικῆς κ.λπ.; Ὅποιαδήποτε ὁμως ἐκδοχὴ καί ἂν ἰσχύει, ὁ ὑπότιτλος ἀναιρεῖται, ἐπειδή πουθενά, οὔτε ἀπό τά Περιεχόμενα οὔτε ἀπό τό Εὐρετήριο δέν ὑποδηλώνεται ἕνα τόσο βαρυσήμαντο, θά παρατηροῦσα, θέμα. Ἄν ἰσχύει ἄπλως ἡ δευτέρη ἐκδοχὴ, πάλι ὁ ἀναγνώστης ἐγκαταλείπει ἄγευστος τό βιβλίον, μιά καί δέν ἐξηγεῖται πουθενά στό βιβλίον, πῶς ὁ Μοισιόδαξ ἐκέρδισε τόν χαρακτηρισμό πού τοῦ ἀπονέμεται —συντεταγμένη— γιά ἕνα θέμα ἀνύπαρκτο τουλάχιστον στό βιβλίον, καί γιά νά μὴν προχωρήσω ἀκόμη πιο πέρα, καί στήν πραγματικότητα.

Ἀνύπαρκα συνεπῶς γιά τό βιβλίον καί ἡ βαλκανικὴ σκέψη καί οἱ συντεταγμένες, ὅπως θά περιμένε κανεῖς ἀπό τόν ὑπότιτλο. Ὡστόσο, γιά νά εἶμαστε δίκαιοι, ὀφειλομένο νύ παρατηρήσουμε πῶς ὁ κ. Κιτρομηλίδης περιστρέφεται γύρω ἀπό τό θέμα σποραδικά. Ἄς προσεγγίσουμε συνεπῶς κάπως ἀναλυτικὰ μιά τέτοια περίπτωση. Γράφει στή σ. 37: «Ἡ εἰσοδός του στό σύστημα τῆς ἐλληνικῆς παιδείας, πού ἦταν τό κοινὸ σύστημα παιδείας τῶν βαλκανικῶν λαῶν στόν δέκατο ὄγδοο αἰώνα, καθόρισε τό περιεχόμενο τῆς ταυτότητάς του. Ἡ μοναδικὴ αὐτὴ μορφωτικὴ διεξόδος, προσιτὴ στοὺς χριστιανούς τῆς Βαλκανικῆς, ἀποτελοῦσε συνάμα ἰσχυρὸ μηχανισμό κοινωνικοποίησης στά σύμβολα καί τὰ αἰσθήματα ταύτισης μέ τήν ἐλληνικὴ παράδοση καί λειτουργοῦσε καταλυτικὰ στήν ἀφομοίωση μελῶν τῶν ὀρθοδόξων ἀλλὰ ὄχι ἐλληνοφώνων ὁμάδων τῆς βαλκανικῆς κοινωνίας, τῶν ὁποίων τὰ συμβολικὰ ὄρια παρέμεναν ἀσαφῆ στήν ἐποχὴ πρὶν τήν ἐμφάνιση τῶν ἐθνικισμῶν». Στό χωρίο αὐτό θά

ΊΩΣΗΨΟΤ ΤΟΥ ΜΟΙΣΙΟΨΔΑΚΟΣ

ΑΠΟΛΟΓΙΑ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ.

α.π. Έν τῇ Βιέννῃ τῆς Ἀυστρίας, 1780.

Παρά τῶ Ἐυγενεῖ, κ' Ἀυτοκρατορικῶ ἢ Βασιλικῶ
Τυπογράφῳ Ἰωάννῃ Θωμάσῳ τῶ ἀπὸ Τραϊτνερν.

εἶχα νά διατυπώσω τίς ἀκόλουθες παρατηρήσεις:

1. Σύστημα ἑλληνικῆς παιδείας (ἐκπαιδεύσης ἢ πνευματικῆς ζωῆς). Τί σημαίνει σύστημα ἑλληνικῆς παιδείας; Ἄγνοῶ τήν ὑπαρξή του· πούθενά δέν μαρτυρεῖται.

2. Κοινό τῶν βαλκανικῶν λαῶν. Ἀποκλείεται δέν δικαιολογεῖται ἱστορικά ἀπό τίποτε.

3. Στόν δέκατο ὄγδοο αἰώνα. Ἀποκλείεται δέν συμπεριφέρονται οἱ βαλκανικοὶ λαοί.

4. Καθόρισε τό περιεχόμενον τῆς ταυτότητάς του. Ἀποκλείεται κι ἂν ἀκόμη ὑπῆρχε σύστημα, ὁ Μοισιόδαξ θά ἦταν ἀπό τούς δημιουργοὺς του. Ἐξάλλου, ἡ ταυτότητά του εἶναι τόσο ἰδιάζουσα, ὥστε δέν θά μπορούσε νά τήν καθορίσει οἷοδήποτε σύστημα.

5. Ἡ μοναδική αὐτῆ μορ-

φοτική διέξοδος. Ἀσφαλῶς τό ἀντίθετο.

6. Προσιτή στοὺς χριστιανούς τῆς Βαλκανικῆς. Μέ ποῖο τρόπο καί σέ ποιά γλώσσα;

7. Συνάμα. Κοντά σέ ποιά ἄλλα;

8. Ἰσχυρὸς μηχανισμὸς κοινωνικοποίησης στά σύμβολα καί τά αἰσθήματα ταύτισης μέ τήν ἑλληνική παράδοση. Κατ' ἀρχήν, τί σημαίνει ἡ διέξοδος ἀποτελεῖ μηχανισμὸς; Ἐπειτα τί σημαίνει μηχανισμὸς κοινωνικοποίησης καί ἀκόμη τί σημαίνει κοινωνικοποίηση στά σύμβολα κ.λπ.; Καί τέλος, ποιά εἶναι ἐκεῖνα τά σύμβολα καί τά αἰσθήματα πού ταυτίζονται μέ τήν ἑλληνική παιδεία;

9. Λειτουργοῦσε καταλυτικά στήν ἀφομοίωση κ.λπ. Γιατί λειτουργοῦσε καταλυτικά ὥστε νά ἀφομοιώνει κ.λπ. ἀπό πού ἐπαιρνε αὐτῆ τήν δύναμη;

10. Τά συμβολικά ὄρια. Τί σημαίνει ὁ ὅρος αὐτός;

Ὁ κ. Κιτρομηλίδης ὑποσχέθηκε νά προσφέρει καί ἄλλο τι. Δέν τό ἐπέτυχε· δέν πειράζει. Ἐμεῖς θά εἴμαστε ἱκανοποιημένοι ἂν τουλάχιστον, ὅπως δηλώσαμε, εἶχαμε τό minimum τῶν ἀπαιτήσεων. Ἄς περάσουμε συνεπῶς στήν τρίτη, στήν ὁποία φυσιολογικά μᾶς κατευθύνει ἡ σύνθεση τοῦ βιβλίου, καί ἄς ὀδηγηθοῦμε στά περιεχόμενα.

Ὁ κ. Κιτρομηλίδης μερίζει τριχῆ τό βιβλίον του, μετά τόν Πρόλογο καί τήν Εἰσαγωγή μέ τίτλο *Βιογραφία καί κοινωνικές ἐπιστήμες*. Στό α' μέρος παρακολουθεῖ βιογραφικά τόν προσωπογραφούμενο· στό γ', τό Ἐπίμετρο, προσφέρει ὀλόκληρο τό μέτρο πρό ὀλίγου ἄγνωστο τελευταῖο δημοσίευμα τοῦ Μοισιόδακα, *Σημειώσεις Φυσιολογικά*, καθώς καί ἀποσπάσματα ἀπό ἄλλα ἔργα του, ἐκτός ἀπό τήν *Ἀπολογία*, γιά τήν ὁποία κρίνει προφανῶς πῶς ἡ σχετική πρόσφατη ἐπανέκδοσή της δέν δικαιολογεῖ τήν παρουσία της στό βιβλίον. Ἀκολουθεῖ μετά τά τρία μέρη ἀναλυτική ἀναφορά τῶν πηγῶν, ἐκτενέστατη βιβλιογραφία, γενικό εὑρητήριο, καί σχετική στό μέτρο τοῦ δυνατοῦ γιά τό ἀντικείμενό του εἰκονογράφηση. Φυσικά ὁ προσεκτικός ἀναγνώστης θά ἐπρόσεξε ὅτι ἔκανα μιά μικρή ἀταξία: δέν ἐμίλησα στήν οἰκεία θέση γιά τό β' μέρος. Ἡ πρόθεσή μου εἶναι νά γίνω ἐδῶ διεξοδικότερος. Τά κεφάλαια λοιπόν τοῦ β' μέρους εἶναι τά ἀκόλουθα: Ἄρχαιοι καί νεότεροι. Ὁ Μοισιόδαξ ὡς ἐπιστήμονας — Ἡ παιδαγωγική ὡς κοινωνική κριτική — Πολιτική σκέψη — Ἐπίλογος — Σημειώσεις. Ὁμολογῶ πῶς ὅταν ἐδιάβασα τούς τίτλους καί τούς ἔματαδιάβασα, ἐσχημάτισα τήν ἐντύπωση πῶς βρέθηκα ξαφνικά ἐκατό χρόνια πίσω. Ἀναλογίσθηκα δηλαδή: πῶς εἶναι δυνατόν σήμερα ὅταν καταπιάνεται νά παρουσιάσει κανεῖς ἕνα πρόσωπο νά ἀντιδιαστείλει τή ζωὴ ἀπό τό ἔργο; Τί εἶναι ἡ ζωὴ ἑνός ἀνθρώπου, καί μάλιστα

πνευματικοῦ, παρά τό ἔργο του, κυρίως καί κυριότατα; Ἡ, ἂν θέλετε, καί ἀντίστροφα ἀκόμη: Τί εἶναι τό ἔργο ἑνός ἀνθρώπου παρά ἡ ἀφήγησή τῆς ζωῆς του, ὄχι χρονολογικά, βέβαια, παρά σέ μιά ὀλοκληρωμένη σύνθεση ὄλων τῶν συστατικῶν της. Πῶς εἶναι λογικῶς δυνατόν, ὅταν π.χ. ἀναφέρεται κανεῖς στίς προσπάθειες τοῦ Μοισιόδακα νά ἀναμορφώσει τήν ἐκπαίδευση, νά μὴν ἐνσωματώσει ἐκεῖ καί τίς παιδαγωγικές του ἀπόψεις, ἀλλά νά στήσει κυριολεκτικά τόν ἀναγνώστη τοῦ λέγοντας: Περιμένε με, σέ παρακαλῶ, νά τελειώσω μέ τά πρακτικά, καί θά τά πῶμε ἀργότερα τά ἄλλα, δηλαδή νά τόν παραπέμψει στό γ' κεφάλαιο τοῦ 2ου μέρους. Πῶς μπορείς νά ἀνοίξεις τήν ὄρεξη σέ κάποιον γιά νά γευθεῖ ἕνα ὠραῖο φαγητό, καί ὅταν ἀρχίσει νά τρώει ἀπό τοῦ τραβήξεις τό πιάτο ἀπό τό τραπέζι λέγοντας: φτάνει, τά ὑπόλοιπα ἀργότερα. Ἡ ἐπιστήμη σήμερα, τουλάχιστον στίς προσωπογραφίες, εἶναι σύνθεση καί μόνο σύνθεση. Ἡ σαλαμοποίηση μιάς προσωπικότητας ἀνήκει στό παρελθόν καί ὁποιος τήν καλλιεργεῖ ἀκόμη καί πιστεύει πῶς καλλιεργεῖ ἔτσι καί τήν ἐπιστήμη, ἀνήκει καί αὐτός στό παρελθόν.

Πρὶν ἀπομακρυνθῶ ἀπό τόν ἐπίμαχο αὐτόν χωρὸν, τόν ὁποῖον θεωρῶ σήμερα ἐντελῶς πρωταρχικό ὅταν ἀναλαμβάνει κανεῖς νά συνθέσει ἕνα ἔργο προσωπογραφικό, θά ἤθελα νά διατυπώσω μιά ἐνδεχόμενη ἀπορία, γιά τόν στοχαστικὸ ἀναγνώστη. Ὁ κ. Κιτρομηλίδης ἐγνώριζε τίς προϋποθέσεις αὐτές στίς ὁποῖες ἀναφέρομαι καί βρέθηκε σέ ἀδυναμία νά τίς ἐφαρμόσει ἢ δέν τίς ἐθεώρησε ὡς προϋποθέσεις καί ἐπίστευε ὅτι μπορούμε νά συγγράψουμε καί χωρὶς αὐτές; Δέν ἐκφέρω γνώμη, θέτω τό ἐρώτημα τό ὅποιο συνοδεύω καί μέ μιά, ἄλλη, συμπληρωματικὴ αὐτῆ, παρατήρηση: τά τέσσερα κεφάλαια τοῦ β' μέρους πραγματεύονται ἀντίστοιχα τέσσερα μεγάλα θέματα: ἀρχαιότητα, ἐπιστήμη, παιδαγωγική καί πολιτική. Μόνο

το δεύτερο συνδέεται άμεσα με το όνομα του Μοισιόδακα: τα υπόλοιπα τρία εμφανίζονται ούδετεροποιημένα. Τι να σημαίνει άραγε αυτή η διαφοροποίηση; Δεν άποτολμώ οποιαδήποτε έρμηνεία και περιορίζομαι να περάσω άπλως στην β' άπαιτηση τώρα, στην άνασύνθεση της προσωπικότητας του βιογραφουμένου.

Είναι γνωστό ότι το βασικό κύτταρο που θα έπεξεργασθεί ένας προσωπογράφος είναι «τό γεγονός», σέ δύο προσφερόμενες δυνατότητες: α' να περιορισθεί στά ήδη γνωστά ή β' να προσπαθήσει να άναζητήσει και νέα. "Αν λοιποί άσχετοι τόν άναγκάζουν να άρκεσθαι στά ύπάρχοντα, τότε έχει χρέος να τά ελέγξει, να τά άποκαθάρει άπό τήν ένδεχόμενη σκουριά του χρόνου, να τά ταξινομήσει και να τά αξιολογήσει. Η περίπτωση του Μ. είναι έντελώς πεπερασμένη. Οί πληροφορίες για τό άτομο τού είναι όρισμένες και μετρημένες. Τίς περισσότερες τίς προσφέρει ο ίδιος και οι πρόσθετες είναι όλίγες. Έδώ, φείλω να τονίσω άπό μιάς άρχής, πώς ο κ. Κιτρομηλίδης εργάστηκε συστηματικά σάν καλός έρευνητής και θα προσέθετα, και μέ έπιτυχία. Έρευνήσε προς πάσαν κατεύθυνση και μέ υπερβάλλοντα ζήλο, μέ πλήρη βιβλιογραφική ενημέρωση, ώστε τά ήδη γνωστά γεγονότα να ξανασιλωθούν και να γίνουν χρησιμοποιήσιμα μέ ασφάλεια. Σέ μερικές μάάλιστα περιπτώσεις εκφράζει τή λύπη του, επειδή παράγοντες καθάρá έξωτερικοί τόν εμπόδισαν να ολοκληρώσει τή διερεύνηση που θα έπιθυμούσε. Άπό τήν άλλη μεριά, όπου τήν ολοκλήρωσε, σημείωσε πολύ καλή έπιτυχία. Άναφέρω ένα συγκεκριμένο παράδειγμα: Τό 1980 ο Κ.Θ. Δημαράς μέ ένα σύντομο δημοσιεύμα τού πού στηρίχθηκε στά κατάλοιπα του Villoison, έταύτισε κάποιον άναφερόμενον εκεί Ιωσήφ και Ιώσηπο, που ζει τό 1784 στή Μονή Βατοπεδίου στό Άγιον Όρος, μέ τόν Μοισιόδακα. Έπειδή ή ταύτιση αυτή παρουσίαζε μερικά άσυμβίβαστα

στοιχεία, ο κ. Κιτρομηλίδης έταξίδεψε στό Άγιον Όρος. Τό έγχείρημα επέτυχε και είμαστε τώρα πλέον ή βέβαιοι ότι δέν πρόκειται για τόν Ι. Μοισιόδακα. Τό ταξίδι όμως αυτό θα μπορούσε να τό άποφύγει, αν ο ίδιος είχε έγκαιρα προσφύγει στό έργο του Μανουήλ Γεδεών "Ο Άθως (Κωνσταντινούπολη 1885) όπου στίς σσ. 224-5 τά πράγματα ξεκαθαρίζουν.

Τό διακριθώμενο λοιπόν γεγονός άποτελεί τή βάση. Είναι σάν τό πρώτο σκαλί τού ποιητή. Πέρα άπό εκεί για να άνθοφορήσει αυτό τό πολύ συγκεκριμένο και στεγνό άντικείμενο, χρειάζεται άνάλογη μέριμνα άπό τόν βιογράφο, ή διαφορετική, προσεκτική και άποδοτική έρμηνεία. Τώρα, δηλαδή, θα άρχισαι να σκιαγραφείται ο βιογραφουμένος. "Ας πλησιάσουμε σενεπώς να παρακολουθήσουμε τόν τρόπο μέ τόν όποιον εργάσθηκε ο κ. Κιτρομηλίδης.

Παράδειγμα 1: Στή σ. 35 σχολιάζει τό άπλό συνηθισμένο γεγονός ότι ο Μοισιόδαξ χρησιμοποιεί ως επώνυμο τό τοπωνυμικό του. «Και όμως αυτό τό όνομα, που δέν είναι παρά ένας συλλογικός προσδιορισμός, ταύτίστηκε στά νεοελληνικά γραμματα μέ μία άτομικότητα μοναδική στήν ένταση της άναζήτησης τού συγκεκριμένου έγώ και της αυτονομίας της προσωπικότητας». Γιατί και όμως;

Παρ. 2. Στή σ. 58 σχολιάζει τήν άλλαγή του ονοματός του άπό Ιωάννης σέ Ιώσηπος κατά τή χειροτονία του σέ ιεροδιάκονο: «Τού έδωσε τήν έξελληνισμένη έκδοχή τού βιβλικού όνόματος Ιωσήφ σ' έναν ένδεικτικό παραλληλισμό μέ τήν αντίστοιχη περίπτωση παιδευτικού έξελληνισμού τού όμώνυμου έβραίου ιστορικού τού πρώτου αιώνα». Ο παραλληλισμός είναι άδιανόητος. Κάτι άλλο θέλει να πει.

Παρ. 3. Στή σ. 50 αναφέρεται στή μαθητεία τού Μοισιόδακα στήν Άθωνιάδα τού Βούλγαρη: «Παρά τόν θαυμασμό του για τόν άνθρωπο και τό πνευματικό του άσπρημα, καθώς και τήν υπαρ-

ξιακή σχεδόν άνταπόκρισή του στό μήνυμά του, όπως φαίνεται άπό τήν άδιαμφισβήτητη έυφορία τού πνευματικού κλίματος τών πρώτων εκείνων χρόνων της άναγεωμένης Άθωνιάδας». Πώς διαπιστώνεται ή ύπαρξιακή άνταπόκριση άπό τήν άδιαμφισβήτητη έυφορία τού πνευματικού κλίματος;

Παρ. 4. Στή σ. 75 αναφέρεται στίς επιφυλάξεις τού Μοισιόδακα να άναλάβει καθήκοντα διδακτικά στήν Άκαδημία τού Ιασιού. «Μπορούν να έρμηνευθούν όρθά μόνο στό φώς τών συνειδητών του υπαρξιακών επιλογών, μέ τίς όποιες έπιζητούσε να μορφοποιήσει τήν ιδεολογική του διαφοροποίηση άπό τήν παράδοση». Τι σημαίνει άλήθεια μόνο, και φυσικά κατ' άκολουθία συνειδητές ύπαρξιακές μεταβολές; Και σέ ποιά σχέση βρίσκονται ή ύπαρξιακή άνταπόκριση μέ τίς ύπαρξιακές επιλογές;

Αυτά και μόνο δειγματοληπτικά, βέβαια, στό θέμα «γεγονός». "Ας αναζητήσουμε τώρα τόν μηχανισμό της σκέψης του σέ συνθετότερες μορφές, πάντοτε μέσα στόν ίδιο χώρο.

Ο κ. Κιτρομηλίδης φαίνεται να διαθέτει μία ιδιόζουσα συλλογιστική τεχνική. Άφήνει τή σκέψη τού ενίοτε να πλανηθεί. «Θά ήταν έλκυστικό», γράφει στή σ. 56, «να προσθέσουμε άλλη μία ύπόθεση, για να καλύψουμε τά κενά της βιογραφίας του, προτείνοντας τό ένδεχόμενο ότι μετά τή Σίφνο και πριν άπό τήν Βενετία δίδαξε στήν Άθήνα». Δέν παρασύρεται όμως και επανακάμπτει στήν έπιστημονική δεοντολογία μέ τρόπο που δέν άφήνει περιθώρια: «Η ιστορία ώστόσο δέν γράφεται μέ ύποθέσεις», θα άποφθεγματίσει. Σωστά. Και σύμφωνα μέ τόν άτεγκτο όρθολογισμό του θα έπισημάνει για τόν Μοισιόδακα: «Τό ζωηρό του ενδιαφέρον για τά έργα τού σύγχρονου πολιτισμού, ιδίως όσα άποτελούσαν φορείς της πολιτισμικής άνάκαμψης που όραματιζόταν». Θά άποφανθεί λοιπόν. «Γι' αυτό στίς άναμνήσεις του άπό τήν Άθήνα

συγκράτησε ζωηρή τήν εικόνα της Σχολής τού Ντέκα και όχι τό θέαμα της Άκρόπολης». Δυσάρεστες, βέβαια, οι παρωπίδες τού Μοισιόδακα, αλλά πολύ φοβούμαι πιο δυσάρεστες οι παρωπίδες τού κ. Κιτρομηλίδη. Γιατί, άλήθεια, άναλογίζεται ο καλοπροαίρετος άναγνώστης, πρέπει σώνει και καλά ένας άνθρωπος άπό τό παρελθόν να καταγράφει ό,τι εμείς θα θέλαμε και όχι ό,τι εκείνος ήθελε; Μήπως για να αίτιολογηθούν οι ύποθέσεις μας;

"Ας είναι όμως. Λίγες σελίδες πιο κάτω (σ. 65) ή κατηγορηματικότητα τού κ. Κιτρομηλίδης (ή ιστορία δέν γράφεται κ.λπ.) άνατρέπεται για να ύποστηριχθεί πώς ο Μοισιόδαξ στήν Πάδοβα «δέν μπορεί να μην ήρθε σ' έπαφή μέ όρισμένα άλλα πνευματικά ρεύματα της εποχής». Εμείς συσχετίζουμε τώρα: δέν συγκράτησε τήν Άκρόπολη, αλλά μέ τά ρεύματα της Πάδοβας ήρθε σέ έπαφή όπωσδήποτε. Γιατί τά κάνει αυτά ο Μοισιόδαξ; Είλικρινά δέν τόν καταλαβαίνω. Άλλά να πάλι τό ίδιο μοτίβο άπό τόν κ. Κιτρομηλίδη. Γράφει στή σ. 93.: «Είναι παράδοξο ότι κανέναν άπόηχος άπό τά συνταρακτικά αυτά γεγονότα (Συνθήκη Κιουτσούκ Καϊναρτζή κ.λπ.) δέν ύπάρχει στό έργο τού Μοισιόδακα, αλλά αυτό είναι συνάμα ένδεικτικό της ολοκληρωτικής του άπορρόφησης στό κοινωνικό πρόβλημα της έλληνικής παιδείας, που (ποιός τέλος πάντων, ή άπορρόφηση, τό πρόβλημα, ή παιδεία;) διαμόρφωνε άνάλογα τήν όπτική του». Τώρα, έπιτέλους φωτιστήκαμε. Τώρα δεινεί μπροστά μας ένας Μοισιόδαξ τόσο άπορροφημένος άπό τά συγκαρινά του προβλήματα, που ούτε τήν Άκρόπολη ούτε τή Συνθήκη τού Κιουτσούκ Καϊναρτζή, ο άθεόφοβος, κρίνει σκόπιμο να μνημονεύσει, άφου και τό πρώτο τό είδε και τό δεύτερο τό άκουσε. "Αν είναι ποτέ δυνατόν!

Υποψιάζομαι πώς ο κ. Κιτρομηλίδης μοιάζει να μην ένοχλείται άπό τίς άντιφάσεις

στις όποιες τον οδηγεί ή συλλογιστική του. Ίσως και νά θέλγεται κιόλας από αυτήν. Άλλιώς πώς νά εξηγήσω ότι στη σ. 143 θά ξαναγλιστρήσει στον χώρο της φαντασίας γράφοντας: «Όσο παρακινδυνευμένη και άν φαίνεται αυτή ή υπόθεση, θ' άποτελούσε έξαιρετο έρεθισμα για μία μυθιστορηματική βιογραφία του Μοισιόδακα: για μās όμως δέν είναι παρά άσκηση της φαντασίας στον χώρο όπου σταματούν οι ιστορικές μαρτυρίες και μένουν άνικανοποίητες οι έντονες περιέργειες γύρω από αυτή την αινιγματική παρουσία, που μās λέει τόσα πολλά για τον έαυτό της μόνο και μόνο για νά δημιουργήσει περισσότερα έρωτηματικά». Επitéλως, αυτό ήταν. Τώρα ό Μοισιόδαξ ξεσκεπάστηκε στο άθλιο παιγνίδι που παίζει στον κ. Κιτρομηλίδη και γι' αυτό του μιλάει τόσο λίγο, ώστε νά τον βασανίζει. Εύτυχως όμως που αυτά όλα συμβάινουν άποκλειστικά στον κ. Κιτρομηλίδη, γιατί έγω όμολογώ δέν αισθάνομαι τό ίδιο, και υποθέτω και οι άλλοι άναγνώστες, όσοι έχουν και άμυδρή ιδέα πώς γράφει ένας άνθρωπος του παρελθόντος. Γι' αυτό θά παρακαλούσα από έδω τον κ. Κιτρομηλίδη σέ επανέκδοση του βιβλίου του, νά αντικαταστήσει τον πληθυντικό μέ ενικό.

Θά ήθελα νά σταματήσω έδω τον δειγματοληπτικό, ξανατονίζω, αυτόν έλεγχο, αλλά θεωρώ πώς χρειάζεται μία άκόμη άναφορά για νά όλοκληρωθεί ό σχετικός κύκλος. Τό 1784 ό Μοισιόδαξ τυπώνει στο Βουκουρέστι ένα φυλλάδιο 44 σελίδων μέ τίτλο *Σημειώσεις Φυσιολογικά*, δηλαδή μία έκθεση παρατηρήσεων σέ φυσικά γεγονότα της εποχής. Στην σ. 149 ό κ. Κιτρομηλίδης θεωρεί ότι «τό ισχνό φυλλάδιο των σαράντα τριών σελίδων (sic) άποσκοπούσε νά ερεθίσει περιέργειες, ώστε νά προκαλέσει την ένίσχυση που θά καθιστούσε δυνατή τή δημοσίευση των άνεκδότων έργων του Μοισιόδακα». Τό κρατούμενο: προκαλείται περιέργεια που καταλήγει σέ οικονομική

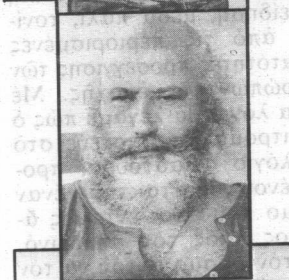
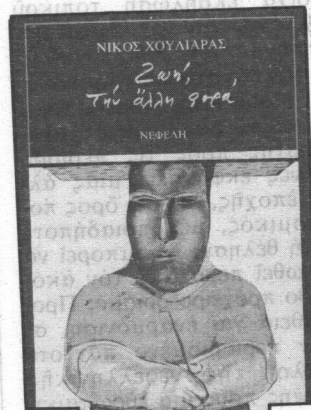
ένίσχυση για δημοσίευση κ.λπ. Τέσσερις σελίδες πιο κάτω θά επανέλθει: «Τό έργο του Σ.Φ. κατοπτρίζει την άπόπειρα ενός άνεργου λογίου νά άποδείξει ότι οι γνώσεις του έχουν πρακτικό αντίκρισμα, για νά μπορέσει νά κινήσει τό ενδιαφέρον των ήγεμόνων και νά έξασφαλίσει μέ τον τρόπο αυτό τά μέσα του βιοπορισμού του». Συμπεραίνω: στά προηγούμενα δεδομένα όφείλουμε νά προσθέσουμε τώρα: τον άνεργο Μοισιόδακα, τό *πρακτικό αντίκρισμα* του έργου, και την *έξασφάλιση του βιοπορισμού* του. Λίγες όμως γραμμές πιο κάτω, στην ίδια άκριβώς σελίδα γράφει ό κ. Κιτρομηλίδης: «Η έπιλογή του πραγματολογικού περιεχομένου του βιβλίου ύπαγορεύθηκε ένδεχόμενα από την άνάγκη νά προκληθεί τό ενδιαφέρον του κοινού και των ήγεμόνων, μέ άπώτερο σκοπό τή λύση του μόνιμου βιοποριστικού προβλήματος του Ίώσηπου». Στο χωρίο αυτό σημειώνω κατ' άρχήν τό επίρρημα *ένδεχόμενα*, καθώς και την παρουσία *κοινού και ήγεμόνων*, και άκόμη ότι πρόκειται τώρα για τό *μόνιμο βιοποριστικό πρόβλημα* του Μοισιόδακα. Στή συνέχεια, τέλος, ό κ. Κιτρομηλίδης θεωρεί άπαραίτητο νά έρμηνεύσει και τή γλωσσική επένδυση του φυλλαδίου: «Ό θεαματικός έξαρχαϊσμός στη γλωσσική μορφή του κειμένου απέβλεπε νά προσφέρει τά εχέγγυα της νομιμοσύνης και της προσαρμογής στις άπαιτήσεις της κοινωνικής άξιοπιστίας που ήταν άπαραίτητες προϋποθέσεις διασφάλισης της ήγεμονικής εύνοιας». Ύστερα από την παραθετική αυτή διαδοχή των συνεχώς διευρυνόμενων άπόψεων για τή σημασία και τίς ένδιάθετες σκοπιμότητες του μικρού αυτού φυλλαδίου, όφείλω νά όμολογήσω ότι άποκαλύπτομαι νά επικρατήσει η σύλληψη του Μοισιόδακα νά έπιζητήσει τόσο πολλά, έκδοση έργων, έξασφάλιση βιοπορισμού, μέ τό φυλλάδιο αυτό. Άν ό άναγνώστης ίκανοποιείται μέ την (ό άναγνώστης άς συμπληρώσει μέ δική

κή του πρωτοβουλία τό άρμόδιο έδώ έπίθετο) συλλογιστική, έγω δέν έχω τίποτε νά προσθέσω, παρά μόνο ότι μέ την έπόμενη παράγραφο περνάω στον έλεγχο της τρίτης προϋπόθεσης, που είναι ή άνασάσταση της εποχής.

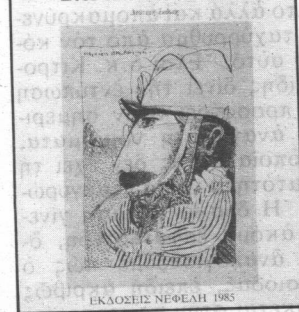
Η όλοκλήρωση των σχετικών παρατηρήσεών μου μέ τό έσχατο αυτό πόνημα του Μοισιόδακα είχε ένα συγκεκριμένο στόχο: θεωρώ ότι ό κ. Κιτρομηλίδης βρίσκεται σέ άδυναμία νά έρμηνεύσει μέ άσφάλεια τό γεγονός, έπειδή ύστερεί στοιχειωδώς νά προσεγγίσει τό πνεύμα της εποχής. Πρίν από ένα και μισό αιώνα περίπου ένας άμελημένος σήμερα άπονημονευματογράφος, ό Ν. Δραγούμης, θά παρατηρήσει: «Αί περί προσώπων κρίσεις τότε μόνον όμολογούνται δίκαιαι, όταν γίνονται κατά τάς παραδεδομένας άρχάς, ούχι των χρόνων καθ' ούς ζώμεν, αλλά καθ' ούς ήκμασαν οι κρινόμενοι». Συνεπώς ό έλεγχος στό τμήμα αυτό της βιβλιοκρισίας, έλπίζω νά αντιλαμβάνεται ό προσεκτικός άναγνώστης ότι μās οδηγεί άσφαλα στα ίδια άκριβώς συμπεράσματα στα όποια έχω καταλήξει έως τώρα. Για λόγους όμως δικαιοκρισίας είναι άπαραίτητος νά γίνει.

Χρησιμοποιεί κατ' άρχήν ό κ. Κιτρομηλίδης, έντονα, συστηματικά και έπίμονα —θά έλεγα μέ φορτικότητα— μία σύγχρονη γενικευμένη όρολογία, κυρίως της τρεχούμενης πολιτικής γραφής των έφημερίδων, καθώς οι λέξεις πολιτισμικός, δόμηση, άναπαγωγή, ταυτότητα κ.ά. μέ τά αντίστοιχα ρήματα και έπίθετα. Τό κλισέ, γιατί άσφαλώς για κλισέ πρόκειται, επαναλαμβάνεται κάθε φορά που προσπαθεί νά αναχθεί πέρα από τό γεγονός. Μου προξενεί έντύπωση πώς δέν άνησχει ότι ένδέχεται οι όροι αυτοί νά είναι έντελώς άπρόσφοροι όταν χρησιμοποιούνται για μία κοινωνία έντελώς, μέ έντελώς διαφορετική από τή σημερινή. Παράδειγμα: σέ μία κοινωνία που αυτοχαρακτηρίζεται όργανωδώς πολιτισμική, ό όρος μπορεί νά περιλάβει τίς άκό-

ΝΙΚΟΣ ΧΟΥΛΙΑΡΑΣ

ΝΙΚΟΣ ΧΟΥΛΙΑΡΑΣ
ΣΑΡΑΝΤΑ ΣΧΕΔΙΑ

Ζωή, τήν άλλη φορά

Σαράντα σχέδια

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΝΕΦΕΛΗ
Μαυρομιχάλη 9, Άθήνα
Τηλ. 36.07.744-36.04.793

λουθες δύο άκραιοι περιπτώσεις: τή δημιουργία πνεύμονα πρασίνου σε κάποια περιοχή της Αθήνας, και αντίστοιχα εκδήλωση τοπικού συλλόγου για τόν έορτασμό, άς πούμε, των 200 χρόνων από τόν θάνατο του Μοισιοδάκα. Ποιό συσχετισμό μπορεί να κάνει ο σημερινός αναγνώστης προς τις περιορισμένες εκφάνσεις μιάς άλλης εποχής, όπου ο όρος πολιτισμικός, με οποιαδήποτε καλή θέληση, δέν μπορεί να άπλωθει πέρα από τόν άκόλουθο πρόχειρο όρισμό; Προσπάθεια για έναρμόνιση, σ' έναν περιορισμένο πάντοτε κύκλο, τής νεοελληνικής σκέψης προς μιά ευρωπαϊκή συνείδηση, μέσα πάλι, τονίζω, από τις περιορισμένες δυνατότητες προσέγγισης τών ανθρώπων τής εποχής. Με άλλα λόγια θά λέγαμε πώς ο κ. Κιτρομηλίδης πιστεύει στο λεξιλόγιο άγιαστουρα, προκειμένου να κατακτήσει έναν κόσμο που είναι έντελώς άσχετος προς τόν σημερινό, και τόν κόσμο αυτόν να τόν προσφέρει σ' ένα σημερινό κοινό, που όχι μόνο είναι άσχετο αλλά και άπομακρύνεται ταχύρρυθμα από τόν κόσμο αυτό. Έτσι ο κ. Κιτρομηλίδης δίνει τήν εντύπωση ότι προσφέρει στόν σημερινόν αναγνώστη νομίσματα, τά όποια αυτός δέν έχει τή δυνατότητα να τά εξαργυρώσει. Η δυσκολία αυτή γίνεται άκόμη έμφανεστερη, όταν αναλογισθοίμε πώς ο Μοισιοδάξ, επειδή άκριβώς βρίσκεται στήν πρωτοπορία, άποτελεί έναν από τούς κρίσιμους εκπροσώπους του Διαφωτισμού, οι όποιοι σηκώνουν τό βάρος να διαμορφώσουν τήν όρολογία του κινήματος. Ο κ. Κιτρομηλίδης λοιπόν παίζει τό παιγνίδι του με τόν όρο πολιτισμικός-η-ο. Τό πνεύμα τής εποχής αναπλάθεται με τό επίθετο αυτό και με τά άκόλουθα ουσιαστικά: ταυτότητα, άλλαγή, ανάκαμψη, διαφοροποίηση, μεταρρύθμιση, ανανέωση, επανάσταση, μόρφωμα, άνοιγμα, περίγυρο, κλίμα, έπίτευγμα, καθυστέρηση, άναμόρφωση, μετασχηματισμός, έμπειρία, ευαγγελισμός, έξελληνισμός, σύνορα, άκτι-

νοβολία, ρεύματα κ.λπ.

Η μέθοδος, βέβαια, αυτή του άχαλίνωτου συγχρονικού βερμπαλισμού έχρησιμοποήθηκε παλαιότερα, στή νηπιακή ήλικία τών νεοελληνικών σπουδών. Έκτοτε τά πράγματα άλλαξαν και ή μεθοδολογία αυτή άρχισε να εγκαταλείπεται χωρίς να έχει εξοβελισθεί όριστικά από τήν επιστήμη. Βέβαια, στο παρελθόν, έχρησιμοποήθηκε κυρίως από τήν άριστερά, ή όποια για λόγους και άδυναμίας, αλλά και καθαρά χρηστικούς, είχε υπεραπλουστεύσει τά πράγματα και είχε ταξινομήσει τούς ανθρώπους σε στύλ γουέστερν, σε καλούς και σε κακούς. Οι καλοί, ως γνωστόν, πασχίζουν πάντοτε για ένα καλύτερο μέλλον, ενώ οι κακοί είναι κατά κανόνα αντιδραστικοί, προσπαθώντας να άναχαιτίσουν τούς καλούς να πράξουν τό χρέος τους (άλλη πολυσημαντη και αυτή έννοια) μόνο και μόνο για να έχουν τή δυνατότητα οι καλοί να μάς επιδείξουν μιά σταθερή άνιούσα άρετών. Πολύ φοβάμαι πώς ο κ. Κιτρομηλίδης, χωρίς ίσως να τό επιθυμεί κατά βάθος, αλλά από καθαρή άδυναμία, όπως έσημείωσα ήδη, να προσεγγίσει, όχι να κατακτήσει τό πνεύμα τής εποχής, τήν όποια διαπραγματεύεται, επιχειρεί να αναβιώσει φαντάσματα του παρελθόντος και να επαναφέρει σε μοντέρνο στύλ τήν παλαιά διάκριση. Έτσι ο όρος κακός έχει τά έπόμυνα συνακόλουθα: Φαναριώτικο κατεστημένο, Ηρακλείς τής συντήρησης, ιδεολογική άνασφάλεια, ιδεολογικός αυταρχισμός, ύπονόμευση και καταδρομή, φαναριώτικος μανδρινισμός, κοινωνική έμπλοκή τής ντόπιας διανόησης, ιδεολογικός σκοταδισμός, άνησυχία για τήν ύπονόμευση του μηχανισμού ιδεολογικού έλέγχου, συλλογικές εντάξεις και πειθαναγκασμοί τής παραδοσιακής κοινωνίας, κάθετες αντιπαραθέσεις που πήγαζαν από τή δογματική άποκλειστικότητα τής όρθόδοξης διδασκαλίας, έρμητισμός τής παραδοσιακής άγνοιας τών κοινωνικών άναγκών και τής ιεράρχησης τών

κοινωνικών προτεραιοτήτων κ.λπ. κ.λπ.

Από τήν άλλη μεριά, ο όρος καλός κινείται σε άναλογες φραστικές αντίστοιχίες: Τό δράμα ενός νέου ούμανισμού, έπιταγές του εκδοτικού προγράμματος, τό σωκρατικό στοιχείο, μαχητικός διαφωτισμός, άποτυπώνουν πανοραμικά τό μεγαλειό του γένους, αλλοδαπές τών ιδεών και τής άμφισβήτησης, διευρύνοντας τις ποσοτικές παραμέτρους ο διαφωτισμός κάλαψε προς τήν κορυφή, οι άνάγκες του γένους, ή τραγικότητα τής μοίρας, συνειδητές υπαρξιακές επιλογές, οδηγός τής στρατεύσεως του, κάθετες άναπαραγωγές, βίωση τής άπελευθέρωσης, υπαρξιακή άναπόκριση, ή φροντίδα και ο βαθός καημός για τόν φωτισμό του γένους και ο άσυμβίβαστος άγώνας ως τή θυσία για τήν άνασυγκρότηση τής παιδείας και τής κοινωνίας, ή βίωση τών εντάσεων μιάς άλλης διαδικασίας πολιτισμικής άλλαγής κ.λπ., κ.λπ.

Και τότε αναλογίζεται κανείς με δέος πλέον πώς θά συμπεριφερθοίμε στόν παππού τής Νεοελληνικής Γραμματείας, τόν Μ.Ι. Γεδεών, Μεγάλο Χαρτοφύλακα κ.λπ. τής Έκκλησίας μας, ο όποιος τό 1930 άποτόλησε να «ξεφωνήσει» στήν Ακαδημία Αθηνών τήν άκόλουθη φράση: «Όταν όμως εν αύτῷ τῷ Φαναριῷ άνακαλύπτονται τρεις άθεοι κληρικοί και μετ' αυτών λαϊκός εις, μετά τῷ 1731, βεβαίως πολύ πριν αυτου του έτους έπωάζομενοι»; (Η πνευματική κίνηση του Γένους, Έρμηγ, Αθήνα 1976, σ. 24). Που οι καλοί και οι κακοί πλέον, που οι δίκαιοι και οι άδικοι; Από εδῶ άρχίζει ή πραγματική έρευνα, έκει δηλαδή όπου σταματάει ο κ. Κιτρομηλίδης.

Ο κ. Κιτρομηλίδης σάν σωστός και συστηματικός όφειλέτης δέν φειδωλεύεται τις ευχαριστίες προς όλους όσους τόν συνέδραμαν. Ευχαριστεί λοιπόν και για βελτιώσεις σε θέματα ύφους. Και όσον άφορᾶ τά όσα προηγήθηκαν, έπειδή πρόκειται και για περιεχόμενο, ή ευθύνη πρέπει

να βαρύνει τόν κ. Κιτρομηλίδη, επειδή κανείς πιστεύω από τούς συνεργήσαντες δέν θά ήθελε να άναλάβει τήν ευθύνη να άλλοιώσει ένδεχομένως τό περιεχόμενο προτείνοντας διορθώσεις στο ύφος. Αλλά στά όσα παραθέτω άμέσως πιο κάτω ποιός είναι υπεύθυνος; σ. 67 Να υπεραμυνθεί τών ήθικῶν αρχῶν, 71 Τύχει κάποιας ένίσχυσης, 153 Ανάξιος τής άπάντησής του, 157 Υπέρ τής ταύτισης, 104 Υπέρ τής άποψης, 73 Λόγω τής έκδοσης, 102 Λόγω τής προτίμησης, 102 Λόγω τής αντίδρασης, 95 Έξαιτίας τής άναχώρησης, 275 Στο κύριο θέμα τής δημόσιας έναντι τής ιδιωτικής εκπαίδευσης κ.λπ. κ.λπ. Ύστερα από τά παραθέματα αυτά άναρωτιέται κανείς, που τελειώνει ή καθαρύουσα και που άρχίζει ή δημοτική, άν τά πάντα συμφύρονται με τόν άδέξιο αυτόν τρόπο. Γιατί τάχατες είναι χειρότερα τά άθλια δημόσια έγγραφα; Κατά τι διαφέρουν, δηλαδή;

Μέ όλα πλέον τά δεδομένα αυτά μπορώ να καταλήξω. Πιστεύω πώς ολοκληρη ή διαδικασία συγγραφής τήν όποια παρακολούθησαμε εκτενεστερα ως κύριο μέρος τής βιβλιοκρισίας αυτής, πείθουν πώς έχουμε μπροστά μας τρία άσχετα μεταξύ τους κείμενα. Θα έπρόσθετα πώς μιά σχετική συγγένεια ύπάρχει μόνο άνάμεσα στο α' και στο β', είναι ή αυθαιρεσία. Κανονικά στο σημείο αυτό θά έπρεπε να λήξει και ή κρίση μου. Είμαι όμως φιλοπερίεργος: σταμάτησα λοιπόν με ευχαρίστηση σε μιά καινοφανή για τά έλληνικά δεδομένα σημείωση στή β' σελίδα του βιβλίου. Υπάρχει ή άκόλουθη φράση: «Τό κείμενο πριν παραδοθεί στο τυπογραφείο εδιάβασε ο συνεργάτης μας κ. Σφυρόερας». Έπειδή από τήν πρώτη άγάνωση και από τή συστηματική μελέτη του βιβλίου δέν εκατάλαβα ποιό νόημα έπαιρνε εδῶ ή χρήση του ρήματος διαβάω, μετά μάλιστα από τήν φράση πριν παραδοθεί στο τυπογραφείο, προσπάθησα με τις τρέχουσες γνώσεις μου, χωρίς να προσφύγω σε λεξικό —άλίμονο, δά, είπα μέσα

• και γράμματα γνωρίζω • και

μου, για τόσο κοινά ρήματα— να θυμηθώ μερικές σημασίες του ρήματος. Τις καταγράφω εδώ πρόχειρα, με σχετικό παράθεμα:

— 'Εδιάβασε την εφημερίδα = 'Ενημερώθηκε στα νέα της ημέρας.

— «Διάβασε κάτι να σου περάσει ή ώρα» = διάβασμα επιπόλαιο.

— «Διάβασε τό παιδί» = βοήθησε τό παιδί στή μελέτη του.

— Είναι διαβασμένος = ξέρει πολλά.

— Αυτός ξέρει να διαβάζει = να καταλαβαίνει καλύτερα από άλλους.

— Δέν διαβάζεται με τίποτε = είναι ακατανόητος, δύσκολος, βαρετός κ.λπ., κ.λπ.

Στενοχωρήθηκα επειδή καμιά σημασία δέν μου πήγαινε. Σκέφθηκα τότε μήπως και μπορώ να βοηθηθώ από τά συμφραζόμενα. Ευτυχώς υπήρχε ή κάπως όμως αινιγματική εκείνη φράση πρὶν ἀπό τό τυπογραφείο. Καί τότε άστραψε φώς και γνώρισε ο νιός τόν εαυτό του. Φωτίστηκε. Για νά διαβάσει κανείς κάτι πρὶν ἀπό τό τυπογραφείο πρέπει να είναι druckfertig, δηλαδή σέ τέτοια φάση ώστε μόνο άσήμαντα ήμωρτημένα να μπορεί να έπισημάνει. Στάθηκε για λίγο συλλογισμένος και άναρωτήθηκα: "Όσα λάθη, παραλείψεις, άδυναμίες, άτέλειες έσημείωσα, όλα, τό ξανατονίζω, δέν έχουν καμιά σχέση με τά γνωστικά στοιχεία, δηλαδή με τά γεγονότα. 'Εκει δέχθηκα πώς ο κ. Κιτρομηλίδης έλαβε υπόψη του στό μέτρο του δυνατού τά πάντα. "Όλες μου οί διαφωνίες προέρχονται από τήν έπιλογή, τήν εκμετάλλευση και τήν έρμηνεία. Συνεπώς δέν οφείλονται στό γεγονός ότι γνωρίζω ένδεχομένως καλύτερα τό αντίκειμενο επειδή έχω εργασθει έπάνω σε αυτό. 'Η άπορία λοιπόν πού γεννιέται είναι μεγάλη: τόσο μεγάλο χάσμα χωρίζει τή δική μου άναγνωση από τή δική του; Για να είμαι ειλικρινής, για ένα διάστημα άνησύχησα για τή δική μου, σε τέτοιο σημείο, ώστε έδωσα τήν παρούσα σε τρίτους, πρὶν ἀπό τό τυπογραφείο και εγώ. 'Η δοκιμα-

σία αυτή με έπεισε ότι τό χάσμα είναι ύπαρκτό. "Υστερα από τήν άποδοχή αυτή προσέθεσα μερικές καινούργιες σημασίες στό ρήμα διαβάζω, κατάλληλες για τήν προκειμένη περίπτωση:

α. Τώρα πιά είναι άργά, δέν γίνεται τίποτε. Τί του ήρθε του εύλογημένου να καταπιαστεί με ένα τέτοιο θέμα, άφου δέν κρατάνε τά κότσια του;

β. Δέν διαβάζεται με τίποτε.

γ. Τί να πρωτοδιορθώσω; 'Ας δημοσιευθει κι ο Θεός βοηθός.

Μέσα μου εύχήθηκα να έστάθηκε ο φιλτατος Βασίλης Σφυρόερας σε μιά από αυτές τις σημασίες ή και στις τρεις. 'Αν σφάλλω και έχει κάνει άλλη έπιλογή, τόν παρακαλώ να μή μου τήν άνακοινώσει, οποιαδήποτε κι αν είναι αυτή.

*

Τί κρίμα! Θλίβομαι ειλικρινά πού άθελά μου οδηγήθηκα να γράψω μιά έντελώς άρνητική βιβλιοκρισία. 'Εξηγούμαι: Είμαστε, δυστυχώς, άκόμη τόσο λίγοι όσοι διακονούμε με συνέπεια στόν ευρύτερο χώρο τής νεοελληνικής παιδείας, μά τόσο λίγοι, ώστε σε όρισμένα θέματα ή μοναξιά μας άποβαίνει τραγική. 'Επόμενο είναι να άντικρίζουμε με πολλή στοργή όποιονδήποτε νεόφυτο προσέρχεται να δρέψει άνθη από τόν πλούσιο άνθώνα τής νεοελληνικής έρευνας. 'Ο άγώνας συνεχίζεται, δέν έδικαιώθηκε άκόμη, και έχουμε άνάγκη, άνάγκη βασανιστική για όρισμένους χώρους, καθώς ή περίπτωση Μοισιόδακα, να πικνώσουμε τις τάξεις μας. Σήμερα πού υπεραφθονούμε από καβαφιστές, πού υπερπλουτούμε από σεφεριστές, πού δέν μας έλειψαν καθόλου οί μακρυγιαννιστές χωρίς να ύστεροουμε βέβαια σε καραγκιοζολόγους, πενόμαστε από έρευνητές και Νεοελληνιστές. 'Ετσι άντιμετώπισα εγώ τουλάχιστον τόν κ. Κιτρομηλίδη, όταν πρὶν ἀπό αρκετά χρόνια έξήτησε τή

συνδρομή μου προκειμένου να περπατήσει στους οικείους και άγαπητούς για μένα χώρους. Δυστυχώς όμως, καθώς άπέδειξαν τά πράγματα, ή διάψευση τών προσδοκιών ήρθε τραγική. 'Ο κ. Κιτρομηλίδης άνακάλυψε ότι μιλούσε μιάν άλλη γλώσσα, ώστε βρέθηκα ξαφνικά έξω από κάθε δυνατότητα επικοινωνίας μαζί του.

'Αντί λοιπόν να χαρώ πού θα είχα τή δυνατότητα να συζητήσω μαζί του — και ένδεχομένως να διαφωνήσω — από τήν πρώτη στιγμή έσημάτισα τήν έντύπωση πώς μου άφαιρούσε τόν λόγο. 'Η μόνη διέξοδος πού μου άπέμενε ήταν είτε να συμφωνήσω είτε να διαφωνήσω μαζί του. 'Αποκριθηκα άρνητικά. Καί πίο πέρα άκόμη: ο κ. Κιτρομηλίδης, για τήν κρίση μου τουλάχιστον, θεωρώ πώς είναι άπροσδιόνησος για τή νεοελληνική παιδεία. Ναρθηκοφόροι είναι πολλοί, Βάκχοι δέ παύροι.

"Αλκης 'Αγγέλου

Υ.Γ. 'Ενας περαστικός μπαινε σε ένα μάρ.

— 'Ενα σάντουιτς, παρακαλώ, με ζαμπόν, παραγγέλνει.

Σε λίγο ο μάρμαν: — 'Ορίστε, κύριε.

'Ο πελάτης, δαγκώνει, μασάει και στρέφεται άπορημένος στόν μάρμαν: — Μέ συγχωρείτε, λέει, αλλά δέν βρήκα ζαμπόν.

Και ο μάρμαν: — Ξαναδαγκώστε, κύριε.

'Ο πελάτης ύπακούει, και σε λίγο πάλι διστακτικά: — Πάλι δέν βρήκα ζαμπόν.

— Ξαναδαγκώστε, κύριε, λέει εκνευρισμένος αυτήν τήν φορά ο μάρμαν.

'Ο πελάτης πειθαρχικός ξαναδαγκώνει και μιά και δύο και τρεις, ώσπου τελειώνει τό σάντουιτς.

— Μέ συγχωρείτε, κύριε, λέει αυτήν τήν φορά άποφασιστικά, τό 'φαγα όλο, αλλά ζαμπόν δέν βρήκα.

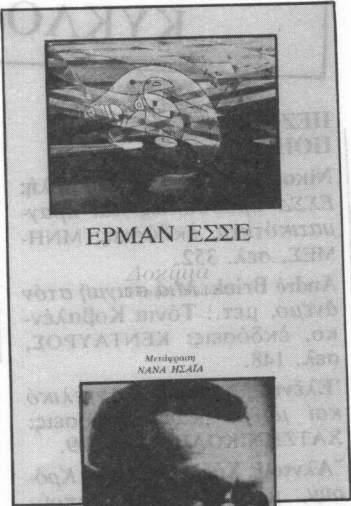
Κι ο μάρμαν, θριαμβικά αυτή τή φορά: — Τό πηδήξατε, κύριε, τό πηδήξατε!

A.A.

ΕΡΜΑΝ ΕΣΣΕ

Δοκίμια

Β' Τόμος

ΕΡΜΑΝ ΕΣΣΕ

Μετάφραση ΝΑΝΑ ΗΛΑΙΑ

Δοκίμια για τις μικρές χαρές τής ζωής μας, για συγγραφείς τής Ευρωπαϊκής και 'Αμερικάνικης λογοτεχνίας (άπό τόν 'Αντερσεν ως τόν Ζίντι και από τόν Σάλιντζερ μέχρι τόν Στρίντμπεργκ), για τήν ψυχανάλυση και τήν 'Ανατολική Φιλολογία. Δοκίμια πού μας δείχνουν μιά όλόκληρη εποχή (1905-1961) με τό γνωστό μας πιά τρόπο του 'Ερμαν 'Εσσε. 'Ενας μικρός θησαυρός για τόν καθένα.

'Επίσης κυκλοφορούν στις εκδόσεις Νεφέλη και τά έξής έργα του 'Ερμαν 'Εσσε:

Σκέψεις-δοκίμια, Ντέμιαν, Σιντάρτα, Τό τελευταίο καλοκαίρι του Κλίγκζορ, 'Ινδική βιογραφία, 'Η άγωνία ένός πολιτισμού, Νάρκισσος και Χρυσόστομος,

Εκδόσεις Νεφέλη
ΜΑΥΡΟΜΙΧΑΛΗ 9 ΑΘΗΝΑ 10 679
ΤΗΛ. 36.07.744-36.04.793

ΒΙΒΛΙΟ

2 Μ.Μ. ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ 'Από τόν Ψυχάρη στό Γληνό, 'Εκδόσεις Φιλιλπότη, 'Αθήνα 1986

Ἄν ὁ τίτλος μοιάζει νά παραπέμπει σέ ζητήματα πού σχετίζονται μέ τό γλωσσικό, κυρίως τό δημοτικισμό, ὁ ὑπότιτλος τοῦ βιβλίου εἶναι χορταστικός καί ὑπόσχεται στήν ἀνάγνωση ἰκανοποίηση ποικίλων ἐνδιαφερόντων: «*Ἡ Τέχνη*» - Βηλαράς-Πάλλης-Γιαννόπουλος-Δραγούμης-Δέλτα-Παρορίτης-Καβάφης-Καρνωτάκης-Σεφέρης-Σικελιανός-Καζαντζάκης-Αὐγέρης-Κορνάρος-Τσίρκας-Μαλάνος-Λίνος Πολίτης.

Στά περιεχόμενα τοῦ βιβλίου, ὅμως, τά ὁποῖα μάλιστα προτάσσονται, ὅπως συνηθίζεται τελευταῖα, ἡ εἰκόνα κάπως ἀλλάζει. Τό βιβλίο διαίρεται σέ ἑπτά κεφάλαια μέ θεματικές ὑποενότητες, τά ὁποῖα εἶναι τά ἐξῆς: I, Ψυχάρης, II, Τρεῖς ἐθνικιστές, III, Φαινόμενα παρακμῆς, IV, Ἄγγελος Σικελιανός, V, Μάρκος Αὐγέρης, VI, Στά ἑκατό χρόνια τοῦ Καζαντζάκη, VII, Δημήτρης Γληνός. Καί καθώς λείπει εὐρητήριο ὀνομάτων, ὁ ἀναγνώστης ψάχνει τίς σελίδες πού ἀφορῶναι ὁ συγγραφέας π.χ. στόν Σεφέρη, τόν Λίνο Πολίτη, τόν Καρνωτάκη, τόν Τσίρκα ἢ ἄλλους. Φυσικά, γιά τόν ἀναγνώστη πού ἀνήκει στόν «ἀριστερό χῶρο» τά πράγματα εἶναι πολύ ἀπλά: ξέρει ἀμέσως πῶς καί σήμερα, ὅπως καί πρὶν τριάντα χρόνια, τά ὀνόματα πού ὡς παράδειγμα προαναφέραμε θά τά βρεῖ σίγουρα στόν ἀριθμό III Φαινόμενα παρακμῆς.

Ἄν ὁ τίτλος μοιάζει νά παραπέμπει σέ ζητήματα πού σχετίζονται μέ τό γλωσσικό, κυρίως τό δημοτικισμό, ὁ ὑπότιτλος τοῦ βιβλίου εἶναι χορταστικός καί ὑπόσχεται στήν ἀνάγνωση ἰκανοποίηση ποικίλων ἐνδιαφερόντων: «*Ἡ Τέχνη*» - Βηλαράς-Πάλλης-Γιαννόπουλος-Δραγούμης-Δέλτα-Παρορίτης-Καβάφης-Καρνωτάκης-Σεφέρης-Σικελιανός-Καζαντζάκης-Αὐγέρης-Κορνάρος-Τσίρκας-Μαλάνος-Λίνος Πολίτης.

νά ἐξυπηρετοῦν τόν λογικό ροῦ ἑνός βιβλίου πού μπόρεσε νά πάρει τήν ἐπιγραφή Ἄπό τόν Ψυχάρη στό Γληνό.

Ἄκουρατος ἐρευνητής στό χῶρο τῆς λογοτεχνίας ὁ Μ.Μ. Παπαϊωάννου, ἐδῶ καί τριάντα χρόνια, δείχνει ἐξίσου ἀκούρατος καί ἀκλόνητος στό ρόλο τοῦ τοῦ ἰδεολόγου πού ἀποκαλύπτει στό κοινό του καί ἀποφαίνεται τί ἦταν καί τί εἶναι κάθε φορά τό «προοδευτικό» καί τό «ἀντιδραστικό» ὄχι τόσο ὡς πρὸς τοὺς μηχανισμούς πού διέπουν ὀρισμένα πολιτιστικά-κοινωνικά φαινόμενα, ἀλλά κυρίως βαθμολογεῖ τήν «προοδευτικότητα» καί τήν «ἀντίδραση» σέ ἐπώνυμα, λογοτεχνικά ἔργα, ἢ ἀκόμη πῶς καθάρα καταδεικνύει τά ἴδια τά πρόσωπα.

Ἄπό τήν ἀποψη αὐτή εἶναι χρήσιμο, ἂν ὄχι ἀπαραίτητο νά ἐνημερωθῶμε πῶς καί πῶς γιά τό index τοῦ corpus τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας πού διανέμουν ἐμμεσα παρόμοιοι διανοοῦμενοι πρὸς χρῆσιν καί συμμόρφωση τῶν μελῶν τοῦ κόμματός τους, τοῦ ΚΚΕ. Τό πρῶτο πού θά διαπιστώσουμε εἶναι πῶς τίποτε, μά τίποτε δέν ἔχει ἀλλάξει ἐδῶ καί τόσες δεκαετίες. Ἄν κάτι ἔχει ἀλλάξει στους ἀποδέκτες αὐτῶν τῶν ἀποφάνσεων εἶναι ἕνα ἐρώτημα πού τήν ἀπάντησή του θά πρέπει νά τήν ψάξουμε ἄλλοῦ. Ξέρουμε π.χ. πῶς σ' ἕνα τμήμα τῶν διανοομένων τοῦ ΚΚΕ, τοὺς ἐκπαιδευτικούς, ὅπως εἶδει ἀνάγλυφα ἢ πρόσφατη ἐκδοση τοῦ περιοδικοῦ τους «Τά ἐκπαιδευτικά», ὁ προβληματισμός γιά λογοτεχνικά ζητήματα εἶναι ἀκόμη πῶς συντηρητικός σέ σχέση μέ ἐκεῖνον πού χρόνια διαμορφῶναι ὁ Μ.Μ. Παπαϊωάννου.

Ἄπό τήν ἄλλη, ἄτακτα, ἄτυπα, ὑπόγεια, φτάνουν πού καί πού μηνύματα καί ἐνδείξεις πῶς κάποιος δέν συμμορ-

φώνονται καί δέν εὐθυγραμμίζονται πειθαρχημένα μέ τόν κατάλογο ἀναγνωστέων βιβλίων τῆς Καινούργιας Ἐποχῆς. Ἄλλωστε, ἡ ἐκδοτική ἀγορά προσφέρει πληθωρικά καί δέν γίνεται ὄλοι νά κλείσουν τ' αὐτιά τους στίς σειρήνες (ἢ νά τοὺς τά κλείσουν). Οἱ ἐκδοτικές συνθήκες δέν μοιάζουν μέ τίς προδικτατορικές, ὅταν ὁ ἀριστερός προβληματισμός συγκεντρωνόταν σ' ἕνα μόνο ἐκδοτικό. Τέτοιες φυγόκεντρες τάσεις στό χῶρο τῆς ἀριστερῆς διανοῆς —ἀπό τήν «προοδευτικότητα» του δογματισμό— ὑπῆρχαν ἀνέκαθεν (τά παραδείγματα θά μπορούσαν νά εἶναι ἀρκετά, θυμίζω ἐνδεικτικά τήν *Ἐπιθεώρηση Τέχνης*).

Ὁ Μ.Μ. Παπαϊωάννου πάσχιζε ἀνέκαθεν νά χαράζει τή χρυσή τομή καί νά ἰσορροπεῖ ἀνάμεσα στίς δύο αὐτές τάσεις ἢ στάσεις. Μέ τή στρατευσιμότητα τοῦ ΚΚΕ μετά τή διάσπαση (πολιτική ἐπιλογή πού φυσικά δέν ξάφνιασε κανέναν), «ἀντικειμενικά ὑπηρετεῖ», ὅπως θά ἔλεγε καί ὁ ἴδιος, τό δογματισμό καί τόν ἐργατισμό. Συνεχίζει νά προσπαθεῖ νά κρατήσει τή χρυσή τομή, ὄχι τόσο μετριάζοντας τίς ἀπόψεις μέ τίς ὁποῖες προσεγγίζει τά λογοτεχνικά πράγματα, ὅσο ἐπεन्दύοντας τό λόγο του μέ τήν ἐγκυρότητα τῆς ἐρευνας καί φιλολογικῆς ἐπιστημοσύνης, ὥστε οἱ ἀποφάνσεις του, πού δέν εἶναι σέ τελική ἀνάλυση παρὰ τό *μαῦρο-ἄσπρο*, νά ξεθωριάσουν τυλιγμένες στό ἀραχνόφραγτο πέπλο τῆς ἀντικειμενικότητας, αὐτό πού κοινῶς λέμε *ἐπιστημονικά συμπεράσματα*.

Αὐτήν τήν «ἐπιστημονική ἐγκυρότητα» σπεύδει ἄραγε νά κατοχυρώσει καί ὁ πρόλογος στό βιβλίο, ὑπογραμμένος ἀπό καθηγητή Πανεπιστημίου πού ἀσχολεῖται μέ τά νεοελληνικά, τόν κ. Μ.Γ. Μερακλή; Μέ τό ἀκαδημαϊκό του στάτους ἐπικυρώνει ἀπλῶς τήν ἀποτελεσματικότητα τῆς μεθόδου τοῦ Μ.Μ. Παπαϊωάννου ἢ τήν καθιστᾷ ἀκόμη πῶς ἐπικίνδυνα ἀποτελεσματική;

Μ.Δ.

Επισημάνσεις

παλιμνηστον

περιοδική έκδοση της Βιβλιοθήκης Δημόσιας Βιβλιοθήκης

Τό Παλιμνηστον είναι περιοδική έκδοση της «Βικελαίας Δημοτικής Βιβλιοθήκης» του Ήρακλείου, της οποίας έφορος διατελεί ο Νίκος Γιανναδάκης. Ο ίδιος, άλλωστε, διευθύνει και τό περιοδικό, πού ήδη κυκλοφόρησε δύο πολυσέλιδους και εξαιρετικά φροντισμένους τόμους. Τό περιοδικό ουσιαστικά είναι μία άνθολογία άρθρων, μελετών, αρχαιοελληνικών μεταφράσεων και σύγχρονων λογοτεχνικών κειμένων πού δέν σχετίζονται άναγκαστικά μέ κρητικά θέματα. Άποτελεί ένα έτερόκλητο ψηφιδωτό θεμάτων, φιλολογικών προσανατολισμών και ενδιαφερόντων, σύνεπως είναι άδύνατο νά σχολιάσει κανείς ή ν' άποδώσει τόν έν γένει χαρακτήρα του και τούς στόχους του. Άν, βέβαια, άποδεχτούμε πώς τά επιστημονικά και φιλολογικά κείμενα είναι «λιγότερο» ιδεολογικά, και στίς προθέσεις τους όπωσδήποτε είναι, ένώ τά «φιλοσοφούντα» δοκίμια βρίσκονται εκ προθέσεως μέσα στην ιδεολογία, θά μπορούσαμε νά έπιστημόνουμε πώς π.χ. στόν πρώτο τόμο, κείμενο της δεύτερης κατηγορίας είναι τό δοκίμιο του Σωτήρη Γουνελά «Η ποίηση και ό αναγεννημένου και νεο-ορθόδοξου λόγου, γραμμένου παρά την έκτασή του μιά Κυριακή των Βαΐων. Ένα έλάχιστο και τυχαίο δείγμα του: «Η άληθινή τέχνη χωράει μέσα της όλη την έκταση του σταυρικού μαρτυρίου (τά χέρια πού τανούνται καρφωμένα άγκαλιάζουν τή θλίψη) — παραλείπουμε λόγω έκτασης τήν ύπόλοιπη παρένθεση, όπου άπαριθμούνται λεπτομερώς τί άγκαλιάζουν τά χέρια,

π.χ. άνήμπορα μέλη, άρρωστα σώματα, κάθε καημό ανάγκης κ.λπ. κ.λπ.) και ό ποιητής άντλεί από τόν πόνο του σταυρού όλη τή δύναμη για νά φτάσει στην άνάσταση...» (σελ. 41)

Όσο κι άν οι δύο τόμοι έχουν μελέτες άξιόλογες και κείμενα θαυμάσια, όρισμένα και φίλων αγαπητών, δέν χωράει στόν νου μας πώς ό δήμαρχος Μανώλης Καρέλλης πού προλογίζει τήν έκδοση έφτασε στό συμπέρασμα ότι αυτός ό θεόπνευστος ύμνος στην πίστη και τό μαρτύριο άποτελεί «περί ποιήσεως θεωρία» (σελ. 5).

Άν εξαιρέσει κανείς παρόμοιες έπιλογές, πού για άλλους ίσως είναι άνευ σημασίας αλλά πού δέν μπορεί νά μήν έπιστημαίνονται και νά μās κάνουν σκεπτικούς ως πρός τούς όρους συμβίωσης μαζί τους, τό έγχείρημα του Παλιμνηστον μακάρι νά συνεχιστεί.

Η ΑΥΓΗ

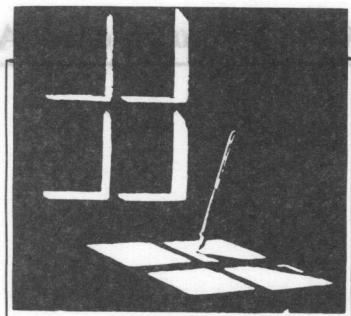
«Η εισαγωγή του μαθήματος της μαρξιστικής Πολιτικής Οικονομίας στις πανεπιστημιακές σχολές άποτελεί άναμφισβήτητα μιά θετική πράξη για τήν ανάπτυξη του επιστημονικού διαλογισμού και της έρευνας στην χώρα μας»... γράφει ό Θανάσης Καλαφάτης στην Αύγή (23.10.86). Θά μπορούσε νά προσθέσει κανείς ότι και ή εισαγωγή του μαθήματος της μαρξιστικής Φιλοσοφίας, της μαρξιστικής Αισθητικής, της μαρξιστικής Κοινωνιολογίας, της μαρξιστικής Ιστορίας (ή ιστορικού ύλισμού), άν τέτοια εισαγωγή μαθημάτων ύπήρχε, θά άποτελούσε άναμφισβήτητα όλοκληρωμένο θετικό βήμα. Άναμφισβήτητα; Μάλλον όχι. Η άμφισβήτηση είχε προέλθει, μόλις πρό 2-3 ετών, από τό ίδιο τό ΚΚΕ έσωτ. και τόν «Ρήγα Φεραίο» πού άντι-

στάθηκαν στην διαλεκτοματειαλιστική έπέλαση της ΚΝΕ στά ΑΕΙ, άρνούμενοι τή διαταγμένη και βαθμολογούμενη εκμάθηση της επαναστατικής θεωρίας ως έπιστήμης. Είχαν πολλά ειπωθεί τότε — μόλις πρό δύο ετών — σε δημοσιεύματα και σε συζητήσεις σε άμφιθέατρα, πού ό άρθρογράφος ή τά άγνοεί ή τά παραγνωρίζει. Και καλά ό άρθρογράφος, δικαίωμα του ή έφημερίδα πού φιλοξενεί τήν άποψη του; Τόσο πολύ «έξεχασε» κι αυτή τί λεγόταν πριν από δύο χρόνια;

Φαίνεται ότι νέες σκέψεις και μελέτη του θέματος όδήγησαν στό συμπέρασμα ότι ή διδασκαλία του μαρξισμού στά ΑΕΙ άποτελεί «θετικό βήμα». Λαμπρά. Άλλά τότε θά έπρεπε νά παραδεχθεί ή ίδια έφημερίδα — ή ό χώρος πού εκφράζει — ότι πριν δύο χρόνια ύπήρχε παραστράτημα και έπομένως θά όφειλε κάποια άναγνώριση στην όρθότητα και τήν οξυδέρκεια της ΚΝΕ.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

Και στό τελευταίο τεύχος του περιοδικού Σημειώσεις (28, Νοέμβριος 1986), όπως «έξακολουθητικά» από τήν εμφάνισή του, δημοσιεύονται κείμενα ύψηλης ιδεολογικής εγρήγορσης, συγκροτώντας ένα σύνθετο άριστερό λόγο άνάλυσης, παρέμβασης, σύγκρουσης και πολεμικής πρός τά κυρίαρχα πολιτιστικά ιδεολογήματα της κοινωνίας μας. Έπιστημαίνουμε σ' αυτό τό τεύχος τό όρθρο του Στέφανου Ροζάνη «Ο Μανιχαϊσμός της νεοελληνικής σκέψης», στό όποιο εκθέτει, άναλύει και ύποστηρίζει πώς τό ιδεολόγημα της ιδιοπροσωπίας του έλληνισμού και της αντίθεσης Άνατολή-Δύση, συναρτημένης στην ελληνική συγκυρία μέ έναν άκρατο λαϊσμό, άν κάτι άντιμάχεται είναι τή «διαλεκτική (...) κίνηση μέσα από τά άντιθετικά στοιχεία του ανθρώπινου Λόγου, μέσα δηλαδή από τή σύγκρουση των ρυθμιστικών μέ τά άνατρεπτικά του στοιχεία, σύγκρουση από τήν όποια προέκυπτε και προκύπτει ή θετική σκέψη ως έκφραση της ανθρώπινης άγωνίας, τόσο στό άνατολικό όσο, και στόν δυτικό στοιχασμό».

ΓΙΑ ΤΗΝ ΟΙΕΛΕ

Στό περιοδικό Ο ΠΟΛΙΤΗΣ, πού εκδίδετε — και συγκεκριμένα στό τεύχος 73, σελ. 40 — στό άρθρο του Δ. Τσιαγκλή μέ τίτλο «Μιά φορά κι έναν καιρό ήταν μιά ΟΙΕΛΕ», ό άρθρογράφος ισχυρίζεται ότι τό ΚΚΕ σπάνια και «ντροπαλά» άσχολήθηκε μέ τό όξύ πρόβλημα της ιδιωτικής εκπαίδευσης και τήν άνάγκη κατάργησής της.

Έπειδή πιστεύω ότι τό συγκεκριμένο άπόσπασμα του άρθρου δέν γράφτηκε από σκοπιμότητα και κακή προαίρεση αλλά από έλλιπή ενημέρωση του άρθρογράφου, θά παρακαλούσα, στά πλαίσια της δεοντολογίας και της αντικειμενικότητας, νά θεωρηθεί άναγκαία, από μέρους του περιοδικού σας, μιά επανόρθωση.

Ειδικότερα: τό ΚΚΕ έλα ειλημμένα και έπίσημα έχει εκφράσει τις θέσεις του για τήν ιδιωτική εκπαίδευση και τήν παραπαιδεία στην χώρα μας και έχει διακηρύξει τήν άνάγκη της κατάργησής τους μέ παράλληλη άναβάθμιση της δημόσιας εκπαίδευσης.

Πιο συγκεκριμένα τό ΚΚΕ:

— έχει δημοσιεύσει σχέδιο νόμου για τήν κατάργηση της ιδιωτικής εκπαίδευσης (ΚΟΜΕΠ τεύχ. 5, Μάης 1983)

— έχει πραγματοποιήσει Συμπόσιο, μέ τό ίδιο θέμα, στό άμφιθέατρο του Ε.Μ. Πολυτεχνείου (9 Νοεμβρίου 1984)

— έχει εκδώσει βιβλίο μέ τίτλο Τό ΚΚΕ για τήν ιδιωτική εκπαίδευση (έκδόσεις «Σύγχρονη Έποχή», Αδγουστος 1985).

Αυτά πέρα από τις συχνές αναφορές του για τό ίδιο θέμα μέσα από τις στήλες του Ριζοσπάστη, τις έρωτήσεις και έπερωτήσεις των βουλευτών του ΚΚΕ στην Βουλή.

Έχοντας τήν πεποίθηση ότι θά δημοσιεύσετε τήν έπιστολή μου, σās ευχαριστώ.

ΚΩΣΤΑΣ ΓΙΑΝΝΙΩΤΗΣ
Όργανωτ. γραμματέας
της ΟΙΕΛΕ

Καί πού λές Γιώργο

Κάθε Κυριακή

Θά μπορούσε κανείς νά μακρηγορήσει άν άποφάσιζε νά σχολιάσει αναλυτικά ένα δείγμα περιεχομένων τής έν λόγω κυριακάτικης σελίδας. Νομίζω πώς δέν θά 'μαστε λιγότερο γλαφυροί άν στή θέση του συστηματικού σχολιασμού χαρακτηρίσουμε συνοπτικά (καί συνολικά) τή σελίδα του Γ. Σαββίδη ως ένα άμεσο άποτύπωμα του καινούργιου αυτού μοντέλου πού φορέθηκε φέτος τό χειμώνα, τής έκπομπής *Τά κυριακάτικα* (μοντέλου, διότι π.χ. τήν ίδια σύλληψη *των Κυριακάτικων* έχει καί μία νέα παιδική έκπομπή, *Τό ούράνιο τόξο*).

"Άλλωστε, όπως άνετα όμολογεί ό Γ. Σαββίδης σ' ένα από τά τελευταία *Καί πού λές* (30/11), βρίσκει θαυμάσια αυτή τήν έκπομπή, άνέλαβε μάλιστα νά υπερασπίσει τούς δημιουργούς της, 'Ακρίτα καί Κωνσταντάρα, από διαβολές του κ. Χαλάτση.

"Όπως *τά Κυριακάτικα*, αυτό τό τρίωρο φύρδην-μίγδην πού πολιορκεί άνελέτητα τούς τηλεθεατές μέ όλων (κυριολεκτικά όλων) των ειδών τίς «πληροφορίες», ίσοπεδώνοντας τά πάντα μέσα σ' ένα κοσμικό σαλόνι, έτσι... πού λές, καί στό *Καί πού λές* τό «*δλα τά σημάδια είναι θετικά*» κ.λπ. για τήν πορεία του νέου φορέα περνάει ως *έδση*, δίπλα στό άνέκδοτο μέ τόν Δημήτρη Ψαθά, τήν πάλη των τάξεων καί τό ούζομεζεδοπωλείο «'Αθηναϊκόν» πού άλλαξε διεύθυνση ή άλλα παρόμοια.

"Η, ανάμεσα στό 'Αγοράστε *πρίν από τόν ΦΠΑ δίσκος καί βιβλία* καί ή μαρτυρία του Γιώργου Κυριακίδη (πρός τόν Γιώργο) για τήν Τασκένδη, ή μνεία *επώνυμων-μελών* του κόμματος διότι *έδωσαν τά πολλα λέφτα* (καί πόσα) για τήν οικονομική έξόρμηση του

Έδω καί τρεις εβδομάδες ή *Αύγή* εγκαινίασε μία νέα σελίδα, μέ τόν τρυφερό καί οικείο τίτλο «Καί πού λές». Τρυφερό καί οικείο τρόποσ του λέγειν διότι ή νέα δημιουργία του κ. Γιώργου Σαββίδη είναι μία βάνουση προσβολή τής νοημοσύνης του άναγνώστη καί μία προτροπή προς τήν κουτσομπολική εϋτέλεια, πού έσχάτως όνομάζεται οικειότητα καί άμεσότητα.

Η Αύγή, ό κ. Σαββίδης καί τό κυριακάτικο κουτσομπολιό

Κατ' άρχήν, ως παραδεχτούμε πώς ή έφευρετικότητα του δημοσιογράφου τής *Αύγής* κ. Γ. Σαββίδη είναι άκούραστη στον άγώνα του (ένδεχομένως καί στην άγωνία του) νά συμβάλει μέ τόν κάθε φορά πύό άποτελεσματικό τρόπο στην μετατροπή αυτής τής έφημερίδας σε μία έφημερίδα των μέσων όρων, κοινώς σε μία σούπα. Στο πλαίσιο αυτό έντάσσεται καί ή πρόσφατη δημιουργία του τής τελευταίας σελίδας τής κυριακάτικης *Αύγής* μέ τήν όλο οικειότητα ρουμπρίκα *Καί πού λές*.. Παραδεχόμαστε πώς ό τίτλος *Καί πού λές* δέν θέλει νά κρύψει τόν τόνο μιας κουτσομπολιστικής κουβεντούλας, σαλονιού όμως, καί όχι καφενείου. Για νά 'μαστε άκριβοδίκαιοι, ό κυρίαρχος τόνος τής σελίδας είναι ένας οικείος, φιλικός μονόλογος κάποιων επώνυμων προς τόν Γιώργο Σαββίδη, είτε του ίδιου του Γ. Σαββίδη προς τούς άναγνώστες.

ΚΚΕ έσωτ. Κι άλλα κι άλλα, ξέξιου ανώδυνα και άπαλά, περνούν από τον Γιώργο και διά του Γιώργου προς τους αναγνώστες της Αύγης. "Ας αναφέρουμε ένα ακόμη δειγματάκι.

Ν' ανοίξουν τά κυκλώματα

"Όπως διαμέσου ενός τάχα ειδησεογραφικού κουτσομπολιού καταπίνουμε χωρίς να τό καταλάβουμε την άποψη του Γ. Σαββίδη για τά Κυριακάτικα, μέσα από ένα άλλο, χαριτωμένο, σχεδόν δακρύβρεκτο σημείωμα, υποβαλλόμεστε να ζητωκραυγάσουμε κι εμείς για τό ελληνικό τραγουδι του Σαββόπουλου. Τό σημείωμα άπευθύνεται στον Διονύση: «Θά ήθελα να κάνεις κάτι για τήν Άγνή. (...) Δώσε ένα χεράκι, Διονύση, έτσι για να τρυπώσουν περισσότερα νέα παιδιά στά κυκλώματα».

Δέν είναι δυνατόν, τή στιγμή πού έχει γίνει τό σώσε από κριτική, και μάλιστα στον άριστερό χώρο, για τήν περίφημη έκπομπή του Σαββόπουλου και τά προβλήματα πού θέτει γενικότερα, να μās έρχεται ή Αύγή πιά, κι όχι ο τάδε και ο δείνα, μέσα από ένα άσχολιαστο μελό σημείωμα έπαιτη (άγνωσθ τήν ανώνυμη έπιστολογράφο, διότι μόνο φωτογραφία της καταθέτει ως ύπογραφή!, Αύγή 30/11), να μās κάνει αίφνης άφωνους συνένοχους και συμμετοχους του πίο ύποπτου και έπισημασμένου ήδη (βλ. π.χ. άρθρα Γ.Η. Χάρη στο Άντί και Γ. Καρρά στον Πολίτη) στοιχείου αυτής της έκπομπής: «Γιά να φωνάζουν(-με) όλοι μαζί "Ζήτω τό ελληνικό τραγουδι"!», όπως μās προτρέπει.

Ίσοπέδωση, τό όνομα του νέου ύφους

Ύποτίθεται ότι οί λίγοι αναγνώστες της Αύγης είναι οί πίο ύποψιασμένοι, κριτικοί, άπαιτητικοί αναγνώστες έφημερίδων. Ή Αύγή τους διώχνει όλο και πίο άποφασιστικά, καθημερινά, διότι παρόμοια φαινόμενα πλήρους ιδεολογικής και πολιτιστικής ίσοπέδωσης και ύποχώρησης συναντάμε και σε άλλες της σελίδες και ήμέρες. Άν δέν άπευθύνεται πιά στους άριστερους, άς μās τό πεί ξεκάθαρα, κι όχι να μās σερβίρει τίς μικρές καθημερινές δόσεις χυλού πού μās ύπόσχονται συμβιώσεις τόσο άπτες και έπώνυμες πού φαντάζομαι θα νοσταλγούμε τήν έπίκληση «της γιαγιάς με τήν κασίκα».

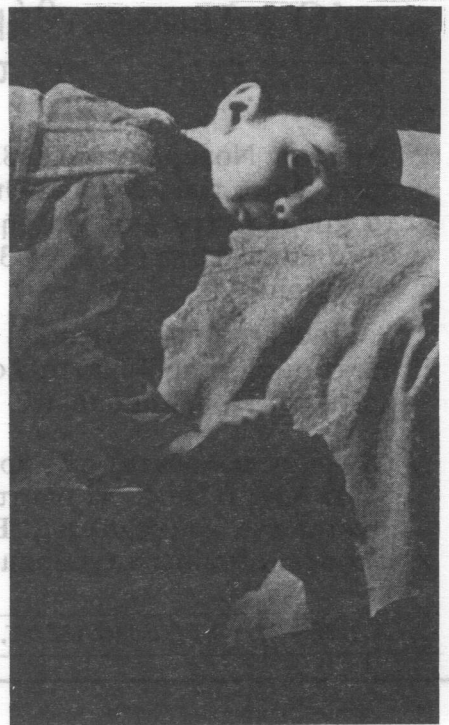
Μ.Δ.

Παιδικό παιχνίδι, τό ιδανικό έμπόρευμα

Στόν κόσμο του παιδικού παιχνιδιού, ό όποιος μās βομβαρδίζει αυτή τήν έποχή τηλεοπτικά, τά πάντα μοιάζουν να έχουν άντιστραφεϊ. Γιατί οί διαφημίσεις δέν προωθούν τό άντικείμενο-έμπόρευμα, οί διαφημίσεις είναι τό έμπόρευμα. Τό άντικείμενο είναι άπλώς τό πραγματικό είδωλό τους. Δέν πρόκειται όμως για άντιστροφή, στην πραγματικότητα βρισκόμαστε πίο πίο κοντά στην «άληθινή ούσία» των πραγμάτων.

Κατ' άρχήν τά άντικείμενα δέν έχουν ούτε κατασκευαστές ούτε πωλητές: άπλώς εμφανίζονται άξαφνα, εισβάλλουν από τό πουθενά στον κόσμο του παιδιού, ρέουν άκατάπαυστα στό σαλόνι του, προκύπτουν άντικειμενικά. Βρίσκουν αυτά τον «χρήστη», αυτός δέν τά βρίσκει ποτέ. Και τό παιδί δέν μπαίνει πρώτα στό μαγαζί: πρώτα στέκεται στό πεζοδρόμιο και καταναλώνει τό βίντεο της βιτρίνας όπου παρελαύνει ό πλούτος των διαθεσίμων. Έκει διαλέγει, αναζητάει δηλαδή τήν αυθύπαρκτη παράσταση με τήν όποία είναι ήδη έξοικειωμένο. Φαντάζεται ότι παίζει, πώς θα παίζει αν είχε τό παιχνίδι. Και εκεί άκριβώς τό «παιχνίδι» τελειώνει. Ή αγορά δέν είναι παρά ή τυπική πράξη για τήν οικειοποίηση της εικόνας, ή αγορά του φευγαλέου. Ή αγορά τελικά είναι αγορά μιάς «ιδέας». Τό έμπόρευμα ως ιδέα, ως άπιαστη πραγματικότητα, τό ιδανικό έμπόρευμα.

Τό πορτοφόλι του γονιού άποτελεί άπλώς εκείνη τή μικρή στιγμή πού δίνει νόημα στην όλη σκηνοθεσία, στη σχέση δηλαδή εικόνας-φαντασίωσης, ιδέας-μυαλού. Τό άντικείμενο παιχνίδι έξακολουθεί βέβαια να έχει μιά άξία χρήσης: χρειάζεται γιατί άλλιώς θα κατέρρεε τό όλο σύστημα. Για τό παιδί όμως δέν έχει καμία άπολύτως. Αυτό ζει τήν αγορά ως ληξιαρχική πράξη θανάτου του παιχνιδιού τό όποιο πόθησε και με τό όποιο φαντασίωσε, και ως ληξιαρχική πράξη γεννήσεως της νέας του στέρησης: στό σπίτι ή συσκευή τό περιμένει άνοιχτή. Τό έμπόρευμα λοιπόν έδώ στην καθαρότερη μορφή του: ως άνταλλακτική άξία άκόμα και για τον ίδιο τον άγοραστή.

Στό πρόσωπο του παιδιού της τηλεόρασης και της πολυκατοικίας οί ειδικοί ανακαλύπτουν σιγά σιγά έναν ιδανικό άγοραστή-καταναλωτή. Πού δέν ρωτάει, μόνο άποκρίνεται, δηλαδή άνταποκρίνεται. Πού δέν συμμετέχει ό ίδιος στην άγοραπωλησία, άπλώς τή πυροδοτεί, διαμεσολαβεί δηλαδή μιά «αυτόματη» διαδικασία. Πού, ως καταναλωτής, άπλώς έπιτρέπει στό χρήμα να κυκλοφορεί. Και τό σημερινό παιχνίδι-φάντασμα μπορεί να μην έχει άξία χρήσης για τό παιδί, τό παιδί όμως έχει για τή βιομηχανία του παιχνιδιού. Πραγματικά ιδανικός καταναλωτής.

Ή φοβερή, ή τρομοκρατική σημερινή ποικιλία των παιχνιδιών δέν κρύβει παρά μιά άνεπανάληπτη φτώχεια. Ή φτώχεια τή στερεότυπου, της μηχανικής επανάληψης, του έγκλεισμού, της κάθειρξης. Όσο και κυρίως αυτή τή φτώχεια της φανταστικής, κτητικής σχέσης με τά πράγματα: τή φτώχεια της άτομικής στάσης άπέναντι στό παιχνίδι: τή φτώχεια του έξ όρισμού άενάως άνικανοποίητου. Τή φτώχεια του άνταντακλαστικού. Τό σημερινό τηλεοπτικής προδιαγραφής «παιχνίδι» χωρίζει λοιπόν τά ήδη χωρισμένα παιδιά. Ίσως άκόμα πίο σημαντικό είναι όμως ότι τά ένώνει. Ότι φέρνει κοντύτερα άτομα, όχι ανθρώπους. Συμπεριφορές, όχι στάσεις. Ότι, έμπορευματοποιώντας όλοκληρωτικά τήν παιδική έπιθυμία και καταργώντας τή χαρά, όμογενοποιεί από τώρα άπέναντι στό άδριο. Στό κάτω κάτω οί ένήλικοι είναι εκείνοι πού βάζουν τό χέρι στην τσέπη.

Γ. Κ.